ZBORNIK

ZA

NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE

JUŽNIH SLAVENA.

NA SVIJET IZDAJE

JUGOSLAV. AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

SVEZAK

(S 25 slika.)

UREDIO

DR ANT. RADIĆ.

U ZAGREBU 1899.

KŃIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

TISAK DIONIČKE TISKARE.

Cijena for. 2·50.

Sadržaj.

*

ZBORNIK

ZA

NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE

JUŽNIH SLAVENA.

NA SVIJET IZDAJE

JUGOSLAV. AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

SVEZAK IV., I. POLOVINA.

(S 15 slika.)

UREDIO

DR. ANT. RADIĆ.

U ZAGREBU 1899.

KŇIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

TISAK DIONIČKE TISKARE.

Cijena for. 1·25.

Sadržaj.

Narodne nošńe u sjevernoj Dalmaciji između Zadra, Knina i Skradina
(oko god. 1860.).

Zbornik za nar. živ. i obič., sv. IV. Izdaje Jugoslavenska akademija.

Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji.
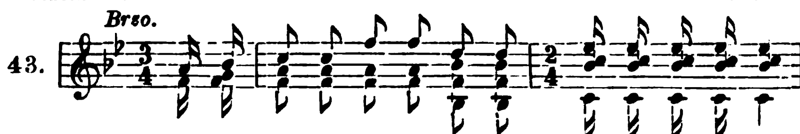
Po stručnom svom putovańu iz g. 1890. i 1892. podaje
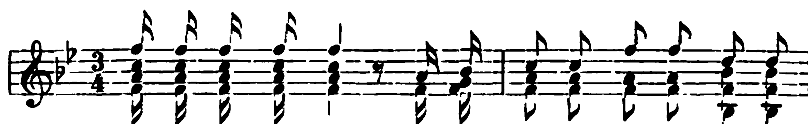
ĻUDEVIT KUBA.

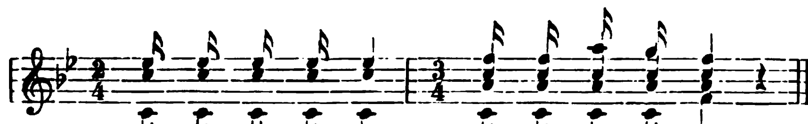
(Nastavak.)

Ne počińe li jedan glas, nego cijeli zbor na jedanput, možemo stalno držati, da pjesma nije čisto domaćega izvora. Taki sam zbor zapisao u Omišu. Kimao sam glavom, ali sam pisao. Pitam, otkuda im to? Kažu, da su si sami složili, da je tamošńa gradska glazba ńešto slično svirala, a oni su to pjevali i riječi pridometnuli. Svak odmah pozna, da je to „načińena“, t. j. iskrivļena mazurka. Pjevači su se moji svim silama latili posla, koji nije nezanimļiv kao plod dalmatinskih skladača-samoukâ.

Muški zbor. **Omiš.**
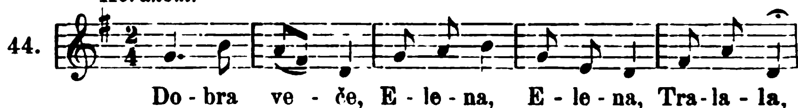

Zbor se solisti pridružuje različito. Napjevi su redovito u dva dijela, pa solista obično pjeva prvi dio, a zbor tek drugi.

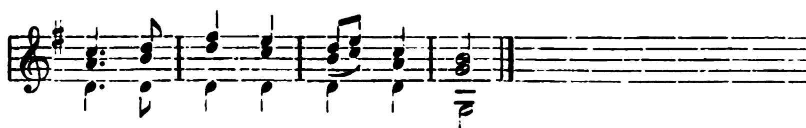
Muški zbor. **Trogir.**

Korakom.

44.

Do - bra ve - če, E - le - na, E - le - na, Tra - la - la,
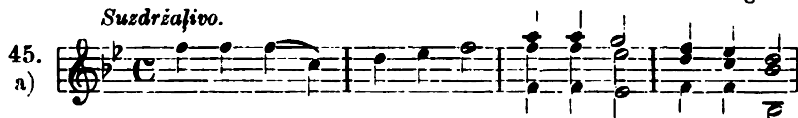

Do - bra ve - če, E - le - na![1]

Katkada se takav napjev od dva dijela opetuje *čitav*, pa je tu dvoje moguće: a) ili solo pjeva po drugi put prvi dio, ili ga b) pjeva zbor, a c) katkada se tim posluže, da postignu žeļeni dojam, pa zbor upravo ondje najživļe udari, gdje to napjev traži:

Muški zbor. **Trogir.**

Suzdržaļivo.

45. a)

Da bi su - - ze mo - je Na ka-men pa - da - le,

Ka-men bi se ras - pa - o, Su - ze bi o - sta - le.

Muški zbor. **Imotski.**

Umjereno.[2] **Zbor.**

46. b)

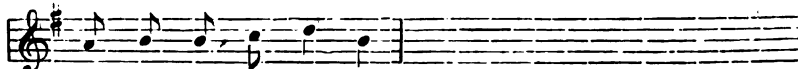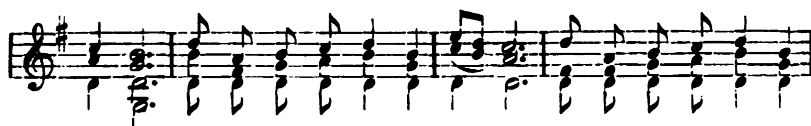

Jedno ju-tro pri-je zo - re —, Kad sam ovdje do-la-

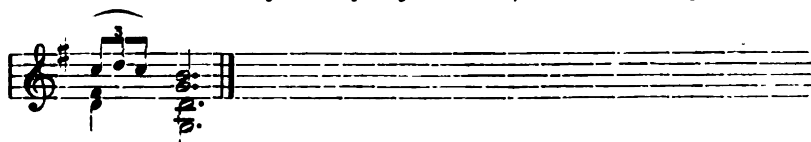
---

[1] Tekstova — osim što je pod notama — ne ćemo priopćivati nigdje, jer su često nejasni. — *Ur.*

[2] Ili ovako:
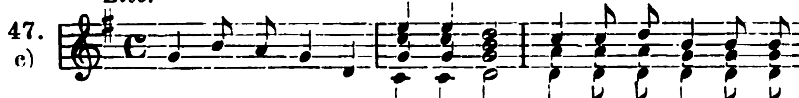

Muški zbor. Imotski.

Živo.

47. c)
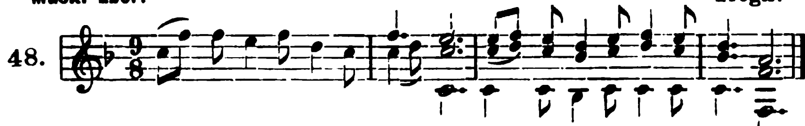

Ipak se ponajvećma ostali nepravilno pridružuju, upravo kako se tko sjeti. Jedino je ovdje pravilo, da bas dolazi svagda tek na koncu.

Muški zbor. Trogir.

48.
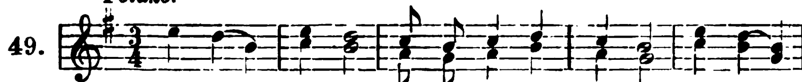

Dalmatinske pjesme, osobito gradske, vole pripjeve (refraine). Svagda ih pjeva zbor.

Muški zbor. Imotski.

Polako.

49.

[1] Opetuje se po potrebi.

Pripjev.

me - ni svo - ju des - nu ru - ku! Ti naj - ļep - ša

dje - vo, ti, S bo-gom, da me ne za - bo - ra - viš!

Napokon da pokažem, kako se ista pjesma u raznim gradovima različno mijenja i prerađuje:

Veselo. Split.

50\.

Mar-ja - ne, Mar-ja - ne[1], Moj de - be - li hla - de,

Pod to - bom mla - du - ju Tri dje - voj - ke mla - de.

Veselo. Makarska.

51\.

Ja - bla - ne, ja - bla - ne, Moj de - be - li hla - de!

Pod te - bom mla - du - ju Tri dje - voj - ke mla - de.

Djevojački zbor. Trogir.
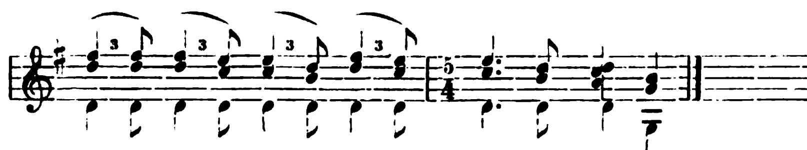
Veselo.

52\.

Iz - bi - ri, iz - bi - ri, Ma ćeš se pre - va - rit,
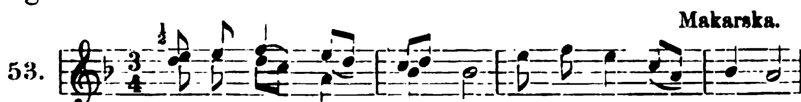

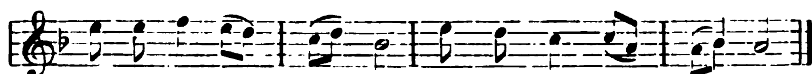
[1] Brdo u Splitu.
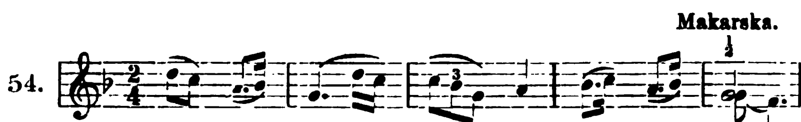

Ipak moram na koncu pripomenuti, da su stari građani, čini se, malo drugačije pjevali. Evo tri primjera, koji dokazuju, kako su pjesme u kićeńu više stajale nad današńim pjevačima. Ja pak mogu dodati: i u mijeńańu. Ovih pjesama nijesam lako zapisao. Zanimļiva je bila težina glasa i misli. Od starijih je ļudi teško zapisivati već stoga, što se teško dadu na to nagovoriti. U ńih se nalazi više i seoskih tekstova. — Sve se melodijske struje ne dadu ni uhvatiti. S početka nam se u talasańu drhtajâ i zapjevâ potpuno izgubi ritam, dok se na jedan put ne ukaže jasno kao slika, kad se u studij zagledamo.
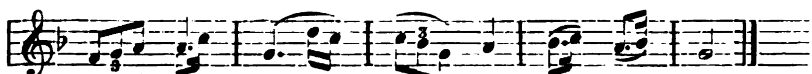
Makarska.

53.
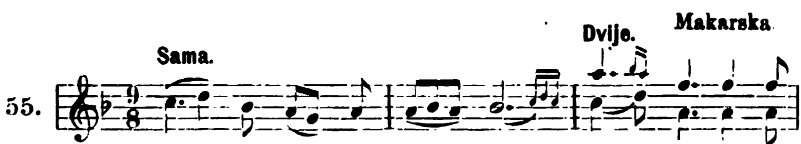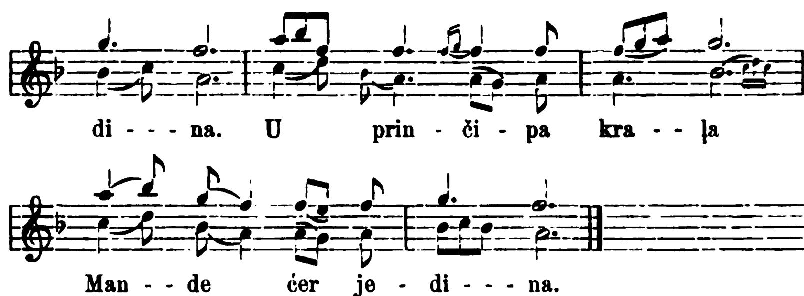

Makarska.

54.

Makarska.

55.

Spomenuti primjeri podaju dovoļan pojam o pjevańu narodnom po dalmatinskim gradovima. Iz ńih je jasno, da ono nije čisti, izvorni plod slovjenskoga duha. Ali se ne može proglasiti ni imovinom talijanskom. Slovjeni ne posloveńuju. A ako danas ima u Dalmaciji samo 3% Talijana, nije ih ni prije bilo više. Oni ne bi mogli darovitu narodu, i ako se je slijepo povodio za tuđinštinom, narinuti sve svoje, pa bez promjene. Ako nalazimo popijevaka, gdje se miješaju talijanski motivi s hrvatskima (br. 37), — našao sam u ostalom malo primjerâ — zato je mnogo običnije, da je gradski narod uzajmļivao pjesme sa sela. Narod, koji toliko ļubi pjevańe, koji je tako sposoban za pjevańe, koji ima toliku glazbenu stvaralačku snagu, — taj ne će prosto slušati i primati, taj se ne dâ sniziti do proste guske tovļenice, a kad bi to i htio, ne može, jer mu ne dâ ńegova prirođenost. Narod je ipak kušao oponašati tuđe napjeve, ali je to činio na pjesmi svoga jezika, često na pjesmi čistoga seļačkoga naroda; činio je to s raznih unutrašńih nesvjesnih i nehotomičnih uzroka, koji su dio ńegova bića, pa se ne dadu osakatiti. Zato rijetko viđamo predtakat, $^{6}/_{8}$ takat nikako ne prevlađuje, a ako se gdješto u pjesmi ritam drobi u plitke trijole, ne dokazuje to ništa više, nego to, da se u gradskoj dalmatinskoj pjesmi ukrštava živaļ zapadnoevropški sa slovjenskim, — ništa više, a ni ništa mańe.

IV. Pjevańe seoskoga naroda.

Za pjevańe i glazbu seoskoga naroda dalmatinskoga nijesu narodopisci do sada ili nikako marili, ili su opreznom i nikakovom biļeškom prenosili tok pripovijedańa preko nesigurne hridi, o kojoj je u čitaocu imala niknuti misao, kao da ta stvar ne zaslužuje točnije pažńe.

Sa stajališta ļepote, i to one ļepote, koja je *danas* naš sluh ujarmila, — imali su posve pravo.

Ali danas je danas, a sutra je sutra. A kako će biti sutra, toga ne znamo.

Po našim glazbenim pojmovima ovi napjevi nijesu lijepi. A za to se ovdje ne pita, kao i ni za to, što se naprotiv tamošńemu narodu mile, što im se strastveno predaje, što se ńima neprestano miluje.

Ali ima drugo ńešto vrijedno, na što narodopisac mora pogled obratiti. Čini se, da je pjesmama na štetu, što se ni iz daleka ne kane takmiti sa savremenom našom umjetnom glazbom. Ali promislivši dobro priznat ćemo, da je upravo to dobro, što ova pjesma nije odraz sadašńega vremena, nego skup posebnih pojava, posve svojih, pojavâ za nas novih, koje ili same trebaju razjašńeńa, ili na opako bilo u čem podaju rasvjetļeńa.

A pogledom na to pjesma je seoska, čini se, vrlo dragocjena građa.

Ona podaje čitav niz pojavà, osobitostî, biļega, kojih ne razumijemo, nad kojima paragraf glazbene naše nauke odmah stane, jer od sebe čine građu vrlo nedohvatļivu, građu, koje nije lako savladati, budući da su vlasnici ńezini plahi, nepovjerļivi, ali ipak domišļati i na porugu spremni. Hoćemo li kúpiti malo čudne tê surovine, traži se od nas neugodna zamjena: moramo se dati gađati bodļivim riječima, stvoriti se figurom, kojoj se sve na okolo smije. Ali ne bismo žalili gubitka, kad često ne bi bio uzaludan!

To je po mom sudu prvi uzrok, što nitko do sada nije ozbiļno za ovom punom tajne stvarju segnuo niti na ńu upozorio. A i same su pjesme takove, da su za zapisivańe vrlo nezgodne, pak je napokon svatko, uzevši ovo oboje na um, rađe zažmirio i prošao mimo strašilo, a o ńem nije baš poradi sebe sama mnogo ni spomińao.

Pisac ovih redaka nije nakanio tamnu ovu stvar istražiti, jer nije vrstan; ali drži za svoju dužnost, da napokon na ńu odlučno upozori. Što uzmognem za stalno kazati, to ću reći, pa se ne ću bojati kazati i svoje domišļańe, proglasili ga i bludńom. Ali više učiniti ne mogu, jer je za proučavańe ove stvari potrebno biti drugačije opremļenu, nego što sam ja privatni čovječac, živući u najskromnijim prilikama i naknađujući trošak svoga putovańa radom svojih ruku. Na ovaj se posao treba spremiti s *fonografom*, zapiske treba podvrći točnomu mjereńu i istraživańu glasovne nauke, a na to se ne može dati siromašan čovjek, kao što je pisac.

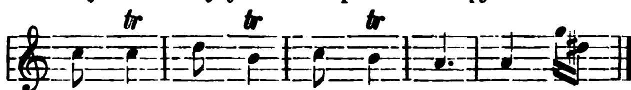
1. Petje težačko, (v)laško[1], morlačko[2] pokazuje ńekoliko vrsta i načina.

[1] *Vlasima* zovu primorci i otočani sve seļake; drugdje *vlah* znači pravoslavni. — [2] *Morlaci* su seļaci unutrašńe sjeverne Dalmacije sve do bosanske međe.

Najprije treba istaknuti koloraturno pjevańe, koje se ne dâ samim sluhom uhvatiti, ni perom točno zapisati. Primjer je za to u pj. br. 1[1] (III. sv., str. 5). Sve je sam titraj, tremolo, glissando, intervali nijesu određeni ni jasni, a ńekakovomu se ritmu jedva domišļamo. Povrh svega toga se pjevańe neprestano mijeńa, malo, istina, ali zato u svim čestima, kao kada dječarac neprestano okreće vrpcu. Čuo sam intervalâ mańih od naših poluglasa. S toga se našim pismom u opće ne bi mogli zapisati. Ali se nijesam mogao za stalno uvjeriti, treba li to držati *pogrješkom*, koju sebi dopušta ovaj ili onaj pjevač poradi nedostatne darovitosti ili hrapava i nepružļiva grla, — ili je to *osobitost* toga pjevańa, naslijeđena oznaka tih napjeva, koja se svuda i svagdje drži i čuva. Čini se, da se ovdje ne može u opće govoriti o kakovoj melodijskoj tvorevini, a to, što slušamo, to je samo iznenadna pojava u duhu tê predaje. Na ovo domišļańe napućuje te i to, što vidimo, kako se seļaci među se natječu i tim se ponose, ako im uspije, te svojim glasom uzmognu gospodariti.
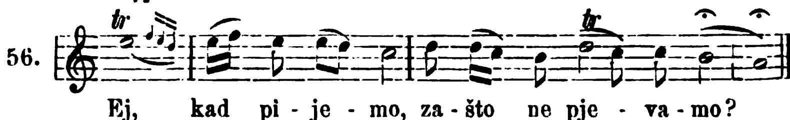
Ovdje su samo dva puta, kojima se može ovaj način pjevańa istražiti; ili da sami među narodom tako dugo proboravimo, dok se tomu pjevańu naučimo (a to nije tako lako, jer je velika razlika naučiti se ńečemu određenomu, ili prisvojiti samo predaju duha), ili da se poslužimo Edisonovim fonografom. Pisac nije mogao poći ni jednim, ni drugim putem, i ako se već dugo bori, da dođe do fonografa.

Pjevańe prve skupine možemo čuti od seļakâ na putu, ili dopire do nas iz kukuruzna poļa kao plač pun bola, koji razdire srce, a presijeca ga jecańe. Svršava se posebnim vriskom. Tko nije upućen, doista misli, da iz daļine čuje pravo naricańe. Jednom sam u Kninu, iz skrovišta neviđen, slično pjevańe zapisao (dakako bez riječi), — hvala neobičnoj ritamskoj jasnoći i prostoći napjeva.

Drugda sam imao više posla, a mańe sreće: pjevańe je bilo teško za zapisivańe.

Svatovska pjesma. **Ston.**

56.

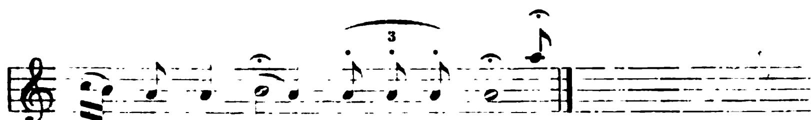
[1] G. pisac se vaļda zapisao, jer je *br. 2* pun tremola. — *Ur.*

(Muški pjeva.) Mlét.

57.

Oj! — — — Od ka - da je po - sta-, od ka - da je

po - sta - nuo svijet. Ho - ho - ho - ho![1]

Svatovska. Mlet.

58.

Oj! u - do-vi - co, se - - - - le Cmi - ļa - - ni - - ća.

Kad ništa drugo ne bi svjedočilo za starinu ovih pjesama, vrijedno je upozoriti, da ih je mnogo među *obrednim* pjesmama. Ova je svatovska, a sličnih ima među pogrebnim, krstnim i dr.

Ovaj je način pjevańa raširen, istina, po čitavoj Dalmaciji bez obzira na otoke. Ali mi se čini, da je u pravoslavnim krajevima osobito obļubļen. S tim se slaže, što ih u Hrvatskoj nalazimo samo u pravoslavnih prebjeglica iz Bosne ili iz Srbije. I u Crnoj se Gori svuda tako pjeva. Bjelopavlićani se pače hvališu, da su oni izmislili taj način tremolovanoga pjevańa, a zovu ga *zerzavańe*. U Dalmaciji se zove svagdje drugačije: u Triļu (kod Sińa) *vojkańe*, u Omišu *zavijańe*, u Kninu *grohotańe*,

2. Odmah po tom treba istaknuti **dvopjev,** koji je nikao iz iste glazbene građe. — I dvopjevi dakle, čini se, izmiču ispod našega notnoga pisma, a teškoće su ovdje zapisivaču posve naravski dvostruke.

Ipak *načelno* odijeļujem ovo pjevańe od pređašńega, budući da, koliko se tiče intervalâ, pokazuju razmjerno veliku već stalnost. Možda je to stoga, što je to *dvopjev*, dakle red intervalâ.

Zanimļivo je, kakovih ovdje ima intervala: mala terca, velika sekunda i prima (unisono). A još je zanimļivije, koji interval prevlađuje: sekunda.

I ako se i ovo pjevańe rastaļuje u raspužļivi hromatizam i rasplińuje u duge trilere, ipak su ovi intervali posve jasni, i ne samo

[1] Ovaki svršetak: *ho-ho-ho-ho,* ili *o-o-o-o* nije bez vrijednosti.

to: upravo se sekunda pravilno i izrazito upotrebļuje ili vrlo kratko i oštro, ili vrlo dugo.

Dvopjev ne počińu nikada oba glasa na jedan put. Nekoliko slogova zapjeva drhtavo jedan glas, a onda pjevaju dvojica zajedno. Dońi glas drži neprestano jedan ton, a gorńi se spušta s terce na sekundu, gdje mu se osobito rado dugo mili, zatim na primu, a napokon se spusti još za ton niže pod drugi glas, a ovaj dobro produļenim i oštrim staccatom odsječenom sekundom dvopjev svrši. Uza to glasovi neprestano podrhtavaju i stvaraju često bogatije melodijske valove, nego što bi se mogli raspoznati na kosturu mojih zapisaka.

Pošlo mi je za rukom zapisati dva najprostija primjera, pa ih evo ovdje. Svaka se gotovo osmina pjeva kao ńišući, tako te ti se čini, da mjesto čuješ:, jer se doista melodija neprestano kiti. Ja podajem s obzirom na to svoja dva primjera u prostom obliku.

Umjereno. **Vrlika.**

59\. Maj - ka ćer - cu giz - do - va - la, giz - do - va - nu i u - da - la, giz - do - va - nu i u - da - la, O — — — — — — oj!

Kolo. Ženski dvopjev. **Drniš.**

Umjereno.

60\. U O - me - ra vi - še Sa - ra - je - va, U O - me - ra, U O - me - ra vi - še Sa - ra - jev- oj — — — — oj!

Uz oba se ova napjeva igra *kolo*. Tim ja sebi tumačim ńihovu ritamsku određenost, koja mi je bila na ruku kod zapisivańa. Prema pravim dvopjevima ove vrste vrlo su ova dva primjera mila.

Prvi sam puta slušao pravu takovu produkciju g. 1888., kad sam preko Kupe prešao do najbližega hrvatskoga sela u *granici*. Stanovnici su pravoslavni. Tada nijesam znao, što da o tom mislim. Nijesam znao, imam li pred sobom samo mjestnu pojavu bez vrijednosti, slučajnu osobitost, punu povrh toga pogrješaka, ili pak stalnu, raširenu pojavu, koja i drugdje vrijedi sa svim svojim biļegama. Nijesam znao, da li je ono, što me je smetalo, *pogrješka* ili *osobitost* pjevańa. No već su mi druge godine na bosanskoj međi u juž. Hrvatskoj srpski iseļenici upravo tako pjevali, a poslije sam nalazio to pjevańe po čitavoj Dalmaciji i Crnoj Gori. Jasno je, da tu imamo posla s jakom vele lijepom tradicijom, a budući da je nije moglo roditi naše vrijeme, jasno je, da se tu sastajemo s odrazom davne prošlosti. Kasnije ću pokazati, da je način ove glazbe raširen ne samo u šir, nego i u daļ, budući da je glazba na guslama, dudama i dvojnicama samo transkribovańe ovih dvopjeva.

Ali je još više pažńe vrijedno to, što se seļani drže toga svoga pjevańa, premda neprestano slušaju slatke i lake gradske terce i sekste. Tvrdo se selo drži teškoga svoga pjevańa, a dobro zna, da je prosto, „težačko", da gradskomu nije ravno. Gradske se pjesme i ne usuđuje zapjevati — kao što se ne usuđuje nositi sjenila, ili da se drugačije povodi za gradom — ali zato neobično odlučno i stalno i daļe ponavļa tvrde one sekunde, kao da se boji, da se komu ne pričine kao nehotomična pogrješka.

Tako pjevaju putem, ńišući se na końu, ili u krčmi sjednuvši za stol. Podupru lice rukom i žalostno naslone glavu. Lice im se s jecavim pjevańem stopi u jedinstvenu pojavu plača, kojemu pjevańe naliči.

Ńegda sam se domišļao, da je to doista uglazbļen plač i narijek, jer sam duže vremena mislio, da tako pjevaju samo pravoslavni, a to su većinom bjegunci iza kosovskoga boja. Oni se u opće i bojama na svom odijelu i plašļivim i nepovjerljivim držańem razlikuju od katolika, pa i iste v e s e l e pjesme tako pjevaju. No danas, držim, da je to mišļeńe bezrazložno, i to ne samo stoga, što sámo pjevańe pokazuje na dobu mnogo stariju, nego stoga, što sam opazio, da to pjevańe vlada po *čitavoj* Dalmaciji.

Još danas poslije pet godina zove me to čudno južno pjevańe, ne tjera me od sebe, već me bliže k sebi mami i sve to veću znaličnost

budi: gdje je niklo i u kakovim prilikama? — No uzalud se to pitam.

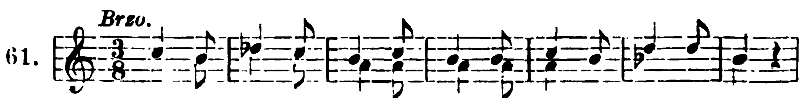
3. S rezervom bih nazvao i prijelazne dvopjeve **muškima,** jer se u dvopjevima, što sam ih zapisao od *djevojaka,* pokazuju ńeke znatne razlike.

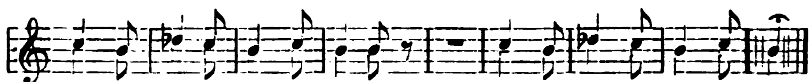
No ipak moram priznati, da mi je pošlo za rukom, te sam u čitavoj Dalmaciji (na selu) zapisao samo u tri slučaja *djevojačko pjevańe.* To mi je bila najdragocjenija roba. Samomu mi nije nikada pošlo za rukom, da mi djevojke što zapjevaju, a ni posrednik nije bio svagda, kako treba. Samo u Babinu Poļu na o. Mletu, u Glavini kod Imotskoga i u Grabovcu mi se sreća nasmijala.
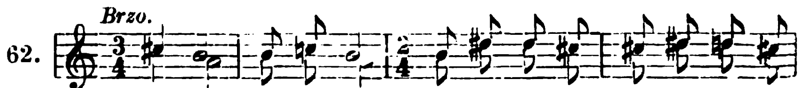
A svi ovi dvopjevi pokazuju vrlo čudnu razliku prema „muškima": već su prijelaz k daļim pjesmama. I ovdje ne znadu ništa o drugim intervalima osim male terce i velike sekunde, i ovdje je sekunda najobļubļenija, i ovdje se melodija ponajviše skliže po čvrstom pločniku hromatisma, kao da se boji većega koraka, pa ma i za jedan samo cijeli glas. Ali se zato 1. sva magla, što se tiče ritma i perijodiciteta, ovdje već raspršuje, a 2. vječni triler daje mjesto odsječenomu i punomu tonu.
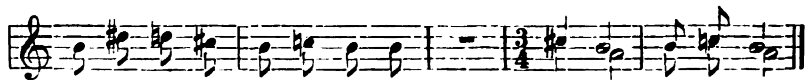
To se može vidjeti već u br. 4., a još ļepše u pjesmama, zapisanim u Zagvozdu. Ove sam pjesme pisao već prema polnoći. Desila mi se dragocjena zgoda, pa sam tekst izostavio, zapisavši samo prve riječi. Tu se radi samo o glazbenoj strani, a to je napisano brižno i vjerno.
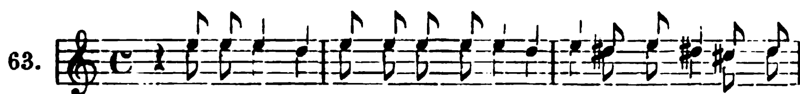
Djevojački dvopjevi u Zagvozdu.
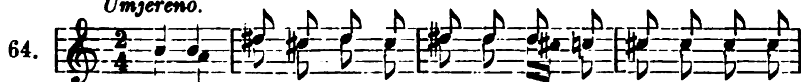

O-mi-li mi u Se-ńu djevoj-ka, ce-nu mi, ve-nu mi,
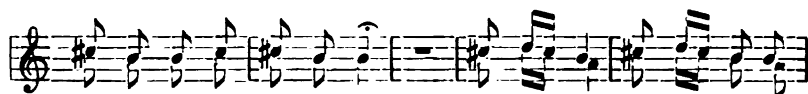

ma-nu mi, gra-nu mi, ve-zu mi, le-du mi mi-le-le.

Umjereno.
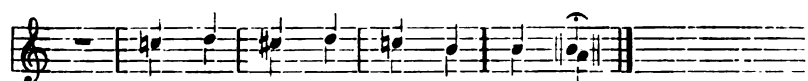

Po-le-ti gi-gi-la ja-ta go-lu-boj gi-go-va

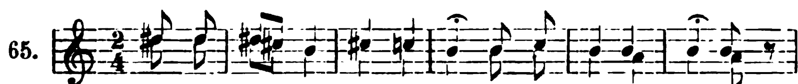
ni-je mi-je la-gi-go, la-gi-go, la-gi go-ru

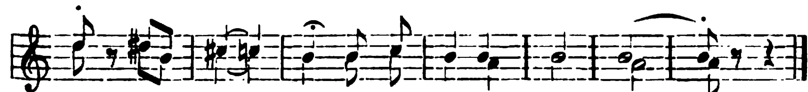
di-gi-gi-ću, ti-gi-gi-ću, še-ćer-go-bi, di-gi-gi-o,

vi-so-ka pla-ni-gi-gi-no.
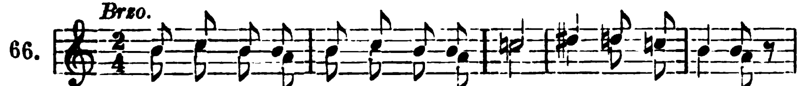

U Po-po-ve sto-ji-ne ta-ko žje-va bi-la,
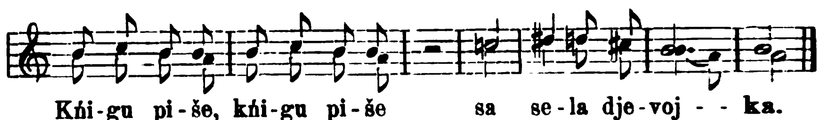

h, h, jad--na, ta-ko žje-va bi-la ej!
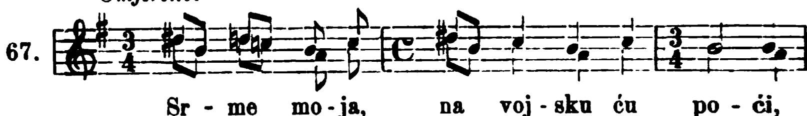
Brzo.
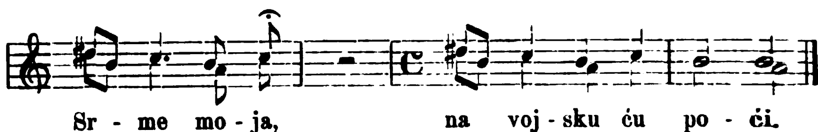

Kńi-gu pi-še, kńi-gu pi-še sa se-la dje-voj-ka.
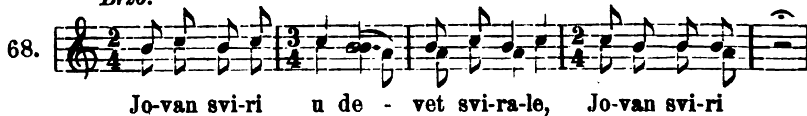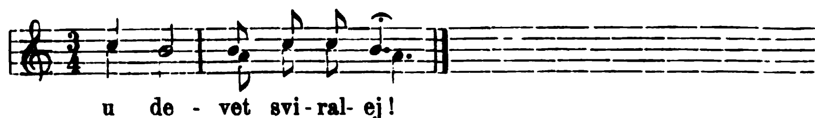

Umjereno.
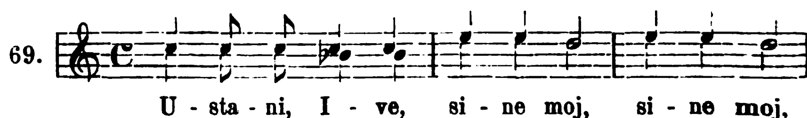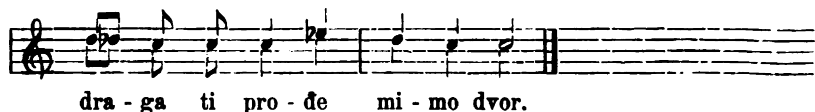

Brzo.

Zanimljiva se i razmjerno razvita člankovitost napjeva sama jasno ukazuje. Naglim prekidima u sredini (u br. 62, 64, 66, 67, 68) nije po mom sudu uzrok organički, već vański: odah, jer su djevojke pjevale jako, naporno, a slog je za slogom naglo dolazio.

Kad sam gledao glave ovih djevojaka jednu k drugoj privitu, i slušao, kako im se glasovi oprezno skližu s poluglasa na poluglas u unisonu, dok se poslije gdjegod ne otvore u veliku sekundu, tu me je milina, s kojom su na tom intervalu popostojavale, u mislima prenosila u pradavno doba glazbeno, kad je ljudstvo mukom tražilo građu

za glazbu, kad se svaki novi glas i svaki novi interval držao sjajnom stečevinom, dok nije napokon poslije iznašašća *oktave* Pitagori postavļena slavno poznata kovna ploča u rodnome mu mjestu Samu u hramu Herinu (na toj je ploči urezana čitava osmoglasna ļestvica). A Pitagora je živio g. 569—470. pr. Krista. Koliko dakle broje godina ovi napjevi, koji ne poznaju oktave, koji ne poznaju ni septime, ni sekste, ni kvinte, kojima je vrhunac jedina — mala terca ili kvarta!
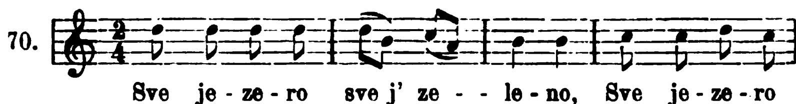
No u staro se vrijeme „obreti" nijesu tako brzo širili kao danas, a do nas Slovjenâ bilo im je daleko u ono vrijeme, kad je sve samo paslo, oralo i lovilo. Ali je ipak više nego istini prilično, da im vrijeme, što no riječ „prije Krista", svakako pripada. A ako ovima pripada, pripada još više skupini 2., a još više 1.

4. Obiļežje je napjevâ četvrte skupine, *da se više ne izmiču glazbenomu našemu pismu.*

To je mnogo. Ostavļamo neprozirnu magluštinu pravjekovnu, a stupamo u historijsko doba. Takat je određen i jasan, slagańe glasova već posve naše, člankovitost napjevâ doduše prosta, ali ipak karakteristična.

Gdješto se rada mijeńa (gl. br. 72), rada se šestnaestinama kiti (br. 71. i dr.), ali sve to već u granicama glazbene građe, kojom se i naša glazba već služi.

Kolo. **Ston.**

sve j' ze - le - no, A na sre - di po - zla - će - no,

A na sre - di po - zla - će - no.

Ston.

71. Dje-voj - či - ca ru-žu bra - la, pak je za - spa - la!

Svatovska. **Ston.**

72. ¼ itd.*

Na - še sun - ce na za - la - zu, Ho - će, da za - đe, Ho - će, da za - đe.

ili: tr

Koleda. **Ston.**

73.

Zo - ve Bo - žo s o - ne stra - ne: ko - len - do!
Đe ste, ļu - di, pri - ve - ste me, ve - se - lo!

I. II.

Svatovska (zdravica). **Ston.**

74.

Bar - jak-ta-ru se barjak vi - je Mi-mo Zagreb grad.

I vi - no i če - lo, Sve nam zdra - vo, ve - se - lo,
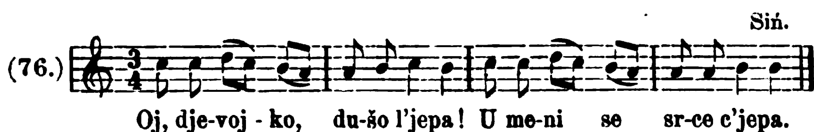
ve - se - lo, ve - se - lo, ve - se - lo!

Siń.
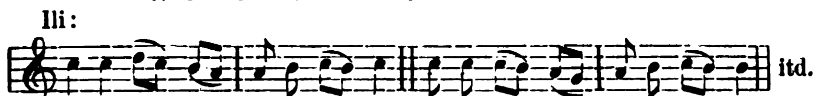
75.

Plat-no b'je - li ba - ba ža - ba, K ńoj do - la - zi rak iz vo - de.

* ¼ znači varijante.

Ili:

Tu stojimo već na historijskom tlu, ali samo na pragu: u doba grčkoga tetrakorda. Do starogrčkih ḷestvica nismo došli. Uski opseg glasova ne podaje za ńih dosta građe.

Iscrpli smo time glazbu seoskoga naroda, pa vidimo, kako je ogromni vremenski jaz među građom pregledanom u ovom i predašńem članku. Tamo o tom nije bilo sumńe, udišemo li zrak sadašńosti, a ovdje nema sumńe — usprkos siromaštvu glazbene arheologije i nedostatku pouzdanih dokaza — da se, hvala dalmatinskoj seoskoj glazbi, tijesno tičemo početaka glazbe u opće. Već su primjeri obrednih pjesama vrijedno za to svjedočanstvo; u svih su naroda obredne pjesme iz najstarijega vremena.

No tim ne ostavḷamo toga polumitskoga doba. Biće je konservativnoga dalmatinskoga naroda tako ńim proniknuto, da na povratak iz davne prošlosti ne ćemo tako skoro moći ni pomisliti.

V. Gusle.

U guslarskom je umijeću spojeno umijeće pjevačko i gudačko. Guslar pjeva i sprovađa se uza to svojim sviralom. Tako su gusle prijelaz od pjevańa ka glazbi na oruđu. Sva ostala dalmatinska glazbala izvode svoje umijeće sama za se bez pjevańa, a jedino se gusle sḷubḷuju s ḷudskim glasom, i to one živu samo u toj svezi. Same za sebe ne izlaze gusle nigdje, ne ubrojimo li ovamo svirke prije i poslije pjevańa, pa među pjevańem.

Umijeće je dakle guslarsko više umijeće pjevačko nego gudačko. Pjevańe je glavna, a sprovađańe sporedna stvar.

S ovom se svojom zadaćom gusle skromno zadovoḷuju i nikada i nigdje je ne prelaze. Samo u spomenuta tri slučaja izlaze malo iz kalupa. Pa ipak podložništvo ovo gusalâ ni malo ne snizuje. Naprotiv, po mome mišḷeńu, stoje gusle vrlo visoko, više nego sva ostala glazbala, — no ne glazbenom svojom vrijednošću, nego moralnom.

Težište guslarskoga umijeća nije na ime ni guđeńe, ni pjevańe, nego *misao,* prostonarodna pjesnička tkanina, koju guslar kao zlatnu

nit s vretena opsežne svoje pameti pred gladnim narodom odmata i raspreda. Nit zasjaji, bliješti pjesničkim svojim sjajem, dostojanstveno zazvuči dubokim rijekom prirođene mudrosti, — a gusle su ovdje upravo onaj čarobni kolovrat, koji neprestance od davnih vijekova gudi svoju, kao ura, koja se ne umara i drugima se umoriti ne da. i od kojega zavisi sve: guslar, pjesma i narod. Gdje su gusle umukle. umuklo je sve, i pjesma i stari zvuci.

Zadaća je dakle gusala — zadaća neizravna — da duševno hrane i jače narod, i to na duhu i srcu. Gusle su kļuč, koji narodu svomu otvara zlatna skrovišta domaće poezije, u teškoj glavi guslarevoj bogato nagomilana. Gusle su hranište, jaki štit neiscrpnoga vrela, iz kojega je narod crpao i danas crpe sok duševnoga života. Gusle su dobri duh svojega naroda, znak duševne samostalnosti ńegove. Jer gdje je gusala nestalo, tamo nestaje i s guslarima umire bezbroj pjesama, narod gubi svoga velikoga prijateļa, guslara, koji je svagda bio spreman skinuti sa stijene čarobno svoje gudalo i braći svojoj zapjevati, narod je zapušten i doista pústî.

Malo ne nad čitavim slovjenskim Balkanom dižu se do sada slavne gusle, vidni znak samorodne domaće naobrazbe i poezije.

U Dalmaciji imadu gusle u svakoj malo ne kući, osobito u krčmama, i svakomu je slobodno skinuti ih i zaguditi. Jer posebnih guslara nema. Svaki se malo ne mladić uči na gusle, a stvar je lične nadarenosti, hoće li od momka postati vrstan guslar. Zato ih nema mnogo, kojim bi gusle u rukama bile čar, koji podržaje u narodu stari narodni duh, kojim bi gusle u rukama bile klin, koji treba prije izbiti, a da se južni Slovjeni otuđe svojoj prošlosti, prirođenosti i biću svomu, pa da kao zrela jabuka padnu u šešir.

Ipak dopuštam, da gusle u onom obliku, kako se u južnih Slovjena upotrebļuju, nijesu možda od iskona samo slovjenska imovina. Imali su doduše ili danas imaju svi slovjenski narodi svoje gusle, no pogledamo li na ńih u našem slučaju kao na dio onoga, što se zove tip južnoslovjenskoga guslara, ukazuju se o slovjenskom ńihovu izvoru ńeke dvojbe.

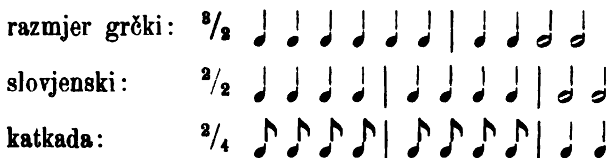
Pogledajmo najprije, kako su gusle osamļene među pjevańem i glazbom na sviralima. Prema pjevańu je guđeńe *objektivno*, namijeńeno slušańu (ta gusle podaju narodu većinom pjesme-pripovijetke), a prema ostalim sviralima gusle su samo pomoćnik, koji o sebi ne može stajati. S ovoga dakle gledišta nijesu gusle ni u kakovoj svezi s ostalim pojavama, koje čine glazbeno prostonarodno umijeće.

Poredimo daļe guslare sa *starogrčkim pjevačima*. Starogrčki su rapsodi sve do petoga stoļeća spajali u sebi tri umijeća: pjesničko, skladateļsko i izvađalačko. Starogrčki je pjevač sam smišļao pjesmu, sam je glazbu skladao, sam pred narodom svirao i pjevao. A drugačije nije do danas ni kod južnih Slovjena. Učenik pjeva doduše pjesme starih, ali kasnije i sam slaže pjesme (i ako starih pjesama ne zaboravļa). A s glazbene je strane pjevańe i sprovađańe guslarevo svagda više ili mańe samo o sebi. Oni se nauče samo tradiciju, naslijede duh i način svirke svojih učiteļa, i tim kolotečinama ide već daļe prema svomu ćućeńu i dopadnosti, a osobito prema svojoj darovitosti.

Musika je dakle značila Grcima trojstvo spomenutih umijeća. Isto su tako i južni Slovjeni do danas u svome mišļeńu sačuvali nerazdijeļeno ovo trojstvo, pa imaju za ń i svoju riječ *pjevati*.[1] Starogrčko dakle glazbeno trojstvo čini u *misli* južnih Slovjena do danas nerazdijeļenu cjelinu. A da je i u činu tako, dokazuje najboļe tip guslara.

O grčkim se pjevačima mislilo kao i o guslarima, da su svoje pjesme samo kazivali i da ih kazuju (recituju). Za grčke se je pjevače dokazalo, da nije tako, a za guslare će to dokazati daļe doneseni primjer guslarskoga pjevańa.

Kod grčkih je pjevača razmjer stihova bio uzrok, koji je vodio k mišļeńu, da su se ovdje riječi pjevale, a da se nijesu kazivale. I doista im je bio najobičniji takat onaj, kojemu kažemo tropolovni. Vrijedno je, što se taj razmjer s razmjerom guslarskih stihova potpuno slaže:

Daļe je vrijedni zajednički znak, što i kod rapsodâ i kod guslara na jednu notu svagda dolazi jedan slog. To je tim vrednije, što to ne vrijedi za ostalo neguslarsko pjevańe, pače u ńekim krajevima vole baš naopako.

[1] Čuvši jednom od ńekoga lijepe stihove i hoteći doći do napjeva rekao sam mu, neka pjeva, a on ponovi stihove prosto kazujući; kad sam mu opet rekao, rekoše ostali: „ta pjeva!" Pokazalo se, da narod ne razlikuje dobro stiha pjevanoga od nepjevanoga, pa i nema za to posebne riječi. Mnogo me je muke stajalo, da im tu razliku kako treba razložim.

Pravilo: koliko slogova — toliko nota, ima po mome mnijeńu svoj uzrok u tom, što se u oba slučaja, kod rapsodâ i kod guslarâ. u prvom redu gleda na *riječ*, na jasni joj i očiti smisao. Slušaoci okružujuć guslara ne će u pažńi, kojom prate ńegovo uglazbļeno pripovijedańe, nigdje možda na svijetu naći sebi ravnih. S lica im se čita sadržaj pjesme, a od časa se do časa izvije ovomu ili onomu uzdah ili nehotomično odobravańe, ili provali nenadana radost, živo saučešće, pače zgodni dodatci pripovijedanomu događaju. *Tamošńim* slušaocima ne smeta prosti napjev, niti koga odbija. Tako bi djelovao možda na „Evropļanina", da se slučajno desi kod takove zgode, i da je stane prosuđivati sa svoga omeđenoga stajališta. Čuo sam, kako takovi ļudi govore o guslarima ne samo s porugom, nego i s ńekakim strahom. Nije ni čudo, jer su drugačije odgojeni. U nas se glazbena umjetnost goji za sebe, tako da se s riječima nikako ne spaja, ili su riječi tek sporedna stvar. Mi ne idemo u kazalište, da čujemo riječi, već da čujemo glasove; na misaonost se sadržaja ne gleda, libreto se s najprostijim mislima lako drži, slušači bez mrmļańa nose sa sobom k nerazumļivim produkcijama kńižicu, da uzmognu u isti čas čitati. Naš čovjek sluša u guslara samo priproste zvukove na prostom sviralu i grubi glas pjevačev, a za ono, što se pripovijeda, ne mari. Zato mu se ogadi i on ode. A kako bi drugačije sudio, kad bi u svem tom vidio doba, kad je glazba i pjesništvo bilo bjelańak i žutańak u jednom jaju, iz kojega se je s vremenom izleglo *dvoje* piladi! Glazba je onda bila bjelańak, stvar mańe vrijedna. Danas, koliko oba umijeća još zajedno živu, glazba je pjesništvo prerasla. U guslara je naopako, kako je na početku bilo. Prosti napjev ne uništava riječi, nego joj podaje ńešto neobično, uzneseno, kao ono od prilike, kad svećenik pjeva evanđeļe. U novovjekoj je glazbi misaoni osnov tako podložen glazbi, da si je reakcija našla izlaz u krasnoj pojavi Rikarda Wagnera; da kritika još uvijek neprestano vapi za popravkom, da se opet podigne riječ i ńezino značeńe, koje je u dosadašńem nejednakom braku pod papučom.

Guslar nije doduše „vagnerovac", ali bi po mom sudu postao, kad bi bio gipčega karaktera, a da se sa svojom navikom uzmogne rastati, i — kad bi čitao novine. Jer ńemu je riječ najveći napor i čar, što najboļe dokazuje ekscentrični način u ńegovu pjevańu. Taj je način osobito vrijedan pažńe ne samo s toga, što je raširen svuda po Crnoj Gori i Dalmaciji, nego i sam po sebi. Gdješto poseban taj način pristaje ka guslarevoj ličnosti, a tim pjevanje guslarevo dobiva neobičnu, posve izvornu elementarnu snagu, jer pjevač

svagda ulijeva u svoje izvađańe duboko čuvstvo, strast: tu su slušaoci kao pjena, pače i stranci „obrazovanoga svijeta“, koliko se mogu otresti svoga stajališta i u misli se prenijeti u duševno obzorje novih ļudi. Drugda se opet ovaj način, sam po sebi vrlo izrazit i jak, izvrgne, ako guslaru ne pristaje k licu, pa se ne možeš, osobito ako si stranac, ne možeš se suzdržati od smijeha. Osobito se to događa mladim guslarima, jer ńihovu golobradu licu mrki pogled pravih guslara nikako ne pristaje, pa i tu imamo dokaz za onu: da je od uzvišenoga do smiješnoga samo korak. Taj ću način, koliko se dade, opisati, no ne nadam se, da će ga čitalac moći sebi pomisliti bez živoga primjera. — Guslar izražava riječi jednu za drugom znatnom silom, zaustavļajuć u isti čas zubima struju zraka, i tako se riječ zastire velom bola, tuge. Treći se i četvrti predzadńi slog deseterca (ili: sedmi i osmi) izgovori poliknutim, u sebe potegnutim dahom, a to čini dojam jecańa. Zadńa se dva sloga izdahnu teško, tako da se drugi od ńih izgovori šaptom, jedva se čuje. To je općeniti način bez obzira na posebna zanosna mjesta, gdje guslar tumači kretńe, klicaj, napor itd. Ali u svim tim slučajevima ostaje ovo, što je rečeno, kao formula, kao žlijeb, kojim može teći vode više ili mańe, ali *mora* teći svagda *istim* načinom.

K tomu dolazi *izraz lica*. Svi guslari, jedan kao drugi, produļe prije pjevańa lice, namršte čelo, stisnu nosnice i učine plačni izraz lica kao nesretni patnici. Taj izraz ostaje za čitave pjesme bez obzira na to, pjeva li što veselo ili žalosno; pače se čini, da je tu guslarevo lice nepomična maska. Svagda bih se tu sjetio na pune tuge maske grčke, i ne čini mi se nemoguće, da tu opet nailazimo na trag utjecaja grčkoga: kad ne može imati prave maske, pomaže si guslar svojim licem. Istina je, da su Hrvati i Srbi došli na Balkan tek u 7. stoļeću, ne mogu biti dakle nigdje i ni u čem *prvi baštinici* starogrčke kulture. Ali otuda ne izlazi, da nijesu mogli ništa preuzeti ni od onih, koje su tu našli, a koji su zacijelo živjeli od duševne glavnice, što su je stari Grci nagomilali.

Upravo je u toj stvari toliko za čudo zajedničkih znakova, da se o spomenutom domišļańu može govoriti. Ta guslari se i rapsodi u tom slažu, što je pjevańe jednih i drugih jednoglasno, i što sprovađańe na sviralu može biti, pa i jest slobodno, tako da s glasom pjevačevim čini različite intervale. Napokon glazba na guslama nije za sebe poznata upravo tako, kako nije bila poznata ni na kitari, na kojoj su Grci svoje pjesme sprovađali. Samo o kitari je živjelo pjevańe grčkoga protagoniste, i obratno: bez ńegova pjevańa nije bilo

kitarina daha. Tako su i gusle s pjevańem guslarovim tijelo i duša, i jednomu bez drugoga nema života. Kad bi se rastavili, bila bi to smrt za oboje.

No kitara je bila instrumenat s više strunâ, a gusle imaju samo jednu strunu. Ali je to samo dokaz, da nijesu došle *poslije kitare*.
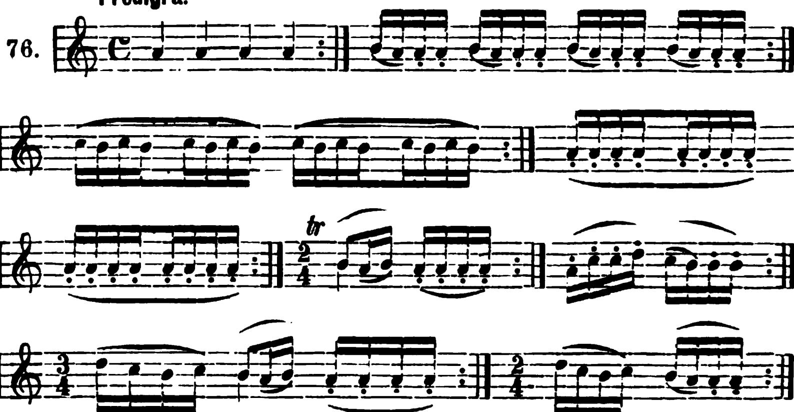
Gusle su instrumenat nada sve prost.
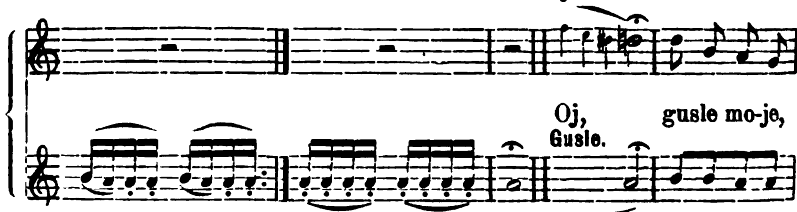
Gusle su velika drvena kuhača — pa ih katkada i zovu „varjačica" — prevučena kožom ili limom. Duga je oko $^3/_4$ metra. Vrat je duļi od trupa. Na kraju su kojekako urešene. Na guslama je napeta **ž i c a** — svezak końske strune. Tako je i na **g u d a l u** — to je prosto savit prutić— tetiva od końske strune. **K ļ u č** (klinac, čivija) je katkada pravi kolčić. Koža je na ńekoliko mjesta probušena, a na ńoj je prosti **k o ń i ć**. To su glavni i nužni dijelovi svakih gusala. Veličina je, izradba, drvo i koža kako koja.

Žica je napeta do visine po prilici *a* s jednim potezićem.

Što se i kako gudi, bit će jasno iz ovoga evo primjera:

Guslar u Triļu. Svirao u *hes*-mol.

da - vo - ri - jo mo - ja, Di li bis-mo, di l' se sa - sta - dos-mo!

A - li sa - da, da si za - gu - sli - mo Pje-smu od ju-

na-ka i - li dje - vo - ja — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — —

— ka!

Pjevańe se, kako se na prvi pogled vidi, ne razlikuje od glazbe seļačkoga naroda, posebice od primjera br. 59 i 60. Jednako se vidi, koliko se udaļuje pjevańe od sprovađańa na guslama. Ali toga ne znamo, koliko je to samo voļa i samovoļa guslareva, koliko tim udovoļuje pravomu svomu dopadańu, ili je tomu odaļivanju posve drugi uzrok. Samo je toliko jasno, da se gusle nisu mogle spustiti na *g*, budući da im je j e d i n a žica bila napeta do *a* (za pravo do *hes*).

Vrijedan je pažńe svršetak svakoga svirańa, svakoga odjela. Dvoglasnom svojom skladbom, omiļelom svojom sekundom i prekoračivańem glasova — to je transkripcija dvopjevâ, o kojima sam prije govorio. Ni na trilere se, samo da bude što vjernije, ne zaboravļa. Tako se zanimļivo svršava svagdje, gdje je pjesan dio događaja kazala i gdje smisao dopušta, da pjevač odahne. Tu potegne završni glas malo ne bez kraja, a gusle veselo cvrkuću, „cifraju". To je najglazbeniji dio u čitavom izvađańu, i to toliko, da ga slušamo s pravim užitkom. I ako su gusle posve prost instrumenat, nije *svirańe* lako, kako bi se činilo. Latimo li se gusala, čudit ćemo se, kako ćemo s ńima nespretno baratati i uzalud kušati, da što vaļano s ńima uradimo. Tim ćemo više po zasluzi ocijeniti izvađańe guslarevo.

Guslańe je s glazbene strane svoje umijeće, za koje se hoće rada, vježbe, dara. Lijeva ruka, koja gusle drži za vrat (a trup je u krilo uprt) mora steći znamenitu lakoću, koje treba osobito kod ovoga ritamskoga oblika: [notni primjer] ili: [notni primjer].

Ovih oštrih, polustakatskih šesnaestina ne izvodi guslar gudalom, kojim naprotiv mirno gudi amo tamo u četvrtinskom trajańu vremena, nego brzim, neobično lakim i dugom vježbom izmjerenim treseńem prstâ lijeve ruke. Svak lako razumije, da bi se svagda, kadgod bi se digao prst sa žice, ozvala prazna žica, ako se ne bi i gudalo diglo u isti tren s prstom. No žica ipak ne zazuji — premda je gudalo neprestano dira — jer se prst digne vrlo mirno i lako i *odmah* se opet dodirne žice, ne davši joj za to vremena, da prazna zazuji. Tako je iskićeno svirańe na početku, u sredini i na svršetku.

Zapisati guslarevu produkciju potanko, vjerno i potpuno, podati notama pravu sliku samo jedne pjesme, to nije moguće. Kod pripovijedačke pjesme br. 7, koja se i uz gusle pjeva, rekao mi je pjevač nemajuć gusala, da se „svakojako" pjeva. Nije to ništa stalno, ni svirka na početku, ni u sredini, ni na svršetku. Kad bismo guslara za čas ustavili i zamolili ga, da ponovi, što je svirao, spravili bismo ga u nepriliku. Ne zna, što je svirao. Svira, što mu se dopada i kako mu se dopada. Ne svira ipak štogod, ima tu sustav, red, karakter, no svagda je to ńešto drugo. Neprestano je to ista voda, ali u drugim valovima. A i valovi su isti, samo mijeńaju karakter. U kratko: guslari imaju svoj slog, u kojem „rade", kako to baš zgoda traži i kako im je već pri duši. Tradicija je to stalna, stalna kao

hrid, ali ništa više. Zato se pojava guslareva prostom rukom ne dâ zapisati. Pred nama je koń, koji trči uzagrapce, a uza ń je naš sluh i naša ruka kao troma korńača. Slikar može umjetnički nacrtati końa u kasu, jer će pogoditi oznake i kretńe ńegove, ali za stvarno razumijevańe može pouzdanu građu podati samo časovita fotografijska sprava. Tako bi i ovdje bilo moguće u duhu tê glazbe napisati čitavu pjesmu, ali za glazbenu znanost ne bi to bila dragocjena građa: to može samo podati Edisonov fonograf.

Za to se do sada nije nitko postarao. Od guslarâ se mnogo već zapisivalo, ali samo — riječî. To je, dakako, najvrednije. Ali to nije sve. To je jezgra bez ļuske. A ļuska ta nije bez cijene i vrijednosti. Ja naprotiv držim, da će se ńom jednom *praktički* rasvijetliti nejasni pojmovi o starogrčkoj glazbi, o kojoj dobivamo pouzdanih vijesti samo iz teorijskih izvora. Što do sada kola kao primjer starogrčke glazbe, nije ništa autentično. Dakako da će se na taj posao morati spremiti drugačije, ne golom rukom, nego sa spravom.

A guslar južno-slovjenski zaslužuje to potpuno. Naslikan je i opisan bio već mnogo puta duhovni taj od vijekova svjetionik svoga naroda, — no fonografovan još nije bio. Ono dakle, što guslara čini guslarom, nije do sada spremļeno i sačuvano, već se pazilo samo na sporedne stvari.

Slovjeni sa svim čekaju, dok to tuđina ocijeni, ispita, pohvali. Ali tuđina ima vremena. Ona će to učiniti tek onda, kad bude morala. Do tada može mnogo vode proteći, mnogo bogatstva propasti.

Danas čitavo slovjenstvo nema tipa ravna guslaru; dvojim, da bi mu se u opće našlo ravna u drugih naroda. Bilo bi dakle nada sve zaslužno, dragocjenu tu starinu sačuvati vijekovima budućim kao spomen vijekova pradavnih.

VI. Gajde (diple s mijehom).

Što čini gajde gajdama? Čemu treba da zahvale svoj čar, koji se i starih ljudi doima? U čem stoji ńihova bît i karakter?

Najprije u tom, što zvuče neprekidno. Imadu svoje zračno spremište — mijeh — koje pluća od časa do časa dopuńuju, a iz ńega se stalnom strujom, kojoj diplaš laktom po potrebi silu ravna, tjera zrak u svirale.

Drugo, i to je glavno, u akustičkoj domišļatosti, kojom gajde pomoću *dviju* samo svirala čine dojam *tro*glasne glazbe. Ako su gajde u sobi ili u krčmi, sve ih je puno, kao da tamo sjedi hrpa muzi-

kanata! Samo su dvije, velim dvije svirale, — i gajde čine dojam cjeline za sebe, kojoj ničesa ne treba, dojam maloga orkestra!

A evo, kako je to smišljeno. Velika svirala (prdaljica), koja našim gajdašima obično visi niz leđa, daje niski, osnovni glas; druga, mnogo maňa, izmamljuje živu melodiju. No otkuda treći glas, koji se u svirci nesumňivo čuje? Evo nas na korijenu. Melodija zuji, pucketa i skače u stakatu, jer gajdaš iza svakoga glasa, od kojih je melodija složena, brzo doda glas, *koji s prdaljicom čini interval kvintu.* Taj se zvuk spoji i ujediňuje *u jedan ton, koji na oko bez prekida teče,* a tomu ćemo naći tumač u nauci o zvuku u poglavlu o glazbenim gorňacima[1]. I tako gajdaši postizavaju zanimljiv uspjeh: jasno čujemo dva glasa, koji čine kvintu, brzomu i poskočnomu napjevu vrlo zgodan osnov za živo igraňe.

To je prava vrijednost gajdi, koja se nije uvećala, premda su ih gdješto obogaćivali većim brojem sviralâ. To je bilo suvišno. Složenost i uredba takovih sprava nije odgovarala uspjesima. Prvi je uspjeh bio takav, da se je bitno povećaňe pokazalo uzaludnim. Gajde su tim postigle vrhunac, s kojim su mogle biti zadovolne, pače ponosne.

Dalmacija se — vjerno zalublena u svoju starinu — takovim gajdama iskazati ne može. I ovdje ima dosta gajdi, ali im je to samo *početak,* to je samo oblik, koji ima samo *prvi* od spomenutih osnovnih oznaka. Imadu samo zračno spremište — mijeh.

Zažmirimo li, svirka nas se ňihova doima kao dvije svirale, sveudil visoko složene, na kojima ňetko svira beskrajno dugim, neprekinutim dahom. Ništa više.

Na oko je dalmatinski gajdaš samo malo nalik na našega. Pod pazuhom naporno gňeči naduti kožnati mijeh, iz naduta lica tjera na kratku trsku novi zrak u mijeh, a ruke prebiru na dvije kratke svirale, lijepo, a često i birano narezuckane. Nije ni bez domišlata uresa: ni bez čudne glave s porculanskim očima, ni bez rogova, ni bez privezalaka.

U čudu slušamo neočekivanu glazbu. Kakova je to praznina! Dva se visoka glaska vežu u čudnim dvopjevima posve, posve osamleno! Uzalud izgledamo poznati nam onaj dodatak, žar, kojemu smo na toj spravi privikli.

A evo, zašto: 1. nema duboke svirale, i 2. nijedva od ňih ne kuša, da riješi zagonetku, koju su gajdaši drugdje već uspješno riješili.

[1] Udarimo, uz podignuto dušilo (pedal), na glasoviru *g*, zazujit će u isti čas posve jasno i gorňa kvinta *d*, poslije sve slabije *g, h, d, f, a*, o čem se možemo uvjeriti samo pomoću posebnih sprava.

Gajde su vrlo raširene. Pravo se zovu *diple s mijehom,* jer se dvije svirale zovu *diple.* Dipala bez mijeha ima u C. Gori, a u Dalmaciji samo s mijehom.

Diple su dvije svirale od jednoga komada, kroz koji su prožgane dvije cijevi. (U C. Gori slijepe smolom dvije trske.) Ušće je na najprostiji način načińeno na jezik, a od trske. Često možemo vidjeti, kako dječarac istrgne s krova trsku, oprezno ju zareže, na jednom kraju začepi, pa već ima sviralu. Jezičac skroji, prireže, prigladi, i svirala ima glas, kako treba.

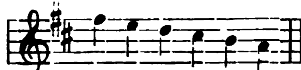
Svirala ima po pet otvora po sebi. Daje dakle svaka najmańe 6 glasova.

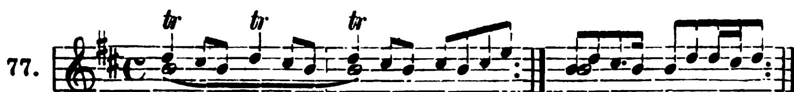
Svirka je različita. Ili se slože obadvije svirale na jedan glas, pa sviraju unisono, čim dobivaju ńekaki srebrozvučni pridah i zuje vrlo milo; ili se svira na jednu sviralu, a drugoj je zadaća, da „produļuje". Tu se može postići dosta velika raznoličnost: smolom se začepi jedan, dva, tri, četiri otvora, pa se tako produļeńe može prenijeti na drugi glas.

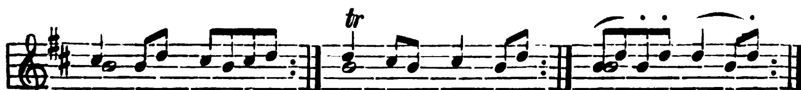
Brzi stakato podaje svirci odsječenost; bez toga bi bila jednolična. A priznati se mora dalmatinskim diplašima živost, kojom umiju na prostim svojim sviralama zgodnim mijeńańem stakata s legatom, ritamskim prioštravańem i raznolikošću, trilerima i početnim udarima, naglim udarańem po mijehu i različnim baratańem sa sviralama — postizavati cijeļ — zanimļive treptajne sitne glazbene motiviće: kao da se pred nama istrese vreća zlatnoga pijeska.
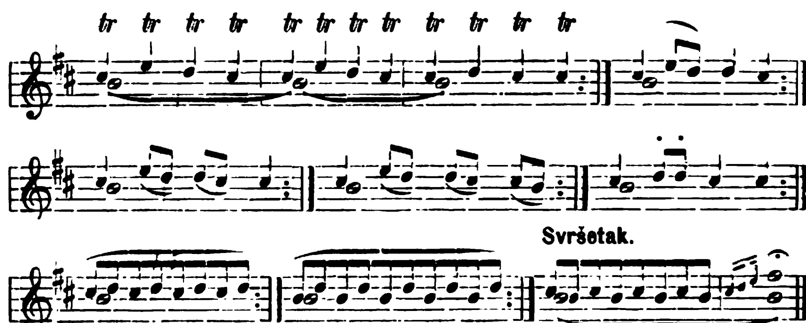
Na diple sviraju diplaši kod stada, ili u kolu. Kod domaćih obreda i slavâ imadu također svoj posao.

Izvađańe diplaševo nije zaokružena cjelina sa svojim središtem, težištem, početkom i svršetkom. To je smjesa neznatnih melodijskih prvića, koji se svagda opetuju ńekoliko puta s malim promjenama, a konac je, kad ga umoreno tijelo zaželi. Neprestani dvozvuk, pa neprijatni prestanak gajdi izdaje, da je sprava za veseļe — izdahnula.

I. Gajdaš u Triļu. Ńegova ļestvica:

77.

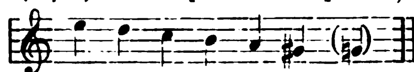

II. **Gajdaš u Triju.** S istom spravom, no u *hes* (razumije se moll) složenom.

Kretńa polke.

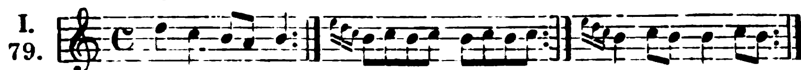
78.
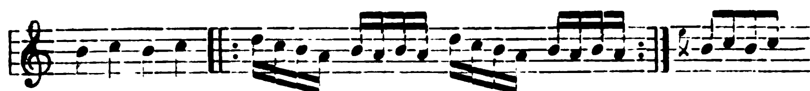
Diple u Krilepoļu (Poļice). Jedna sprava, dva diplaša. Ļestvica:

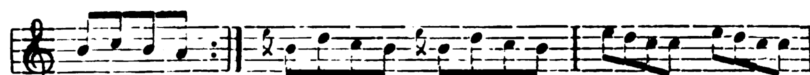

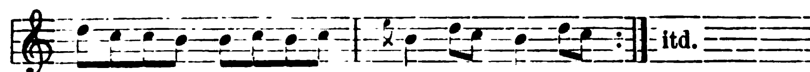
Jednoglasno.

I. 79.

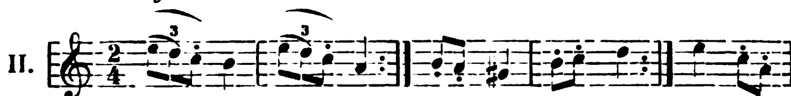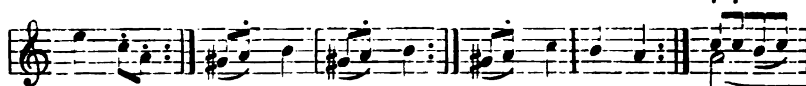

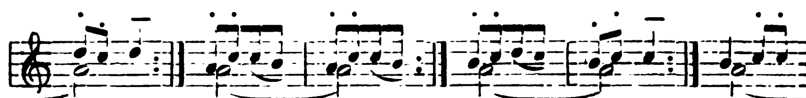
Jednoglasno.
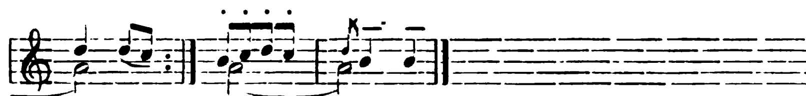
II.

Dvoglasno.

Velika je neprilika s ovim spravama. Narod si ih većinom sâm izrađuje, ponajviše na paši, kad nema drugoga posla. A izrađuje ih što prostije. Nije si svijestan poluglasova, ma da ih i pjeva, ne zna ništa o različnim udaļenostima među otvorima na sviralama: izreže sve jednako — ako pazi, ili samo na oko — što je i gore. Uzalud napińemo uho, da razaberemo, je li poluglas ili potpun glas: stisnu li se gajde jače, čini se da je jedno, stisnu se slabije, drugo. Svirka je svagda zacijelo u mollu, ali nas kod zapisivańa muči neugodna neprilika, kako bismo iz nesložene ļestvice pogodili joj karaktere.

A kupuje li narod diple na sajmu, stvar se ne mijeńa: prodavač je i sâm domaći čovjek, koji ne zna ni za kakovu teoriju i glazbenu nauku, pa određuje ļestvicu, kako mu pod ruku dođe.

Pita se, nije li ovo utjecalo na ńeke vrste pjevańa, poimence na dvopjeve, spomenute u IV. čl. pod br. 2., kad već svojim produļivańem dońega glasa i ļubavļu svojom za sekundom sjećaju na diple? Ipak treba izrijekom kazati, da čitava skupina seoskih napjeva pod br. 4) u slagańu i odnošaju glasova, u opće u *intonaciji nikake pogrješke* nije pokazivala i da sve one četiri skupine nijesu ograničene na ńekaki komadić dalmatinske zemļe, već su jednako rasijane po čitavoj zemļi.

VII. Svirale.

Svakomu dječarcu, tek što je stao na noge, viri iz usta, ili mu je za pojasom duga cijev — svirala. Svirale su najobičnije glazbalo u dalmatinskim selima. Na stijenama je dalmatinskim malo ševâ, — narod se ovdje mora sam za sve brinuti.

Ne samo da sviralâ ima posvuda, već ih ima i neobično mnogo vrsti. Priznajem, da ih ovdje ne ću svih izbrojiti: čurmioka (na otocima), svrdonica (Konavli), svirala (svuda), kavala ili kavela (oko Vrlike), dvojke (svuda), duduk (u Boci), ćurlikalice (oko Knina), a bez stida kažem: i tako daļe, jer ne znam, jesu li to sva imena.

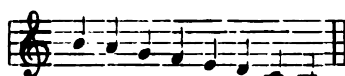
Velim imena, jer u stvari među ńima nema velike razlike. Bitno se od svih razlikuju samo dvojke, koje se prodaju, a ima ih svakake veličine. Ostale se razlikuju samo građom: ili su od drva, ili od trske; limenih nisam vidio.

Načińene su kao i naše svirale na orguļama: ušće je začepļeno, a ostavļen je samo mali otvor, na koji prolazi zrak i na oštri se brid na otvoru cijepa. Izrađuju se doma sve, pa i one, koje se kupuju.
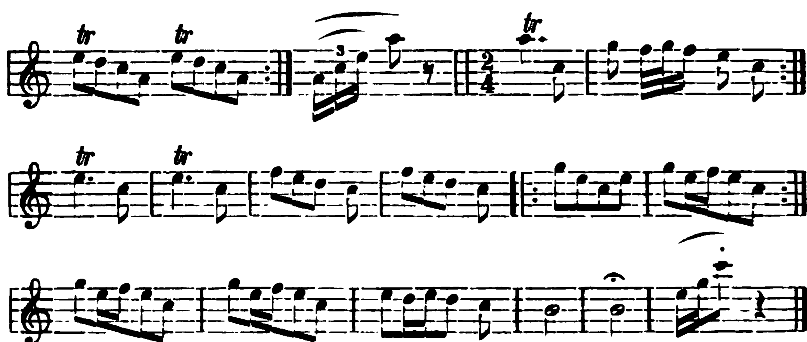
Otvori imaju pogrješku, o kojoj sam već govorio. Zato na moje zapise, što daļe dolaze, treba oprezno gledati, jer za intonaciju ne jamčim. Što se tiče intervalâ, zapisani su tako, kako bi morali glasiti, kad bi otvori bili izrezani kako treba, a zapisan je onaj glas, kojemu su bili bliže. No ritmika je i melodijska linija točna.

Zapisci su svirani na kavali, na koju mi je svirao sam majstor, koji pravi i prodaje svirale: Mate Skorić iz Mavice kod Vrlike. (Kavala se razlikuje od drugih svirala tim, što joj ušće nije pridjelano koso, nego ravno.) Prvi primjer predočuje igru „na malu paru“, kad se puše slabije, a drugi „na veliku paru“, kad se puše jače i tim se dobivaju glasovi za oktavu viši.

Svirka na kavalu.

I. „Na malu paru“. Ļestvica:

II. „Na veliku paru“.

No na djelu se pokazuje, da se Mate u svojoj bujnosti nikada ne da vezati ni na „malu“, ni na „veliku paru“, već si u svakoj od druge malo pozajmļuje.

Motivići su slični onima, što ih poznajemo od gusala i dipala. Svirka je u bitnosti ista. Motivić skoči, ńekoliko se puta povrati i promijeni, a onda izčezne kao lakrdijaš i makne se drugome.

Najzanimļivija je svirka na dvojkama. Jedna svirala (cijev) ima 4, druga 3 lukńe, jednu uz drugu, tako da je prva lukńa na jednoj usporedo s drugom lukńom na drugoj cijevi. Zasviramo li na prazno, razlika je među oba glasa za sekundu. Svirke nisam zapisao. Slaže se sa svirkom na diplama, slična je guslarskoj svirci i muškim seoskim tremolovanim dvopjevima. Jedna cijev drži sveudiļ isti glas, a druga izvodi pravu svirku.

Dvojke su osobito obļubļene i milo ih je poslušati: kao kad s proļeća izađe na pašu jato žutih guščića, pa se milo natječu i pretječu živim glasićima. Sveudiļ je to ńešto drugo, a ipak isto.

I s tim je stvarima teško kod zapisivańa. Jedva uhvatiš mukom jedan motivić, i dok ga mećeš u note, slijedeći ti iščezne. Nema druge, nego pazi tek na treći ili četvrti. No mi smo uhvatili samo glavni oblik motivića, nipošto svih ńegovih promjena. Hoćemo li svirača zaustaviti, da pričeka, dok zapišemo, počne s nova, rastrči se i razbježi opet, kao da sviralu prvi put kuša, dok opet ne prestane. — i opet ga ne možeš uhvatiti. Hoćemo li da što ponovi, reče u neprilici: ne znam, što sam svirao. Naručimo li si, da svira komadić za komadićem ńekoliko puta redom, odgovorit će nam, kako mi je odgovorio Mate: „Ne mogu ja svirati kao vojnička banda, kojoj kapelnik kaže: svirajte to i to! Sviram, što mi na um pane, što mi pod prste dođe; a na pamet ne znam ništa, ne pamtim, što sam svirao, ne mogu vam dakle ništa ponoviti“.

Ovdje je jasno izrečeno: prostonarodni ovi svirci izučeni su u svom umijeću samo formalno, a ne stvarno. Imadu samo mogućnost. A ona se može pokazati samo na *ńečem*, na građi. I ńu imaju, premda to Mate poriče, jer za ńu ne zna, tako je ńom proniknut. Htio je samo reći, da u ńih nije običaj *dječje opetovańe*. Tim je i nehotice priznao, da pristaje uz trajni izvor neumornoga stvarańa, koje staru građu u nove oblike izrađuje. Zvukopis ima i ovdje zahvalno poļe: sabirati dokaze za psihologiju prostoga naroda i loviti glazbene misli onim načinom, redom i brzinom, kojom se rađaju. To se prostim sluhom i perom ne može.

Poļački pastiri imadu posebnu svirku za svako blago: „wołarky", „owczarky" itd. Ńešto sam slično opazio samo u Vasojevićima u C. Gori.

Da su svirale ukrasno izrezuckane, često vrlo lijepo, razumjet će svatko, tko bilo s koje strane pozna dalmatinski narod, koji toliko ļubi umjetnost: umjetnost mu je potreba, a dokazâ za to nalazimo svagda i svuda.

(Svršit će se.)

Narodni izvor Lucićevoj „Robińi“.

Napisao Dr. A. Radić.

I. Priređujući za tisak studije g. Ļ. Kube o narodnoj glazbenoj umjetnosti u Dalmaciji dođe mi pod ruke i jedna popijevka, romanca, koja se ovako počińe (napjev je tiskan u IV. sv. „Zbornika“, str. 5., pod br. 55):

U prinčipa kraļa Mande ćer jedina,
Banu Narančinu biše omilila . . . .

Čitajući daļe vidio sam, da imam pred sobom romancu o junaku, kako iskupļuje svoju zaručnicu iz ropstva. Nije čudo, da mi je odmah blizu bila pomisao na dramu „Robińu“ staroga hrvatskoga pjesnika Hanibala Lucića (1480? do 1535?). Ne samo da je u drami i u romanci ista fabula, već je i junak ovdje *ban,* ondje *banov* unuk, pače i ime je banovo gotovo isto: u Lucića *Derenčin,* u romanci *Narančin.* K tomu dolazi još i to, što je romanca iz Makarske, a Lucić je bio Hvaranin, Hvar pak leži ravno pred Makarskom na moru.

Romanca je, kako ju je zapisao g. Kuba, kratka (32 retka dvanaesteraca) i nejasna. Sreća je, što nije zabiļežio samo, gdje ju je čuo, nego i od koga ju je čuo. Kako je opet akademijski narodoznanstveni „Zbornik“ sretan, te ima suradnika po svoj Dalmaciji, obratio sam se odmah na dvojicu gg. učiteļa u blizini Makarske, i za ńeko vrijeme dobijem od g. Petra Antičića, učiteļa u Igranima, tri varijante spomenute romance: jednu je zapisao Jure Bašković *(b_1),* drugu kći mu *(b_2),* treću g. Antičić po pjevańu Jele Bašković, žene Jurine *(a)*. Četvrta je varijanta Kubina *(k),* a i on ju je zapisao po Jelinu pjevańu. Najveća je Antičićeva (71 redak), za ńom Jurina (64), pa kćerina (56), a najmańa Kubina. No sve se četiri vrlo dobro, logično popuńuju: što nema jedna, ima druga, i tako je iz sve četiri izašla ova evo romanca od 89 stihova[1]:

---

[1] Gdje se koja varijanta prekida, tu je na desno u [ ] postavļen redak, kojim se prekida i opet nastavļa.

U prinčipa kraļa Mande ćer jedina,
Banu Narančinu[1] biše[2] omilila[2]. [*k* 2]
3* Igrom se igrali[1], kano i dičica,
Za grih[1] ne znajući[2], kano i čelica.
Ali ih razluči lipe[1] tužbe mati,
Ter se š[1] ńom[1] ne dade piranom igrati.
Pošla[1] je u ǵardin[2], gdi se voda[3] toči, [*k* 3]
Slatki[1] joj[2] je sanak[3] napao nad[4] oči.
(b_1 5) U snu joj[1] se snilo, da vidi tri fuge, [*k* 5]
Da verugam vežu ńoj pribile ruke. [*k* 6]
11* A kada[1] se[1] mlada od[2] sna[2] razabrala,
Prokletu[1] gusaru u ruke upala. [*a* b_2 12, *k* 7]
13* More li se dati tada veće muke — [*a* 24]
(b_1 10) Prokletim[1] gusarim[1] upasti u ruke! [*a* 25]
*15** Stade im se mlada tada ńim moliti: [*a* 13, *k* 8]
— A[1] tako[1] vam Bog dao[2] utrge[3] dobiti. [b_2 13, *a* 14]
(*a* 15) Nemojte me mladu na pazar voditi, [*k* 10]
18* Jer ja nisam, da me more cinom prociniti, [b_2 14]
(b_1 15) Već[1] me vi[2] vodite u[3] 'no novo[4] misto, [*a* 16, *k* 11]
Gdi će doći[1] otkupja[2] duše zlato[3] čisto. — [*k* 12, b_2 16]
21* Oni joj[1] govore[1]: — Tako nam Bog dao
utrgaj[2] dobiti,
Ne ćemo te mlade[1] na pazar voditi,
(*a* 20) Već ćemo te vodit u 'no novo misto,
(b_1 20) Gdi će doći otkupe duše zlato čisto. —
Vezanom maramom obraz joj pokriše, [*k* 13]
Da joj žarko sunce ne opali lice[1]. [*a* 23]
(*k* 15) Oni je ne vode, u 'no[1] novo[1] misto, [*a* 26, *k* 15]
28* Gdi će doći od okupa duše zlato čisto.
(b_1 25) Već je oni vode na poļe bogato, [*k* 16]

2[1] b_1 Narancine | 2[2] b_2 omilila bila | 3* b_1, *k* ***nema stiha 3—6*** | 4[1] *a*, b_1 grieh | 4[2] b_2 znadeći | 5[1] b_2 ljepe | 6[1] b_2 ńom | 7[1] b_1 ošla | 7[2] *a*, b_1 gjardin, b_2 đardin *(sic)*, *k* žardin | 7[3] *a* vodi *(lapsus)* | 8[1] b_2 sladak | 8[2] b_2 jom | 8[3] *k* sanac | 8[4] b_2 *k* na | 9[1] b_1 ńoj, b_2 jom *(tako svuda)* | 11* *k* ***nema*** | 11[1] b_1 kad mi se, b_2 kad se je | 11[2] b_1 sanka | 12[1] b_1 prokletome, b_2 nemilom | 13*—14 *ima samo* b_1 | 14[1] b_1 *sing.* | 15* b_2 ***nema*** | 16[1] b_1 b_2 tako | 16[2] *a* da('), b_1 dajo | 16[3] b_1 *k* utrgaj, b_2 otrgaj | 18* *ovaj stih ima samo* b_1 | 19[1] b_2 nego | 19[2] b_2 ***nema*** | 19[3] *a* na | 19[4] *k* vaše | 20[1] b_2 doć | 20[2] b_1 od okupe, b_2 odkupa | 20[3] b_2 zlata | 21* *do* 24 ***nema*** *k*, 21—33 ***nema*** b_2 | 21[1] b_1 odgovore | 21[2] b_1 u trga | 22[1] b_1 mladu | 26[1] b_1 lisce | 27[1] b_1 *k* ńi(h)ovo | 28* ***ima samo*** b_1.

*

30 Gdi mnogi šetaju trgovci bogati[1].
Ali ńima[1] velu gusari oni[2] mladi:
(*a* 30) — A što ste šetali, trgovci bogati?
(*k* 20) Ovo je rumen cvitak, a[1] vi[1] ste divļaci[2]. — [*a* 31, b_1 29, *k* 20
34* Plemenit[1] bogatac, koji je u ovoj[2] župi. [b_2 17]
35 Bijaše[1] došao[1] robińicu iskupit[2]. [*a* 33]
36* — Plemeni bogatče[1] iz 've zlatne župe, [b_1 32]
(b_2 20)* Ti duplije broj[1], ako ćeš je kupit: [b_1 33]
38* Od (h)iļade, dušo(?)[1], ti zlatni[1] dukata
Ne ćeš je imati, delijo neznana. [b_2 22]
*40** Nemoj[1] ti[1] misliti, trgovče[2] bogati. [*a* 34, b_1 34, *k* 21
(*a* 35)* Za sto srebrena, da ćeš je ti imati. — [b_1 35]
42* Ali im[1] govori[2] trgovac[3] bogati: [*k* 23]
43* — Tako vam Bog dao otrgaj dobiti. [b_2 23]
(b_1 30) Pušćajte[1] me[2] s ńome[3] prvo[4] govoriti[5], [*a* 37, b_1 30, *k* 24
*45** Pušćajte me s ńome prvo govoriti, (b_2 25)
(*k* 25) Tako vam one cine, pa ćemo viditi. — [*a* 38, b_1 31, *k* 25
— Besidom[1] besidi, koliko[2] ti drago[3],
(*a* 40) Rukom[1] ne dotiči[2] robļenice[3] mlade[3]. —
49* Mušno ti je, Bože, bolom bolovati,
50 Mladu robińicu, oklen je, pitati! (b_2 30)
51* — Kaži meni pravo, robińice mila. [*a* 41, b_1 36, *k* 2[illegible]
Na koju[1] si se stranu od[2] svita rodila? [*a* 42, b_1 37, b_2 [illegible]
53* Ol te majka rodi, ol otac zavrže,
Ol te dragi kamen iz sebe izvrže? — (*k* 29)
*55** Ponizno je[1] mlada ńemu[2] besidila: [*a* 43, b_1 38]

---

30 b_1 i bogati | 31[1] b_1 ńimam | 31[2] b_1 *nema* | 33[1] *tako k; a, b_1 imadu* ali | 33[2] b_1 vi divjaci | 34*—35 *nema b_1*; 34—39 *nema k* | 34[1] b_2 plemeni | 34[2] b_2 zlatnoj *cf. 36. stih* | 35[1] b_2 on bijaše doša | 35[2] b_2 kupit | 36*—39 *nema ni a ni k* | 36*—37* b_1 *ovako:* Plemeniti bogatče *(sic)*, koji si u ovoj župi, Duplije broj ti, robjenicu iskupi | 36[1] b_2 bogatac | 37[1] b_2 broji | 38* - 39 *ima samo b_2* | 38[1] „o" *nejasno* 40* 41 b_2 *nema* | 41[1] *a, k* nemojte | 40[2] *a, k* trgovci | 41* *a* Za sto zlatnih dukata da ćete je imati; *k:* Da za sto srebrena . . . *(nejasno)* ćete imati | 42*—50 b_1 *nema* | 42[1] *k* ńima | 42[2] *k* velu | 42[3] *k* trgovci | 43* *samo b_2* | 44[1] *a* vi pustite, *k* vi puštite | 44[2] *a k* mene 44[3] *a* š ńome, *k* š ńoma | 44[4] *a k nema* | 44[5] *k* besediti | 45* *samo b_2* | 47[1] b_2 besidi | 47[2] b_2 niko | 47[3] b_2 ne brani | 48[1] b_2 u ništo 48[2] b_2 tiči | 48[3] b_2 trgovče neznani | 49*—50½ *samo b_2* | 51* *a* b_1 *k* Robļenice mila, robļenice draga | 52[1] *a* kû, b_1 kojoj, *k* koj | 52[2] b_1 *nema* | 53*—54 *samo k* | 55*—57 b_2 *nema* | 55* *k* Ali ńima veli robjenica mlada | 55[1] b_1 *nema* | 55[2] b_1 ńiman.

— Boļe[1] vam je bolom — bolom bolovati.
(*a* 45) Nego robļenicu[1], oklem je, pitati!* [b_1 40, *k* 32*]
Ja sam se rodila, gdi su perivoji, [b_2 33]
Gdino se rumena ružica odgoji.
Mene je rodila moja majka Mare (b_2 35)
Kano[1] u[2] kiticu[2] drobne mažurane; [b_1 44]
(*a* 50) Mene je gojila moja baba Jele[1]
Kano u kiticu drobna[1] bosiela[1]. [*a* 51, b_2 38]
(b_1 45)* Moj primili babo, koji me odgojijo, [b_1 45]
Svaku rič[1] je[1] moju za glavu nosio. [b_1 46]
66* Prilipi mladići, koji su[1] me prosili, [*a* 52, b_2 39]
(b_2 40) Svaku[1] rič[1] su[1] moju[1] u srce nosili.
Moje[1] dvorińkińe[2], kê[3] su me dvorile, [b_1 47]
(*a* 55)* Svaku rič su moju za glavu nosile. [b_2 42]
Moj prilipi[1] dragi, koji me prosio,
(b_1 50) Svaku rič je moju u srce nosio. —
72* — Kaži meni pravo, robińice mila: [*a* 58, b_2 43]
Bana Narančina bi li poznat umila? —
(b_2 45)* — Bana Narančina ne bi poznat[1] umila[1].
Jer ga moja majka vazda meni[1] krila. — [b_1 54]
76* — Kaži meni pravo, robińice[1] mila:
Banu Narančinu jes' dobra (h)otila? — [*a* 59]
(*a* 60) — Banu Narančinu jesam dobra (h)otila.
(b_2 50) Usrid srca moga ja sam ga nosila. — [b_2 50]
80* — Evo sam ti došao[1] život iskupiti, [b_1 55]
81* Sa svim dobrim mojim, koje ćeš uživati.
82* Proda' sam dva vinca, prodat ću i trećega, [b_2 51]
(*a* 65) A[1] za moć kupiti ta[2] dva[2] rumena lica[3].
84* I još ću prodati rukaticu[1] ticu[1],
A[1] za moć kupiti taku divičicu. (b_1 60) [b_2 54]

56[1] b_1 boje | 57[1] b_1 robjenicom | (57)* *daļe k nema* | 61[1] b_1 b_2 kakono | 61[2] b^1 u kitu, b_2 kiticu | 62[1] b_2 Elena | 63[1] b_2 bosiļa zelena | 64*—65 *samo* b_1 | 65[1] *rkp.* ričju | 66*—67 *nema* b_1 | 67[1] b_2 sve su riči moje | 68[1] b_2 prilipe | 68[2] b_2 dvorkińe, b_1 dvorinke | 67[3] b_2 koe, b_1 koji | 69* b_1 Svaku su rič . . . za kalpak nosile *(! koji — nosile)*; b_2 Sve su riči moje . . . | 70[1] b_1 primili | 72*—75 *a nema* | 72*—73 b_1 Robjenice mila, robjenice draga, bana Narančina bi li poznavala | 74[1] b_1 poznavala | 75[1] b_1 od mene | 76*—79 b_1 *nema* | 76[1] b_2 rodbinice *(!)* | 80*—81 b_2 *nema* | 80[1] b_1 doša | 81* *drugu polov. stiha* b_1 *ima* ti ćeš zapovidati | 82* b_1 *nema druge polov. stiha* | 82[1] b_2 *nema* | 83[2] b_1 *nema* | 83[3] b_1 lisca | 84* b_1 Proda' ću i treći struk male tičice | 84[1] b_2 rukatnu tičicu.

86* Sta' ćeš u kamaru, kakono gospoja,
Slugam zapovidat, virna ļubo[1] moja!
(*a* 70) Sist[1] ćeš na katrigu pod zelenim platnom, [b_2 55]
89 Vesti[1] ćeš mi[2] žicu srebrenu i zlatnu. — [b_1 64, b_2 56]

II. Prema ovoj romanci stoji Lucićeva drama „Robińa" ovako:

(Skazanje prvo.) Derenčina „išćući gospoju po svitu dan i noć" — a za to ga čeka „čestito mito od kraļeve krune" — „sâm Bog

(58) . . . . u misto dovede *bogato** (29)

(t. j. u Dubrovnik, stih 55), gdje „jur na blizu" vidi traženu gospoju, pa kaže drugovima: „Hodite . . . , dajte im (t. j. gusarima) . . te jaspre . . . neka se utaže, za tim na pazar da gredu i moje na ogled sunašce da vedu, jak da ju prodali nisu . . . A z drugu stran hoću ja izać, jeda ju čto godi moja rič iskusi, jer ju će hiniti moj obraz, koji me čini prominiti zla voļa i vrime. Tuj ju ću . . . uprašat radi bo nevoļe ne će se ponašat".

(Skazanje drugo.) Robińa jauče: „Vaj, ni li grih, . . . da

(110) ***upala u ruke gusarom*** prihudim (12)

ovako sve muke podnoseć da trudim". Gusar joj govori, neka se već jednom nauči trpjeti. Na to dolazi Derenčin i kaže:

„Čto tako tuj diklu mičete, junaci,
(128) kako cvit izniklu, ***ali ste divjaci?"*** (33)

A gusar odgovara:

(129) Da je ova dikla kako ***cvit rumeni,*** (33)
trgovče, iznikla, toj nišće ni meni. (32)

Derenčin:

(134) Stanite, neka ju moja rič upraša,
u kojoj je strani svita se rodila.

Gusar:

(137) Oči otvoriti i tvu stvar gledati,
i s ńom govoriti ***nitkor ti ne*** krati.

Derenčin:

(145) Neka mi ***sa ńome*** malo pobesidit, (45)
od ***cine*** po tome s vami ***ću pak vidit.*** (46)

---

mj. 86*—89 *ima* b_2 [55] Sidit u katrizi kano i gospoja, Zapovidat oćeš, virna želo moja | 87[1] b_1 ļubav | 88[1] b_1 sidi(t) ćeš | 89[1] b_1 prostira(t) | 89[2] b_1 *nema.*

* *položeno* su tiskane riječi, koje su iste u drami i u romanci; lijevo je broj stiha u drami, desno u romanci.

Sad **D e r e n č i n** pita robińu, tko je i otkuda je, a ona mu odgovara *(155—190):* da je kći pokojnoga bana hrvatskoga, koji je sa svoje hrabrosti i vjernosti bio omilio kraļu ugarskomu; bio je „beloga Belgrada na straži“ i tu poginu slavno po turskoj nevjeri. **R o b i ń a** zove smrt, da je izbavi od muka. D e r e n č i n je hrabri i pita: kako je ova „nesrića porazi“. Ona na dugo i široko (215—420) — rekavši najprije, da joj se Derenčin vidi „trgovca nič' veći“ — pripovijeda, kako je kraļ najprvo obilno obdario brata. onda ńoj zapisao sto sela, požalio udovicu majku, a ńu samu imao „dražu, neg da bi kći“ ńegova bila, pa nastavļa:

(263) Od tad je *gojila* m a j k a me *Jelena,* (62)
kako no bosila kiticu zelena. (63)

„Pri tihom Dunaju, tamo gdi no Sava rike se shajaju za jedno i Drava, — tuj biše . . . *perivoj* tere gaj“, . . . tuj ti me *dvorkińe* dvorahu i m o j e b e s i d e p o m ń i v o z o r a h u“, tuj

(367) Pod sincom oriha, *gdi se voda toči,* (7)
sanka mi moć tiha *napade na oči.* (8)

Tu „isteče *„gusa prokleta“,* „tuj nas izvezaše, za tim u planinu bijuć odagnaše kako no živinu“.

D e r e n č i n u, kad to čuje, sve ńešto govori: „otmi ju ter otmi tugam, kê ju more“, samo još neka mu kaže: „plemeniti tragom bihu l', al ne bihu“ „oni, ki himbeno, diš, da te dvoriše?“ **R o b i ń a** mu odgovara (455—498), da su to bili oni, koji su „najbliže kraļa“, a među ńima je bio i mladi *Derenčin;* ona ne zna, „kû ovi činio nije stvar, za neka ulovi ļubavi moje dar“, ali ona hvali Bogu, koji joj se dao „čuvati ńegove hitrosti“, „jer laživa bi služba ńegova“.

D e r e n č i n se čudi (499—684), da nije dopala gore muke i pokore, „jer si se — veli robińi — lipotom tvojom oholila i . . . Boga uvridila“. Pita ju: „Začto ga — Derenčina — onoga, „koji . . . hoteći, da ti se primili, ne susta trudeći ričmi se i dili“ — „začto ga osudi, pri neg ti sagriši?“ „Prija bo pomoći ńega si ne htila, neg ti je pomoći potriba taj bila“. „Od mojih ja dana — nastavļa — velik sam jur dio . . . time zlom bolio radi plemenite gospoje, . . . koja mi . . . srdašce . . . proleti strilom . . . , pak se sva oklopi mramorom i ledom . . . Mladost moja tužna boli se i plače, jere ju za sužna vazeti ne rače; a tebi vazeta slobod je . . . Da ja ne znam, mrže čto more bit drugo, neg virna kad vrže služba se na rugo“, pa ipak „prija bih, da zubi pasji me raznose, nego ona da zgubi jedan vlas iz kose“. „I tebe sad ne žalit ne mogu, . . . jer . . . si . . .

u svem prilična ńoj" ... Za tim pomišļa, kolika je tuga, koju trpi ńezin sluga, koji je slavi, a ona ga ne će ni pogledati. Zato on razumije boli drugoga, zato: „Za ļubav gospoje pomoći ću tebe — veli —, ńega ću takoje pomoći rad sebe", samo „mi se obećaj ..., Derenčin da će tvoj biti domodar, da mu ćeš dat ļubav ..." Robińa mu to obećaje veleći:

(693) Znaj, se ponosila nisam ja od ńega,
neg ga li *nosila srid srca mojega.* (79)

Derenčinu je to drago, „zato ja evo — veli — grem ruke ti oprostit ... Ovo je grad slavan Dubrovnik, ... u ńemu počtenu ... tvoj je did ostavil spomenu ..., ter moreš nadijat s togaj se i tebe da prijat ... će ... i činit, da sprave korabļe, neka te do vaše države, ka Seńu, poprate .... Ovo ti dvorkińa ... do voļe ...." (719—756).

(Skazanje treto.) Tu saznajemo od djevojaka, da je robińa već vjerenica: djevojku Peru poslaše, da ide zvati na pir vladike. Pera pripovijeda svojim drugama, kako je to od robińe postala vjerenica: ona gospoja (robińa) bivši pokoja jur sita, išeta gospodar (t. j. Derenčin) i stavši pred ńome pita je, je li tužice na stranu ostavila, i moli je, neka mu opet potvrdi, što je obećala: da će Derenčinu biti „lada". Robińa mu odgovara: „već ne dvoj, ja ću bit ńegova, i on će biti moj", a on je pita:

(889) Nu — reče — reci mi, da bi se s ńim stala, ...
(891) *bi li ga poznala?* .... (73)

dodajući: „I moja bi o me majka se varala, ... ki brže priličan bio sam ka ńemu, ajme, neobičan sada sam u svemu". Robińa ga u to poče iz nova pozirati ter promjerati ńegova obličja, „i eto niz lišce rumeno i bilo jaše joj suzice dažjiti u krilo, ... a veće ni riči ne hti da izusti ... (904). I jutrom vesela s odra se podviže, sa cvita jak pčela ..." (911).

Vlastelin hvali djeda Derenčinova, pa i samoga ńega (tu doznajemo, da je onaj trgovac — mladi Derenčin). „Gospoja pak ova ... je kći Vlaskova", a unuka bana Majer Blaža: sve su to slavni junaci i prijateļi grada Dubrovnika, pa se Dubrovnik i diči tim pirom i daruje mladijence (925—1010). Derenčin se zahvaļuje, knez još kaže ńekoliko riječi, a s Derenčinovom ponovnom kratkom zahvalom — dramica se svršava (1011—1038).

III. Već na prvi pogled iz bližega svak lako vidi, da spomenutoj romanci i ovoj Lucićevoj drami nije samo fabula zajednička:

sličnost ne stoji samo u bilo kojoj zaroblenoj djevojci i bilo kojem junaku, koji je oslobađa. Sličnost je tolika, da već i nije samo sličnost, već je isto, kad su ista lica: Narančin — Derenčin, baba Jelena — majka Jelena.

No nije samo to. I ako su u oba umotvora ista lica, moguće bi bilo, da je svaki autor sâm za se na osnovu istoga događaja stvorio svoje djelo. No ovdje nije tako. Na prvi je pogled jasno, da su ova dva umotvora u izravnoj svezi, da je jedan od drugoga postao, da je jedan načińen po drugom. Jedan je od autorâ morao pred sobom imati gotovo već djelo drugoga. Samo se tako mogu protumačiti iste riječi, iste rečenice, pače čitavi stihovi — isti u oba djela, a što je najviše: isti srokovi. Ne držim mnogo do istih riječi i stihova, kao što su: *„bogato“* (pole ili misto), *„upala u ruke gusarom* prihudim“, *„cvit rumeni“*, *„u kojoj je strani od svita se rodila“*, *„nitkor ti ne* krati“, *„nosila srid srca mojega“*, *„bi li ga poznala“*, — jer bi ovo moglo biti i slučajno, premda su ńeke od ovih riječi u oba djela tako svezane, da se na slučajnost ne dâ misliti.

Nikako ne možemo misliti na slučaj u stihovima:

(128) Čto tako tuj diklu mičete, junaci,
kako cvit izniklu, *ali ste divjaci?*

A što ste šetali, trgovci bogati?
— — — — — — — — — —
Ovo je rumen *cvitak. Ali ste divjaci?* (33)

Zatim:

(145) Neka mi *sa ńome* malo *pobesidit,*
od *cine* po tome s vami *ću pak vidit.*

Pušćajte me *s ńome* prvo *besediti* (45)
Tako vam one *cine, pa ćemo viditi.*

No osobito su vrijedni ovi stihovi:

(263) Od tad *je gojila* majka *me Jelena*
Kako no bosila kiticu zelena

u drami, a u romanci:

Mene je gojila moja baba *Elena* (62)
Kako no kiticu bosiļa zelena,

pak ovi:

(367) Pod sincom oriha, *gdi se voda toči,*
Sanka mi moć tiha *napade na oči* —

u drami, a u romanci:

Pošla je u ǵardin, *gdi se voda toči,* (7)
Slatki joj je *sanak napao na oči,* — (8)

gdje je isti događaj, isti smisao, iste riječi, pače isti srok.

U oba dakle umotvora imamo ne samo istu fabulu, već je fabula obrađena na istom događaju, pače sveza je i zavisnost ovih dvaju umotvora jednoga od drugoga upravo materijalna, t. j. jedan je autor morao pred sobom imati gotovo djelo drugoga autora.

IV. Pita se sada: je li: 1. autor romance imao pred sobom gotovo djelo Lucićevo, ili je: 2. Lucić imao pred sobom gotovu romancu? Prva alternativa daje dvije mogućnosti: ili je autor romance: a) kńiževnik, ili: b) nije kńiževnik, nego neškolovan čovjek iz naroda.

U svakoj mogućnosti prve alternative moguće bi bilo daļe troje: ili je autor romance α) imao pred sobom tiskano djelo Lucićevo. ili je β) vidio dramu, kako se izvodi, ili je γ) doznao za fabulu i pojedinosti drame od onih, koji su dramu čitali ili vidjeli.

Autor-kńiževnik doista bi mogao na sva tri spomenuta načina sačiniti iz Lucićeve drame novi genre, romancu; ali za tu mogućnost ne govori prvo to, što bi ta romanca bila jedina u starijoj hrvatskoj kńiževnosti; drugo to, što je u staroj kńiževnosti neobičan posao presačińavańe, a presačińavańe drame u epos još neobičniji ne samo u staroj, nego i u novoj kńiževnosti; treće, što nema dovoļnoga razloga: zašto bi autor romance primislio fabuli drame dva imena (Mande i Mare), pače dodao jedno lice (babu). napokon uzeo materi ime (Jelena) i dao ga babi. Najviše govori protiv tê mogućnosti ono drugo i stoga, što se ne može kazati, da bi se preradbom drame od preko tisuću stihova u romancu od jedva sto stihova koji kńiževnik ponosio kao ńekakvim djelom, kojim bi kńiževnost dobila.

No nije li neškolovani čovjek sačinio romancu po drami?

Ne diram u pitańe, koliko su stare hrvatske tiskane kńige dolazile narodu u ruke, onomu narodu, koji nije bio kńiževnik; ne diram ni u to, koliko je narod mogao čitati kńige tiskane latinskim pismom „bez ustrojeńa", kako bi rekao crnorizac Hrabar: bez obzira na ovo romanca o robińi nije mogla nastati iz prostoga čitańa Lucićeve drame „Robińe" (kako n. pr. ńeki ļudi iz naroda znadu na pamet. ili gotovo na pamet ńeke pjesme za cijelo Kačićeve).

To je jasno na prvi pogled, pa se zato ne ću dugo kod toga ni zadržavati. Ističem samo, da se po redu ovi stihovi slažu: 128. u „Robińi“ i 33. u romanci, 135. i 52., 138. i 47., 367. i 7. A to ističem zato, jer se otuda vidi, da bi autor romance, da ju je učio po drami, počeo kod stiha 367., nastavio kod 128., pa daļe kod 138., pa se opet vratio k 135.: romanca je posve drugačije sastavļena, jer misli i događaji u ńoj ne idu istim redom, kojim idu u drami. Romanca pripovijeda događaj kronologijski, a drama zalazi odmah na početku in medias res: mi vidimo Derenčina, gdje traži gospoju, o kojoj jošte ništa ne znamo, tek ćemo poslije saznati, što je prije bilo.

No možda je narod-autor romance vidio izvađańe drame, ili je — što je gotovo isto — znao za događaj obrađen u drami po pripovijedańu onih, koji su dramu vidjeli ili čitali?

Ni ovo nije ovdje moguće: U romanci ima — i ako je po opsegu mańa — više nego u drami: robińa ima u romanci ime — *Mande* —, u drami ga nema; u romanci se spomińe Mandina majka *Mare* i baba *Jelena,* a u drami se spomińe samo majka *Jelena.* Ova dva imena nijesu mogla iz drame doći u romancu, — kad ih u drami nema. No možda ih je autor romance primislio? Ja ni ovdje ne mogu naći dovoļna razloga, s kojega bi ih autor romance primislio k fabuli Lucićeve drame. Osobito ne mogu naći razloga promjeni majke Jelene u babu Jelenu: kad bi autor romance imao pred sobom samo majku Jelenu, zašto bi je pretvorio u babu, a stvorio novu majku Mare?

Povrh toga kompozicija je i izvedba romance tako različna od drame, toliko je u ńoj novih i lijepih misli, kojih u drami nema (n. pr. stih 3—6, 15—26, 49—50, 53—57, 74—75, 80—89): naprotiv ogromnomu (prema romanci) retoričko-moralističkomu balastu Lucićevu nema u romanci ni traga; nema traga ni ńekim licima (vlastelinu, knezu, sluškińama). Ovo već nije pamćeńe, ovo je slobodno sačińańe. No dopustimo li slobodno sačińańe, ne možemo protumačiti doslovnih stihova i riječi, koje su mogle doći u romancu samo iz čitańa, ili doslovnoga pamćeńa; a čitańe ili doslovno pamćeńe — ne može se složiti sa slobodnim sačińańem. Ja barem ne mogu sebi u neškolovana čovjeka ni pomisliti ovako složena sačińańa: od preko tisuću stihova načiniti jedva stotinu, a ipak doslovno pridržati tek pet, šest stihova i riječî, — a ipak nijednoga dvos'tiha s dvostrukim srokom, kaki je u drami.

Nemamo dakle nikakvoga razloga pomišļati, da je ova romanca bilo kojim putem i načinom postala od gotove Lucićeve drame „Robińe“. A ako je tomu tako, nema druge, nego da je Lucićeva „Robińa“ načińena po romanci. Tu poteškoćâ nema.

Lucić je malo promijenio romancu. Ne ćemo se potanko baviti dramatskom ńegovom tehnikom, ali moramo spomenuti, da je posve dobro uradio, što je odmah zašao in medias res, izveo pred gledaoce robińu, a ne banovu kćer: tim je samo povećao zanimańe, a to je u drami glavna stvar. Pa upravo stoga, što je htio što više povećati zanimańe, robińa ńegova ne smije biti drugo nego robińa, — zato nema imena, samo da gledaoci što napetije čekaju prepoznańe (anagnorizu). I to je, mislim, razlog, zašto se anagnoriza ne događa pred gledaocima, već se samo pripovijeda (i tim je „Robińa“ mnogo izgubila): Lucić kao da nije znao, pod kojim bi imenom poslije prepoznaje banovu kćer pokazao gledaocima, jer robińa više nije, a s novim imenom došlo bi pred gledaoce za ńih i novo lice.

Zašto je Lucić kraļevu kćer pretvorio u banovu, to je teško očito dokazati. Možda je zbiļa bila banova kći, a kraļu samo „mila ne mańe, neg da bi prava mu kći bila“ (kako kaže sam Lucić u iskladu), možda se je dakle Lucić držao vjernije povjestne istine. A moguće je i to, da mu se je činilo neprilično, da kraļeva kći bude zarobļena. O svem je ovom teško govoriti, jer imamo pred sobom obrađen bez sumńe istinski događaj onoga vremena, a o licima onoga vremena nemamo potankih vijesti. Zato ne možemo ništa kazati o tom, zašto je Lucić babu Jelenu pretvorio u majku, a majke Mare i ne spomińe. No sudeći po tom, što Lucić u drami spomińe poznatoga u povjesti bana hrvatskoga Blaža Mađera[1], djeda robińina, razložnije je misliti, da je znao i ime materi joj boļe nego autor romance.

Tragovi se romance vide u Lucićevoj drami i na onim mjestima, gdje se drama i romanca ne slažu. Tako ima Lucić stih (209):

Tako mi dobiti od trga, ki vodim . . .,

pa nam ovaj stih lijepo tumači nejasnu riječ u romanci: „utrgaj“, „otrgaj“, „utrge“, „u trga“. Stih 279—280:

. . . i *sterat* svilicu po bilomu *platnu*,
umišujuć *žicu srebrnu i zlatnu* —

[1] Blaž Magjar banovao je od g. 1470—1476. Lucić ga zove „Majer“ (rkp. „Mager“), a to je izgovor ńegova dijalekta mjesto Mađer. I danas ima prezimena Mađerić.

živo sjeća na 88—89 stih u romanci:

Sist ćeš na katrigu pod zelenim *platnom*,
postira' ćeš šicu srebrenu i zlatnu.

V. Tko je autor romance? Je li joj autor kńiževnik, ili „narod“? Je li se Lucić poslužio za svoju dramu kńiževnim plodom, ili plodom, što no kažu: narodne vile?

Na ovo se pitańe ne dâ posve pouzdano odgovoriti.

Protiv autora-kńiževnika govori ovo: stara hrvatska kńiževnost ne pozna romance; stih u ovoj romanci nema sroka i u sredini; ova se romanca pjeva, a pjevaju je samo ženske (po dvije); napokon nije lako protumačiti, kako bi romanca došla u narod, pače dobila napjev. Sve ovo, što govori protiv autora-kńiževnika, govori za autora-narod.

Primorski se hrvatski narod, osobito južno-primorski, ne smije u svem izjednačivati s narodom našim u nutrini hrvatskih zemaļa, koji je sav uz plug i motiku, daleko od svijeta. U primoraca su opreke i u zanimańu i u kulturi uopće mnogo mańe, blaže. O duševnim tvorinama toga naroda znade se vrlo malo. Kad budemo znali više, moći ćemo pouzdanije odgovoriti na pitańe o autorstvú ove romance. Za sada stoji čińenica, da je ova romanca tomu narodu poznata, pače dobro poznata — kad ju i pjeva, — a ništa se ne protivi mišļeńu, da ju je sâm i sačinio.

Ovo je za narodni izvor ove romance dotle dovoļan razlog, dok se ne nađe nuždan razlog za to, da ju je sačinio kńiževnik. Pa kad bi se i našao takav razlog, jošte ne bismo mirovali, dok ne bismo saznali, koji je kńiževnik sačinio prvu romancu u hrvatskoj kńiževnosti.

Napokon sam Lucić svjedoči, da je u narodu bilo pjesama o Derenčinu (939—940):

Vas svit Derenčina, tvojega još dida,
i hrabra i smina u pisneh povida.

A ako je *još* bilo pjesama o djedu Derenčinovu[1], nije teško vjetovati, da ih je bilo i o unuku: misao narodna niže pjesničku građu najrađe oko poznatih imena.

O ovoj romanci u opće i o znamenovańu utjecaja ńezina na Lucića na po se govorit ću drugi put[2].

---

[1] Mirko Derenčin banovao je od godine 1492—1493.
[2] O romanci i autorima ńezinim gl. još u *Vjesniku*.

GRAĐA.

Otok.

Napisao Josip Lovretić.

(Nastavak.)

Pravo.

Privatno pravo.

Obitel.

Zadruga. *Gospodar.* Zadruga se u Otoku zove *kuća.* Svaka kuća ima svoga gospodara. Od starine je bilo, kazuju ludi, da najstariji kućom vlada. Taki je božji sud i pravda. A kako se to mladež upela, pa vele: jednako radimo, jednako služimo, ded da jednako i gazdujemo, od onda, vele, ide gazdaluk redom. Prije si zato moro štrepati prid gazdom, a sad je drukčije. Kad gazda tebi što rekne, ne možeš mu ništa, nego grči pesnicu, pa čekaj, dok budeš jači, ali bar mu možeš šapnuti: Svaka sila za vrimena, samo božja vika traje, a gazdinska redom ide. Kad ja budem, što si ti, biti ćeš ti, što sam ja, pa jao tebi onda.

Sad se gazduje ovako:

Ima kuća, di gazduje najstariji u kući. To je kuća, di se starina poštiva, ili je od starine tako ostalo, da najstariji gospodari. Taki je i običaj po kućama, da je u pročeļu krevet najstarijeg čovika, pa tako daļe s jedne i druge strane sobe do zapećka. Ako umre, ko je bio u pročeļu, ne tiraju mu udovicu u zapećak, osim ako sama 'oće, jer joj je u pročeļu i bliže penǵera zima. Ako onaj, čiji je red u pročeļe, ne će onamo, ide onaj, koji je iza ńega. Ako ko umre, pomiču se oni, što su iza ńega sidili. A tako je i kad se gazduje. Najstariji gazduje, pa umre. Ńegova udovica je od onog dana ko i druge žene u kući, a najstariji prima kļuče i bude gazda. Ako najstariji ne će da gazduje, nudi se daļe, pa makar istom treći ili četvrti po starosti primio kļučeve, ipak se kaže, da po starosti gazduje.

Ima, koji gazduje, dok je živ, ako je viša ńegova stranka, ili ako je počeo, dok su drugi bili maleni, mlađi od ńega.

Taj najstariji čovik, koji gazduje, uvik je oženit, jer je sramota za kuću i kućane, da se momak ne oženi, kad mu prispiju godine.

Meni je moja baka kazivala, da su joj ńeni stariji pripovidali, kad se je dovela u Lukić kuću, da su temeļ Lukić kući bila dva čovika, dva brata, mislim, da su se zvali: Marko i Damjan, pa da se taj Damjan nije nikad ženio. A opet nisam čuo ni da je gazdovo u kući, nego sva kuća bio je ńegov brat Marko. A možda je Damjan bio stariji od brata, pa opet nije vridio u kući, jer uz gazdu treba gazdarica.

Baš ako je gazda tako star, da ga nije vridno ženiti, ako ostane udovac, onda može biti, da se ne će ženiti. A to, što kažem, da ga nije vridno ženiti, to je onda, ako je to zadruga, di su sami ńegovi sinovi i snaje, pa se dobro paze i med sobom i sa svekrom, pa vele: ne ćemo za ovo malo ni dovađati svekrvu u kuću, da se jetrve i braća med sobom mrazimo, nego ćemo dadu redom prati i služiti, a uvik u skupu slušati. Onda može gazda biti nežeńa (udovac). Al taki gazda pravo ni ne zapovida, nego svituje, a dica i unučad već znadu, što je čiji poso, pa rade i sami.

Ima, koga stari, koji su gazdovali, izaberu privoļeńem mlađi', pridadu mu kļuče od svega. Od onog dana ga svatko poštiva i sluša; on određuje, ko će kuda na poso, ko će biti težak, ko svińar, ovčar, kočijaš, stanar.

Ima kuća, di gazduje, ko je silovit, pa se otme, pa mu drugi u kući ništa ne smiju. Svi se boje ńegova zuluma. Taki ne mora biti ni najstariji, niti mora biti ožeńen. Bude to, da su u kući svi mirni ko jagańci, a sam jedan zulumģija, pa se drugi sklańaju, da ne bude zla u kući. Pa danas se skloni ovdi, sutra prišuti ondi, postadoše svi robļe, a on gospodari i kućom i imańem. Kad se tako preotme, niko mu vlade ne ote. Ukućani šute, da ne bude temeļu rasutka, a kad dodija, pa se potuže gospodi, onda od zla bude i gorje, jer taj svaki, koji svoje u kući gazi, plazi prid gospodom i čanke jim oblizuje. A svako zna, čija su gospoda, ńegova je pravda i pravo.

Ko se tako otme u kući, taj gospodari, ma bio nežeńa, ma udovac. Takomu je, da po voļi živi, a po voļi mu je, da se ženi i ne ženi. Nisam čuo ni da je taki gazda bio neožeńen, al to bi već moglo biti, jer prid takim ne smiju ukućani ni da pisnu, di li da spomenu: ženi se.

Di se gazduje po redu, tu je najpravije: Što meni danas, to sutra tebi. Tu je uvik gazda ožeńen. Po redu se služi, po redu na

stan ide, po redu se i gazduje. Možda bi i bilo kadgod, da ko ostane nežena, da ga ne treba ko oprat i očistit, pa sašit i pokrpat. A opet i di se novci primaju, dobivaju novce samo oženeni parovi i udovice. a momci i divojke ne dobivaju. Pa onda, ako se ne oženi, nema mu dila. Naše divojke pivaju:

Ja sam mala, opet imam tala:
Tri krajcare diki na cigare.

To je tal divojački, malo pa ništa. A tako je i neženi. Zato se može reći, da može biti nežena i gazda u kući, ali da to skoro nigda ne bude. —

Momak do osamnaeste godine nije valda nikad nigdi gazdovo. To je još dite, a da se ne oženi do dvajest četvrte, ne bi mu ukućani dali da gazduje. Pa kako će u kući vladati, ko još ženi ne gospodari!

U velikim kućama nije nikada žena gazdovala. Bude tako, da žena vlada uz čovika, al je ona pravi gazda, samo što nega gazdom zovu. To je ponajviše uz one gazde, što su silom prioteli vladu. Žena je zalaguša, oblagati će čovika, pa jao onom, na kog nalaže. Zato u onim kućama, di je uz opaka gazdu smutljiva žena, ugađaju ukućani više noj već nemu. —

Žena može biti gazda u manim kućama, di je sama sa svojom dicom i unučadma, s nihovim ženama, — svojim snajama. Tako je eto u Ilarkovi'. Niova baba Marica ima dva sina, Stipu i Marijana. Stipa ima sina Marka. Svi trojica imaju žene. Baba Marica je gazda. Ona određuje, što će se raditi, što kupiti, što prodati, kako će se ruvo divojki nabaviti. Dosad je bilo tako kod ni', jedan je sin na stanu, a drugi kod kuće. Zimus je oženila unuka. Sad će opet biti kako stara naredi.

Tako je i u Jurini'. Samica žena imala jedanaestero dice. Otranila ji', ćeri razudala, sinove poženila. Bila jim gazda za malena, pa gospodari i posli svojoj dici. Jedanput, kažu, da je 'tila snaju udarit, pa joj prigovorili, a ona rekla: nisam poletila za ukućankom, nego za snajom. Tobože, ona je još mati, a nije gazda.

I u Matokovi' žena imala sina, oženila ga, a još joj ostale tri ćeri, sve tri divojke. Dosad ona bila gazda. Što je ktila, kupila, što je ktila, prodala. Sad se dovela snâ u kuću, pa 'oće, da po poli dile, što prodadu. Svekrva veli: Ja imam tri ćeri. Za sina sam se izbrinula, za ni' još nisam. Ti, snajo, šuti. Posli mene je i tako božje pa tvoje, a sad će biti, kako ja zapovidam. Prije sam trošila na sina, sad ću na ćeri, a kad ostanemo nas dvi same u kući, onda ćemo po pole. —

Gospodar može kazniti ukućanina, ali i to je u svakoj kući drukčije. Di je najstariji gospodar, tu se i poštiva ńegova rič, a i on pravedno vlada, ako su to sve u kući ńegovi sinovi i unučad. Ako li ima mlađarije i od druge loze, tu se već popriko gleđe, ako gospodar kog u kući kaštiguje, jer tuđa ruka jače boli.

Di je gospodar onaj, koji se oteo, tu može činiti, što 'oće. Može kazniti, kog 'oće. Ko će mu što? Gospoda su ńegova, a ovi jadnici se uzdaju samo u Boga, pa od ńega pomoći čekaju.

Di ide po redu gazdaluk, tu je i urednije. Ako gazda kog progoni, osveti mu se onaj, kad on primi gazdovańe.

A sad je opet tako: Ako gazda ne gazduje, kako treba, rascipa se kuća, pa joj se i temeļ ruši.

Divojke pivaju:

> Dike nemam, gospodara ne ću;
> Radim, što ću, gleđem, koga 'oću.

Pa kad divojka ne da, da joj se zapovida, zašto da puste ukućani, da jim kojigod svojeglavac život truje.

Sad je zaradi te kazne boļe družini. Porastajali se, pa je sve svoje uz svoje, a prije su u kući živili, koji nisu jedni drugima ni rod, ni pomozbog, pa onda jao takoj siroti, kad se gazdi zamiri.

Gazda može kazniti i družinče u kući, koje ima svoje roditeļe. Bar je tako bilo, dok su bile veće kuće. Otac nije ništa u kući. Gazda je sve. —

Ako družinče di kaku štetu napravi, kadgod je gazda kriv, a kadgod i nijé. Ima, di gazda rekne svińaru i govedaru, nek slobodno utira svińe i goveda u tuđu 'ranu. Tu je onda gazda kriv, jer ne će pastiri ni učiniti, ako jim gazda ne dopusti. Onda gazdu krive, i gazda štetu plaća, a on se opet osveti svińaru i govedaru, što se nisu znali čuvati.

A bude i tako, da sirotniji gazde pošaļu družinu u tuđe bašče i šļivike, da oberu krastavce, pokradu bundeve i kukuruze, da potkupe šļive, da otresu i jabuke i orase. Tu uvik okrive gazdu i gazda štetu namirļuje.

Kad momci na divanu pokradu čije kokoše, guske, patke, pa speku i pojedu; ako pokradu čiji bostan: lubenice, dińe, ne krivi niko gazdu, nego ako po'vataju, onda batine na ńi'ova leđa, krivi su momci, pa oni odside u buvari, a ńi'ovi roditeļi plaćaju štetu.

Ako momci pokradu čije cviće, voće i pčele, to sve namirļuju roditeļi. Gazda ji' nije slao, pa nije ni kriv.

Gazda je u selu misto cile kuće. Kad treba porciju namirit, gazdu spopadaju. On kńižicu nosi k uredu, on novce pridaje, on kńižicu kod sebe čuva. Kad treba na zapovid, pođe četnik od kuće do kuće, lupa u penǵer, pa viče: „Gazda, sutra k straži na zapovid!“ Pa zato sada, kad su seļani navalili, da se dile, vele jedni drugima: „Rad si da budeš gazda, pa ma gladan bio, samo, da ti četnik vikne: ‚Gazda, ajde k straži!‘“ Kad se marva u'vati u šteti, već gazdu spopadaju. Kad treba paroku lukno namiriti, ajde gazda popu, pa plati. Malo lukno nosi gazdarica, a veliko odveze gazda. Ako ko iz kuće umre, ajde gazda paroku, pa pogodi zvona, ukop i crnu misu. Gazda pogađa, gazda i plaća. Ako se momak ženi, ajde gazda paroku po pismeno, ajde doktoru po svidočbu, ajde kotaru s molbenicom. Ako treba paroku milošću, da divojka klekne u prvi red, da momak dobije pismeno, ajde gazda paroku. Ako se paroku dade jańe, prase, gazda određuje. Ako treba, da dite čuva svińe cile godine, a kad tad samo u školu zaviri, ajde gazda k meštru, pa namoli, a šapni, da pečenka ne fali. Ako treba, da se dite ispiše iz škole, opet gazda obilazi i meštra i još one veće od meštra, pa moli i namoli. Ako gospoda trebaju kola, da se malo provezu, opet šuruju s gazdom. Gazda naredi kočijašu, pa ovaj sluša.

Gazda, koji se je oteo u kući, može i kupiti i prodati, što mu voļa, niko mu ništa ne smije. Gospoda su ńegova, a ukućani trpe.

Di je gazdaluk po starini, tu puste gazdi, da radi, što 'oće, ali, ako je gazda zdušan, on ne će, da je gri' na ńegovoj duši, nego se svituje s ukućanma. Bude kadgod, da gazdi u kući što prigovore. Ako je gazda miran, on mirno s ńima raspravi, pa bude opet dobro. Kazivala mi više put moja majka: U Lukića kući bio gazda ńezin čika Marko. Pa bude kadgod, da mu žene što prigovore. Ne svidi jim se, kako gazduje, kako dili i kupuje. A on sazove ļude k siniji pa kad sidnu, rekne: „Nije to za mene; ja vidim, da vam ugodit ne mogu. Eto vam kļučevi, pa nek gazduje, ko 'oće, ja više ne mogu“. Ļudi onda vele: „Nemoj, baća Marko! Ja sam dosad išo za svińama, mogu i odsad; ovaj je čuvo goveda, pa nek ji' i odsele čuva. Mi smo s tobom bili zadovoļni, pa nije nam ni sad krivo. A šta paziš na žene? Jedna je od Save, druga od Dunava, a mi braća svi iz ove kuće. Bili smo braća prije ńi', možemo biti i posli ńi'. Mi smo s temeļa, pa ostajemo na temeļu, a ńima ako nije pravo, nek idu kud koja.“ Žene se ne mišaju, dok oni govore, nego med sobom šapću: „Metnio je kļuče na siniju, a pojeo bi ji 'očima, sve ga strâ', da ne će ko rukom za ńima“.

Usuprot kući gazda nit šta kupuje, niti prodaje, jer se odma' i kuća cipa. Sad je tako, a drukče je bilo, dok su vladali oni, koji se otmu, i oni, koji su po starosti prvi. Danas je redom, pa je bo\ļi red.

Gazde ako se miňaju, pridaju račune jedan drugom u jesen. Ako je uvik samo jedan gazda, pridaje i on račun. Kod večere uzmu jednoga, koji zna pisat, gazda kazuje, što se za koliko prodalo, kupilo i na druge strane potrošilo. Što od novaca priostane, to ovaj gazda pridade drugomu, koji dolazi na ňegovo misto. Kada prodaju kaku marvu, namire porciju, kupe odilo za zimu: kožuve, opanke, 'aļine, kabanice, šubare, rekle, kožne torbe, ormu za koňe, 'amove, uzde, strunice, pokrove; poprave što na kolima, plate kovača, kolara, i sve namire, što su di zadužili. Novaca, što ostane, nešto ostave za kuću, nešto podile; čitav dio dobije muž i žena, polovicu dila dobije udovac, polovicu udovica; divojki dade gazda, koliko on 'oće. Ako ukućani ne trebaju odiće, dile sve, što za marvu dobiju, samo ostave za kućne potrebe. Ako imadu momka za ženidbu, ostave, što znadu, da moraju snaji dat i vina kupit. Kasu drže pod gredom na tetivi; gazda ima jedan kļuč, drugi ima jedan kućanin, što će gazdovati do godine.

Na Sve Svete miňaju se gazde, čobani, volari, kravari, kočijaši, sviňari. Kad gazda pridaje gazdaluk, ne pridaje kļuč novom gazdi, nego onome, što će gazdovati druge godine, jer ovaj, što će sada gazdovati, ima kļuč od lane.

Gazdu mogu ukućani kadgod i svrgnuti, da jim ne gazduje. Ako je to gospodar, koji se je oteo, pa silom upravļa družinom, a družini dosadi taj teret, pa se svi slože, mogu ga svrgnuti, ako mu baš gospoda nisu veliki prijateļi. Bude opet, da dikoji gazda vidi, da će biti temeļu rasutka, što su se svi pobunili, pa onda i sam pridade kļuče, da ne bude diobe, jer mnogi gazda voli ostati u kući, ma ne gazdovo, već da pod staru glavu sam kuću teče. A lakše je u kući zapovidati, ili bar uz ukućane raditi, već da sav teret pane na ňegova leđa, kad se podile.

Bude više put, da gazda i nije baš toliko kriv, pa ga svrgnu, jer žele, da svi redom vladaju. Nije to pravo, kad jim je jedna očevina, da nije jednako pravo u kući. Gazda je već toliko kriv, što 'oće da sam gospodari, pa makar se zbiļa i dobro brinuo za kuću.

Ako je gazda najstariji u kući, pa gazduje već više godina, mogu i ňega svrgnuti, jer vele: na mlađima svit ostaje, mlađi više znadu, mlađi su više u škuli sidili, a opet i tako je starac blizu groba, pa

će oni za koji dan svakako ostati osim ńega. Zato je najboļe, da mladi upravļaju, dok još stari živi, pa ako ne znaju, kako treba, nek ji' on svituje, da ne ostanu neuputni, kad ńega ne bude.

Ako gazdaluk ide redom, onda se nikada ne svrgne gazda, nego se čeka, dok godina prođe. A di je gazdaluk redom, tu se i svituju i dogovaraju, tu za svaki korak gazdin sva družina znade. Baš ako bi gazda što prodo, pa zatajo novce, mogli bi ga svrgnuti, ali to je gotova dioba. Za tako šta mogu svrgnuti i onoga, koji silom gazduje, i koji gazduje, jer je najstariji u kući.

Kad gazda umre, sa'rane ga ukućani ko i drugog zadrugara, a gazduju u slogu ona dva tri dana, dok je žalost u kući. Posli istom postave drugog gospodara. Ako je gazdovo u kući gazda, koji se je oteo, pa je on prid smrt svoju dugo bolovo, a vidilo se, da mu spasa nema, dogovore se ukućani još za ńega živa, pa postave novog gazdu. Onaj se grize u krevetu, a ne može ništa, a ukućani sve rade, što znadu, da on ne voli. Ako gazda ima kog svog rođenog, a i taj je tako silovit, pridade mu gazda kļuče, čim se razboli, pa onaj onda gazduje. Ako li taki gazda naglo umre, onda posli ńegove smrti, ako nema drugog silovitog, kog moraju slušati, pridadu kļuče najstarijem, pa odsele ili gazduje uvik najstariji, ili gazduju po redu. Eto to bude tako: ili izaberu novog još za živa starog gazde, ili onaj zaklopi oči, a novom se kļučevi pridadu, ili čekaju, dok ukop prođe, pa onda gazdu biraju.

Ako umre gazda, koji je gazdovo zato, jer je najstariji u kući, pridadu ukućani kļuče najstarijemu, ako ne žele, da po redu gazduju. A to se mogu kļuči pridati ili odma', čim se prijašńi gazda razboli, ili, čim umre, ili iza ukopa. Najviše bude, čim gazda umre, jer dotle i ńegova žena prigleđe i gazduje, a ńega pita i poso razređuje.

Ako umre gazda, koji je gazdovo po redu, onda, ako je to bilo u početku kućanske godine, a ta počimļe na Sve Svete, onda uzme kļučeve onaj, koji je iza ńega. A i to bude, ako se onaj prijašńi razbolio, da će dugo bolovati, a priboliti ne će, onda dadu kļuče drugome, čim vide, da onom spasa nema; drukče mu dadu, kad onaj izda'ne, ili kad ga sa'rane.

Ako gazda umre u pol godine, a onaj, koji je iza ńega, ne će da primi, jer mu je malo, da gazduje pol godine, onda dadu kļučeve onom, kom je najpravije, ili ocu, ili bratu pokojnika, ili najstarijem u kući, da upravļa, dok godina ne prođe. Onda opet gazduju redom.

Gospodarica. Gazdarica je uvik gazdina žena. Zato naši ļudi i kažu: moja žena, a gazda veli: moja gazdarica, da se zna, da je

drukčija, već druge u kući. Baš, di je mala zadruga, može biti tu žena, ili udovica gazdarica, ali tu onda nema pravog gazde, nego je ona i gazda i gazdarica. Ne pita se nikada, zna li gazdarica gazdovati; dosta je, da je ona gazdina žena. Pa ona ne mora biti starija od drugi' žena, ako gazde po starosti gazduju. On može biti udovac, pa uzeti divojku. Ona je sutradan i nova mlada i gazdarica, samo što druga bude uz ńu nikoliko dana, dok ona uvišti red u kući.

U Brajkovi' je divojka gazdarica. Nije se udavala, a ni ne ide nikud u selo, nego kod kuće radi, a družina je sluša. Ali to je mala zadruga, pa to može biti tako, di je svekar i svekrva, sin, snâ i nikoliko unučadi, pa otac i mati pustili kćeri, da upravļa, a brat i snâ ne zamiraju, a dica tetku slušaju. Pa opet taka divojka nije kući na teret. jer se ne novi, niti svečano odiva, nego je petkom i svetcem u svagdańici, a kad što nova skroji i sašije, to bude snaji i ńezinoj dici, a zaova 'oda u starom.

Tako isto može biti i udovica gazdarica, a to, ako je ta udovica ostala iza gazde, koji je silom vlado, pa ni ńoj ne smiju ništa, ili ako je to bila žena gazde, koji je po starosti vlado, pa umro. Ali i to može biti samo u malim kućama, di su svi svoji. A di nisu ni rod, ni pomozbog, tu odma', čim se starom gazdi oči zaklope, tu već mlađarija oči otvara, da ne trpe zuluma i nepravde, nego da žive po voļi, da gazduju i služe redom, a tako i žene ńi'ove, da po redu reduju, a po redu kućnu muku dile.

Gospodarica smije sve, što 'oće, ako je uz gazdu, koji je silovit. Onda je ńoj ko i ńemu, obrazi debeli, ruke pune, košuļa čista, a u kućaru koji zalogajak i osim užine, a drugima, kako je, tako je. Tako je isto dobro i ženi onoga gazde, što po starosti gazduje. Ako se gazduje po redu, onda i gazdarica na red pazi, da joj se ne bi do godine druga gazdarica osvetila.

Ukućani. M o m a k ne vridi u kući ništa. On je ko i druga dica. Ajde to mu je sve, što ne sidi s dicom za malom sinijicom, nego, kad se ispiše iz škole, pošaļu ga u poļe za marvom, a ako se kad kući vrati, onda stane s divojkama ukraj velike sinije, di oženeni side, pa ondi stojeć jede. Kad se momak pođe opremļat u šesnaestoj godini, već progovore i s ńim stariji o poslu, ako je on poslen, i ako je zadruga mańa. Samo momak niti se smije plesti u razgovor, niti išto u kući prigovarati i zapovidati.

Kad momka ožene, on je onaj dan čovik, ko i drugi ļudi. Dosad je bio u kućaru s ocem i materom, sad mu roditeļi pridadu ńegove stvari, ńegovi ukućani dadu mu kućar, onamo useli ńegova mlada

svoje stvari, pa sad žive ńi' dvoje osim svoji' roditeļa, a vride u kući toliko, koliko i svaki drugi par. Ako je dosad gazdovo onaj, koji je godinama upravo prid ńim, gazdovati će ovaj iza ńega; ako je dosad bio na stanu onaj, koji je prid ńim najmlađi, ići će ovaj na stan, kad se onom godina svrši. Sve je ńemu tako, ko i drugim ukućanma u kući.

Ńegova žena nije još ko druge žene, dok joj mladovańe ne prođe. A ne mladuje se u svakoj kući jednako. Otočanke mladuju dikoja i pet miseci. Baš, ako mlada nema rođenu svekrvu, ili ako nije svekrvi mila, ili ako je mrzi ļude izuvati i noge prati, pa svakog u kući poslužiti, zamoli ona od žena red, pa kad joj red pridadu, onda je ona uz svog čovika žena ko i druge žene u kući.

Baš, di se dile novci, može biti, da ni čovik ni žena, što su se istom uzeli, ne vride do prve diobe ko drugi, jer ima kućâ, di dile novce o novoj godini, a dobiju samo oni parovi, što su te godine želi i kopali. Tu onda još mladi par ne vridi ko drugi, ako su se vinčali o svetoj Kati. A ima, di dile novce svakom paru, koji je u kući, kad se novci dile. Tu onda i svi ļudi i sve žene jednako vride.

U kući se dogovaraju o svem onom, što nije red, da koji čovik sam odredi. Pripovidala mi je moja majka, kako su Lukićevi kaparisali mladu sa 100 for. šajna. Posli, kad je počelo srebro, sidoše ļudi za siniju, pa se dogovaraju, kako će. Niki vele: Dajmo u srebru toliko, koliko onaj šajn vridi, pa ne će biti nikom krivo, jer toliko su i naše žene dobile. Drugi opet kažu: Sramota nam je, da naša kuća plaća ispod stotine, pa ako su naše žene mańe dobile, dobiti će nam snaje više, kad budemo sinove ženili. Stotina je dosele, nek bude i odsele. Onda ako je sloga, pa pristanu drugi, bude to odsada kućni zakon.

Sastanu se više put ukućani prije vašara, pa vićaju, što će prodati. To je osobito u kućama, di svake godine jednako novaca dile. Govore onda, što će prodati, da bude dosta novaca za diobu.

Ako je rđava godina, pa nema novaca, sastanu se ukućani, pa vićaju, odakle će smoći novaca za porciju.

Ako su ukućani stradali, pogorili, marva jim pocrkala, opet se sastanu i vićaju, kako će kraj s krajem sknaditi, pa se dogovore, i svaki dade jednako svog novca u kuću, da namaknu, što treba, a posli jim opet kuća to sve namiri.

Ako je što dobra, što je ciloj kući za 'asnu, to mogu gazda i gazdarica sami učiniti, da ni ne pitaju ukućana. Ako je što, di se

ne zna, 'oće li biti drugima pravo, to uvik pitaju svu kuću, da ne bude grija u kući. Ako je gazda silovit, a niko mu ništa ne može, on može sve, što 'oće. Taj nit družine pita, nit se s ńima svituje, niti jim računa daje. Taj kupuje i troši, kako 'oće, a družina kuka, dok ne dosadi, pa se ne otme od takova zulumģije. Tako je isto i di najstariji u kući vlada. Ako ga se omladina boji, ne mora ni pitati, nit se svitovati, ali ako ga poštivaju, a on to voli, onda češće s ńima progovori, ne bi li ga štovali i više.

Kad se u kući dogovaraju, bude onako, kako ńi' više 'oće, jer di gazda 'oće, da bude onako, kako on želi, tu se ni ne dogovaraju, nego, kako on 'oće, tako i radi. Kad se dogovaraju, bude, kako ńi' više odredi, a oni, kojima nije pravo, bune se, pa više put bude, ako su oni, što ji' je više, mirni i ne žele diobe, oni se sklone, nek bude onako, kako 'oće oni drugi. To je tako, di je pravda; a di nije po pravdi, tu je sve naopako. Tu bude više put, da je onako, kako koji najmlađi 'oće.

Svaki zadrugar je jednaki gospodar kućnog imetka, i kad se dile, na jednako se trzaju. Divojka nema u kući ništa. Žena vridi uz svog čovika, a udovici je još gorje. Zato divojke i pivaju kad se udaju:

Sad se Mara s rodom dili,
Od roda joj dila nema,
Samo ono bila dara,
Što je otkala.

A ipak može svaki ukućanin, pa i divojka imati svog imetka osim zadruge. Svoj imetak, što svaki ukućanin za se ima, čuva se u kućaru. To je odilo, rubine, prteština, drveni alat, pa stative, čekrki, čabrovi i stubļike, a najposli novac i dukat. To svaki ima svoje, a drugo je zadružno. Dukati su divojački. Koja mati ima ćer, ta sve svoje dukate, što je još divojkom nosila, i što je posli bud sebi, bud ćeri namakla, sve pridaje ćeri. Ako ima osim ćeri i sina, onda ostavi samo onoliko, koliko treba, da snaju daruje. Ako ći nosi dvadeset veliki' dukata, za snaju će biti dosta dva, ili najviše tri velika dukata, a sinu se ne ostavļa ništa. Ńemu će ńegova žena doneti. A najposli sinu ostaje kuća i zemļa, jer on ne ide s temeļa. Tako ovi dukati idu od kolina do kolina, a prteština seli od kućara do kućara[1].

[1] Znam Đulu Jurića u Privlaki. Kad je počela divovati, nosila je 30 veliki' dukata. Posli je nosila ńezina sestra te dukate. Kad se sestra udala, podilile su dukate, pa Đula namakla još i svezala svojoj kćeri. Preklane joj se ći udala, a sad Đula već ima dvoje unučadi. Još deset godina, već će to zlato biti unučetu na vratu, pa Bog zna, u kojem će se kućaru staviti, kad joj se unuka udade, osim ako pođe za gospodina, ili za majstora. Onda se dukati raspu.

Ukućani mogu imati svoje zemļe, što nije kućanska zemļa. Koji ukućanin ima tako koje jutro zemļe, taj to ne prodaje, nego dade svojim ukućanma, da na pole rade. On i ukućani rade tu zemļu skupa ko i svoju, a kad požańu, polak 'rane u kuću, a polak onom, čija je zemļa. Onaj prodaje ranu, a novac ńemu[1].

U Otoku nisam čuo, da koji ukućanin ide u službu. U Privlaki, znam, da je Adam Jurić služio više godina, pa se opet povratio kući. Ali u Otoku iz kuće niko ne ide u službu. Ako koji samac protepe svoju zemļu, proda kuću i kućište, on ide u službu ili na nadnicu, ali iz kuće ne ide niko, jer je sramota za kuću.

Ako bi koji ukućanin otišo ipak u službu, on je ukućanin svoje kuće, ko što je i prije bio. Dok je u službi, ne radi u kući, niti ga kuća 'rani. Ako mu služba dodija, pa se kući vrati, ono je ńegova didovina, pa smije živiti na onom, što su mu ńegovi stari stekli. Sad, kad on počne iznova u kući raditi, mora ga i kuća 'raniti. A opet može on, kad se je vratio iz službe, odma' svoj dio iskati, jer ono je zemļište ńegovo.

Ako kućanin ide u službu, što zasluži, ńegovo je. Ko što on nema dila u kući, jer u ńoj ne radi, tako i kućani nemaju dila od ńegove plaće, jer jim je on već svoj dio u kući prostio.

Nikad nisam čuo, da je koja divojka iz kuće otišla kudgod u službu. Divojka ima što jesti, a ako su joj ruke radine, izraditi će, da se može odivati. Bude, da koja sirota otide kuda, da bude dadiļa. Ali to su već samice i sirotice, pa se tako potipļu od nemila do nedraga, da ne skapavaju od glada.

Ako koji kućanin zasluži što izvan kućanskoga posla, to je ńemu. Ako on nema posla u kući, što radi, sebi radi. Tako žene u kućama šiju, vezu, pripliću, raspliću drugome, a novac bude ńima.

Ako koja divojka ili žena iz kuće ide na nadnicu, to ide samo onda, kad nema posla u kući, pa zato sav novac ńoj. To idu naše žene i divojke šļive kupiti, kod pušnice šļive razabirati, pa idu žir saditi, pa što dobiju, sve sebi.

---

[1] Ima tako Reza Štivićeva, što je u Subašinoj kući, ništo zemļe od svoje svekrve, pa ńezini ukućani zemļu rade, a ńoj polak 'rane daju. I Marija Laganšića, kad se udala za samca Peru Šokčevoga, privela mu je osam jutara zemļe, a ta je zemļa i sad ńezina, pa da umre, ne ostaje ńemu ni ńezinoj inoči, nego kom Marija prosti. Mara Ješina udala se u kuću Tome Šabanova za Martina, pa imala očevine, ništo malo zemļe. Pa to je i sad ńezino, a nije kućansko.

Ako koji **kućanin** šta **dobije**, ne mora nikome u kući ništa dati. Ako radi kućanski poso, pa zaradi više, već što mora, sve, što je zaradio, opet je kući, a nije ńemu. Ako on koga vozi na kolima iz kuće, onda ide u kuću ono, koliko se je pogodio s onim, koga vozi, a ono, što mu onaj priko toga od vo|e dade, bude ńemu, a ne kući.

Ako kućanin što nađe, pa ako je to stvar, koja je već čija bila, pa ju onaj prijašńi gazda izgubio, mora kućanin pridati stvar onome, čija je, a on dobije desetinu, što ona stvar vridi. Ta desetina je ńemu, a nije kući.

Ako kućanin nađe, što nije ničije, onda je ono, što je našo, ńemu. Tako je, ako nađe 'čelca u šumi, on ga isiče i donese kući, pa vo|a mu ga prodati, vo|a pustiti, da bude kod kuće, da se do godine roji.

Na kućanskoj zem|i ne može sebi nijedan ukućanin ništa zasaditi, osim baš što sitna. Tako žene zasade koju rotkvu, a divojke svoje cviće. Bilo je i taki' kuća, di se je i to radilo. Eto u Blaškovi' bio je još davno gazda nikaki didak Grga. Taj čovik razredio zem|u kućanima, da svaki sebi spremi, što mu za zimu treba. Tako su žene svaka sebi sadile luk, mak, kupus, ripe, jabučice i sve, što jim je za zimu trebalo. U zimu, kad koja reduje, sama mora iz svog kućara, ili iz svog rovića doneti, što joj treba, da užinu spremi. Ne znam, je li još u kojoj kući tako bilo, do li samo u Blaškovi'. Sad nije ni kod ńi' tako.

Što drukče urodi na kućanskoj zem|i, smiju ukućani uzbrati. Ne brane roditе|i dici ni voća, ni grožđa. To je za dicu. A opet to i svaka mati uzbere, pa svom ditetu dade. Ako kukuruzi već budu pečeńaci, trgaju ji' dica, pa peku pri žeravici, a niko jim ne brani.

Nego ovako što, što je podilito, a nije kućansko, nego je svaka žena svoj dio dobila, to ne smiju drugi dirati. Kad žene gra' podile i mak, pa suše, ne smije niko uzeti, jer to je onda već ukradeno. Ne smije niko jajca kupiti, do li sama reduša, jer koja reduje, ńoj su i jajca, a ona tim mora užinu začiniti. Zato, ko skupi jajce na tuđi dan, taj je sramotan, jer je ukro jajce.

Ako kućani prodaju voće: kruške i jabuke, onda se to najprije dici zabrani, da ne diraju, pa onda ne smiju. A drukče se ne zamira, pa ustrgo i s tuđe voćke voća, samo ako nisi voćku podrmo, ili se popeo, pa nabro puno krilo i nidra.

Nego ovo nije slobodno, ko što svińari rade, kad žele, da su jim nerasti debeli, pa kradu kukuruze i 'rane ji', samo, da budu deb|i, već tuđi. To makar uzbro klas kukuruza sa svoje ńive, već je krađa, jer kućni gazda dade svińaru, što mu treba za ńegov čopor svińa.

Nijedan kućanin ne mora nikada ništa svoga u kuću dati. Što on ima, to je ńegovo. Nego, ako je gladna godina, ako bude nesreće i štete u poļu, ako marva pocrka, mogu se kućani dogovoriti, da svako ništa u kuću dade. Ako bude koji, da ne dade, niko mu ništa ne može. To se daje od voļe, ako ko što 'oće. Ako svi skupa dadu jednako, kuća jim to ne mora vratiti, osim ako se tako kućom pogode. Ako ne dadu svi jednako, onda se mora svakom vratiti, koliko je koji dao. Pa ipak znam, da i tu nije uvik jednako[1].

Di su sve samo svoji u kući, tako otac i dva, tri sina, tu, ako dadu što u kuću, ne mora jim se vratiti, jer oni pomognu svoju kuću, da jim posli bude veća 'asna od kuće.

Svaki čoban i kočijaš ima svoju kabanicu, samo drugi kućani imadu svi jednu; ta visi u kući za vratima, ili digod, da svi za ńu znau; kome treba, taj uzme.

Nigdi se odivaju kućani iz kuće, nigdi osim kuće. I to je u svakoj kući drukčije. Ima kućâ, di dile svake godine svakom paru novce. Vele, to je svakom paru, pa nek si kupi, ko što 'oće. Ako se u takoj kući veliki novci dile, onda žene novce mińaju u dukate, a iz onog sitniša, što u kući dobiju i prodadu, nabavļaju ruvo i svilu malo po malo. U takim kućama zna se, što koji dobije, pa voļa mu te novce u dukate, ili potrošiti za svagdańe, ili svečano ruvo, ili kupit pamuka za tkańe.

Ima kućâ, di dile novce, ali su opet milostiva srca, pa makar da sirota iz kuće ništa ne dobiva, ipak onda siroti kupuju svagdańe, a kad se počne opremļati, i svečano ruvo.

Ima kućâ, di sirota ko i drugi ne dobiva dila, ali ne kupuju ni svečano ruvo, nego samo svagdańe, a to je: 'aļina, kožušak, opanci, štrikana rekla. To dobije sirota iz kuće, a za svečano nek se brine sama, ili nek joj pomogne rod, ako ga siroče ima.

Ima kućâ, di dile novce, a opet i kupuju svagdańe ruvo svakome ukućaninu. Tu i sirota dobije, ko i drugi u kući, samo novaca ne dobije, osim ako su zdušni, pa kad prispiju godine, da se sirota opremļa, onda joj kupe i svečano ruvo.

---

[1] Evo, kad su se Ilarkovi dilili, onda Žava Ilarkov zaišće od žena, koje su s ńim izašle, da pomognu kuću napraviti. Svaka je dala po dvi stotine forinti, a jedna nije dala ni krajcare, jer veli: mog nikog nema na tom temeļu. Ona se je ko udovica udala u Ilarkovu kuću, a imala je sina od prije, pa veli: volim svom sinu, već Ilarkovima.

Ima opet kuća, di dile novce, kupuju svagdańe ruvo, a brinu se i za svečano[1].

U takoj kući je siroti još boļe. Bar je zaodivena, pa ako i nema dukata pod vratom, ima bar svečano ruvo, ko i druge iz kuće, jer kuća svima jednako kupuje.

Ima kuća, di ne dile novac, ali kupuju ruvo i svagdańe i svečano. Svagdańe se kupuje ožeńenima i neženenima, a svečano samo do ženidbe. U takoj kući je siroti skoro ko i drugima, jer ne dobije niko novaca, a odivaju se svi jednako. Al taki' kuća ima jedna ili nijedna, jer je sirota svagdi zatepena, sirota svakomu smeta.

Ima kućâ, di ne dile novce, ali ipak, kad žene malo potuže, da nemaju pamuka, i tako prid vašare dadu svakoj ženi po pet i šest forinti na pamuk. To se ne zove, da dile novce, nego to je ženama ko darak iz milosti. Tu sirota rđavo prođe, jer samo žene dobiju novaca, a sirota nek radi drugome, pa nek se odiva. (Ļudi svakako dobiju za odilo, samo ženama nema uvik. *Ǵ. L.)*

Ima kućâ, di ne dile novce, a kupuju ruvo svagdańe. Za svečano nek se svako sam brine. Tu je siroti isto tako, ko i u onoj kući, di dile novce, a kupuju samo svagdańe ruvo. Pa i ovdi, di ne dile novce, a kupuju svagdańe ruvo, reko bi čovik, da je i siroti i onom, ko ima roditeļe, jednako. A nije tako, jer oni roditeļi idu i na stan, kad jim je red, pa pomognu i sebe i svoju dicu, a sirota nema pomoći ni otkuda.

Ima kućâ, di ne dile novce, a opet kad tad što kupe ukućanma. Tu opet nije siroti dobro, jer, kad se kupuje, slabo se ko siti, da i sirota što treba.

Ima kućâ, di ne dile novce, di ne kupuju ni svečano ni svagdańe ruvo, nego ukućani u kući rade, da se 'rane, a kad dospiju od kućanskog posla, rade drugome, da se odivaju. U takim kućama se najviše krade, jer čovik išće od žene rubinu, gaće i obojke, a ne da novaca. Žena mora stvoriti iz oka, iz boka, pa što će, nego se maši za kućanskim, pa priprodaj i nabavi, što ti treba. Žene se to jedna s drugom dogovore, pa kradu skupa. Svaki čovik zna samo za svoju ženu, da krade, a za drugu ne zna, pa misli: ovo, što moja sakrije,

[1] Godine 1875. vidio sam u Privlaki dvi divojke: Rezu i Sofu Domčevu, di su se ponovile jedna u bili, druga u plavi kupovni vinac na glavu. Onda mi rekoše, da su jim to iz kuće kupili. A to se bar nikad iz kuće ne kupuje, ako se svila i kupi. To je bila mala, a bogata kuća, divojke su skupa divovale, pa je bilo lako ugoditi; kad kupiš jednoj, kupi i drugoj, a pod istu cinu, da se ne mrči.

ne će rastepsti kuću, a kad tamo, i rastipļu i rasipļu sve redom, a ļudi misle: štedi se kuća. Od ovi' žena vide druge, pa jedna gleda druge krade i priprodaje u dućanu. Kod nas su trgovci jüde, pa kad žena i ne bi ukrala, ponudi joj što iz dućana, pa veli: ne moraš mi doneti novaca; meni je pravo, ako doneseš žita, kukuruza, brašna, slanine, ja to sve primim i prodam. Žena vidi, da je to jeftinije dati iz kuće 'rane, već iz svog priškrińka novaca, pa ide kući i krade, a onda nosi trgovcu[1].

U kući ili se dilili novci, ili ne, 'rana se nikada ne dili. Žito, ječam, kukuruzi, zob, raž stoji u 'ambaru, a kļučevi su u gazde. Ali ima kućâ, di se dili mala 'rana: luk, kupus, gra', mak, sočivo, ripe. To onda svaka žena spravi, pa kad joj je red, da reduje, mora to dati u kuću za užinu i za večeru. A to je ženama teret, da mora svaka svoje roviti, pa zimi vaditi iz rovića, kad joj ustreba[2].

Ako se litina dili, da ostane onom, kom se dade, onda se dili na parove. A to se samo vuna tako dili. Ako se dili ono, što žena mora, kad reduje, dati u kuću, onda se dili na ženske glave. Dakle vuna ide na 'rpe. Koliko pari, onoliko 'rpa. Udovci i udovice dobivaju polak. A mak, gra', luk ide na reduše. Onda dobije i udovica ko i druge žene, jer jednako reduju. Na glave se ne dili nikada, jer dica nemaju nigdi dila. —

Di je gazda, kako treba, i kućani su čestiti. Kaže se: od glave riba smrdi. Ako je gazda silovit, osiliti će se i kućani. Ako se gazda uzda u starost, uzdaju se mlađi u pamet. Ako gazda mlađe na dobro puti, dobro će mu se dobrim vratiti. Ako ji' zlo uči, sam će od ńi' zla doživiti. —

[1] Otočanke i Komletinke jako kradu, i uvik svaki čovik zna za svoju ženu, a žene po dvi, po tri jedna za drugu znadu. Žena će ukrasti izmed dva oka. Kad joj gazda dili brašno u 'ambaru, a ona u uborku nosi, pa je li malo zavarala, već šmukne u kućar i istrese ondi uborak brašna, a kad se malo smrači, ona ajde u dućan trgovcu. Kad kru misi, otrgnuti će komad tista, pa će u tuđoj peći ispeći, samo nek je u kući mańe.

U Privlaki se ne krade. Ondi se sve zna na broj, a nije ništa pod kļućem. Reduša je kriva, ako šta nestane, pa zato ona pazi, da je ne okrive, da je ukrala. Ali di je u Privlaki Otočanka, ili Komletinka, tu se već krade, jer su one to navikle, pa ni ne mogu biti, da ne uzmu što iz kuće.

[2] Tako je bilo davno još u Otoku kod Trbļanića, pa kad se Anka Mrkońina, što je bila u Trbļanić kući udata, dovela ko udovica u Lukića kuću, počela je i ona i ondi da dili i sve veli: kod naši' Trbļanićevi' je tako. A Lukići joj vele: Sad ti nisi kod Trbļanićevi', nego u Lukića kući, pa živi, ko što Lukićevi žive.

Zadrugari se žene, kad godine prispiju. A kuća mora biti za momka spremita uvik. Sramota je za kuću, da ne može momka oženiti, a opet i zlo je u kući, jer odma' stanu vikati momkovi roditeļi na gazdu: Bilo je za drugog spremito, mora biti i za našeg. Baš, ako je ko sirota, da nema oca ni matere, a gazda ga ne trpi, onda ostane neožeńen, dok soldatiju ne svrši, a onda ga moraju oženiti. Ipak ne smiju jednoga ostaviti, pa prije ńega koga mlađeg oženiti.

Divojke se ne udaju redom. Kad se kojoj sreća javi, ako samo ne zabavi, onda ode, pa ma bila najmlađa od svi' divojaka u kući. Samo kad su u matere dvi, tri ćeri divojke, onda se udaju redom, a to zato, jer je teško tri ćeri skupa odivati, pa onda mora najstarija iz kuće, da mlađa divuje, jer ritko kad divuju na jedan put dvi sestre, ili ako divuju, to jedna ide u svili, a druga, mlađa, još u vezenkama.

Kad se momak ženi, ne dobiva ništa od kuće. Dosta je, što mu se brinu za mladu i što mu otrače svatove. Tako je i kad se udovci žene. Kuća jim samo svatove proslavi.

Divojki kupuju 'aļinu, kòžu', opanke, srp, motiku, vȉle i grabļe; to sve nosi sa sobom, kada se udade.

Drukče divojka, kad se udaje iz kuće, ne dobije ništa od kuće; ona nosi samo ono, što joj mati dade iz svoga kućara.

Kad se udovica iz kuće udaje, ne dobiva ništa od kuće, ali nosi sve iz svog kućara: i što je prijašńem čoviku donela, i što je kod ńega zastala, ako joj je on to ostavio, a bude, da se je ta udovica još prije udala za udovca, pa kod ńega zatekla stvari od inoče. Onda su i inočine stvari ńezine, a od kuće ne dobiva ništa.

Zato kuća daje onom, ko u kuću dolazi. Ako momka žene, daju ńegovoj divojki, već koliko kuća divojkama daje, kako je u kojoj kući običaj od starine. Ako žene udovca, daju ńegovoj udavači polak novca, što daju divojki. Pa koliko put udovca žene, svaki put daju ńegovoj ženi za polovicu mańe, već pokojnoj inoči.

Sluge. Slugâ nema svaka kuća, nego samo ona, di nema dosta ukućana, da pripaze na marvu. Ako slugu uzmu u kuću, da samo ide za marvom, ukućani ga pravo ni ne vide, do li kad s marvom s paše kući dođe. Sluga, koji se pogodi, da radi sve poslove, koje mu zapovide u kući, taj onda ne ide za marvom, nego ide i u šumu po drva, i sa težacima u poļe, bavi se oko końâ, namirļuje marvu kod kuće, i sve radi, što mu se kaže. Taki je sluga skoro ko i ukućanin. Taki sluga trebo bi da sluša svakoga u kući, ali svaki bi u kući drugo i zapovido, onda on prkosi ženama i nalupa se dice,

pa mu niko ništa ne smije. Bude ipak, da sluga mora poslušati i gazdaricu, a i redušu poslužiti, a to je, di je mańa kuća, pa se sluga više oko kuće bavi. Dikoga slugu prikupe ukućani ko ukućanina, pa ga svojataju ko svoje, osobito, ako je od malena kod ńi', a uvik jim pouzdan bio. Takom je slugi u kući bołe, već mnogom zadrugaru, jer i dobro živi, i novce prima.

Ako gazda pošałe slugu u połe, pa mu ne brani, da ide u štetu, onda, ako sluga komu di kaku štetu učini, plaća to kuća. Ako mu gazda brani, a on ipak u štetu pusti marvu, to onda on štetuje od plaće.

Kojigod je sluga u kući, toga žene redom peru. U kućama se luže rubine svake nediłe. A to ide redom. Žene reduju u kući jedna za drugom od najstarije do najmlađe sve po dva dana redom. Tako isto redom kru' peku. Ako se kru' peče jedan put ili dva put priko nediłe, peku žene redom od najstarije do najmlađe, kako kojoj red dospije. Koja kru' misi, ne mora biti reduša. Tako je i red kod lužnice. Luži se svake nediłe jedan put, a luže redom od najstarije do najmlađe. Ovo već paze, da ona, koja luži, bude i reduša, da se dva put ne kała, a to može lako biti sada, jer su mańe kuće. Čiji je red lužiti, ta se brine i za slugine rubine. Kad se luži, priđu sve žene ukućanke k bunaru, pa ondi u valovima odaperu svoje rubine, a ona, čija je lužnica, odapere i svoje i slugine rubine, a onda složi u lužnicu i poluži. Kad se rubine polože, pa povade iz lužnice, svaka žena uzme svoje, pa ispira kod bunara u valovu u 'ladnoj vodi, a ona, čija je lužnica, ispira i svoje i slugine rubine. Ako košułe ne budu dobro oprane, onda se rugaju onoj, koja je slugu prala, pa vele: Vidla voda sluginu košułu. Ako je sluga cifrast i kicoš, pa mu nije milo, kako ga žene u kući peru, nađe on u selu, ko će ga prati. Ali ti sluge, koji se odviše kicoše, obično su trkalice, pa nađu sebi, ko će ga za badava i prati i timariti. Još mu take žene i novu košułu skroje.

Ako sluga u kući umre, sa'rani ga kuća, pa se trošak namiri onim novcem, što bi trebali slugi da dadu. Ako i nema svoji' novaca, ipak ukućani smisle na Boga, pa ga sa'rane i otpreme, da ne bude grija na duši[1].

Sa'rani se to tuđina (gl. sv. II. str. 371.), a ne bi sluga, koji je u kući ko i drugi ukućani!

---

[1] Umro je kod Mağarevi' u Komletinci' sluga Imra, pa ostalo ništo stvari iza ńega. Mağarevi su ga sa'ranili, a opet posli raspisivali zarad ńega, ne bi li dočuli, ima li digod roda.

Imetak. Kućanski imetak je kuća i kućište. To zovu *numera.* A onda su ńive, livade, pašńaci, vinogradi, stanovi, pa ako ko ima komadić šume, pa još guvna, šļivici, suvare, vodenice, šajtovi. Ovo sve osim zgrada zove se *grunt.* Koji imadu mnogo zemļe, zovu se *gruntaši* ili *rabađije.*

Sav ovaj grunt mogu ukućani prodati, ako 'oće i ako se u slogu dogovore, samo se kaže: *što nisi steko, ne rasipļi,* već ostavi mladom, ko i tebi tvoji stariji. Ovo drugo sve, što nije zemļa, nego su zgrade ili možda 'rana, može se i smije se prodati, ako je samo svima u kući pravo. To su ukućani svojim žuļevima stekli, mogu i prodati, komu 'oće.

Otočani imadu jako malo zemļe, pa je jako malo i prodaju. Ako se prodaje zemļa, moraju pristati svi u kući. Ako ma jedan ne će, ne vridi ništa. Svi u kući, to su svi oženiti; dica se ne pitaju. A dica su svi oni, što nisu požeńeni i poudavani, dok još ne priđu dvajest četiri godine. Koji se oženi od osamnaest godina, taj već mora pristati, ili reći, da ne da, da se što prodaje. Bez ńega se ne može ni pol jutra zemļe prodati.

Glavni imetak kućanski jesu samo ńive i livade. Vinogradâ Otočani za pravo ni nemaju. Ono nikoliko brazda ni nisu vinogradi, nego divojačko veseļe u pudarini. Ni šumica nemaju Otočani, jer su dosad bile šume svud okolo sela, pa nisu sebi zasađivali, dok se je moglo i s marvom, kud je ko 'tio, a smio si i drva voziti za male novce.

Vodenica, suvara, šajtov (gl. sv. II., str. 235—240): to su zgrade osim običnog kućnog imetka. Te zgrade smiju ukućani prodati, ili smiju prodati svoj red na vodenici, ili u suvari. Ako prodadu suvaru, ili vodenicu, pa red u suvari, ili vodenici, onda novac uzmu u kuću, pa čuvaju, ako jim što drugo ustreba; ili podile novac na svu družinu (sve oženite) jednako. Ako je suvara, ili vodenica, pa red na vodenici, ili u suvari kojeg ukućanina, on to prodaje i mińa, a ne pita nikoga, jer je božje, pa ńegovo.

Ako zadrugari prodaju imetak, zgrade i poļa, rugaju jim se seļani, a žale ńi'ovu mlađariju, što će propasti kod lude starine. Sramota je to, ako ko ne namiče, nego rastiče. Ako se kuća skoro i razamre, opet se to gleđe, da se ne rastepe, što u kući ima[1].

---

[1] **Evo u Trntini' razamrlo se sve. Ostao samo Vale i dva mala momčića, pa je siroma' ovaj sknađo i kuburio, kako je mogo, dok nisu ona dvojica prirasla, pa se poženila, da mu skupa sa ženama pomažu. Mogo jim je mnogo rastepsti, pa nije, jer bi sve selo prigovaralo.**

Obitelj uža. Ženidba. Otočani se žene, kad im nastane devetnaesta godina. Malo ji' je, što ostanu neženie, dok soldatiju ne svrše. Divojke se udaju kako koja. Malo ji' je, što se udadu u šestnaestoj godini; baš, koja je sirota, pa joj se javi dobra sreća, ta ode. Ako koja divojka ima mlađu sestru, pa i ta treba da divuje, onda starija mora da ide s puta.

U Otoku se ne zaručuju divojke, nego se piva: „ode milka za tri ponediljka". U subotu je isprose, u nedilju naviste, a trećeg ponediljka je nova mlada. Kad je divojka već šestnaest godina, a to se kaže, da je već za udaju, ona onda obično ima momka, izim koja se diže na veliko, pa veli, da ne će za šokca. Ta onda nema momka, ali za ńom pogleđu svekrve. Sve misle, ako ne pođe za gospodina, možda ne bi zabavila nama. Kad kažu: divojka ima momka, to je onda, ko da je zaručena. Jer treba samo da roditelji pristanu, pa eto svatova. To je dakle, ko da je divojka zaručena, a opet malo koja pođe za onog momka, s kim je divanila, jer to posli prid svatove matere, strine, tetke i babe seoske pokvare, pa ji' raspare. Kako u Otoku nema zaruka, to se onda veli, ko da je divojka pravo zaručena, kad joj svekrva pošalje milošću, a ona milošću primi. Od onda se divojka i momkova rodbina svojataju. To bude više put i pol godine prije svatova. Bude kadgod, da se divojka i godinu dana prije svatova pazi s momkovom rodbinom, pa ide s ńima na žetvu i kopańe, a svekrva daje milošću i novi divojku. Opet se sićam, da ima i tako, da se divojka i svekrva svojataju još za rana. Znam, da je Anka Slošića u Privlaki divovala u svekrvinim dukatima i milošće primala, a svekrva joj i svilu kupovala. Posli je Anka 'tila, da ostavi momka, a nije imala otkale da namiri, što je poprimala, pa je ipak morala za momka poći. I u Komletinci' je Aga Kerina nosila svekrvine dukate, dok je bila divojka, pa se — kažu — zarad dukata i udala u tu kuću.

U Laganšića razamrla se kuća. Ostalo su dvi sestre. Gospoda se upela; vele: „Treba divojke u službu; a imetak nek se proda, pa na kamate dade; a kad divojke budu u godinama, nek jim se novci pridadu". Tu opet sve selo mrmljalo, što gospoda snuju. Da ne bude prodaje i rasutka, prišla je ńi'ova baka k ńima u kuću, da sačuva imetak, pa je i sačuvala. Što je mogla, namakla je, a rastepla nije ništa, nego su unuke uz ńu divovale i razudale se, pa svaka svoj dio dobila. A kad se je starija unuka udala, pivale su divojke baki:

Što ćeš činit, materina mamo,
Kad unuke tvoje razudamo,
Pa ostane staro tilo samo?

Tako se je stara priučila, da ńi'ovim imetkom upravlja.

Momak i divojka se rastanu kad zašto, kad ni zašto: ne volem ga, našla sam boļega (gl. pj. sv. II., str. 360).

To je onda tako, ko kome zabavi, onaj ga i ostavi. Ako divojki momak omrzne, ona ga ostavi; ako joj se boļa sreća javi, ona poruči momku, da ga ne će. Ako momka ko skudi[1] prid divojkom, ako se momak opije, ako što pokrade, ili se potuče, ostavi ga divojka. Ako momak uvridi rodbinu divojačku, ona mu onda rekne: više ću steći s rodom, već s tobom, pa mu zabavi. Ako divojka čuje, da joj rodbina momkova prigovara, ako možda kogod rekne, da joj rodbina momkova prigovara, ako možda kogod rekne, da joj se momak priti rđavim životom, ako čuje, da joj ne misle onoliko darovati, koliko su obećali, ako čuje, da je svekar grizlica, da je svekrva zle ćudi: to sve može biti krivo, da divojka momka ostavi.

Tako isto i momak može ostaviti divojku. A to je veća sramota, jer se piva: „Nij' sramota ostaviti momka, već je vika, kad zabavi dika". Momku omrzne divojka, skude je prid ńim, čuje, da se povlači koje s kim. Momak, koji ima divojku, dolazi k ńoj na divane; ako divojka zalazi gospodi, pa je momak ne nađe kod kuće, kad k ńoj dođe, onda je ostavi. Ako divojku rodbina momkova ne voli, a ona se ne umiļava, nego još prkosi, i onda može biti, da momkova rodbina ma kako skudi divojku prid momkom. Ako divojkina rodbina divojki brani na divan, onda joj momak može zabaviti. Ako se čuje, da divojka poručuje na više strana, pa da veli: ovaj mi je u zalogu, dok boļeg ne nađem, i onda može momak zabaviti divojki.

Ako se momak i divojka rastanu, mora onaj, koji je zabavio, onomu, ko je ostavļen, namiriti, što je dobio. I to je svagdi drukče.

Ako je divojka samo dobivala milošće od svekrve, (a to su kolači i voće), pa joj momak zabavi, milošće su ńoj, a svekrvi se ništa ne vraća; ako ona zabavi momku, ne vraća ništa svekrvi, nego kad je svekrva kori, što je milošće primala, a sad ne će da vrati, veli divojka: „Nisam ti se milošće ni okusila, podavala sam sve drugome: znala sam, da vračaš, pa nisam 'tila, da me se vračke prime".

Ako momak nije kriv, a divojka mu zabavi, ona samo poruči, da ga ne će, a za milošće veli: da nije bio lud, pa davo[2].

---

[1] Evo rekli su na Rajka Mataginovog, da je nečiji duvan izrezo, pa ga Kata Katanina ostavila.

[2] Zato je Đula Jurića pivala kovaču iz Komletinaca:

Alaj sam se najela kolača
Od ovoga garavog kovača!

Ako je divojka dobila od svekrve koju košulu, ili svilenu maramu, onda je već i divojka momku što radila: kaki vez, priplit i rasplit. Onda ako momak divojki zabavi, razračunaju, što šta vridi, pa se namiste, da nikom nije krivo. Divojka povrati marame, a ne namirluje, ma bile već iznošene, a za ono, što je momku radila, namiri ńoj svekrva ma čim; ako joj momak skrivi i ona ga ostavi, onda jim poruči, da ga ne će, pa veli: vratite mi moje, ja ću vama vaše. Ako je divojka dobivala od svekrve takove stvari, a ona nije ńima ništa radila, niti šta ńezina ima kod ńi', onda ona samo pošale momku stvari, ako je on skrivio, pa mu poruči, da ga ne će. Divojka ne ostavi kod sebe ništa, što je ńi'ovo, jer su divojke radenice, pa se ne jagme za tuđim. Ona veli: sretna sam, što sam se zla oslobodila, dok je za rana. Ako momak nije kriv, dikoja se onda svekrva i tuži sa svojom snajom, ako su stvari, darovnice već iznošene, a divojke pivaju:

Svekrvi ću milošće povratit,
Ako tuži, još ću joj i platit,
Samo ne ću, za koga me kreću.
Za nemilo, makar me ne bilo!

Ako je divojka isprošena i kaparisana, ako je primila novce, pa joj momak zabavi, a divojka nije kriva, onda joj samo momak poruči, da je ne će, a sve ono, što je dobila, ostaje ńoj. Ne mora ništa momku vratiti[1].

Ako momak kapariše divojku, pa je ostavi, jer je ona što skrivila, onda divojka, ako se stidi suda i sramote prid svitom, vrati momku, što je ńegovo, pa se tako rastanu.

Ako divojka zabavi momku, kad je isprošena i već primila novce, kaže se: *divojka je pokvarila*; u drugim selima vele: *pobacala je, po'itala je.* To nije lako učiniti, jer bude otale velikoga zla. Ako

---

[1] Znam, da je tako Frańa Matić, udovac u Privlaki, isprosio Sofu Vorgića, pa joj u večer poslo punu torbu svile i prteštine od inoće, a do jutra skudila Seka Matića Sofu prid Frańom. Frańa poručio Sofi, da je ne će, a nije nikada tražio svilu natrag. —

— Tako su u Otoku prije deset godina Bertićevi isprosili za svoja dva momka divojke: Mariju Mitrovu i Mariju Abramovu, pa im netko skudio obadvi divojke, a oni ji' ostavili, pa ne zaiskaše ni krajcare natrag. A baš tu Mariju Abramovu zaprosi niki niži činovnik godinu dana iza toga, pa ga ona ostavila, kad se je već dva put navistila s ńime. Morala mu je namiriti sve, što je potrošio. Vikalo je na ńu svo selo, što bolem od sebe zabavla, ali ona je bila zadovolnija, već prije godinu dana, kad su ńu drugi ostavili, pa je veselo pivala:

Nij' sramota ostaviti momka,
Već je vika, kad zabavi dika.

momak što skrivi, divojka mu samo novce vrati i poruči, da ga ne će: ako momak nije kriv, mora ona kaparu duplirat; to bude, ako ńezini prosci ne' će novac da prime. Tako je bilo u staro vrime. Onda se je obično gledalo privariti prosce, pa ma kako jim novce poslati. Traže pouzdana čovika, da odnese novce i baci proscima u kuću. Onda su novci vraćeni, pa divojka ne mora duplirat[1].

Ko ne može sretno povratiti novce, taj se parbi, a kadgod i tuži s protivnicima, dok se kakogod ne nagode.

Ako je divojka osim kapare dobila i darova od mladožeńe, pa mu zabavila, a on nije kriv, onda mora i kaparu duplirat, i stvari vratit, i platit, što stvari vride[2].

Ako divojka zabavi momku, kad je već navistita, kažu, da mora kupiti tri funte svića u crkvu, i mest prid crkvom, kad svit s mise kući ide[3].

Ako je divojka trudna iza momka, ne ostavi je momak nikada. To bude možda jedanput u pedeset godina, da momak taku divojku ostavi. Jedanput, znam, da je momak imo divojku, pa je ostavio, jer je ukućani nisu 'tili. Ona rodila dvojke. Srećom dica pomru, a ona se opet udala u dobru kuću, jer ju je sve selo žalilo. Vele: Imala je momka, 'tila je za ńega. Zar je ona kriva, što ji' zlotvori rastaviše?

Ako divojka nije trudna iza momka, pa je ostavi, to se ni ne spomińe, samo ako taj momak nije bio gospodin, jer su gospodske

---

[1] Pripovida mi moja teta, da su ńenu drugu isprosili prosci u drugo selo. Drúgi nije bio momak po ćudi, ali je roditeļi natirali. Potuži se drúga drugi, pa se dogovoriše, da povrate novce. Zovnu slugu. Zvao se Palko. „Palko", — veli mu udavača, — „bi li ti 'tio mojim proscima vratiti novce? Skrojit ću ti gaće i košuļu." — „Zašto ne bi'? Ded ji' samo ovamo". On uze novce, pa u nediļu iza pol noći ode. U zoru, kad je znao, da su prosci poustajali, dođe u kuću. Same žene bile oko ogńišta. „Di su vam ļudi?" pita ji' Palko. „Spremaju kola, namirļuju marvu". „Evo vam divojka šaļe novce", — reče Palko i baci novac, pa poleti uzagrapce glavom bez obzira. Usta graja u kući, strkaše se ļudi, ali, dok se oni osvistiše, bio je Palko daleko. Da su ga dostigli, ubili bi ga.

[2] Znam, kad je Marija Abramova ostavila financiju Žavu Matičinog, vratila mu je novce i 'aļinu, što joj je za vinčańe nabavio, i platila mu je, što 'aļina vridi.

[3] Marija Abramova zabavila je Žavi rad Ive Ivankovog, pa došla k nama i plače. Išla bi paroku, da kaže, da je treći put ne navisti, a strâ' je, što će parok. Veli: „Čula sam od svita, da moram sviće kupit i mest prid crkvom", pa se sama tiši i kaže: „Iva će sviće kupit, a ja ma mela, dok se za Ivu ne odvela! Samo za Žavu ne ću."

milosnice selu na ruglo, a divojka, koja ima momka svog roda i plemena i svoje bagre, ne zove se nepoštena.

Ako jedan momak ostavi divojku, to ne smeta drugome ništa. da je zaprosi, niti onaj prijašńi momak zove divojku nepoštenom. To se samo kaže: imala je momka: a koja je išla gospodi. vele joj: kurva.

Ako bude kogod drugi s divojkom prije vinčańa, pa ako je to gospodin, lako momak ostavi divojku. Ako je to koji čovik iz sela. odma' poviču na divojku, što otima tuđe ļude. pa je opet može momak ostaviti. Ako je to bio koji drugi momak iz sela. malo se viče, pa i ušuti. —

Rođaci se ne žene samo do četvrtog kolina. U četvrtom kolinu već nije ništa čudno, ako se uzmu. Kumovi se smiju ženiti. To svit ne zamira. Pobratimstva i posestrimstva velikog baš nema u Otoku, da bi to branilo, da se uzmu. Nego to bude. kad se dva druga ožene, onda jim se i žene združe, a i drugovi se sa ženama sprijateļe. Ali to već posli vinčańa. Prije vinčańa, ako se momak druži s divojkom, već želi, da je i uzme. Ako ko uzme tuđe dite pod svoje, mogu se ńegova dica s tim ditetom ženiti. ako ko ima samo žensko dite, pa prikupi tuđe muško i uzme pod svoje; pa kad to dite doraste, da se otac i majka ne rastaju sa ćerom, uzmu joj brajina za čovika, pa je udadu za ńega. To niko ne zamira.

(Muž i žena.) Di je božji red i pravda, tu nit čovik zapovida ženi. niti žena prkosi čoviku. nego se sknađaju i ugađaju jedno drugome. Prije su bile žene robovi svoji' ļudi. Ļudi su znali govoriti ženama: „Ja tvoj Bog. ja tvoj sud. ja tvoja pravda! Bog te je stvorio. ja ću te rastvoriti". Nigda je bila dika čoviku. kad ženu izlupa. Danas su ļudi drukči. Otočki ļudi poštivaju svoje žene i uživaju. ako je žena spremita i gojna. Ako kad udari ženu. to mu se ne zamira. I same vele: „Kud mili bije. tu meso tije (debļa)". Žena mora biti čoviku pokorna u kući. Kad on govori. ona mora šutiti. ako može; kad on šta zapovidi. mora činiti. ako je on čovik ko čovik. pa se ne plete i u ono. što ne zna. ako joj ostavi. da se za svoje ženske poslove ona sama brine.

Ako se ko priženi divojki u kuću. on gospodari svojoj ženi. ko i onaj. koji je ženu doveo u svoju kuću, jer svaki. koji se u kuću priženi. odma' se i pripiše u kuću.

Prije je bilo. kad se ko priženi ženi u kuću. primi ženino ime. a sada nije tako. sad žena mińa ime. a čovik se zove, ko i prije. Tako su se i prije dica zvala materinim imenom, a sad očevim. — U kuću se malo kad ko priženi. Ako dođe u kuću, di je društva

puno, mora prominiti ime, da ne budu dva imena na jednom temeļu. Ako li se priženi u malu kuću, di je samo samac sa ženom i ćerju, tu se priženi, a ime ne mińa. Najviše to bude, kad divojka izbira, kad je rada za gospodina ili za majstora, kad su roditeļi żeļni, da ji' 'ći do'rani i sa'rani, pa ne dobije majstora u kuću. Onda roditeļi traže zeta. Ni iz jedne zadruge ne mogu da dobiju zeta, jer je boļim momcima sramota, da idu ženi u kuću. Onda obično uzmu kaku sirotu, ili poštena slugu u kuću. Ja znam, da je Maca Pejčina, kad ju je ostavio momak iz prve kuće Mika Budišić, priženila slugu.

(Roditeļi i djeca.) U kući su i roditeļi i dica jednaki gospodari. Otac ne može svoje dite istirati iz kuće, niti mu mańi dio dati, kad se sin oženi. Svi su u kući jednaki. Ako je sinovima premaleno očevo zemļište, a oni i ono malo cipaju, ako se dile; a ako se ne dile, idu, rade, nadniče drugom, pa sav novac u kuću daju, a iz toga se 'rane i odivaju. Nikada ne bude, da imetak pripade jednom ditetu, a da druga dica od toga ništa nemaju. Nikada ne bude, da jedan ostane na temeļu, a drugi da moraju iz kuće seliti.

Ko ima svoje dice, ne će nikada tuđe uzeti pod svoje, jer onda otimļe od svoje dice, a to ne smije. Pa opet, niko siroma', koji ima svoje dice, ne će uzeti tuđe pod svoje, jer su i ńegova dica żeļna i opreme i zalogaja. A ako čovik bogat uz svoju dicu još uzme tuđe pod svoje, to dite bude samo zato, da ovu drugu dicu čuva, pa se i u ńi'ovo staro odilo odiva, pa je ko slušče, a ne ko rođeno dite. Di bi siromak uz svoju dicu i tuđe prikupio, di bi bogat svom ditetu uzeo ženu sirotu!

Tuđina se nikad ne prikupļa. U zadrugi opet niko ni ne smije nikog uzeti pod svoje, jer bi ga moro dovesti u kuću na 'ranu i teret drugi' ukućana, a to ne bi bilo ukućanima pravo, jer da svako tako uradi, kud bi kuća! Nego, kad je čovik samac, onda može činiti, što 'oće. Ali opet nisam čuo, da je ma di, di je dite uzeto pod svoje, onom ditetu bilo onako, ko što je dici rođenoj, niti sam čuo, da su se rođena dica ženila s onom, što su uzeta pod svoje.

(Nezakonske žene i djeca.) U kuću se malo kad dovede nezakonita žena, osim ako je to kuća mala, di su samo braća u kući, pa žena ostavila čovika, a braća pristanu, da druga u kuću dođe. Tu trpe taku ženu, ali opet nije žena, nego čeļade bez imena. Ako taka žena rodi dite, to je dite kopile, pa ma da se zna, ko mu je otac. Nezakonitu ženu zovu očevim imenom, a nadodadu: „što živi s ovim". Ajd kod samca trpe i kojekako taku ženu, ali joj opet u selu nema pravog imena. A to su obično tako nevaļale žene, koje

se kod nikoga ne stave, već promine više ļudi. Divojka ne ide, da živi nevinčana, jer ne može više pod pletenicom med svit, a ne može ni zaviti glavu šamijom ko žena, kad nije žena. Opet ne će, da se pokrije maramom, ko sridovna žena, jer je još mlada. Pa tako divojke ni ne idu, da žive nevinčane.

Ako mati nezakonita diteta živi s ńegovim ocem, ili ne živi, dite je kopile. Samo, dok je mati uz oca, bar ga mati zaklańa. Ako mati ode od oca, pa dođe prava žena, onda je ovo dite ko sluga u kući. A u kući ga ostaviti ne mogu, jer mu mati nije bila vinčana u kući. Takom je ditetu zlo i u kući i prid svitom, med domarima i med seļanima, kad nigdi nije kod svoga, nego je svagdi i tuđe i naruženo.

(Imetak.) Dok su bile velike kuće, imetak je bio kućanski, a sad, kako su samci, imetak je čovikov i ženin. Što žena ima prteštine i dukata, to je samo ńezino. Što žena donese od matere, i to je samo ńezino, to ona ostavļa na času smrti, komu 'oće. Kad se žena i čovik rastanu, žena nosi, što je donela, ostavļa, što je zatekla, a dici dile, što su skupa stekli. Ako žena umre, ostaje ńezino sve ńenoj dici, a ono, što je stekla s čovikom, dili na dvoje, polak dici, a polak čoviku i inoči. Ako nema dice, onda ženina rodbina nosi, što je žena čoviku donela. Ako žena nije dugo kod čovika, nose sve, što je čoviku donela; ako li je dugo s ńim živila, ostaje sve čoviku. Ali to se još za života, dok žena boluje, sve po malo razgrabi. Odnesu ńezini rođaci, da posli ne bude kavge, kad ona oči zaklopi.

Dica nemaju u kući nikakova imetka; sve, što imaju, to je očevo i materino. Bude opet, da kadgod dica imadu, što nije očevo. Ako je mati dobila dio svoga očinstva, a taj dio je zemļa, koju ńeni ukućani obrađuju, onda ona umre, ostaviti će taj imetak dici, a ne će ocu i maću'i. Tako mogu dica imati imetka osim oca i matere, jer tako isto, ako dici što ostane iza oca, a mati se udade i privede dicu u drugu kuću, onda imaju imetak osim matere, samo onda nemaju u onoj kući, di su privedena, ništa drugo, do li ono 'rane, za što u kući rade.

Drugo, što dica u kući imadu: opremu, dukate, prteštinu i svilu, to sve nije ńi'ovo, nego očevo i materino. To može otac i mati oteti, kadgod 'oće[1].

[1] Znam, kad je Đula Jurića u Privlaki 'tila usuprot materi silom za udovca Frańu Matića, da joj je mati skinula dukate, a svezala crno zrńe pod vrat, pa joj je otela svilu i svečano ruvo, a obukla vezenku

Dioba zadruge. Svaki muški u kući, ako je prišo ženidbu, može tražiti, da ga odile. Kad ko ne će, da bude u kući, podili se od ukućana i ide sa temelja; ukućani mu kažu, kad mu nije ova kuća prava, nek si drugu pravi. Ako se ukućani s kojim ukućaninom ne slože, nego su oni svi u slogu, a samo se glože s ńim, mogu mu dati dio, pa nek ide iz kuće, ali onda je već teže, jer onaj, koji traži diobu, mora s temeļa, a opet nije pravo, da svi ukućani idu iz kuće, a sam jedan da ostane, s koga je zlo u kući. Onda već bude parbe i povlače se po sudu, dok se ne namiste, ili se ne raspu.

Bez dila ne može zadruga nikog istirati iz kuće ni za što, nego kako je bilo prije, da služiteļi nisu smili ostat u kući, a ukućani mu nisu morali dati dila, to je mogo koji zadrugar izići iz kuće, a ne dobiti ništa iz kuće[1].

Di su braća milostivija, tu bude po pravdi, pa dadu bratu dio, ako i mora iz kuće.

Prije su se dilili na muške glave: koliko muški' glava, toliko dilova. Kad smo se mi dilili iz Lovretića kuće, dobili smo tri dila: na oca, brata i mene, a na majku i sestru nismo. Posli se je počelo opet diliti na sve glave u kući, a to je, kaže svit, najboļe. Tako bar dobije najviše, ko ima najviše dice. Kad se dili, dili se na glave tako, da svi oni, koji su živi, kad se dioba počne, dobiju jednake dilove, pa ma oni za diobe i pomrli; a ono, što nije rođeno, kad se dioba najavi, ne dobije dila, pa ma se dioba deset godina povlačila.

Kad se kuća dili, od voļe je i divojki i ženi, kud 'oće, na koju joj drago stranu. Zato onda zadrugari mame svaki na svoju stranu divojke i udovice.

Sad su i udovice i divojke pametnije. Kad ji' mame, da ide s ńima, vele: 'oću, al što ćeš mi dati? Ne će niko badava da ide, jer vele, ńima ostaje moj dio, pa nek mi bar što namire[2].

---

košuļu, i tako je slala u crkvu. A Đula je klečala med divojkama u prvom redu i bila je u svem selu najbogatija, pa je opet išla u crkvu ko najgora sirota, što nije 'tila, kako mati 'oće.

[1] Tako je moj didak, otac moje majke, bio šumar, pa moro iz Lukića kuće izići, a braća mu nisu dala dila iz kuće, nego se je raspiso, a nije ništa dobio.

[2] Kad se Ferda Lukić dilio iz zadruge, mamio je divojku Anku, da s ńima izađe iz kuće. Anka nije 'tila, a on joj ponudi dvi stotine forinti. Kad su to ositili Lukićevi, vele: sramota nam je, da je drugi može podmitit, pa su oni platili Anki dvi stotine, da ostane u kući. I tako nije prije nikad ništa dobila, jer je siroče, a sirote nemaju dila.

A ne daje se nikome ništa više, možda radi ženidbe, radi dara divojki. To se onda ni ne spomińe, kad se temeļ ruši i kuća cipa.

Litina se dili, ko i zemļa, na glave, a ono, što je još usiva u poļu. dogovore se, kako će, pa podile spram svakog dila toliko, koliko je glava u dilu.

Ako su ļudi mirni, podile se obično sami. To bude bez kavge i u miru. Ako su oštri i sebični, onda se svađaju i potuku, pa zovu ļude, da procine, kako je pravo, ili idu uredu, pa traže komisiju, a ako jim nije ni to pravo, udare proces, plaćaju advokatima i idu po sudu, a sve ne puste jedan drugom, kako ko 'oće, pa se taru, dok ne postanu slipci.

Najgorje je, kad ni jedna ni druga strana ne će iz kuće. Onda podile i zemļu i 'ranu, u jednoj kući žive, na dva ogńišta kuvaju. oko dvi sinije side, dvi sviće pale, na dvi strane šapću, a u skupu šute, iz dva koršova vodu piju, sa dvi strane sobu metu, a po poli se međa pozna, kako jedni drugima smet smiću. Pa kad je gôd i dođe rod, onda je zlo; oko gosta veselo, ispod oka opako, gostu se raduješ, na razdionika od'ukuješ. Di je tako u kući, bude i zla u kući, dok se ipak kakogod ne rastanu.

Ako se ko iz kuće priženi drugome u kuću. a nije se iz svoje kuće ispiso, ni u drugu pripiso, dobije on svoj dio, kad se iz kuće dili. Ako se je već pripiso ženi u kuću i primio ńezino ime, već ne dobiva ništa, jer nije više ukućanin one kuće, a nije ni pravo, da on bude najedanput u dvi kuće ukućanin. Ako se divojka udala iz kuće, ne može ona ni posli očeve smrti tražiti dila iz kuće, odakle se odvela.

Ako se kuća razamre, pa nikoga u kući ne ostane, onda se imetak dili ženama, koje su se iz te kuće poudavale. To su samo one, koje su u kući rođene, a posli se poudavale. One žene, koje su se iz drugi' kuća u tu kuću udale, pa ostale udovice, a onda se otale opet razudale, ne dobiju dila, kad se kuća razamre.

Ako u kući pomru svi muški, a ostanu samo žene i divojke, kuća se odma' dili na te žene, što su u kuću dovedene, na divojke, što su u kući rođene i još divuju, i na one žene, što su u ovoj kući rođene, pa se posli iz kuće kojekuda razudale. Ako u kući ostane samo jedna divojka, a niko drugi, opet dođu na diobu sve one žene. što su se u ovoj kući rodile. Drukče je, ako koji muški ostane sam u kući. pa rastepe svoj imetak, ostane mu samo kuća i kućište, pa možda ńiva i livada, da više nije kuća, nego nadničarska, onda.

ako taj čovik umre, a ostane mu kći, ona ne mora ni s kim diliti očevinu[1].

Kad kuća izumre, pa nikog više ne ostane, ostane imetak onome, kom je poslidńi iz kuće prostio. A nijedna kuća ne izumre priko noći, pa se to uvik zna, ko je najpriči onome, ko još u kući živi[2]. Zadńi ukućanin proda obično sve, ili koga privede u kuću, samo da uvik bude kogod gazda imetku.

Nasļedstvo. Svako može napraviti testamenat za ono, što ima i može ostaviti, komu 'oće. Ako i ne napravi pismeni testamenat, nego samo na smrtnom času kaže, što želi, i zakune one, koji su oko ńega, to će se sve i učiniti, kako je on želio, jer niko ne će, da ga ko u grobu prokliñe, a svako zna, da treba prid Boga na sud, pa jao tebi, ako te pokojni tuže, da si jim obećo, a nisi želu ispunio. Uvik je ono sveto, što se na čas smrti kaže.

Pismeni testamenat prave samo mudrijaši u selu. Prije se nije nikada pravio pismeni testamenat, jer kad više svita čuje, što ko želi, onda će se to i učiniti, kako on želi. Sad ima, da ko napravi pismeni testamenat, ali to je samo onda, kad 'oće, da koga privari, pa da ne dobije, što se od ńega nada[3].

---

[1] Tako je u Otoku umro otac Đule Andrićeve (Andrićev), pa ona ostala sama, a pripalo joj od oca ono malo kuće i ništo zemļe oko kuće. Ńezin otac imo dvi sestre udate u selu. Sad, kad je on umro, pojagmile se tetke za dilom, pa navalile na Đulu, da proda kuću, pa da svakoj tetki dade 50 for. Prije četiri godine skobim Đulu u Vinkovcima na agenciji, već se je udala u Jankovce. Pitam je, kad će u Otok? „A što ću ondi?" veli. „Srde mi se tetke, što ne dam svakoj 50 for. A ja mogu u Jankovci' za 50 for. četiri tetke kupit. Ondi je rod jeftiniji". Eto, tako su se tetke mogle samo srditi, a nisu mogle dobiti dila iz kuće, kad je zadruga rastepena.

[2] Znam, da je u Rojtanovi' bila divojka Kata. Ona umrla, umre joj i otac, a ostane sama mati. U kući više nikog nema, do li ona, a ona prodala imetak, novce prominila u dukate, pa prišla rodu u kuću. Za života joj dukate niko ne izmami, a kad zaklopi oči, biti će onome, ko je do'rani i sa'rani. Tako se to još zarana pobrinu, da ne ostane na jedan put kuća bez ukućana.

[3] Eto didak Adam Andrićev imo je mnogo više novaca, već ikoji čovik u ńegovoj kući, jer je davo novce na velike kamate, a kad je trebalo da umre, on dozvo čovika, da mu napiše testamenat. Onaj mu napiso, a nije bilo svidoka. Adam ostavio i crkvi i na zapise, a onom, ko je uz ńega najpriči, nije ostavio ništa. Kad on zatvorio oči, a nađu testamenat. Rodbina plače, što ji' Adam privario, al Bog milostiv, pa nije vridio testamenat bez svidoka, pa je ipak pripalo, kom je i trebalo.

Imetak se ostavļa ovako. Ako umre čovik u zadrugi, a ostane žena i dica, ńegovo sve pripane ženi, jer ona ne će privariti dicu, pa otet od ńi', ako se uda za drugoga. —

Ako umre žena, ona razređuje, što će kom ostati, da ne bi otac posli oteo od dice svoje, pa da ne bi dica gledala na drugima trud majke svoje. Čoviku ostane iza smrti ženine samo ono, što je ona kod ńeg zatekla i s ńim stekla, osim ako ona još odredi, ali to drugo ona ne mora ńemu ostavļati[1].

Stvari.

Selo. Otočani nemaju nikaka zajednička imetka, do li općinsku birtiju[2] u pol sela i ono malo paše na *Čistinama* izvan sela. Birtiju daju u najam. Tako isto i vašar svake godine prodaju. A na Čistine tiraju marvu na pašu.

Svoje livade ne ograđuju Otočani, jer je običaj, da se livade *puste*, kad se pokose. Kad se kaže: *livade su se pustile*, to onda smije svako tirati marvu na livade, da pase. Ako bi baš ko ogradio, ne bi mu seļani smetali, ma da nije pravo, da ograđuje usrid drugi' livada. A ima, ko ogradi, ali to već nije livada, nego pašńak.

Sad je tako naređeno, ko nema mlogo, nego samo dvoje, troje goveda, taj ji' ne smije sam ni čuvati, nego mora dati u čordu. Čordaš čuva goveda cila sela, a plaća mu se od komada po 1 forintu i još ga svaka kuća redom 'rani. Selo ne voli čordaša, jer bi se seļani i u spregu spregli, pa jedno drugom goveda čuvali, samo da novac ne daju, jer je u selu novaca malo, a čordašu se mora platit, kad mu godina prođe. Sad se ipak po malo priučavaju i na čordaša, jer bar ne moraju platiti štetu, kad marva uniđe u tuđe žito. To je čordaš kriv, što dobro ne čuva.

Susjedi i međaši I kuće i zgrade zidane su sve s jedne strane avlije. Izmed ti' zgrada i komšińske avlije nema plota, nego su te zgrade misto plota.

[1] Evo, kad je Fema Budišićeva umrla, što je bila za Valom Miškovim, ńezina je majka sve ńezino podilila na troje: jedan dio Vali, a dva dila Feminoj dici Evi i Iliji. Kad je Eva umrla, ostalo je sve Iliji, a to je čuvala posli smrti Femine matere Ilijina tetka. Sad čujem, kad se je Ilija ženio, pa nije ozeo, kog mu je tetka namitala, da je tetka rekla, da mu stvari ne da, jer je ne sluša. Sad idu po sudu, jer ima i med poštenim svitom svakaka roda.

[2] U svakom većem selu u granici bila je od davnine birtija, da mogu strani prinoćiti i skloniti se od kiše i oluje. Kad se je mlogo prolazilo, sama su sela uzidala kuću općinsku, pa pustili birtaša u najam, da ondi toči vino, a selu kiriju plaća.

Zgrade i kuća zidane su tako, da voda, kad curi s krova, upravo kaple na među. Zgrade, koje se grade ukraj *komšije prid kućom* (gl. II. sv., str. 353), uvik su odmaknute od međe, nisu uz istu ogradu komšińsku. •

Avliju ograđuje svaki samo s jedne strane i to spram *komšije za kućom*, pa se tako pomogne, što na međi sazida zgrade, pa treba mańe plota. Svaki komšija mora jednu stranu ograde ograditi, da ne bi živad, marva prolazila, da ne bi bilo štete.

Obično žive komšije ko rođaci, osim, di su rđave žene, pa onda jedan drugome ugađa. Ako je na međi kako drvo, a komšije dobro žive, ne mora komšija sasići grańe toga drveta, da ne prilazi u tuđu stranu, nego mu komšija pusti, da drvo raste, kako je božja vola. A zato i ovaj komšija, kad mu voće urodi, pošale košaricu voća komšiji, da vidi, da jedan za drugog znadu. Ako voće priko ograde pada s drveta na komšińsku stranu, onda gazda veli komšiji, nek slobodno potkupla ispod voćke, a komšija čestit ne će, nego veli: tvoje je, ti priđi i potkupi. Ovaj opet, ako je dobar s ńime, potkupi, pa i ńemu dade. Di se komšije ne paze, tu se mora sasići grańe s komšińske strane, a ako voćka pane priko ograde, u čiju je stranu pala, onomu je i voćka.

Izmed numera nema druge međe, do li zgrade i ograde. Između ńiva i livada su *jedinice;* to je uska međa za podlanicu, samo malo više travom zaraslo, da se zna, dokle je čije. Ako je drvo na međi, onda je po pole i rod, a i drvo, kad se podsiče, dili se po pole. Među ne pomiče niko dale, već što je, jer je to velika sramota.

Ako je čija ńiva med ńivama, moraju mu dragi dati prolaz do ńive od druma, a on ne mora namiriti, ako što bude štete, jer mora imati prolaz do svoje zemle.

Kad se zemla obrađuje, ne uštete se komšiński usivi, jer su to redom svuda usivi jednaki. Na jednoj su strani žita, na drugoj zobovi, dale kukuruzi, a dale ugar. Svaka kuća ima ńiva na svakoj strani, pa kad na jednoj strani ore pod žito, ore mu i komšija isto tako, pa na uvratinama niti smetaju, niti štete jedan drugoga.

Ako ko ima 'čela, pa se roj odroji i sidne na komšińsko drvo, onaj, čiji je roj, smije ići po svoj roj, pa ma i ne bio dobar s komšijom, jer 'čele ne znaju za ńi'ovu kavgu.

Drukčije ne smije komšija komšiji priko zemlišta proći, ako se ne paze. Di komšije nisu dobri, pazi se na svaki korak. Di su komšije u lubavi, tu smiješ, kad prolaziš kroz komšińsko zemlište, ustrgnuti i klas kukuruza, i krušku, i jabuku. To niko nikom ne brani,

osim ako se ne paze. Di su komšije i dobri, ipak nije pravo, da drugi priđe k ńemu, pa bere na ńegovu zemlįštu jagode, gļive i drugo šta, što priko lita raste. To se već mora pitati, pa onda, ako ti komšija ne zabrani, beri slobodno. Ako ti zabrani, a ti prste k sebi, jer je drukčije gotova kavga. Bude radi toga velika zla međ komšijama, a svako kaže, da nije pošten onaj, koji se s kim ne pazi, a opet k ńemu prilazi.

Kad ko u'vati tuđu marvu u svom poļu, može je zatvoriti, dok mu se šteta ne plati. Di je ļubav, tu sam onaj, ko je šteti kriv. štetu i namiri; a di je kavga, tu zatvore marvu u općinski tor, pa ondi bude zatvorena, dok ne plate štetu, kako mu kod općine odrede.

Stvari u opće. Ako ko nađe kaku izgubļenu stvar, on mora razglasiti, da ju je našo, pa nek se gazda javi. Kad gazdi pridade. onda mu onaj mora dati ili deseti dio te stvari, ili deseti dio one cine, što ta stvar vridi. Ako ko nađe 'čelca u šumi, on usiče sikiricom, da se zna, da 'čelac već ima gazdu. Ako ko vidi taj znak. ne će onda za čelcem, jer je to već krađa. A ipak često pastiri utuše taki 'čelac, pa povade med, pa znak ostane, a 'čelca nema.

Ako na tuđem zemlįštu nađeš 'čelca, on nije tvoj, nego onoga. čija je zemļa. Ne smiješ ga uzeti, jer ne znaš, je li ga spazio onaj, čija je zemļa, pa bi to već bila krađa, jer si uzeo, što je možda drugi već prije tebe vidio. To je onda, kad nađeš 'čelca u tuđem drvetu. Ako nađeš roj na tuđem zemļištu, ne smiješ ga ogrnuti, ako ti onaj gazda ne dopusti, jer se ne zna, čiji je roj. a najpriče je, da je onom, čija je zemļa.

Ako bi voda nanela zemļe na tvoje zemļište, pa napravila poloj ukraj tvoje zemļe, najpriče je, da taj poloj bude onome, ukraj čije je zemļe. Samo sad se još za take poloje ne mari, jer je to sve podvodno.

Loviti smije svako sve divļe životińe, samo sad, otkad su lovovi rasprodani, čini se to kradom. Prije je bilo u selu dosta lovaca. sad ji' je svaki dan sve mańe.

Ako ko komu kaku stvar u zalog dade, a zato dobije novaca. onda, ako je reko, do koga će dana novce vratiti, pa ne vrati, ostaje stvar onome, komu je pridana. Ako on posli smogne, pa donese novce onome, komu je stvar dao u zalog, a onaj ne će da mu vrati. zamira mu cilo selo, jer je on taki grišnik, ko i onaj, koji za male novce velike kamate traži. A tako je velik grišnik, ko vidi, da je ko u nuždi, pa ma po što prikupļuje od ńega skupe stvari. To su sve dila, za koja se pošten čovik stidi. Ako ko komu kaku stvar u zalog dade, a do prava vrimena stvar iskupi, mora on dobiti stvar

isto onako dobru natrag. ko što ju je i pridao, jer do to doba je stvar bila u zalogu samo zato, da onaj bude siguran, da će svoje novce natrag dobiti. Ako ko posli vrimena iskupi zalog, a onaj mu zbiļa zalog vrati. ne smije on zamiriti, ako zalog nije onaki, kao što je bio, kad ga je pridao. Mora sretan biti, što je zalog natrag dobio. U zalog se najviše daju dukati, a to je novac, koji se ne miňa, niti se može uštetiti, ako ga onaj i nosi, kod kog je u zalogu. Zato se taj zalog može iskupiti, pa ma kad dužnik novce donio, da ga otkupi.

Obveze.

Pogodba uopće. Kad ko što kupuje, prodaje, komu šta u zalog daje, komu što obećaje, više put bude, udare ruku o ruku, dlan o dlan, pa ugovore. Pošten čovik ne će pogaziti svoje riči nikada, jer se vol veže za rogove, a čovik za jezik, a di su pošteni ludi, ne treba svidoka. Rekne se: *Bog mi je svidok*, a to je svidočanstvo veće od svidočanstva ļudi. Kad se ugovara sa stranim i nepoznatim, onda se ugovara prid svidocima. Budu po dva svidoka. To je dosta.

Kaparu daju, kad od kog što kupuju, pa se pogode; onda onaj, koji kupuje, dade ništo kapare, da onaj, koji prodaje, ne može prodati drugome, jer onda mora ovomu dvostruku kaparu vratiti. Ako ovaj, koji kupuje, dade kaparu, pa posli ne će da kupi, za što su se pogodili, ostaje kapara onomu, koji je stvar prodavo.

Kupovaňe i prodavaňe. Bude, da ko treba novaca, pa obeća dati tele, dok se nije otelilo. Ali to već nije prava prodaja nego samo obećaňe.

Kad se prodaje kuća i zemļa, najpriče je, da kupe rodbina i komšije, ako daju, koliko i drugi. Ali opet zemļa je onoga, koji prodaje, pa kom on može prostiti, onom je. Kad se prodaje životiňa, imaš dva zdrava oka u glavi, pa pazi, što kupuješ. Ako se privariš, sam si kriv[1].

Mijeňaňe. Posuđivaňe. Miňati se mogu i zemļe, i životiňe, i stvari. Prije su kazali, kad suđe uzajmiš od koga, da si posudio,

[1] Eto pripovidaju, da je niki fratar otero na vašar dva manastirska koňa, da proda, pa da druge kupi. On prodo, pa veseo, što se rišio nevaļali' koňa, zađe vašarom, da kupi druge. Zbiļa, pogodi se. Malo su skupļi bili, veli, već oni, što je on prodo, ali su bili viloviti i letili ko pomamni. Dotira ji' kući, a kad sutradan u štalu, a to oni isti koňi, koje je i on prodo. Onaj, što ji' je od fratra kupio, malo ji' ofarbo i raspalio, pa bili mrkiji i žešći. Sad farba spala, a vatra ji' prošla, pa koňi ko i prije, samo što su malo skupļi. Ko mu je kriv? Da je pazio, što pazari.

a sad se to miša, pa se sve daje u zajam. Onaj, koji od koga pozajmi stvar, ili novce, zove se **dužnik**, ili se kaže: kriv mi je. Ako je veći novac, što se uzajmļuje, čeka se do vašara, da se vrati, ili, kad se prodade sino i 'rana, ili kad se zasluži na nadnici. Ipak onaj, koji je pozajmio kome što, ne mora čekati dužnika, jer su novci ńegovi, pa kad on 'oće, mora mu dužnik vratiti, osim ako su pismeni ugovor sastavili. Onda se radi onako, kako je u pismu.

Najam. Zemļe se daju u najam, a kuća se iznajmi. Životińa se daje, ili stvar, da se čovik s ńom posluži, da za ńu možda štogod plati, pa da je povrati. Ļudi se ne daju u najam, nego se pogode za poso, uzmu poso, a ipak se zovu najmļenici, nadničari, risari. Kad pogađaš težaka i nadničara, ne daje se kapara, nego baš ritko kad, kad nadničari žele, jer bi mogli i na drugoj strani posla dobiti. Težaci rade, po što se pogode. Male su nadnice 40 novč., pa 50, 60, 70 i do forinte. Nikoji se pogode i za 'ranu, nikoji bez 'rane; nikoji se pogode, da ono dobiju, što rade. Ako žańu, jedanaesti dio ńima. To se tako pogađaju risari, kad dođu iz Bačke, da kose žito. Onda ļudi dadu svoje ńive, da risari pokose, u krstove slože, pa deset krstova gazdi, a jedanaesti risarima. Risari se pogode, da rade o svojoj 'rani, samo se više put namiste, da im koji gazda otiđe priko u ńi'ov kraj, pa da odavde doveze 'ranu za risare.

Kad se težaci pogode za 'ranu, jedu s ukućanima.

Životińe se uzimļu i pozajmļuju za poso, ili se uzimļu u spregu, pa ja pozajmim drugomu, a drugi posli meni, kad ja ustrebam. Dikoja kuća ima ždripca za pripuštańe, a za to se plaća uborak 'rane od komada.

Otočani ne daju druge zgrade u najam, do li sobu i kuću, pa onda štalu, štagaļ i svińac, ono što treba na numeri kvartirģiji. To se daje u cinu, kako se pogode. Mislim, da priko 10 for. misečno ne dobiva niko za kvartir. A bude, da se i drukče iznajmi[1].

Kad ko zemļu dade u najam, onda primi novce, recimo 10 for. za jutro priko godine, a onaj, koji je primio zemļu, obrađuje, a što urodi, ńemu je sve. Gazda plaća porciju. Ako ko uzme čiju zemļu u najam na više godina, onda je on i đubri, da boļe rodi, jer ako to uradi, radi sebi. A opet ima dikoji, pa ne štedi tuđu zemļu, nego

---

[1] Eto Pavo Subašin iznajmio je svoju kuću trgovcu na šest godina. Ovaj je tu kuću popravio onako na gospodsku formu, pa će šest godina siditi badava u ńegovoj kući, a kad šest godina prođe, voļa mu ili seliti iz kuće, ili se s Pavom pogoditi za kvartir.

sije, dok rodi, ne đubri je, a kad zemļa izda i smalaksa, onda više ne će, da uzme u najam.

Ko daje zemļu na pole u najam, mora dati polovicu simena za 'ranu, a kad 'rana urodi, ide s onim, koji ju je posijo, pa sredi skupa s ńim i po poli dili. Ima, koji samo dade sime po pole, a najmļenik zemļu radi i gazdi daje polak ploda. Kad se daje na trećinu, onda je najlakše. Ne brineš se ni za sime, ni za poso, nego kad je gotovo sredito, ideš na ńivu, pa dovezeš trećinu u svoj 'ambar.

Malo ji' ima, koji daju marvu drugom na 'ranu. Ako dadu kravu kom na 'ranu, pogode se, da onaj, kod koga je krava, mliko doji i sebi ostavļa, a teliće dile po pole: jedno gazdi, drugo najmļeniku.

S l u g a, koji se pogodi samo za jedan poso, da čuva svińe, ovce, goveda, dobiva mańu plaću, već onaj, koji se pogodi za svaku službu. Zato on ni ne mora ništa drugo raditi, do li ono, za što se je pogodio. Ako ga ko u kući šta zamoli, on učini, ali mora i onaj ukućanin znati mu za ļubav. Ako mu ukućani ništa nikad ne pruže, a žele, da ji' posluži, on se uzjoguni, pa veli: Kaka plaća, taka i posluga. Ako on u svom poslu napravi sam kake štete, a kriv je zbiļa, onda on štetu i trpi; ali, ako se kurjak zaleti med marvu, ili bude drukče štete, di bi on mogo ipak boļe paziti, ali opet nije baš sam sve kriv, tu ga malo nagrde, što nije pazio, ali mu ne mogu smańiti plaću, nego, ako jim nije po voļi, oteraju ga i traže drugoga. Ako sluga nije gazdi po voļi, može ga gazda oterati i prije godine, jer kažu: *ako ne vaļaš, dan ti godina,* a onda mu razračuni, pa mu dade plaće, koliko mu pripada za to vrime. Ako se slugi ne dopade kod gazde, on ode, a opet gazda, ako je zdušan, mora mu dati onoliko, koliko je služio. Zato ni ne daju u kućama plaću unaprid, nego o vašarima, pa uvik onoliko, koliko bi bilo za ńega, da upravo sad ode. Ako je sluga izvadio plaću, a 'oće da ode, pa nema novaca, da plati, oduzmu mu odilo, pa se tim namire, a on, kad mu nije pravo, nek ide u košuļici, pa ma bila zima.

Skupni poslovi. Ako ļudi skupa idu na kaki poso, onda ono, što zarade, jednako dile; a ako u tom poslu i svaki ništo dade novaca, građe, ili iznajmi svoje marve, onda se dili tako, da onaj, koji je najviše dao, najviše i dobiva. To oni procine još prije posla.

Ketuši. Ketuši su gazde s u v a r e. Ketuši meļu redom. Ima devet redova. Svaki red traje dan i noć. Niki imade čitav red, tako da mu dolazi, da svaki' devet dana opet jedan dan meļe. Niki ima pol reda, niki četvrt, niki jedan, ili dva sata. Svaki ima svoj određeni

sat, fertaļ dana, ili možda i cio dan u tom redu, koji traje devet dana, pa se posli devet dana opet iznova red ponavļa.

Di su u suvari samo dva ketuša, drže oni red redom po nediļu dana, pa ako ne bude priko nediļe dosta pomeļaraca, da se može majstor namiriti, mora mu onaj ketuš, čije je nediļište, dati iz svoga 'ambara, što je pogođeno. Ako ketuš dobije mlogo ušura, on dade majstoru samo ono, što mora, a drugo vozi kući.

Svaki ketuš daje majstoru kola drva za zimu i funt sala za jedan red, da maže siń i palceve i vretenku.

Dva čovika odaberu ketuši, da budu tutori, da se brinu za suvaru. Kad što treba za suvaru, kupe tutori od ketuša do ketuša. Kako koji ketuš ima veći red, tako više i plaća. Di su d v a ketuša, svi su poslovi po poli: i građa, i novci, i što treba za suvaru; kad je čija nediļa, mora mazati i suvaru i majstora drvariti, i mļeti mu 'ranu.

Ketuši daju majstoru od svakog petog ili šestog uborka po vitoku, već kako se pogode s ńime.

(V o d e n i c a.) Ketuši su i tutori ko i kod suvara, samo ko meļe, taj i majstora 'rani. Majstoru daju, kako se s ńime pogode. od petog ili šestog uborka po vitoku 'rane. Red i trošak je ko i u suvari. Čiji je red, da meļe, onaj kupi i ribu u košu, dok meļe. Pomeļarac daje od svakog uborka vitoku kao i u suvari.

U vodenici imaju zajednički koto, lonac, tavu i drvenu zdilu. To kupe svi ketuši zajedno.

Darovańe. Ako ko komu što dade, ne može od ńega uzeti. Obično je kod nas ļubav za ļubav. Ako ko komu što dade, odma' i onaj gleđe, da mu se oduži, pa su odma' namirni, da se posli ne tezmaju[1].

Ipak bude u rodbini, da se otimļe, što ko kom dade. Kod nas je tako, kad se starija sestra udade, pa mlađa prispije da divuje, onda i mlađa kroji i šije sebi, a starija sebi. Samo je starija milostiva srca, pa ne će, da se ponovi u svoje ruvo, nego dade sestri, da se ponovi i koji put ko divojka navuče. Bude, da joj i pokloni to ruvo. a veli: ti ćeš opet tako raditi mojoj ćeri, kad ona odraste. Sad ako ova divojka 'oće usuprot sestri da se udade, za kog sestra ne će. dođe sestra i pootimļe sve svoje stvari, pa veli: „Ded, da vidim, ko

[1] Znam, da je Kata Šlajbakova dala Anki Vukovoj svoju zlatom vezenu maramu, jer joj je Ankina sestra pomogla, kad se je Kata udavala. Posli je Kata 'tila maramu natrag, pa nije dobila. Vele: nismo od tebe iskali, a opet smo ti puno učinili.

će te sad prositi, kad ništa nemaš!" Ona odgovori: „Ne prose tvoju košuļu, već mene divojku".

Ima i svekrva, koje mlogo snaji prikažu, dok se snaja ne udade, a posli, kad se dovede svekrvi u kuću, pootimļu, ako se ne slože sa snajom. Samo su i sada snaje mudrije, pa čim svekrva što ńoj, odma' i snaja štogod svekrvi, samo da ne bude posli kavge ni prigovora.

Ako snaja umre, dok je mlada, onda ńezina rodbina vrati svekrvi sve, što joj je svekrva dala, a svekrva vrati ńezinom rodu ńezino. Tako je, kažu, najpriče.

Javno pravo.

Građanski i kazneni postupak.

Ako komu pofali kaka stvar, smije je tražiti, di 'oće, svud redom po kućama, jer je on već nesretan, što mu stvar fali, a da ko zabrani, da se kod koga traži, mislili bi, da je ona stvar zbiļa ondi.

Dok su se batine dilile, bila je to i najveća i kaštiga i sramota, ako je ko batina dobio, pa ma ne bio ni kriv, ni dužan. I danas se spomińe, kad se zapita za koga, kaki je bio. Vele: *dobio je 25,* ili *bio je šiban.* Zatvor je sramotan samo onda, ako je onaj kriv, koji je zatvoren. Ako nije kriv, rekne i on i oni, koji ga tiše: *Dva bez duše, treći bez glave.* Eto i ove je godine bilo vaļda priko četiri stotine Otočana zatvoreno. Jedva su se poiskupļivali. Bile su i skoro sve divojke pozatvarane, pa ipak pivaju:

Ne diči me privelika svila,
Nego što sam zatvorena bila.

Dosta put bude, da se kogod sam osvećuje, ako mu ko što zla učini. Takom čoviku ipak cilo selo zamira[1].

Kazneno pravo.

Ako ko komu učini štetu, a nije želio, on nije kriv, ko onaj, koji je želio zla, samo ipak mora namiriti, da gazda ne štetuje.

Ma da se mnogo zla radi, opet zna svako, da se ne smije činiti prid ļudma, što je gri'ota prid Bogom.

---

[1] Znam, da je bio u Otoku u službi šumar Dretvić, pa mu momci krali voće u bašči, a on namistio pušku na krušku, kad se ko popne, da puška opali. Tako je jednog momka ubio. Pa niko nije reko: „Pravo mu je, da nije išo na tuđu vočku", nego su svi kleli šumara, a momka su kajale divojke iz ńegova kraja.

Najveći su grisi: ubiti, paliti, krasti. To su zla dila. A što se kaže: grisi, to su kletve i psovke. A kad se rekne kojoj ženi: grišnica, to ze zna, da ta dicu troši (drugomu).

Kod krađe je jednako kriv i koji ukrade, i koji ukradeno primi, pa taji. To oni kažu, da je tuđi gri'. Ako koja žena kod druge stroši dite, ma da joj ova nije pomagala, i to je tuđi gri', a i tu je žena ova, što je pomagala, i ova, što taji, kriva. Ukradena se stvar ne smije kupiti, jer se ukradena stvar jeftinije prodaje, već što joj je cina, pa je to onda, ko da je onaj iznova ukro, koji tu stvar kupi. Ako onaj, koji kupuje stvar, samo sumńa, da je ta stvar ukradena, a ne zna, od koga je, niti zna pravo, je li zbiļa ukradena, onda nije kriv. Može je slobodno kupiti. Ako onaj, koji kupuje stvar znade, da je ukradena, a ne zna, od koga, kriv je, ako je kupi, samo nije tako kriv, ko što bi bio, da zna, od koga je stvar ukradena. Ako pijanac u piću što zla uradi, kriv je, niko ga ne izgovara, jer obično vele: zato se je i opio, samo da zlo učini. Znadu oni, da gospoda mańe kaštiguju onoga, ko je pijan bio, pa zlo učinio, zato se mlogi zulumģija i kavgaģija priti, pa veli: „Opit ću se, pa robovat ne ću, a opet ću učinit, što 'oću". I veli se: „Što trizan misli, to pijan govori." Pa zato narod i misli, da je trizan smislio, da zlo učini, a opio se je samo, da bude slobodniji.

Ako je ko siromah, pa ukrade digod zalogaj ili malo drva, ne zamira mu se toliko, ko kad ne bi bio u nuždi. Ali opet u selu su ļudi srca milostiva, pa nikoja sirota kruva ne želi. Ako nema, ode bogatome. U koga su ruke vridne, mogu pre'raniti, a ako ruke smalaksaju i tilo klone, da legne logom u posteļu, onda smišļaju seļani na Boga i na milostińu, pa i podvore, i do'rane i sa'rane. Sve su to dobra dila i lemozina za pokoj duše i oprost grija.

Ako se od općine što ukrade, niti je gri', nit prigovor. Dosta je, da strada, ako ga u'vate. Što se od države ukrade, i di državu prevariš, to po gotovo ne misle, da je zlo.

Ako komu skrivi tuđe dite, smije ga izlupati, da mu se osveti, što mu prkosi. Ako tuđe dite u'vati kod sebe u šteti ili krađi, smije ga izšibati, da ga nauči pameti. Ako se komšije ne paze, pa komšiji skrivi dite komšińsko, onda je najboļe, da komšija kroz prste pregleđe, jer će reći roditeļi onog diteta, da je to iz pizme bilo. Ako se komšije ne paze, pa onda komšija u'vati komšińsko dite u svojoj strani u šteti i krađi, smije ga i izlupati i roditeļe tužiti, jer su oni krivi. Dite vidi, da se oni s komšijom ne paze, i da ńegovi komšiju grde, pa ga možda i nagovore, da ide komšiji u štetu. A opet, ako

ga ne nagovaraju, pa zato su opet roditeļi krivi, i pravo je komšija radio, što ga je istuko.

Ako žena stroši dite tako, da to učini za rana, dok se još ni ne zna prava zamita, to ni ne kažu, da je velik gri'. Po gotovo ne vele, da je gri' ako štogod pije, da ni ne zanese, ili, ako joj koja grišnica pomogne, da nikad ne može zaneti. Ako ubija dite, kad se već osića, to je velik gri'. Ako se tare, pa stroši, to je sve veliki gri', al gri' jako običan, pa kad koja u tom umre, reknu: „Bože moj, čine i druge, pa ostanu žive, ali na 'udom se kola lome, pa zato je i ona stradala".

Ako je žena samo vračala, pa zbiļa ne rađa dice, ona se boji zarad svoga vračaňa i sama misli, da je gora grišnica, već da je dite prid porodom ubila.

Zabave.

Zabave u opće.

(Napisao Bartol Jurić.)

Naš je svit ritko bez posla. Tko 'oće radit, taj si najde posla u svako doba godine i u svako doba dana bilo kod kuće, bilo u poļu ili kod marve. Osobito to vridi sad, kad svatko 'oće da je svoj gazda, pa se dili na sve strane, da ni brat s bratom u jednoj kući ne može živiti. Dok su bile zadruge, izdirali su vridni, a drugi su tamo, 'vamo. Ako nije za poso, 'otisnu ga k marvi. Ima i sada kuća, gdi gazda ne ide na poso, osobito ako je kuća bogata i puna svita. Drugi svi moraju raditi, pa makar bili ļi neuputni. Ako ne će radit, potiču ga: „Radi, Rade, i braća ti rade!" Ako ne će, eto prigovaraňa, eto svađe i diobe, a dioba nauči i linčinu radit.

U nediļu i u svetac ne rade teški' poslova, al se poļe i marva prigleđe, a čobani moraju za marvom i u petak i u svetak. Dok je bilo u kući po pet, šest i više oženeni', ustajali bi i u svetac ko i u radni dan, pa svi oženeni u poļe. Jedni idu da prigleđu 'ranu i uz put ubiju zeca, drugi idu prigledat marvu, a uz put naberu gļiva, a treći sa ženama u ribu. Oko ručano doba skupe se kod kuće, ručaju i spremaju se k misi. Posli mise užinaju i stariji opet u poļe, a mlađi gajdima. Starije žene i koji muški s ńima idu opet u ribu. Sad je to uginulo: nema ribe ni gļiva. Al ipak ide gazda u nediļu i u svetac prigledat svoje poļe i svoju marvu, koju često put vidi samo od nediļe do nediļe, ili od sveca do sveca.

Prije je bilo, da se na mali svetac ili prisvečaj nije oralo, al sad se već ni na to ne pazi. Ipak ne će nitko orat na Đurđevo ili Markovo. Imade mlogo kuća, koje na Đurđevo ne bi upregli końa ni za koje blago na svitu, jer su zavitovani, a zavitovali su se tako, jer su imali štete u końskoj marvi. Tko je imo mlogo štete u govedima, svińama, ili ovcama, zavitavo se je sv. Vendelinu, pa na taj dan idu svi u crkvu i ne rade nikaka kućanska posla. Žene mogu radit svoje ženske poslove.

Imade i svita zavitovana. Na zavitni dan ne rade sebi ništa, al u kuću moraju. Koji su bolovali u vatri ili ogńu, ne rade ništa na ogńenog Antuna; koji su imali veliku bolest (padavicu, ili, kako kažu: pritrefļa mu se), ne rade na sv. Valentina. One kuće, u kojima je bila kolera, zavitovane su sv. Roku, pa na taj dan ništa ne rade, niti 'vataju końa u kola.

Svaka kuća imade svoga patrona (slika patrona visi u pročeļu), pa na taj dan ne rade.

Žene, koje boluju na glavoboļi, ne rade svog posla u mladi petak ili u mladu subotu. Ako nema kućanskog posla, sidnu na drum i udri u razgovor. Znadem, da Novi Jankovčani kroz čitavu godinu u četvrtak ne rade nikaka posla. Ńi' je kroz tri godine redom potuko led u četvrtak, pa su se zavitovali, da taj dan ne će raditi.

Kad je zima ili drukče rđavo vrime, pa se u poļu ne dade radit, rade ļudi u kolnica', ili u sobi, a žene ili u sobi, ili po kućara'. Ļudi majstorišu, a žene predu ili krpaju. Mlađi ļudi, koji ne znaju majstorisat, idu u selo (obično se skupe kod kovača u vigńu), a stariji, makar i nisu majstori, ostaju kod kuće i tuvaju. Ļudi kažu, da se tuvajuć gorje umore, nego kad rade. „Kad sam na poslu, pridam se tomu poslu, pa se i posla vidi, ako se umoriš; al tuvajuć po kući umoriš se, a ne vidi se nikaka posla. Spremi ovo, prigleđi ono, tuv ovamo, tuv onamo, dok se s nogu ne smetneš, a da te tko zapita, šta si radio, ne znaš mu odgovoriti." I žene, osobito one, što ne vide krpat, a prisvečaj je, pa ne predu, tuvaju i po kući i po kućaru, i po tavanu i po tavancu. Osobito žene se znadu zatuvat, pa ji' ļudi ovako kore: „Smetla si se s nogu ko tuvava Marija!", ili: „Zatuvala si se ko tuvava Marija."

Prije je bila sramota, da se ode od kuće u radni dan ili radičak, pa makar se i ne moglo raditi. „Boļe je kod svoje kuće na banku ili klupi priležati, nego kod komšije i pit i jest. Tko ide u selo, dobije il u vrat, il za vrat, al tko tuđa vrata otvara i zatvara, taj kuće

ne teče." Ipak imade i taki', koji vole ić u selo, al zato ji' i zovu poseočari. Više idu u selo žene, nego ļudi. Mater ide k svojoj kćeri, ili ova dojde k ńoj, sestra ide k sestri i drúga k drúgi. Al je ženama lako: krpańe u krilo, il' preļu za pojas, pa ajd u selo na prelo. Još najviše idu u selo divojke i dica; divojke s poslom, a dica da se više skupi i igra.

Razgovori i zabave zrelih ļudi.

(NAPISAO BARTOL JURIĆ.)

Sastajališta. Kad je svetac, pa se ne radi, ili je zlo vrime, da se ne more radit, sastaju se starci ili didaci i sridovični ļudi jedan kod drugoga ili u avliji, ili u kući, al vrlo ritko da se skupe dvojica, trojica prid kućom. Može se i to sad vidit, al prije je bila to sramota. Didaci se ne sastaju ni prid općinom ni prid crkvom, nego idu od kuće upravo u crkvu.

Mlađi ļudi sastaju se prid čijom kućom, a prije mise prid općinom, ili crkvom. Kad kiša pada, sastaju se prid kovačkim vigńom, ili kod kolara, u općini u četničkoj sobi, ili u čijoj kući. Zna se već, koja kuća ļude rado dočika, pa se i kupe kod ńe od zamande. To pristane istom onda, kad se u tu kuću dovede zubata žena. — Liti se skupe u 'ladu pod kakim drvetom, a s prolića i s jeseni posidaju na sunce, da se i ogriju i porazgovore. Ako je zemļa vlažna, posidaju u kolo na male stolčiće; a ako je zemļa suva, posidaju na šamac s jedne i s druge strane, spuste noge u šamac i onako besposleni spomenu: „i bunu, i bunicu, i pasju gu.icu."

Ļudi se sastaju još i na roboti (općinskom poslu), na mobi, u svatovima i na karbini.

Imade i kod nas ļudi, koji se najvole sastajati u birtiji, ili, kako finije kažu: u gostionici. Prije je to bila velika sramota. To su radili samo šareni ļudi: kurvari i lopovi. Ako je kad i koji pošten zabaso u birtiju, to je otišo sa gospodom: šumarom, načelnikom, ili natarošom. Samo na poklade (poslidńa tri dana) nije bila sramota otići u birtiju, al samo ļudma, koji nemaju odrasle dice. Sad nije tako: u svetac i u nediļu pune su birtije našeg svita i u jutro i na večer, i mladi' i stari', pa šta je još i gorje, imade već i taki', koji idu u birtiju i u radičake. Nesretna špira, klipara ili kožuvara (kako zovu pravļenu rakiju) mlogoga je već i u sirotińu sterala, a mlogoga u buvaru strpala.

Žene, ko i ļudi, sastaju se na drumu prid čijom kućom, prid crkvom prije i posli mise, a osobito posli večerńe. Ako je zlo vrime,

ide komšijnica komšijnici u kuću na razgovor, a osobito kćeri k materama. Kad izlaze iz crkve, čekaju jedna na drugu, pa se zabrļaju i ne znaju se razić, dok ji' stojeć noge ne zabole. Kad posli mise ili večerńe kasno kući dojdu, pitaju ji' onako posprdno: „Tko ti je drugu misu (drugu večerńu) govorio?“ Žene ne izlaze na put nikad do podne, jer i u nediļu i u svetac imadu do mise pune ruke posla: jedne peru po kući i sobi, a druge metu prid kućom, ili metu po avliji, ako ji' je više u kući; a ako je jedna, ta jedva dospije, da sve po kući i oko kuće pospremi. Ali posli užine izajdu žene odma' na drum, pa posidaju ili kraj šamca, ili kraj kuće. S prolića i s jeseni posidaju u prasuńe ili na upeku, a liti u 'lad od kuće, ili pod kako drvo. Žene ne će nikad posidat na golu zemļu, nego ili na stolčiće, ili prostru pońavce, pa na ńi' posidaju. Zimi, i kad je ružno vrime, ide najviše rod k rodu, ili u kuće, ili u kućare. — Žene, koje su poštene, ne idu u birtiju, ako nema tamo gajdi.

Ako je čovik kod marve, a ne dolazi kući noćivat, ili je čovik na stanu, a ne drže stanarice, onda ńegova žena u nediļu i u svetac ode ńemu na stan, da se vide i da se porazgovore. Obično idu žene k svojima ļudma ili u subotu na večer, ili u nediļu posli užine na konak, pa se povrati u ponediļak u jutro.

Momačke i djevojačke zabave.

(Napisao Bartol Jurić.)

Momačke zabave. Momci su sami za se najviše kod marve, a ritko kad na drugom poslu. Kad je momak za ženidbu, radi s drugima ļudma, pa ga znadu poslati i na rabotu, ili u mobu. Tu se znade sastat po više momaka, ali se ko tuđe od drugi', jer imadu svoji' razgovora, a nisu sami, ko na paši. Ako su se na paši skupili samo momci za ženidbu, govori' će najprije o divanu i curama: ako ima med ńima mlađi', koji još za pravo ni na divan ne idu, draže ji', da ji' je ova ili ona curica pozdravila. Mlađi se ļute, pa srdito odgovaraju: „A tebe je (ta i ta) pozdravila“. Stariji se na to ne ļute, nego odgovaraju: „Bog je pozdravio! Kad je opet vidiš, reci joj, da sam i ja ńu pozdravio. A je l', 'oću l' ja onu, ta znaš onu, od tebe pozdravit? Ako ne ćeš kazat na glas, ti mi prišapći.“ Mlađi počme grdit tu curicu, a stariji navaļuju sve boļe, dok mlađe na plač ne natiraju. A tako rade stariji samo onda, kad 'oće mlađe od sebe otirat, pa da sami pripovidaju, kako je bilo na divanu. Kad su se veliki momci narazgovarali i cure prorešetali, namame opet mlađe k sebi, jer treba ili marvu vratit, ili vatru naložit, ili na vodu

ić. Kad su ručali, a marva poligala, da rosu odspava, pripovidaju momci, šta se nova u selu dogodilo. Ako koji znade pripovidat o tri brata, bratu i sestri, Kraļeviću Marku, Seńaninu Ivi, vilama, višticama, vukodlacima, ili ako koji znade pismu o Kraljeviću Marku, Sibińanin Janku i drugom junaku, taj to pripovida, a drugi slušaju. Ako koji znade svirat u frulu, dvojnice, gajde ili tamburu, taj svira, a drugi se u'vate u kolo, i stariji, koji znaju, i mlađi, koji se istom uče igrat. Stariji fale baš one, koji ništa ne znaju: „Taj zna igrat; vidiš, kako nogama pripliće!" A mlađi misle, da je tako, pa udri iz petni' žila, dok se ne oznoje ko vidre. Ne znaju oni, da se stariji rugaju, kad pivaju:

Kako igram, da igram,
Samo da se naigram!

Ako koji u kolu, a osobito od mlađi', počme bezobrazno pivat, drugi će ga useknit ovako:

Kiša pada i pomalo sniga,
Blago onom, koji nema stida!

Kad je kola dosta, late se drugi' igara. Najprije počmu mlađi, a posli uz ńi' pristanu i stariji. Kod marve se igraju: čuške, čvare, vrape, capre, rupica, prstečka, sirca, dedulana (ili varaske), navlačkape, priskakivańa i uticavańa[1].

Kad se mlađi oko ńi' skupe, uškaju jednog na drugog, da se meću ili trļaju, dok se mlađi i ne svade i potuku. Kad stariji vide, da bi moglo doći do gusta, razvade ji'.

Ko što znadu momci zavaditi mlađe od sebe, tako znadu svińari zavaditi nerastove, da se siku, govedari bice, da se tuku, a čobani ovnove, da se vidi, tko je od kog jači. Tko ima najjačeg nerasta, bika, ili ovna, to je velika dika, pa zato mlogo put pastir dade nerastu, biku, ili ovnu svoj ručak, ili užinu.

Stariji momci podgovaraju mlađe, da idu u krađu: da ukradu bostana, voća, breskoraka, ili kukuruza za pecivo, već kako je od šta vrime. Mlađi kradu (mlogo put) sami od sebe, ili sa svoje ńive, samo da se starijima ne zamire

U novije vrime momci se i kartaju: duraka, lova i kopiladi, a neki i na cintelice, pa i novce. Ako stariji to opaze, grde ji'; otmu jim karte, pa ji' ili poderu, ili s ńima u vatrù. „Boļe bi bilo, da čitav dan nogama mašu!"

[1] Igre će doći posebice na svoje mjesto. — *Ur.*

Na paši i rade. Jedan krpa opance, ili proste opance pravi, drugi podšiva čarape, plete košaru, pravi lopaticu, ili prelu, šara tikvu, ili tukvań, šara sebi ili drugomu štap, pravi ćulu, koja mu je u nevoli obrana. Liti pletu partu, od koje šiju slamne kape, prave vile i grable, korice za nož u torbi, solenicu, stolćice, pletu pređu za 'vatańe ribe, i tko bi sve sitnarije nabrojio. Take momke fale i matere prid curama i ovako govore: „Čuješ, Maro. Ja ne znam, šta ti je, pa ti se Iva ne dopada. Ako nije lip ko Ada, al je pametan, a ruke mu vride suva zlata. Štogod budeš od drveta trebala, sve će ti on stvorit".

Djevojačke zabave. *Zabave uz posao.* Naše su cure ritko bez posla, osim u nedilu i u veliki svetac. Udarila je gizda, pa matere tiraju žensku dicu za poslom još prije, nego u škulu pojdu. Kad se ženska ispiše iz škule, mater je tira na poso: „Radi, sinko, radi, jer si dužna i ćoravoj kobili!" — „Da, dužna sam! Kakoj ćoravoj kobili? U nas nema ćorava końa!" — „Nema u nas, al može dojti po tebe, kad se budeš udavala, pa moraš i na ćoravu kobilu otarak svezat!"

Znade mater svoju kćer već od trinajest godina posadit za stative. Čitav je dan sidila za stativama, a prid večer, kad se već tkat ne vidi, zabode prelu za pojas, pa il ona k drúgi, il drúga k ńoj, ako je ružno vrime. Ako je vrime lipo, izajdu cure s prelama na drum, pa posidaju na vratašca, il posidaju na klupčicu kraj tarabe, predu i pripovidaju, šale se i smiju.

Ako je vrime za pivańe, počmu najprije u pol glasa, pa sve glasnije, da se napivaju. Dobro znadu, da je pismama kraj, kako zamini kukma pletenicu. Al ne pivaju cure samo zato, nego da momke namame, ako su kod kuće. A pivaju o diki, dragom, švaleru, inoči, a ti pisama imade toliko, da jim se ni broja ne zna. To je samo za ńi':

Jaoj moje cike i galame,
Kako ću vas ostavit kod mame!
Jaoj moje cike i muzike,
Gdi vas moram ostavit rad dike!

Kad cure krpaju, a to je obični ńi'ov poso, kad ne tkaju, skupe se više ńi' ili kod koje cure u avliji, ili na drumu. Ako su u avliji, onda side ili u sobi, ili u trimu prid kućom ili kućarima, ako je vrime ružno; ako je lipo vrime, sidnu gdigod u 'lad, za kuću, ili kućare, ili pod kako drvo. Divojka, kod koje su se skupile, iznese stolčiće, ili prostre pońavac na ledinu, gdi posidaju.

Ako kraj takog skupa divojačkog prolazi koja cura, ili snaša, koja je s ńima makar i malo divovala, sta' će kraj ńi', makar samo za čas. „Faļen Isus, cure, šta radite?“ — „Uvik amen. Sidimo i krpamo.“ — „De', da vidim. Lipo je. A šta ti to rasplićeš?“ upita drugu. „Momku gaće, da me se koji put za ńi' natuče.“ — „Bi' će i to.“ Ako je snaša, a ona će odma': „Lipo je vam, dok možete u 'ladu sidit, krpat i pivat. Blago vama!“ Ako je cura kraj ńi' stala, upita' će one: „A bi l' ti znala, ku' ćeš?“, a ona jim kaže, kuda će. Ako joj se žuri, reće: „S Bogom, cure!“ i ode. Ako joj se ne žuri, poposta' će kod ńi', da se malo porazgovore.

Ako momak projde pišice kraj cura, mora malo stati i s ńima podivanit. Ako ima u torbi voća, ili pečeni' kukuruza, podilit će jim, pogledat će ńi'ovo krpańe, pa će jednu pofalit, a drugu pokudit, ko da se u to razumije. Cure će mu se na to samo nasmijat: „Kad se oženiš, a ti sidi kod kuće i krpaj, a ženu pošaļi na orańe!“ „Čuješ, Stipa, pozdravila te Fema.“ „Bog je pozdravio. Kad je vidiš, reci joj, da joj lipa fala na pozdravu. Volio bi', da si me ti pozdravila.“ „A kud bi Marka?“ „Pozdravio te Đuka.“ „Kaži i ti ńemu, da i ja ńega pozdravļam i da mu se nadam.“ Tako peckaju jedno drugo, dok momak ne ode. — Ako momak projde kraj cura na kolima, viču cure na ńega: „Čuješ ti, ded malo stani, da ti ništa kažemo.“ „Znam ja, šta bi vi meni kazale. Kad se vratim, onda ću stat, a sad nemam kad. 'Oćete li, da vam kog pozdravim?“ „Pozdravi, kog prvog sretneš.“ „A zar ne ću, znaš, onoga?“ „Baš mi je stalo do ńega, ko i do tebe.“ Ako se momak privari, pa stane, kažu mu cure: „Kako si końe uprego? Rep si sebi okrenio!“ Ako momak ne će da stane, viču cure na końe, da stanu, pa se uz to rugaju: „Eto ti se točak okreće! Ispade livča! Štrańga ti se odkopčala!“ Znadu se cure i bacati na momkove końe busama, ili ogrizocima od voća, da ji' poplaše; al to će uradit najviše svaja svom svaku. Kad momak 'oće, da kraj cura s końma paradira, a końi su mu slabi, znadu ga cure ovako obost:

Diko moja, ne iroši końa,
Kad ja znadem, da si ti siroma!

Zna momak, kud to šiba, pa udri po końa', da čim prije ode, a cure u veliki smi'. Ako momak tira lipe i debele końe, nakoči ji', da samo poigravaju. Vide cure, pa će ga obradovat i zapivaju:

Molim oca, moli' ću i strica,
Da mi kupe šarena kolica;

Uz kolica dva mala końica,
Da me voza dika po šlivika'.

Čuje to momak, pa popusti uzde, a koni polete ko vile. Da se momak jako ne uzo'li ili poo'li, malo će ga cure i pokudit, pa ako se povrati, one će zapivat:

Diko moja, što si tako ola,
Ko kanda si iz careva dvora?
Zlatom gaće, nemaš ni krmače!

Ili:

Moja mama pravo je imala,
Što je mene za gada psovala!

Znade momak, da to cure pivaju, da ga ļute, pa najeri kapu i kraj ńi' oštro prokasa.

Sramota je i za divojku, da u posleni dan sidi na drumu, kad ńi'ovi rade u poslu. (Divojke ne idu na svaki kućanski poso. One idu sino kupit, žet, kukuruze kopat, vršit i šļive kupit. Ako su na vršaju, onda rade do užine, a to je, dok ne zgrnu na stupac; kad zgrnu, užinaju, a cura se priobuče i ide kući.)

Pudarina. Dok su bile zadruge jake, išle su cure čuvat trešńe u lito, a pod jesen grožđe i briske u vinogradima ili, kako se kaže: išle su u pudarinu. Ako ji' se više skupi, onda ječe vinogradi od ńi'ovi' pisama i vesela smija, pa se fale, kako jim je lipo:

Lipo mi je, milom bogu fala!
Divovańe, moje carovańe!

Priko dana rade u 'ladu, a prid večer skupe se cure iz svi' vinograda, pa pivaju i pocikuju, skaču i gańaju jedna drugu sve do sela, a kroz selo će po pô puta zagrlite pivajuć proć, nek se znade, da su se cure vratile i selo oživilo. Sad su nam vinogradi propali, pa nema više veseli' pudarica.

Kud god cura izvan sela pojde, na stan, ili u poļe, uvik piva:

Ja ne pivam, što mi srce išće,
Već ja pivam, da tugu razbijam.

Ili:

Ja ne pivam, što mi srce išće,
Već ja pivam i diku dozivam.

Piva cura uvik, al najviše piva one godine, kad će se udat, jer dobro zna, da je svemu kraj, kad se udade. Dok je divojka, tare ju briga, kako će se opremit i kako će se udat, a kad se uda, onda ju brige pojedoše, pa ipak se vole udat, jer same pivaju:

Jaoj moje žito položito,
Ja te žela, ali te ne jela,
Već te jeli kićeni svatovi,
Nuz svatove jela moja žeļa!

Sigre. Prije (još prije deset godina) su se znale i cure sigrat, pa i one, koje su već za udaju[1]. Sad 'oće da je svatko mudar i pametan.

[1] Sigre će doći posebice na svoje mjesto. — *Ur.*

pa vele, da je igra samo za dicu. Odakle je to došlo, da je sramota poigrat se, nisam mogo pravo saznat, al nekako obaraju na majstorske i gospodske kćeri.

Zajedničke zabave. Momci i divojke sastaju se posli večeríe gdigod na drumu, pa igraju ili u k o l u, ili se igraju kaki' igara sve do večere. Posli večere u subotu ili nediļu, pa u oči sveca i na svetac sastaju se na d i v a n u. Do večeríe se igraju sami momci (svoji' igara), a kad cure iz crkve, pomišaju se s curama. Ako se smije svirat, u'vate se u kolo; ako se ne smije svirat (u advent i korizmu), igraju se i momci i cure divojački' igara, a uz to još i ove: 1. Lopte, 2. Igra kolo, 3. Bošturje, 4. Miš i mačka, 5. Mladi kovač, 6. Lisice i grožđa, 7. Ćelavi Muslija, 8. Jagoda. Još se znadu cure i momci zagrlit, pa polako idući pivaju kroz selo. O poklada' idu momci s curama u b a l (gl. II. sv. str. 395) od kuće do kuće, a posli večere sastanu se u birtiji, pa tamo igraju i pivaju.

Kad su cure u pudarini, dolaze momci često i priko dan k ńima, ako jim je na ruku s marvom, da se najedu grožđa i bresaka. A što ne mogu svaki dan, to će u oči nediļe, ili u oči sveca. U oči ti' dana skupe se drugovi, pa ajd u vinograde curama na večeru. Cure momke lipo dočekaju. Tu je pečena kokoš, ili purica, suvog mesa sa salatom od kupusa, pita sa sirom, slatki' kolača, a uz to po izbor grožđa i bresaka. Najprije se jede, a onda ludi i nagańa po prigonima vinograda, a kad se smrkne uz pismu i šalu ajde kući. Sad su vinogradi poginili, pa je pristalo i pudareńe i veseļe po vinogradima.

Divan. Momci i cure najvole d i v a n. Na divanu su oni sami za se, pa su i veseliji i goropadniji. Tu puste srcu na voļu, da se namladuju i navraguju, naigraju i napivaju:

Moja mama beda, Na divan mi ne da!	Igra kolo ukraj dvora: Na divan se mora!

Divan drže ili na drumu, ako nije blato, ili na ledini kraj kuće, na raskršću, ili na kraj sela, a po zimi u divankući. Divankuću drže siromasi za malu plaću. To samo cure plaćaju, ko što plaćaju i gajdaša, ili egedaša, koji jim svira.

Na takom mistu skupe se posli večere momci i cure, pa ajd u batrk. Koji momak zna svirat, taj svira, drugi se u'vate u kolo, pa udri, dok se ne oznojiš gorje, nego na teškom poslu. Posli se uticavaju, priko šamca skaču, igraju se igara, pivaju i pripovidaju, pa to traje i priko pô noći. Kad će se igrat rasutka, onda prati svaki momak

svoju curu do kuće i tu se još na samu razgovaraju, grle i ļube, a kad već i drugi pitli zapivaju posli pol noći, rastaju se, da malo prospavaju.

Imade na divanu i bezobrazni' riči i bezobraznog zadirkivańa u cure. Događa se, da momci idu pri misečini u krađu po voće, ili grožđe, da cure na'rane, pa ne samo da voće oberu, već i grańe polome. Upravo radi toga ustaju stariji i pametniji, a osobito oni, koji nemaju ni momka ni cure, na divan i grde i traže, da se divan zabrani. Dok su bili mladi, i sami su po divanu trkali, pa ji' je za granice i prašak vijo. Dosta put je bilo, da ji' je prašak na jednom kraju rastero, a oni se na drugom sastanu. Al to je davno bilo, pa su na to zaboravili!

Imade roditeļa, koji svojoj dici, a osobito curama, zabrańuju na divan i brane, dok mogu, a kad vide, da ne mogu zabranit, otresu ruke, jer ji' dica varaju, kako sami pivaju:

Moja mama beda,
Na divan mi ne da;
Al ja znadem, pa s' ukradem,
Pa opet izajdem!

Na divan viču najviše gazde, jer su jim cure i momci u ponediļak, ili posli velikog sveca, slabi poslenici. Sve je to, a još i gorje, bilo za prošli' vremena, i bilo je za divan i batińańa i zatvarańa: otac batina, a oficir zatvara, al sve badava, na divan se mora. Ako mater brani kćeri na divan, dojde momak pod penǵere, pa fićuka i doziva curu. Kad starcu, ili stricu dosadi, izleti kakom praćom, ili prutom, pa udri po zetu. Al znadu momci, da jim može to lako uroditi, pa se čuvaju. Ne će oni stat blizu kuće, već priko šamca, pa ako vratašca škrinu, a on kiˇkić na vitrić, pa čistac!

Roditeļi najposli popuste: „Koga ćemo joj vraga? Zavragali su se, pa ji' sad nitko raskrstit. Eto sam branila i branila, i grdila sam i tukla sam, pa vidim, da nije nikaka 'asna." Ako otac počme prigovarat, navali na ńega mater: „Šuti, didače, šuti! Siti se svoje mladosti! Dok si bio za što, bilo te je po svi' zli' i nedobri'!" Otac zna, da je tako bilo, pa šutkac.

Znadu se momci na divanu i potuć za cure, a osobito, ako dojdu momci iz drugog kraja: nisu došli, da se s ńima igraju i lude, već da jim cure otimaju. Za čas se dogovore, pa tko ćulu, tko motku, a mlađi buse, cigle i prâ', pa udri. Zato traži momak druga u onom kraju, u kome ima curu, pa se gledi s momcima ńezina kraja sprijateļit, da smije k curi. Čim se momci počmu svađat i turat se, odma' cure glede, kako će uteć ma u čiju avliju. Što tko na

divanu dobije, taj to mirno nosi, pa za to ne će jedan drugog ni tužit.

Odkad su oblasti počele divan zabrańivat, a žandari divanǵije rasterivat, nije tako bučno na divanu, a ni skupovi nisu tako veliki, al s pošteńem je gorje. Došlo je u modu, da cura sa svojim momkom stoji sama na vratašcima, ili ga uvede u kućar, a uz to ga uči, kako će se vladat, da nitko ne čuje:

Diko, tijo, ne lupaj kapijom,
Već polako, da ne čuje dako!

Ako momak ne dojde curi na divan, već je ona ļuta, pa makar momak i istinu reko, da je došo kasno od marve, ili s posla. Ona 'oće, da bar svaku večer vidi żeļu svoju:

Dojdi, diko, ma u koje doba,
Moja ti je otvorena soba!

Dojdi diko, makar u dva sata,
Moju su ti otvorena vrata!

Ne misli se tu upravo na sobu, već na sastanak.

Tko je prije čuo, da je momak i divojka otišla u bircaus? Bilo je i toga i prije, al koje su to radile, te su bile osim svita: u svakom selu ima nekoliko bećaruša; al na te se nije obaziralo, nego ako će mater nagrdit svoju kćer, pa da joj u zlu srcu kaže: „Taka ćeš bit i ti, kô ta i ta". Znalo se je, da su take za rugobu čitavom selu. A sad ide i mlado i staro, i veliko i malo u birtiju. Dok su prije samo o poklada' unilazili momci i cure, i to samo da se kola naigraju i pisama napivaju, sad znadu i momci litru prida se, a cure jim pomažu, ako ne sve, al i taki' ima. Na to stari svit gleda prikim okom i jedan drugomu govori: „Nestalo stida, nestalo pošteńa — pokosili[1] Maǵari — pa je čudo, da nas Bog i tako pomaže, kako nas pomaže!"

Igra (Kolo).

(Napisali Josip Lovretić i Bartol Jurić.[2])

Igrańe uopće. *Tko igra.* ‚Naš svit vrlo rado igra, pa dok su mladı, idu gajdima, ko čele na med, a osobito momci i cure. Ako se pročuje, da će u kojoj kući bit kaki sobet, pa da će gajde svirat, ostavi' će cure svoj poso, obuć se brže boļe u 'odńice i teraj gajdima! Kroz selo iduć u'vate se oko pojasa i pivaju, da pobune

---

[1] *Stid* je trava; cvate bilo, a u poli crno. Nekad je u tom cvitu bilo mlogo crnog, a sad samo crna pikńica. Crnog je nestalo, otkako kose livade Maǵari.

[2] Što je *Jurić* napisao, označeno je ovako: ‚ ‘

momce i druge cure, koje možda nisu čule, da će bit gajde. Al nisu upalite samo cure i momci, već i mladi, istom poženeni ļudi i snaše. Lipo kažu ļudi: „Gdi bi bilo kolo bez ajdare!“ (a ajdare su snaše prvi' svoji' godina)'.

Kad se divojka ispiše iz škole i otkrije glavu, smije u kolo, jer čim otkrije glavu, odma' je prava divojka. Ipak znam, da su išle u kolo divojčice, što još nisu otkrile glavu. Eno Stana Đurđeva bila je pontediļni đak, išla je pokrita, nosila vezene košuļe, a igrala je u kolu. A bude opet, da se divojka rano otkrije. Fema Ilijevića i Liza Vukova, što su sad počimajle, klekle su na to misto, čim su izišle iz škole. Liza je dvi godine klečala prva u prvom redu, a opet je išla po nediļama u školu. Take divojke smiju u kolo, jer makar da su još đaci, ipak su i divojke, jer kleče u prvom redu, di kleče najbogatije, najlipše, najstarije — prve divojke.

Prave divojke smiju u kolo, doklegod divuju. Baš, ako se koja divojka ne će udavati, pa pokrije glavu, a ne češļa više pletenicu, ona ne ide više u kolo, kad pokrije glavu. Ne zamira joj se, ako ide, ali ni sama ona ne će.

Svaka mlada, kojoj je dobro kod kuće, koju svekrva dobro pazi, koju čovik voli, ta ide u kolo. Makar da ima i dice, ide ona, da se proveseli, a svekrva dicu timari. Ženi se ne zamira, što ide u kolo, dok još ne prirastu dica. Al i to žena smije u kolo ob dan, jer u večer treba da sređuje kod kuće. Divojka smije gajdima, kad joj je voļa. Mnoga žena ne ide u kolo baš zato, jer ne će. Eno Stana Kalavardina uvik je povela kolo, dok je divovala, a kad se udala, veli: Nit mi srce išće poigrat, nit zapivat, kad ne osićam, da pletenica tuca po ramenima.

Što je žena duļe udana, to mańe ide u kolo. Dica priraššćuju, pa nije pristalo. Slabo već idu žene u kolo, kad dicu pošaļu u školu. Onda su nove brige, pa nije igra na pameti. Samo se ipak ženi ne zamira, ako ide ob dan svecem u kolo, doklegod se u zlato zavija.

Kad žena pokrije glavu, više ne ide u kolo. Baš ako je u kući moba, svatovi, ili kako drugo veseļe; ali onako nediļom posli večerńe ne će se u'vatiti u kolo, da poigra. I sridovna žena poigra, ali to samo, ako je reduša u svatovima, pa kad reduše odu prid mladu, da vide, 'oće li skoro doći, onda poigraju, kad dođu mladoj u sobu (gl. sv. II. str. 447). Još znam, da i svekrva poigra, kad se divojka treći put navisti, pa obuče svekrvu u svoje divojačko ruvo (gl. sv. str. 432). I staro i mlado poigra, kad mladu izvedu prvi put pod zavojem iz kućara (gl. sv. II. str. 452).

(Muški.) U kolo ne idu muški prije, dok se ne počnu opremļati, a opremļaju se istom od šesnaeste godine. Onda smije u svako kolo, ko i divojka.

Kad se momak oženi, ide u kolo, dok mu žena mladuje, ali ide s ńom. Posli idu posleni ļudi za poslom, a ne misle na kolo. Čestit čovik se više ni ne opremļa u svilu i u zlato, kad ženino mladovańe prođe. Baš, kad tad, ako je bio na večerńi, može se posli večerńe u'vatiti i u kolo, ali i to ne smije pričesto, jer već žale ženu, da je pošla za vitrena čovika.

Kad se čovik vrati iz soldatije, već nije pošten, ako ide gajdima. ‚Ni'ovi parńaci, koji nisu bili soldati, ne 'vataju se u kolo glede ńi'. Al zato je u svatovima ńi'ovo carstvo: nema se kad ni jest ni pit, već udri igraj, ko da se je najmio, da mlogi mora otić kući, da se prisvuče, jer se košuļa na ńemu ko močilo smočila'. Ako su svatovi, moba, god i kaka čast u kući, smije igrat, makar mu već i sinovi išli u kolo, ali onako prid svitom na sokaku da poigra, rekli bi: „Jaoj ženi uz vitrena druga!“ Kogod igra ko nebriga, ruši mu se temeļ kućni. Treba to kod kuće marvu prigledat i namiriti. Sad su ļudi samci. Ako je on u kolu, mora žena biti kod kuće. A to je gri' i zlo u kući, jer žena tegli sav poso, a on u kolu pocikuje, namiguje, aśikuje i to ga navede, da i u birtiju zađe. Ondi ima svakojaka svita. Niko mu ne kaže: idi kući, već š ńim skupa ženu psuje, pa joj tako pokoj truje. Kad on kući, onda zlo u kući, a sve s kola, jer za kolo nije.

‚Imade i kod nas ļudi, koji nikad ne igraju niti znadu igrat. Taki ļudi brane i svojoj ženi, da ide gajdima, osobito ako je žena ko divojka s drugim divanila, pa čovik ńezin misli, da bi taj mogo bit u kolu'.

Kada igra kolo. ‚Kolo igra u nediļu, ili koji drugi svetac posli večerńe, o poklada', u svatova', na večer u mobi, a cure i momci igraju još i na divanu'.

Ob dan se ide u kolo nediļom i svecem posli večerńe. Kolo bude na krstopuću u pô sela, ili prid birtijom, ili u čijoj sobi. Bude to tako, da je ko navezo zemļe u sobu, a nije utambo. Onda plati gajdaša, pa se skupe momci i divojke, pa boļe utambaju, već da je nadničare najmio. U poslen dan ide se u kolo samo na večer. To bude, kad ko diže kuću, ili kaku drugu zgrađu. Onda su uvik u večer ondi gajde, pa se skupi mladež i igra.

Na večer su gajde svagdi, di su svatovi. To bude u momkovoj kući, kad divojku dovedu k momku. Onda smije svako u večer gaj-

dima da poigra. — Kod divojačke kuće budu gajde ob dan, ako se divojka udaje u tuđe selo. Drukčije sviraju gajde samo za svatove.

Digod je moba, tu budu i gajde, pa opet smije sva seoska mladež gajdima doći.

Ob dan budu u poslen dan gajde ili kolo samo u vinogradima. I to bude kradom. Dođe momčić, pa posvira, a divojke se i momci skupe, pa igraju. Ali to bude za kratko, jer su divojke radenice, pa nemaju kada dugo u kolo.

Svińari i govedari mogu igrati, ako će čitav dan. Oni i tako drugo ništa ne rade, do li, što svoju marvu čuvaju.

Kad se je kod pokojnog paroka vinograd brao, ili šlive kupile, bile su uvik u večer gajde u avliji, pa se je mladež skupila i poigrala.

Ako je krizma u selu, mora igrati kolo, pa ma bio petak, jer je to vesele, koje ne biva često.

Više put divojke namole koga ciganina, da zasvira uz egede, pa i to bude igre i vesela, ma ne bila nedila ni svetac.

Prije su divojke i momci imale svoje divansobe, di su se s večera sastajale, pa je u divansobi igralo kolo cile zime. Sad nema divansobe. Rasterali su to serežani. Zato se sad divojke dogovore, pa o Sveta tri krala do čiste sride igraju od kuće do kuće, digod ima divojka. To one već znadu, koliko ima dana, kad se može igrati, pa se toliko divojaka dogovori. Ona divojka, kod koje su gajde, plaća onaj dan gajdaša, 'rani ga i napaja (gl. II. sv., str. 397).

Od svetog Andrije do Tri krala Otočanke nit pivaju, nit igraju. To je zimski advent. Ma da je Božić veliki svetac, ipak Otočanke ne nose ni veliku svilu, niti pivaju, niti igraju sve do Tri krala. Od Tri krala do čiste sride igra se, kako ko 'oće.

Od čiste sride do Markova je prolitni advent. Od čiste sride do uskrsnuća nosi se pokajno ru'o, a od uskrsnuća do Markova bilina i svila, ali tišja, već ona posli Markova. Do Markova kolo ne igra. i slabo ko sokakom zapiva. Od Markova do svete Kate, svetog Andrije, piva se, igra se, kako ko 'oće.

Gdje igra kolo. ‚Obično igra kolo na ledini prid čijom kućom, ili na putu. O poklada' idu balovi od kuće do kuće i u svakoj kući malo poigraju: to biva samo na pokladni ponedilak i utorak, a drukče su o poklada' gajde u svetac posli večere u birtiji. U Komletincima igra kolo na čisti kraj crkve. O pokladama igraju samo cure u župnom stanu, a u birtiju ne smije nijedna cura, al zato idu u birtiju mlade žene i mladi ludi, koji nemaju gospodara.

Kad su u kojoj kući svatovi, idu k toj kući cure i mlade posli podne, da se naigraju i napivaju, a pod večer eto tamo i momaka i mladi' ļudi'. Ako je zlo vrime, igraju u sobi, pa ma da se gńetu i jedno drugo nosi; a ako je vrime iole lipo, u'vate se ili u avliji, ili prid kućom na drumu. U svatovima zapovida s gajdašom kum i stari svat, pa tu dvojicu moraju molit, da jim dade gajdaša. Ako su ta dvojica jogunice, pa ne dadu gajdašu, da svira u avliji, a soba je tisna, znadu se momci bacati ciglama u sobu, ili vikat pod pengérima, al se dobro čuvaju, da ji' koji svat ne bi iz mraka opatrnio kakim čabrenikom. U mobi se igra ili u sobi, ili u avliji, a na divanu na drumu.‘

Odijelo za kolo. Kadgod divojke idu gajdima u poslen dan, prisvuku se u lipe bile košuļe, pripašu bile, crne, ili cicane zapregove. Ako se pletenica nije pokvarila, otkriju se, a drukče se prikriju bilom maramom. Treba da su lipše u kolu, već kod kuće.

Divojke idu nediļom gajdima u lošijem odilu, već što su bile u crkvi. Odu kući, obuku se u materino tanko ru'o, u materinu mekanu svilu, pa u tom igraju u kolu. A ima ji', koje si baš za kolo kroje odilo. Ipak dosta puta pođe divojka u kolo i u velikoj svili, ko što je bila i na večerńi, ako je kolo odma' posli večerńe.

Privlačanke su bogate, a štede svoje odilo, pa često idu na večerńu u drugom ruvu, već što su na misi bile. Nikoje idu u tom ruvu u kolo, a nikoje se opet kod kuće prisvuku u bilo, pa u tom igraju.

Kolo bez svirke. Kad nemaju gajdaša, po'vataju se u kolo za ruke i 'odaju uokolo. Jedan piva, a drugi za ńim otpivaju isti redak. Obično se igra tako uz ovu pismu:

Sve se klińem i preklińem,
Da se ne ću udavati i t. d.[1]

‚Kod nas se ne igra nikad bez svirańa. Ako se cure skupe, a nema gajdaša, ili egedaša, postaju u skupove i pivaju, ili se razgovaraju. U Posavini (sela, koja leže uz Savu) igraju cure bez svirke: cure pivaju, i kako pivaju, tako i igraju. Jedne pivaju, a druge odpivaju, al to nije pravo kolo, to je samo od nužde‘.

Dječje kolo. ‚Dok nije bilo velike gizde, ko sada, nisu terale matere svoju žensku dicu, da rade, nego su se posli škule posli podne sastale divojčice na čijem drumu, pa se po'vatale u kolo i stojeć na mistu pivale starovirske pisme. Jednu je naučila baka,

[1] Citava će pjesma doći na svoje mjesto. — *Ur.*

ova je svoju drúgu, a druge su od ńe. Koliko sam mogo doznat za te pisme, evo ji':

1. Predite, preļe, uda' će vas reļe.
Za koga, mila majko?
Za pisara, sinko!
Ne ću, ne ću, mila majko:
U pisara bile ruke, crna pogača!
Predite, preļe i t. d.
Za kovača, sinko!
Ne ću, ne ću i t. d.
U kovača crne ruke, crna pogača!
Predite, preļe i t. d.
Za volara, sinko!
'Oću, 'oću, mila majko:
U volara rosne gaće, bile pogače![1]

2. Dvi se babe vozale, volim voz,
Jedna drugu pitale, pilim pis:
„Kam ti, bako, zubovi, zulum zuc!"
„Izbio mi moj sinak, silim, sic,
Progorelom lopatom, lop, lop, lop!"

Dok pivaju: lop, lop, lop! udaraju dlanom o dlan.

3. Mlad se Ivo s vojske povratio i t. d.[2]

U Komletincima se u'vate divojčice u kolo, stoje na miru i pivaju ovako:

Bubań tutńi po planini. (Hm!
Haj, huj, po planini. Da!)[3]
Naši vele, da me žene,
Da me žene (s) starom babom,
Stara baba mlogo išće,
Ona išće svračju nogu,
Al ja oto dat ne mogu,
Bubań tutńi . . .
Da me žene s udovicom,
Udovica mlogo išće,
Ona išće psečju nogu,
Al ja oto dat ne mogu.
Bubań tutńi . . .
Da me žene sa djevojkom,
Djevojčica mlogo išće,
Ona išće plug volova,
Al ja oto dati mogu.

U Privlaki, gdi se je nekad ta ista pisma pivala, ne kažu: „Haj. huj", već: „A, joj!" Baba išće pačju, a udovica kozju nogu; kod divojčice se piva još:

Plug volova dati moram. Hm!
A, joj, dati moram. Da!

Znadu se i dica, a osobito ženske, u'vatit u kolo, pa poigraju i popivaju ko i velike cure, al bez svirke.' To je kolo obično digod.

[1] Gl. sv. II. str. 384.
[2] Čitava će pjesma doći na svoje mjesto. — *Ur.*
[3] Iza svakoga retka: *Hm! Haj, huj! (druga polovina retka) Da!*

di nisu starijima na vidiku, da jim se kogod ne naruga. ,Tako je bilo nekad. Sad‘ dica, koja idu u školu, već poigraju kadgod uz frulicu, ako koji deran znade svirat u frulicu (jednaru ili dvojnice). Onda se već igra oštro i veselo se piva. Dica ispivaju u kolu svašta što vaļa i ne vaļa. Zar oni znadu, što se smije!

Više put ukradu od matere jajce, komadić slanine, pa dadu kakovu ciganćetu, da im posvira (,ili ga najme, pa mu plate na nediļu po 1 ili 2 krajcare‘). Onda se dica naigraju, da ji' i pete zabole. Obično najboļe igraju one divojke, kojima su kuće blizu ciganski', jer uče od malena. Mali cigani uče u egede, a naša dica poigravaju uz egede, pa dok onaj nauči svirat, već su i dica izvištila igrati. Kako to često bude, da cigančе uči svirat, a u komšiluku se tajom skupe dica, pa igraju slušajuć ńega, di svira.

Samo dvaput u godini poigraju dica, di ji' i svit gleđe, a to je na poklade i na Spasovo. Na poklade se poopremļaju u bal. pa idu selom od kuće do kuće. U svakoj kući poigraju i popivaju, pa ajde daļe, a tako i na Spasovo idu od kuće do kuće, samo ne igraju, nego istom na veće, kad se skupe u kući, di je večera, poigraju ondi. Drukče dica ne igraju.

Kad su di svatovi, cupkaju dičica u travi, ali ne poigraju pravo uz gajde, jer ji' tiraju, da ne smetaju. Kad je moba, opet igra svako, ko u avliju dođe, a dica optrkuju oko kola, al u kolo se uhvatit ne smiju. Kad je digod kolo zazvano, da se soba tamba, onda dičica postaju uz kolo, pa motre, kako divojke i momci igraju. Siromašna dica! Sve jim potitravaju nožice: igralo bi to, ko na drotu, samo da je pristalo, ali ovako prid svitom ne smiju dica u kolo nikada do li samo na poklade i na Spasovo. To su jim dva dana za sve ńihovo malo mladovańe. M u š k i, dok su dica, igraju ko i ženska dica, kradom i u potaji.

Igrańe u kolu. Nikad ne zna nijedna divojka, kad je učila igrat. To, ko što sam reko, poigraju koji put u potaji, a na Spasovo i i poklade prid svitom, pa kad bude doba, da se u'vate u pravo kolo, igraju, ko da su uvik bile u kolu. Koja zna jedno kolo, nauči lako i drugo. Kazuje mi moja teta Jańa, da je došla sa svojom drugom još ko divojka u niko paorsko selo. Kolo igralo, a ona će drúgi: „Ajde, sejo, u kolo“. Drúga veli: „Ne znam to kolo“. „Ah, briga te — veli Jańa — samo se ti u'vati, pogodit ćeš već, kako treba. Potrči za onim, ko te povuče, biži isprid 'nog, ko te potiska, pa je dobro“.

‚Kad se skupi dosta cura, a gajdaš dojde i napiri gajde, a kapu najeri i zasvira, u'vate se cure oko ńega u kolo'. U Otoku se najviše tako 'vataju u kolo, da onaj, koji dođe u kolo, zatakne svoju desnu ruku za tkanicu (‚ili za kajiš') desnog komšije prid ńegovu livu ruku. Onda je opet liva ruka desnog komšije ovom, što se je u'vatio u kolo, za tkanicom za ńegovom desnom rukom. ‚'Vataju se za tkanicu (ili kod muški' za kajiš ili ćemer) na slabina', i to više naprid'. Obično se zataknu za pojas samo dva prsta (‚kažiprst i veliki prst'). Ko lipo i lagano igra, tom komšija ni neositi ruku o struku, jer, ako svi paze na gajdaša, pa jednako poskakuju, onda ne zatrzava ruka za struk, niti komšija komšiju smeta.

U Privlaki se često u'vate u kolo, da se ogrle oko ramena, al to je već onako, ko što pijani igraju. Onda se ne može ni poskočiti. kako treba, a nije baš ni divojkama milo, jer jim se marame gužvaju. ako igraju do muški'.

Ima, di se i tako 'vataju u kolo, da se ne u'vate s prvim komšijom, nego i s jedne i druge strane u'vati se za ruku istom s drugim komšijom. Onda su u cilom kolu ruke iskrstite. A i u takom je kolu teško igrati uz loša igrača, jer ako 'oćeš poskočiti, kako želiš, ne možeš, jer te zatrzavaju tuđe ruke.

‚Kad se je kolo po'vatalo, počimaju igrat. Tko posli nadojde, uvati se uz kog najvoli igrat, i to ovako: u'vati jednog za jednu ruku, a drugog za drugu i raskloni ji', pa se izmed ńi' u'vati; ako komu nije to pravo, taj se iz kola izvadi, malo na strani postoji i onda se u'vati, gdi 'oće. Slabiji igrači vole se u'vatit izmed dobri', da od ńi' nauči'.

U kolo se 'vataju ļudi za se, žene za se, divojke, momci za se. Tako je najobičnije. Ima opet, di se momak u'vati do divojke. Samo ipak najvole momci med sobom, a divojke med sobom. ‚Obično se u'vati drúga do drúge, a drûg do druga. Imade momaka koji znadu pivat po ženski, pa take momke cure zovu, da se kod ńi' u'vati. On u kolu piva, a cure mu pomažu, — rože. Ako se koji momak i cura vole, a ńi'ovi stariji brane jim, da se uzmu, to će se momak u'vatit u kolo tako, da mu je cura, koju voli, priko kola, da se jedno drugog nagleda i očima porazgovore'. Kad su se Đula Jurića i Fema Budišića otimale za Valu Miškovog, došo on u kolo, pa se u'vatio do Feme, a Fema zapiva:

Ne 'vataj se, diko, ti kraj mene,
Već spram mene, da gledam u tebe!

A on odma' otišo iz kola, pa se u'vatio s druge strane, da igra spram Feme. A opet ima divojaka, koje baš vole igrati do svog momka. Zato i piva:

Kad ja igram, a uz diku nisam,
Čini mi se, da u kolu nisam.

‚Drukče se u'vati momak do svaje (curine drúge). Ako se dvi cure otimaju za jednog momka, to se u'vate u kolo, da je jedna drugoj priko kola, da može jedna na drugu pazit i da se mogu nadpivavat. Ako su obadve zubate, i ako lipo pivaju, to u kolu nitko ne piva, već ńi' dvi, da vide, koja će koju nadbit ili natpivat.

Kad se u kolo po'vataju, ne igraju uvik jedno te isto, već sad ovo, sad ono. Igraju najviše ovo‘:

Obično kolo. Svira se na više formi, ali tako, ko što se pisme u kolu pivaju. To se kolo najviše igra, a ima ga mnogo formi, već kako koji gajdaš zna cifrat. Uz to se kolo najviše piva, nadpivava, nadlajava, podcikuje, podvikuje, podbada, prkosi.

‚*Mista.* Kad 'oće, da gajdaš zasvira mista, zapiva jedan momak: „Sviraj mista, čiča Rista!“ A gajdaš odma' počme mista. Mista igraju tako, da na mistu cupkaju, al se ne pomiču ni desno, ni livo. Igrač se podigne na nožne prste i cupka, i sad se diže, sad se spušta, sad brže, sad lakše, kako već gajde zapovidaju. Dobri igrači pripliću nogama: sad livom, sad desnom, al brzo jedno za drugim, uvrću nogama, skupe pete, pa opecima udaraju jednim o drugi, al uz to i cupkaju i ne kvare reda ni takta. Drugi opet (po dva ili više ńi') spuste se naglo na livu nogu dole i ko lopta odskoče od zemļe i poskoče u kolo, a iz kola opet natrag na svoje misto, da se čitavo kolo zaniše.

Dorata. Kod tog igrańa je takt brži, nego kod mista. Igrači i igračice pomaknu se cupkajuć najprije za korak livo, povrate se na misto i onda za korak desno pocupkujuć neprestano‘. Tu je prva pisma:

Alo, malo dorata,
Navi na riđana,
Najela se curica,
Turskih patliđana.

‚*Maje.* Kad gajdašu dosadi svirat, zasvira maje. Kod maje se kolo jako maše, pa tko nije dobar igrač, zaplete se i počmu se tiskat, pa se mlogi izvade iz kola. — Igra se slično ko i dorata, al nikad ne stoje na mistu.

Ajd na livo, ajd na desno. Tri koraka na livo, a tri na desno i onda stanu na misto, pa tri, četiri put pocupkaju i onda opet iz nova

tako. — U kolu se obično i pocikuje, al najviše kod ove igre. Kako gajdaš svira, tako cure pivaju:

Aj' na levo, seka Jelo; ajd na desno, seka Perso!

Misto: „seka Jelo" pivaju i: „baća Stevo". Dok to pivaju, idu livo. i desno, a kad stanu na misto, pivaju brže:

Idi kući, pitaj mame, 'oćeš poći za me.

Onda opet ko prije:

Kako ne bi pošla za te, kad sû tebe zlatne sate.
Idi lane u katane, među Talijane! (opetuju.)

Ćape. Ćape, ćapove, tavanice 'rastove,
Jelove grede, svi me momci glede.

To je vrst mista, al se samo skače više i brže'. Igra se samo kad tad, ali to je najlipše kolo.

,Ćire ili drveta. Jedan korak livo, a jedan desno prvi put, a drugi put dva livo i dva desno. Kolo se zaniše'. Uz to se kolo prva pisma pivala:

Kad se Ćiro oženio,
Čabar masti potrošio.
Caj, Ciro, sidi s mirom,
U curu ne diraj!

Uz to kolo malo su se pivale poštene pisme, pa se je valda brzo tomu kolu i zabavilo.

,Pargara. Ajde malo šantava pargara,
Gore skočim, dole idem sama!

Jedan korak livo, jedan desno, a na mistu četiri put poskoče. To rado igraju u svatova', kad na čižme metnu mamuze.

Dere. Dere je vrst „ajd na livo, ajd na desno", al u kraće. Igraju dva koraka livo, a dva desno, posli jedan livo, a jedan desno, a na mistu ne staju'. Prva je pisma:

Igrala bi dere,
Al ne znam bez Pere.
Zovem Peru na večeru,
Da mi svira deru.

Uz to su kolo pivali poštene pisme, zato se kadgod i danas poigra.

,Trese. To je dorata na mistu, samo se ne smije skakat, nego sitno, sitno pocupkuju, da se kolo samo trese.

Jule igraju, ko i trese, samo se pomiču uvik livo.

Vrepca. To su nekad igrali ovako: Po'vataju se u redu jedno drugim za leđa te sitno cupkaju na mistu, a kad gajda (ili bolje: egedaš) zareže, okrenu se na mistu i opet cupkuju. Prvo bude poslednje, a poslednje bude prvo.

Magarca. Igrali su najprije mista, a gajdaš zasvira magarca. Kako zasvira, kolo se rastrgne, pa momak poleti k svojoj curi, u'vati je za ruku i igra na mistu skačuć, udarajuć petom o petu i priplićuć nogama, a cura samo na mistu cupka. Onda momak u'vati curu oko pojasa i okrenu se jedan put ili dva put'. Al to ne igra poštena divojka, već kadgod u deset godina kojigod seoski smet jedan put zaigra. To samo igraju pijani ļudi i dikoja nevaļala žena. U Otoku to nisam ni vidio, nego samo jedan put u Privlaki.

Joj, Joj. To se kolo igralo jako prije dvadeset i pet godina. Sad se više ne igra. Onda su najviše uz to kolo pivali:

U dućanu nigdi ništa nema, joj, joj!
Samo sidi Lucija i Frema, joj, joj!

,U kolo se može u'vatit, koliko se 'oće: ako je prostrana ledina, znade se u kolo toliko u'vatit, da oni na drugom kraju ne čuju gajdi, pa ili postaju, ili pivaju, dok gajdaš k ńima ne dojde. Gajdaš ne smije u kolu stajat na jednom mistu, nego kolo obilazi, a katkad i piva.

U svatova' zna čauš zaigrat *same*, al to igra, kako on 'oće a gajdaš mu svira, šta on 'oće.

U svatovima igraju se *vańkuša*. Gajdaš svira, a kolo igra. U kolo se u'vate najviše sami svatovi, al mogu se u'vatit i drugi. Gajdaš svira tanac, koji 'oće, al obično svira: „Igra kolo na dvadeset i dva“. U pô kola stoji kum sa vańkušom. (Vańkuš mora dat svekrva.) Svatovi u kolu pivaju:

Igra kolo na dvadeset i dva,
U tom kolu lipi (Marko) igra.
Kako (Marko) medna usta ima,
Da me 'oće poļubiti š ńima,
Volila bi, već carevo blago!
Ļubi, (Marko), koga ti je drago!

Kum (Marko) baci vańkuš prid svekrvu. Ona se izvadi iz kola, kleknu obadvoje na vańkuš i poļube se. Svekrva ostane u kolu, a kum stane na ńezino misto. Sad svekrvi pivaju istu pismu. Kad ispivaju, baci ona vańkuš prid svekra (ili domaćina). On baci prid kumu, kuma prid starog svata, stari svat prid starosvaticu; starosvatica baci prid mladožeńu, a mladožeńa prid mladu. Kad se ovo dvoje poļube, biže iz kola glavom bez obzira, jer se svi počmu smijat, jer je to sramota, da se ńi' dvoje, ko obično ožeńeni, ļube prid svitom. Kad mladenci pobignu u kuću ili kućar, gledi svekrva spopast vańkuš, da ga drugi svatovi ne ugrabe. Al i ovi paze na to, a osobito čauš, pa drž za vańkuš, a onda oni nastave igru (bez oni', koji su igrali skoro pod

moraš) i to dotle, dok vańkuš ne poderu, a to ne traje baš dugo. jer svatovi lupaju š ńim, koliko mogu'.

Otočanke igraju visoko. U mnogim selima igraju, ko da šeću. Otočanke, kad igraju, izdovoļe se. Ko boļe visoko igra, boļi je igrač. Ko igra upravo onako, ko što gajde sviraju, taj kažu da vaļa. Kad gajde uzvise, nek poskoči, kad se snize, nek se spusti, kad potitraju. nek i on poigrava, pa će biti dobro. Prije dvanaest godina igrale su u Otoku najboļe Stana Kalavardina i Kata Rojtanova. Stana je igrala visoko, a ne previjala tila, nego se dizala i spuštala, ko šiba iz vode. Igrala je ko žalac, visoko, komice, ponosito, hitro, a mirno. A Kata podr'tavala cilim tilom, kidala se i uvijala. Bila nemirna ko tičica na grani, kad sa sebe rosu otresa. Uvik su igrale jedna do druge, svaka je igrala drukče, a opet je bilo složno, pa opet nisi mogao pogodit, koja boļe igra, jer se je svako čudio i jednoj i drugoj, kad ji' je vidio.

Pjesme u kolu. Štogod se kad s kim razgovara, to se može i pivat. Prije su se pivale u kolu dugačke pisme, pa se je moglo kolo igrati i bez gajdaša. Sad se tako kolo kad tad poigra. Posli se je igralo, a nije se pivalo. Do poslitka postadoše ove sitne pisme za kolo, pa se sad obično i piva, kad se igra.

U Privlaki se je najviše pivalo prije dvajest i dvi godine, kad je Đula Jurića divovala, jer je ona bila prva divojka, a najviše je u kolu pivala, pa su i druge pivale glede ńe. Posli ńe je puno pivala Slava Matića. Bila je bogata, a u crkvi je bila počimaļka. Udala se je od petnaest godina u Pere-Antolovu kuću, pa je više pivala ko mlada, već ko divojka. Godine 1881. počela je mnogo pivati Evica Matića, a i ona je posli bila počimaļka. Ja sam je slušao 1882. god. 21. rujna. Pivale su joj divojke, žene, momci i ļudi, a ona je od sedam sati na večer do dva sata posli pol noći svima pismom odgovarala, al je odgovarala tako, da nisam nikog drugog razumio, do li ńu, jer joj je grlo jasno, pa druge nadvisi, a pamet brza, pa jim pisme dostizava, da prije odgovori, već što je onaj svršio, koji joj je počeo pivati. Posli Evice bila je u Privlaki počimaļka Reza Oržića, ali ta nije znala pošteno zapivati. U Otoku su se ļudi stidili, kad su je čuli, što u kolu govori. Bila je u četrnaestoj godini, kad ju je parok istirao iz reda, pa se je posli slabo pazilo na ńezine pisme.

Otočanke su prije trideset i više godina puno pivale u kolu. Onda se je igralo: „Ajd na levo", pa „Dere" i „Joj, joj". Onda se nisu nadpivale, nego su u slogu pivale pisme, što su se mogle u takom

kolu pivati. Godine 1883. puno je pivala Liza Vukova, a posli ńe počelo se je pivati, ko što se nigda nije. Prve pivačice u kolu bile su Đula Andrićeva, Eva Ilarkova, Stana Kalavardina, Kata Rojtanova, Marica Jurina, Nana Šumarova. Sve su znale pod jednako pivati, pa je to milo slušati.

Otok. Sl. 61.[2] Otočke počimajie (g. 1897.).

Dok je Pava Subašin bio momak, on je bio prvi pivač u Otoku[1]. Kad su se ove divojke razudale, prestala je pisma u Otoku, jer je Marija Galova priotela vladu, a nije bilo drugi' divojaka, koje bi joj mogle odgovarati, pa je sama ona pivala u kolu, a druge šute, pa je slušaju. Sad se u Otoku opet mańe piva, već što se je prije pivalo, jer gospoda zabrańuju kolo i gajde, pa se mladež boji gospodskog zuluma.

Koja divojka najviše pisama zna i najboļe piva, ta u kolu počima, ako ńih više pivaju skupa. Onda, ako se koja koje pisme siti, rekne ńoj, pa ona zapiva, a ove za ńom r o ž e. Ako ta divojka ne dođe u kolo, a ńezine druge ne znaju bez ńe pivati, onda one šute u kolu, ili pivaju uz koju, koja se usudi, da u kolu vodi.

---

[1] Kad je Pava Subašin bio momak, poderali mu se opanci, kad je bio u poļu, on sio, da taj poderani opanak zakrpa, a u to čuo, di frula svira, pa poletio bos u kolo. Drugi ńegov drug vidio, di su mu opanci, pa ode i prišije zakrpu i na čitavi opanak. Kad se drug vratio u kolo, počeo mu Pava pocikivat rugajuć mu se pismama, a onaj mu otpiva:

Ovdi igra domišļan u majke,
A drugi mu zakrpo opanke.

[2] U III. sv. treba popraviti na str. 26, 41, 43, 49 mjesto sl. 1., 2., 3., 4.: *Otok. Slika 57., 58., 59., 60.*

Najlipše je poslušati, kad ne pivaju divojke u skupu, nego sve jedna po jedna. Onda se obično natpivavaju. Jedna zapiva, druga joj odgovara, pa se to onda pivajuć razgovara. Ako se divojka s divojkom srdi, pa ńoj zapiva, a ona odgovori, eto ti gotove svađe. Onda se rekne, što je bilo, i što nije. Ali to ne bude često. Ja sam samo dva put slušo tako pivańe[1]. Zato evo to kolo, koliko se sićam. jer nije baš doslovce sve ovako, kako se sićam:

Govorilo se, da će niki učiteļ prositi Evu Ilarkovu. Eva drugovala s Đulom Andrićevom, a obadve se svadile sa Stanom Kalavardinom i Katom Rojtanovom. Ove su opet bile drúge. U kolu zapiva Đula:

Čuješ, Eva, danas je nedeļa,
Ti ćeš ļubit mladog učiteļa.

Kata i Stana pri'vatile:

Oj ti, Eva, ti si kano tuga,
Za gospodu namiće te drúga.

Eva:

Ja sam bila, kupam se u mliku,
Na dukate primamit ću diku.

U to zapiva Marija Sokalića Mari Ješinoj:

U što si se zagledao, diko,
U dukate u cure puļate!

Đula mislila. da se to piva Evi, pa odgovara Mariji:

Oj Marija, alaj si raļata,
Muka ti je, što nemaš dukata.

Kata i Stana:

Oj ti Eva, kroz Vitkovce nè'di,
Meštar Ferda u tebe ne gledi.

Eva se nasmijala iza glasa, a one pivaju daļe:

Gle, kako se Eva slatko smije,
Vaļda misli, da istina nije.

Đula:

Dvi se štrańge uplele,
Da su boļe debele:
Anđelija visokija,
Rojtanka crnija.

Za Đulom se šaptalo, da voli ożeńena čovika, pa zato Kata i Stana odgovore:

Čuješ, drugo, to se piva nama,
Što ne ćemo prkosit ženama.

Đula:

Ja ne ļubim ožeńenu diku,
Samo hoću, da imam inoću.

Kata i Stana:

Ne ļubimo ožeńene ļude,
Već poštene, momke nežeńene.

[1] Obadva sam kola sa drugim svojim pismama pozajmio Klotildi Kučerovoj, pa nisam dobio natrag, a ne znam, di su.

Marija Abramova se javi:

Danas mi je govorila mama,
Da je meni našla diku sama

Stana i Kata: Nema roda, dok ne rodi mama,
Nemam dike, dok ne nađem sama.

Marija: U snu snivam, da dragoga nemam,
Al na javi ko kike na glavi.

Kata: Tvoj je dika reko na divanu,
Da on voli moju drúgu Stanu.

Marija: Nek je reko, otet mi ga ne će,
Moj je dika i mene uzet će.

Đula (Kati): Crnu malenu
Ne uzmi za ženu;
Čuvaj se đavola,
Da ne sidne u kola!

Kata: Što si, diko, za mnom viko,
Kad sam išla priko puta!
To je Đula onda čula,
Pa je zato na me ļuta.

Kata i Stana: Gle inoće, kako se namaļa
Ko krmača, kad se sva ukaļa!

Đula se nije maļala, a Kata je bila blida, pa zato Đula odgovori:

Šibaj dole rumenilo moje,
Šibaj s mene, idi na zelene!

Stana: Oj inoćo, živina te jila,
Ti si moju košuļu nosila.

Pa opet: Inoća mi rumenilo troši,
Ide k misi u traļavoj koši ...[1]

,Evo, kako su se dvi u Privlaki natpivale:

Prva: Ja sam svoje naučila lane,
Da ne ide kući, dok ne svane!

Druga: Oj inoćo, ne voli te dika!
Mene voli, a s tobom govori.

Prva: Misliš, gadu, da te dika voli,
Što on s tobom medeno govori!

Druga: Misliš, gadu, da s' od mene boļa,
Što j' na tebi velika nevoļa!

Prva: Ide jesen, ide mala gospa,
Uda' ću se, a inoća osta!

Druga: Uda' ćeš se i pokaja' ćeš se!

Prva: Oj inoćo, što si tako ola,
A ne nosiš ni na vratu slova *(dukata)!*

---

[1] Ostalo izostavļam. — *Ur.*

Druga: U mene je zlato u ušiju,
U inoće sve na veresiju.

Prva: Oj divojko, idi kaži dadi,
Da od puta tarabu zagradi!

Ovoj je bilo dosta, pa se izvadi iz kola i ravno kući, a do nedi|e zagradi joj otac avliju u čamu|u. Ima toga, mogla bi se napisat čitava kńiga[1], jer piva momak curi, a cura momku, inoća — inoći. žena ženi; a osobito ove znadu katkad i zagustit. A istom, kad se cura obori na buduću svekrvu, koja joj zabav|a! Spazi cura, da je i svekrva kod kola, da bira snaje, a ńoj zabav|a, pa će opajisnit:

Mene grdi jednog momka mama,
Ko da sam se nametnila sama.
Eto ti ga, ne otimam ti ga!

A ńezina druga će još bo|e bocnit:

Oj svekrvo, nemoj me grditi!
Nije sila, da ti |ubim sina,
Nit zla vo|a, da budem ńegova.

Vidi svekrva, da bi mogla još šta dobit, ako kod kola ostane, pa se polako uda|i. „Nevo|a je u'vatila, nepoštenu, kako mi piva! Ne ću je uzet za te, ma dovela crnu ciganku u kuću!" dočeka sina, kad se od gajdi vrati.'

Kad se tako piva u kolu, kaže se: nadpivivaju se.

Kad se podvikuje, pivaju se ovake pisme:

Lipa cura, da kako je,
Lipa je, da šta joj je!

Pa: Digni glavu, nisi vla',
Šokica si, ko i ja!

Kad se nadlajavaju, pivaju nepošteno. To se ne smije napisati. Baš, što se još kako i može, evo:

1. Šuti, ne bali,
Ništa ti ne fali!

2. Al poskoči kano baća,
Al prolaja ko krmača!

3. Pita dika: Mo'š li?
Po'nda šapće: o'š li?
Dä da bi, da šta bi!

4. Banak je, nezgoda je!
Furuna je, vrućina je!
Svit gleđe, sramota je!
Nedi|a je, grijota je!

Kao podcikuju, pivaju nepošteno:

1. Iju juha, svitu muka,
Što sam cura lepa;
Al nek rekne čiča Đuka,
Da baš va|a seka!

---

[1] G. Jos. Lovretić zapisao je i poslao „Zborniku" preko 1.300 stihova, što se pjevaju u kolu, pa i to nije sve. Kad se razredi, tiskat će se i to. — *Ur.*

2. Iha, uha, nedam k sebi,
Privuci me, pa ujedi.

3. Iju, juha, čiča Đuka,
Stere ti se kabanica,
Ļubi ti se gazdarica.

Kad podbadaju u prkosu, pivaju ovako:
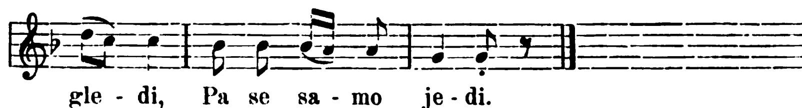
1. Je l' ti muka, je l' ti žo?
Pari oči na koto!
A što o'š, kad nemo'š!

2. Evo vidiš, di stojim,
Ništa te se ne bojim.
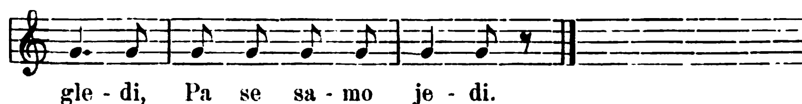
Kako se pripijeva u kolu.

Brzo.
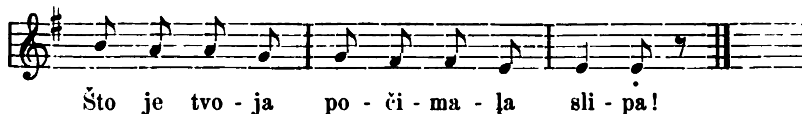
1. Rad mi ni - je, Tko s'na me-ne smi - je, Več tko
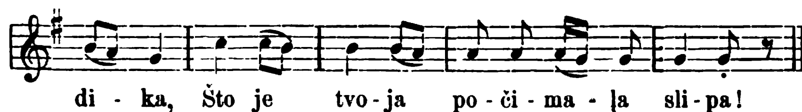

2. Rad mi ni - je, Tko s'na me - ne smi - je, Već tko

3. Oj, O - to - ku, je l' to te - bi di - ka,

4. Oj O - to - ku, oj O - to - ku, je l' to te - bi

5.

Je - si l', drû - go, u - pi - ta - la di - ke, Ho-će l' mo - ći, kad ve - če - ra, do - ći.

6.

Ka - ko me - ni mo - ja di - ka ve - li: Bu - di mo - ja, Ci - ni, što ti vo - ļa.

* *Oko kola*. Kod kola se obično skupi cilo selo. I staro i mlado stoji, pa gleda, kako mladež igra. Koliko put stoje stare žene, pa prigledavaju na divojkama ru'o, koliko put idu, da izaberu snaju kod kola! Ko kaje, taj ne igra, ali dođe kolu, pa igru gleđe. Ima i mladeži, koja ne igra, pa opet voli ići gajdima, da vidi kolo i da pisme čuje. I dica ne igraju, ali se jatom kupe oko kola.

Ko je za igru i za pismu, najboļe mu se srce razblaži u kolu. A ko je za vitar, opet ide u kolo, jer se ondi skupi uz pošten svit i kojekaki seoski smet. Mnoga žena je oplakala svoju sreću samo za to, jer joj je čovik volio u kolo, pa ondi našao zlotvora ženinu životu, koji joj posli srce izjeda.

Moje uspomene iz kola.

Napisao dr. A. Radić.

Ne mogu se oteti, a da i ja koju ne kažem. Kad sam uzeo u ruke ove rukopise, da ih priredim za tisak, opet sam oživio i živio sam — u otočkom i komletinskom kolu, pjevao i igrao u duši i u zbiļi.

I ja sam se rodio u selu, ali moje Trebarjevo nema kola, ne zna za kolo. Gledam tê otočke i komletinske djevojke i momke, žene i ļude, starce i djecu: po odjeći, po držańu, po misli, — u mnogom su kao i moji, vidim i ćutim, da su moji, mi se razumijemo. — ali kolo mi je novo, toga u prvi mah ne razumijem. Gledam i

Otok. Slik

Kolo.

slušam, i za čas više nisam znao, da sam u Otoku, a da se ne bojim, da bih površio, rekao bih, da nisam znao, jesam li i na svijetu. S početka kao da sam dozivao u pamet sve ono, što pišu učene kńige: o početcima ritamskoga ļudskoga gibańa, o svezi toga gibańa sa stihom, o početcima poezije i drame; kao da sam počeo pomišļati na grčki dramski kor, poslije na agoru, na forum, — dok me napokon nisu sve tê misli ostavile, a ja ostao sâm sa svojim očima i ušima, a duša mi se kao slila s dušama u kolu, koje su živjele i uživale samo u onom časku.

Pa što je to takovo u kolu, da se tako neodoļivo doima?

Mladost i ļepota — ļepota u tijelu i odijelu, — milina svirke, pjevańa i igre, a nada sve duh, duhovitost, mi bismo rekli.

Mladost je sama po sebi život i poezija. Ļepote same po sebi možda i nema toliko u kolu, ali sa svim drugim: s odijelom, s držańem, igrańem, pjevańem — glasom, vještinom i mišļu — ujedińuje se u pojavu punu života i miline.

Ako treba dokaza, da duša gibļe čovjeka, da je gibańe onakovo, kakova je duša, eno vam dokaza u kolu. Čije je gibańe nalik na medvjeđe, — i duša mu je na medvjeđu nalik. Djevojke se, što sam ih vidio u kolu, kreću — ne znam reći drugačije, nego da nepoznato razjasnim pomišļenim — kao vile. Nisam si toga mogao drugačije protumačiti, nego da duša svladava na teški posao naučene, a često i umorene mišice.

A pjevańe! Naučio sam, što se kaže, „ariju"; učila je i moja žena od ńih čitave dane; i pjevali smo, — ali to meni nije ono; nije ono, kad iz ńih radost pjeva, tuga pjeva, bol pjeva, duša pjeva, — i slušajući se veseliš životu, i tuga ti dolazi, i bol ti umine. I vještina se ne dâ dostići: isti je glas, isti je slog glasova, — ali nije isto.

A pjevajući i igrajući — kao da glume: ne osvrću se, ne razgovaraju, gledaju preda se, ili malo podignu glavu i oči, — ali kao da ne gledaju. Čini ti se na časove, da obavļaju sveti kaki obred.

Skupile su se u „kraļice" i počeše igrati. Znale su, da ću ih „molovati". Na jednom čujem, kako pjevaju:

Oj molere, moluj mi maramu,
Na maramu moje dike glavu!

Još u čudu nad tom improvizacijom čujem:

Oj molere, moluj živu sliku,
Da dozovem svoju staru diku!

Kad su prestale, stanemo razgovarati, a kad su se opet počele hvatati u kolo, opazim ńekima o pojasu zlatom izvezenu trobojnu tkanicu s napisom: „Živila Hrvatska!“ i pogledam to bliže. To su djevojke opazile. Za čas čujem iz kola:

Oj Hrvatska, i ti si na glasu,
I nama se viješ o pojasu!

Nikad, mislim, nisam bio srećniji i ponosniji, što sam Hrvat: nikad se nije — mislio sam onaj tren — lepše slavila Hrvatska; nikad mi nije pomisao o Hrvatskoj bila jasnija i milija: tu sam ju vidio oživlelu i živu, slavlenu i lublenu u ovako miloj i lijepoj pojavi.

To im nije bilo dosta, pa nam zapjevaše i drugu:

Ja ću sebi slova izrezati —
Izrezati: živili Hrvati!

Druge sam nedjele pošao s preč. g. župnikom Karlom Stručićem prema kolu, što je igralo pred ńegovim dvorom. Tek, što smo se približili, čujem iz kola:

Gospodîne, nešto bi Vam rekla:
Jesu l' Vaši gosti iz daleka?

Ej, da mi je bilo kako uhvatiti se u kolo! mislim i danas. Pa da mi je bilo znati smišlati, slagati i pjevati, kao što one znadu, bio bih im pred čitavim onim svijetom otpjevao: otkuda sam i što me je k ńihovu kolu dovelo. Bio bih im zapjevao, da je i ńihovo kolo na glasu, — ali više na zlu, nego na dobru; bio bih pokudio one, koji kolo rastjeruju, a drugdje zla ne vide; bio bih im zapjevao, da je sreća života ńihova u ńihovu biću . . .

Kolo je u Hrvatâ i najbliže im braće pojava vanredna, u Evropi u ovom obliku danas jedina. Šteta i grjehota, što je poznato samo s policajnoga gledišta. Ono ima povjest svoga razvoja, kao što je ima — u ostalom — i svaka socijalna institucija. Sreća, što se je još toliko sačuvalo, da se vide glavne faze razvoja. Zanimlivije studije od studije o kolu ne mogu pomisliti.

Bukovica.

Narodni život i običaji.

Piše Vladimir Ardalić iz Đevrsaka[1].

Kraj. Bukovica se prostire, i za'vaća dijo sjeverne Dalmacije: Obrovačka nemalo općina sva, benkovačka to tako, kistańska općina sva je, što se zove Bukovica; selo Đevrske spada pod Bukovicu, koje je općine skradinske, i koje je na međi Ravnije' Kotara, oklen su junaci bili, kao: Janković Stojan, Smiļanić Ilija, Močivun Vuk i još drugije' dosta ima, od koije' se pjesme uz gusle pjevaju. U Bukovici su ajduci bivali te i od ńi' pjesama puno i puno ima, kao što su: arambaše ajdučke bili Drača i Kutlača. Kutlača je ubijo devet Jovana, devet svoi' imeńaka, za koga je guveran 50 'iļada onda u zgoļnije' cvancika' potrošijo, dok ga je živa u'vatijo; od koga ima velika pjesma, što sļepci o godovije' uz gusle pjevaju po kućami, đe ima zvanica (gostiju).

Mjesta[2]. Medviđa je naj jače selo u sred Bukovice. Tu su nemal svi katolici. Ovo je daleko selo od Đevrsaka prijekim putom za deset miļa. — Nami međaši selo Nunić, đe su kršćani i 'rišćani izmješati, kamo je i crkva sv. Ante, i parok je tu kršćanski. — I Kistańe, kamo je općina, i sud, katolika ima; sudski su svi činovnici, a i dućan jedan samo katolički ima, a ono su sve pravoslavni, ili ti 'rišćani. Ispod nas u selu Ostrovici 5 kuća katoličkije' ima, kamo se nalazi i crkvica sv. Ante[3]. U jug našeg seļa međaši Bribir. I tu imadu tri kuće imućne kršćanske. — Za jedno tri do četri miļe od nas nalazi se selo katoličko Vaćane, u kom ima

[1] Ostavļam ne samo jezik, nego i pravopis g. Ardalića onako, kako je napisao. Razumijevańu to ne će smetati, a za jezikoznanstvo bi gdjekoja pravopisna pogrješka mogla dobro poslužiti. — *Ur.*

[2] Nabrojena su samo 'rišćanska i mješovita. — *Ur.*

[3] U kojoj sam ja iz vanka zamjerijo uzidat kao prosta građa spomenik kraļa Zvonimira, koga sam spasijo, da ne bude po običaju razbijen; a da su ga znali proštiti, ipak to bi mu bilo. Od koga što bi, to o'đe ne ću kasti; kad svijet može zagonetke pogađati, i nek pogađa i to. — *V. A.*

samo jedna pravoslavna kuća bogata[1]. Tako isto u Dobropoljcije'. jednake dalečine, ka i do Vaćani, ima pet kuća katoličkije', a zna se, kad nije bilo nijedne, nego sve pravoslavni[2]. Ni selo Rupe nije daleko od nas, bi' će do ńi' 4—5 milja puta. A Ićevo je još bliže. U Rupa' ima 7 kuća pravoslavnije', ali kako su one postale, stvar je smiješna, ali je istinita[3].

Narod[4]. *Ćud.* (Bukovičanci.) U Bukovici, koja se prostire od Krke pa do Karinskog mora, narod je jedan, koi je pun vračara i vračarica. Vila niko nije zaboravijo: i dan današńi da ij opažaju, kažu, i čuju pjevati. A baš sav narod je vilovski. U vrijeme proljeća, đe se god popneš, čuješ pastirsko dozivańe ovaca i pjevańe na svake krajeve. Ma svirale svire, ćurlikače ćurlikaju, da se razliježu brda i doline; diple jesu i po gotovu. A tice ope' u svake okreću, da se ne može od miljka slušati. I u zimno doba narod je veseo pasući svoje blago. Povr' svega, što je vlast svoj Bukovici oduzela oružje i ima

[1] Tu kažu, da je bila jedna cura isto kršćanica, pa ode krijući za 'rišćanina. Umru joj roditelji, a ona sa svoim bêgom dođe stati, ka u svoju kuću. Istina, da to nije po konči mješćanma, da se jedan 'rišćanin bâši na kršćanskom žitku: da ńesu naokolo obližńa sela 'rišćani sve zgoljni, ovi bi toga izpurlili otalen, ka bi i 'rišćani bili protivni kršćaninu. Po taj način ne samo po vjeri da mrze onog, koi dođe curi tako u kuću, ma svakako zlo je taj svaki zvani uljes *(uljes)* viđen: za opstati valja da je svakom podložan i pokoran, da u svaku seosku koledu pristane, i to najprvi, da koi porez dava, što ij seljani pro godine među se za koje posle više puta kûpê, o čem će (t. j. tije' porezije' ili poreština') biti kasnije riječ.

[2] Tako da je jedan katolik staja u najmu u kući pravoslavnoj, koja je bila bogata; onda da je došao bijo pomor na selo, i u toj kući svi pomru do li' jedne cure i toga sluge katolika. Bogme se oni sńuše i ostanu gospodari tu za uvjek, da im je sve napredku išlo, tako da su se nakopitili zvani Ivkovići, te sad razdjelili na pet kuća, i uvjek bolji stoje od drugije'. Ben da ńi' nema pram tim selom, u kom su, nek *(neg)* šaka pare, ali više brane korist seljansku, neg oni, koi su starenici; jer oni su najgori devorcu, da mu ne dadu ni stupiti u kuvin svoji' seljana: za to se najviše zavađaju, koi brani svak svoj gaj, kao svoju domovinu od neprijatelja, o čem će kašńe biti riječ. Ovi Ivkovići prem su katolici u pravoslavnom selu, đe ima i pop svoj, dobro su viđeni sve i od popa, jer su pošteni za svakog seljanca: o Božiću jedni u drugije' idu piti; tako ope' o krsnije' imenije'.

[3] Doći će na svoje mjesto. — *Ur.*

[4] Općeniti ovaj i kratki uvod, što ga je g. Ardalić napisao kao odgovor na ńeka moja pitańa, kojih nema svih u „Osnovi", potreban je radi lakšega razumijevańa, kad uz veliko obilje građe nije nade, da bi se skoro moglo sve ovo iznijeti opširno po „Osnovi". — *Ur.*

je na umi sporad bivšije' ajdukâ, isto zimi, kad se izađe na brda, čuje se prasak pušaka i štekit vižladi lovačke za zecovma, i đe jedan drugom dovikuje. Ugaju i đendari poplašiti kadgod te lovce. Lov nije zabrańen u zimno doba, ali oni 'oće da puške odnesu onom, ko nema dopušta je nositi. Da drugča ij po kršu za dugo gonaju. Lani se vraži ogreš dogodijo u Vodica' (Bodulije') nedaleko od nas: Dva brata bila u lovu, a đendari se zatisnu za ńima, te ala da ij

Bukovica, sl. 1. Ovčarica iz Vaćani.

gonaju po pustińi. Najkašńe đendaru se dodjalo, pa kad je vidijo, da Bodo ne da puške svoje, neg to više bježi, — a on zapali u ń. Brat toga, kad je vidijo, da mu je brat pao i kotrļa se u krvi, a on ne budi ļen, zapali u istog đendara, koga na mjestu odma' ubije. Sreća, da nije imao puške dvocjeve, i onoga bi u onom zoru drugoga ubijo. Vodala se pravda i vodala, đurati oproste ovog, što je đendara ubijo, i tako Boduli ostaše junaci. A kamoli Bukovičani u prve zemane i ńevi ajduci! Kogod je čuo, da je Bodo ubijo đendara, svaki veli: „E, junače, cvakćela mu ruka!“ Bukovičanac naš, ako i ne more biti više ajduk, jer je nestalo vjere, ali mu je drago nositi

ajdučko odijelo: neka imaju na umu, da je i on od onog korjena potekao. Još, kom je ćaća, oli đed bijo ajduk, on se s tijem diči i uznosi, pa se još uzdiže reći u česovom pregonańu: „Ni mom starijemu nije svak šoda ni brnba ispod nosa, pa ne će ni meni“.

(Boduli.) U Bodula, — u koije' je sve drugovačije: nošńa, govor pa i obličav; Boduli su svi plavi, i bjele kože, žućkasti, a ženske im nikakve crnomańaste nema — život je sav u ńi' drugovači. Bogomoĺni su od pravoslavnije' i od katolika, koi u Bukovici živu, jer on, kud god ide, brojanice (krunicu) nosi i Bogu se moli. Kod kuće kad su, pa kad zdrava marija zvoni, oli na podne, đe je god koi, kapu skine i šapće. Ako se nađu đe u skupu, oli u krčmi, a da zazvoni podne, ili u veče, onda svi u jedno grlo na glas Boga mole: jedan počme prvi, a drugi za ńim svi. Sasvim što su oni vaĺani težaci, kad im ko umre, ocrne kapu, pa đekoi pušte i bradu, da je ne briju za godinu dana. Bukovički katolici, ka i pravoslavni, ne znadu, što je ta krunica nego mjesto ńe, kad nema dopušta za pasom nositi kubure, on je u torbak metne; kad ko najaše na ń, a on mu je razglavi i očata sve od neba do zemĺe. Da nije tako pri kojoj prigodi, a da mu je krunica u ruci, kaže, da bi kod ńe pogino. Bukovičancu nije do toga. On putuje po pustińi i gori, đe nema svijedoka. Kad bi ga što zadesilo, svijedok mu je i sudac tica kosovica, pa mora da ozbiĺan postane, kom je u prve zemane bila puška šarka otac i majka, kabanica kuća vječnica; đe on sviće, tu te ne omrče, nego za svoim blagom ide od paše do paše, i dok su ajduci bili, od planine do pećine, pa otalem ucjeńuj bogataše lacmane, da ne odnose podvornica jadnom težaku na duši. A Bodo, dok radi, u poĺu je, za sunca dođe svaki kući jašući na mazgami i magaradma, premeće očenaše (krunicu) i šapori. Je li zveknula zdrava marija, svaki u kuću se zbije, rijedko koi da se posĺe kuda može viđeti. Tvrdo vjeruju, da ima vukodlaka, protiv koije' zapise o vratu nose, u ńima vosak nekakav i pamuk blagosoveni. Ti zapisi dospjeli su i do Bukovice, jer guštaju kako koi na škoĺu Pagu, đe se sô gradi od morske vode. Końâ tu ne vidi se, a magaradi do 400 imade, u proĺeće puladije' (ždrebadi ńeve) ima, kolik Bože prosti na broj, i velikije', — i na svakom zapis, od crĺenog gajtena (!) ili struke: omotato je oko ńega po vr' plećâ, pa svezato na grudije', kamo visi na četvrt i zapis u crĺenom skerletu za tri do četri prsta širok, da 'nako viseći ĺepo sliši puletu; još kad se zaigra, a on tandiriče. Pitam ja: Zašto je ono? Rekoše mi, da je sporad maĺka. Čudim se ja, što je to maĺak. Onda mi kazaše, da žena, kad pobaci djete, da

se od onog stvori maļak, da ne bude viši od lakta, kapu crļenu da na sebi imade i čizmice do koļenâ, i mamuze na ńima, pa da mu je najdraže ja'ti na puletu; na koje god on uzjaše, umori ga, i krepa, a na kom je zapis, da na onog ne smije, i ono da ostane živo. Pitam ja: „Koliko ti zapisi guštaju?“ Rekoše mi: „Kako koi; ima ij daļe vijorina: ali niko ne žali dati, kad pomaže.“ Ko te zapise gradi, ne da mi se izreći. Eto. nek pogađaju. U bukovičkije' katolika i

Bukovica, sl. 2. **Ļudi iz okolice skradinske.**

pravoslavnije' nema toga maļka, nego orko, o čem će biti kašńe riječ.

Razlike u živļeńu (Duboka Bukovica, Dońi svijet, Boduli.) Narod jednako živi počimļujući od bliže mora, t. j. od Bodulâ, pa sve do planinâ ili ti turske međe (Bosne). Mi, koi smo bliže mora, vele, da smo bliže i Boga, jer moremo, što 'oćemo cijeńe dobiti, jer nam nije daleko otići pazariti na svoije' końije'. A onijem, koi su daleko, a ima ij, da ńesu mora ni vidli, oni u trgovaca svoije' kupe, ono plate duplo, što mi jednojstruko na majdenu t. j. u trgovaca morski'.

Običaj isto jednaki ćeraju i oni, koi su na domak moru, zaludu je, teke pokvaren. Zivļeńe boļe imadu, jer se, kako je rečeno, lašńe mogu i cijeńe svega dobiti, neg oni u dubokoj Bukovici: jer ti, zauļena, ima ij, da nikad ne edu, pa ni osoļena, nego mjesto uļa u ļetno doba, pa dok god teče, varenikom začińaju zeļe, pulu i varivo. A pošto skupļaju u kabliće pjene i slaku, što se uzļuti, i to im biva na mjesto uļa. Ni za vino iz duboke Bukovice ne znadu, nego od goda do goda; i to ona·čeļad, kao čobani i ženskadija, ne će ni o godovije', da ga piju, samo što, kad zapale svijeću, okuse, te kako ga ńesu naučili piti, kažu, da im stumba. Onda pri'vate vodu, koju su naučili, a dognato vino posvire muškići, oni, koi su često po putovije', te su se više puta oda ń i okvasili.

U opće duboka Bukovica s blagom žive i gonaju ga za pašom boļom. Ima ij, koi su sav svoj vijek proveli pasući ga, i koi znadu, što misli ńegova ovca; a ovce ńega poznaju i slušaju, one svaki ńegov švîk znadu: je li ńev čoban đe lega, onda i one oko ńega: uǵa taj ńev čoban, kad ga dođe voļa za varenikom, podvući glavu pod vime, pa se nasati do mile voļe. I kažu, da ga se to tako dobro primi: zdrav je bukovički svaki čoban, kršan je i jak, jer ga ne dere motika, ka primorca.

U opće svi Bukovičani malo rade motikom, nego ono, što s plugom usprļaju, đubra dosta imaju, pa nagńoje, a često se i kiša u ńi' navraća, jer je gora velika i brda, koja pritežu, kažu, kišu, koje ńesu oni želni nikad ļeti. A pri moru je sva gora posječena, nešto davno od Mlečana, a nešto od sadašńega svijeta, jedan mimo drugog kradući te prodavajući u grad, koi je blizo, da kupe soli. Pa ne samo da je posječena gora, ma i pańe povadiše, te sade vinograde, na koje je bolest napala, peronospora (oni zovu: medena rosa), te sad ni vinograda, ni gore, nego tako na goli kamen krupa se često navraća, jer kažu, da gora priteže kišu, a goli kamen krupu, koja ne će da se smiluje na vinograd: kad je grožđa u ńemu, kažu, da je krupe punu torbu prońeti pro vinograda, da mu ne bi dobro učinila. A jedan veli, da je napaka drača i krupa, al da bi opet voļeli stati bosom nogom na krupu, neg na draču.

Osim Bodulâ ńeve međaše Bukovičani zovu dońi svijet i roba dońska, koja je malo različitija od bodulske. Čudo ovi ne opće s Bukovicom našom, a Bukovica š ńima, nego da bi kade o godovije' išli jedan u drugog što pazariti, kao doński ļudi da bi išli krmaka kupovati u ovije', jer ij na krdove imadu, i prostrancije imadu za pasti ij. Bukovčani o godovije' natovare na końe žita te u dońskije'

ļudi kupuju vino i rakiju, dadu robu za robu. A živļeńe im je jednako i duša im je jednaka. Samo ovi, đe su u vinu, više se svađaju, i češće se dijele, baš svak po samo stoji; a u Bukovici i sad kućâ ima su 80 čeļadi, jer nemaju vina ni rakije, pa su mirniji, ništa ij ne uspaļuje, da se zavađaju, a od zavadńe rađa se dijo. Iz trijeznog Bukovičanca ne će se čuti nikad besjeda truńava, ka onije', što iz ńi' vino divani; nego on, što kazuje, sve polagano veže riječ uz riječ, od početka pa do svršetka, o čem što divani. U sud kad bude

Bukovica, sl. 3. **Žena i djeca iz Đevrsakâ.**

zašto zvan, on ne zna u kratko ništa kazivati, nego po svoju i istinski, da sudcu dokońa ćutiti ga, pa mu reče: „Brže kazuj i u kraće!“, a on mu reče: „Ja, gospodine, ne znam, neg ovako; bez početka ne mogu kasti ni svršetka; a kad ti se grsti slušati me, onda ne bijaše me ni zvati“. I tako za jamiti ga se sudac, oli pisar, kako god predrapi i skrati mu ispit, da ni jedan cijelu stvar, kakva je u naravi, ne more da izkaže, jer mu stiskuju usta. Još, kad se trevi biti blizo ručak, težak sit u preturu dođe, a pisari gladni pišu, onda se čuje svega od jednog i od drugog, nikad one riječi ne pišu se, man da đe koju, koje se izgovaraju; nego okreću je i prekivaju, da više

puta, kad osude izađu te kad im ko pročita ispite svjedoka, oli koga, odma' će reći: „Ja tako ńesam reka, kako e to?". te da je najpravije suđeno, štetna strana će reći: „Tu je neko podmićen, kad se zapisalo onako, kako mi izgovarali ńesmo".

Kako reku, da se šolacaju, kad se sastanu dońani sa gorńijem Bukovičanma: da ne piju vina, ka oni; da mažu perčin maslom: da će ńi' više edan izjesti, neg tri dońska; da su perčinaši i divļaci: da nemaju ništa pitoma. A Bukovičani će ńima: „Zaludu ste bliže mora, ma mi ne gonimo žita od vas, nego k vami. Ako perčine nosimo, naši su: teško ti je svakoj onoj ovci, koja nije kapca svoga runa nositi, nego je vavjek gola. A što se mažemo maslom, a i vi uļem: s čim bi svoj perčin raspravijo! A što imate vina i rakije, a mi nemamo, vavjek vi gore stoite, jer se izopijate, pa jedan drugog uprdite, pa onda k vragu oba: vaj, koliko ima našije' u pržunu u Istriji, a koliko vašije'! Naš nema ni jedan, a vaš jedan izađe, a drugi uđe. Pa vi bliže mora i grada potrošitiji ste, da vam je trgovac sve odnijo, nemate neg sami vinograd i masline: to uga obiti krupa i bolest odńeti, te kad vam vali to, valilo je sve. A nami u poļu da sve propane, ostaje naše toliko blago i ovnovi. Ta da mļeko naše prolijemo, ozgo bi vas potopilo o'đe! Pa ako puno edemo, i ļudi smo: pogledaj nam lubinu, pa mi spremi užinu! U šake se ne boimo: svaki nas jedan vašije' triju." Tako se oni nadmudruju i svak svoim vali, makar na ńev divan da svi stoe dobro. Najkašńe ovi dońi reku tijem: „U nas je svaka voćka i smokva. a u vas nema, nego sami žiri, i vi ńeste ništa drugo, nego žirari." A ovi će tijem: „Bogme ako nemamo smokava, nemamo ni groznice: vi se ńi' u jutru na šte srce nadrete, pa se za ńima napijete vode, eto odma' po vas tetke grôje (groznice). Ako imamo žira dosta, mi š ńima krmke u'ranimo, pa ij vami prodamo za novce, koe ste u trgovca digli. Za ludu ste u svakom miļku kontra nas, ma još bukovička cura nije se udala o'đe u vaš kraj, niti bi: voli ona srkati vareniku, neg piti vino, — kao ni vaša po gotovu iz smokava ne bi došla u nas". Eto, rugala se bakra tavi, a crne obe. Đe ko nika, tu i obika.

Odjeća i obuća, kako u našem selu Đevrskama, tako baš u svoj Bukovici jednako nosi se. U obrovačkoj Bukovici perčine veće nose, da su u jednije' pali po ramenije', niti bi ga za rugo ostrigli: navlastito u našije' 'rišćana, kad se koi ošiša, reku mu, da je vini vratar. U našem kraju koporane nose modre, a rijedko da koi začarmi maramom ili peškirom glavu, man da đe na daļ ide. A u

dubokoj Bukovici crljeni su koporani, i čarme glavu, kud god se krenu, pa i kod kuće radnim danom. Više je navezenija roba bukovička, neg dońska.

Rugaju se jedan drugom, kad se sastanu u šali, jer su u svem drugovačiji jedan od drugog u obličavi i u robi. Bukovičani nose

Bukovica, sl. 4. Djevojka iz Đevrsakâ (u svakidašńem ruhu).

kapu s cvancikami, začarme glavu, kad idu u dońi svijet: to je ka neko veličańe. Na ńemu je jačerma, oli krožet od skerleta, na jačermi su toke od debele žice srebrene, kolači savijeni, oli su srebreni ilici jedan do drugoga, koje zovu puca, pa je ozgo obučen svr' toga koporan i na ńemu cvancike. Opasat je kanicom otkanom i izǵiǵatom, pa je povr' ńe opasat ope' kožnom pašńačom, za kojom zaprdi kuburu, ako ima dopušt; a dok je svak nosijo oružje, onda su za

pašńačom po dvije kubure bivale, i nož veliki, i još na ńem kita. Pa su na Bukovičancu izgigani benevreci (gaće) otjesni, pak su podkolenice, pa obuća izvežena i opanci: uprav sve ajdučko odijelo. s koim se oni ponose. A dońi ludi drkću, a navlastito Boduli, od tako ođevena Bukovičanca, o čem bi se mogla velika kńiga napisati, što se događalo u prve zemane između jedno drugije' u ajdučko doba.

Razlike u vjeri. Pravoslavni i katolici na sve ove krajeve jednako život imaju. Govor im je različit: pravoslavni govore: *đe*, a katolici: *di;* ovi: *bjelo,* a oni: *bilo;* ovi: *vjere mi* reku, a oni: *vire mi; sikira* reku jednako svi. U ńi' jednije' ovda, koi su dale od grada, ne more se opaziti u govoru nikakvu *f* ni *h:* na mjesto reći: *fala,* oli: *jorin,* oli: *fratar,* oni svi reku: *vala, vijorin,* i *vratar;* na mjesto reći: *vide ih* — oni kažu: *vide ij.* Rijedko će koi reći jednom gospodinu: *Vi,* nego: *ti;* a kad su dva, ili ij je više, onda reku: Vi gospodo, oli: Vi gospodari.

Katolici većinom svi kraćega su perčina. Roba im je više izvezenija (t. j. košule po koljerije' i po rukavije'): po vezu i po besjedi oni se svađe poznaju. Ženske su im u svemu i po svemu različitije od pravoslavnije'. Deset puta više na sebi vezove neke imadu, aline i careze(?) su im puno kraće od pravoslavnije', a to za to, da im se izvežene bječve bole vide na nogami. U pravoslavnije' je na svim ženskima pâs kanica, a katoličkije' nekakav litar, koju oklopi 'nako izliven svu po drobu, spried i strag, da je ne bi mogla balota iz puške probiti, jer je sav od kostera taj ńev litar na koži goveđoj izliven na neke kuke i kola. Niz Ravni Kotar jednako robu nose ženske od jedne vjere i druge.

Običaje jednake ćeraju. Selo Pristeg ima u benkovačkoj cirkuliji, kamo su jednako izmješati pravoslavni i katolici. Pravoslavni, đe je god koji, krsno ime slavi, kao i katolici svoe; ali u Pristegu svetog Vranu, koi dolazi na 4. oktobra, katolici ne štuju, ma i pravoslavni isto drže ga od davnije' davnina. Ima ij, da služe i pravoslavne svece, pa da im još i poste. Tako isto i pravoslavni poste neki svetom Anti i zavjete čine velike. U popova pravoslavnije' idu i nose im robu, da na ńoj mole Boga. Tako opet ovi u katoličkije', ako se koi oglasi, da ima starodavne kńige, trču mu i nose plaću. Neki proto Šuša u Šibeniku učinijo je 50 'ilada viorina s molitvami: Narod ka narod: čim crijevo na lijevo, trč popu, o čem će kašńe dula biti riječ.

Razlika u Bukovici, pa i svagđe ima između katolika i pravoslavnije', što za radi vjere jedni drugom rugaju se. To ne bi oni

ćeli, niti im je iz srca niklo, nego ima neko drugi, što tu braću od jednog običaja uvjek dižu na punat i zavađuju. Baš rade po tursku, jer kažu: kad god Turčin se moli Bogu, izgovara: „Bože, ne sjedini krsta, onda je naše carstvo!“ Tako baš rade na pravo-

Bukovica, sl. 5. Djevojka iz Đevrsakâ u svečanoj i čovjek u svakidašnoj odjeći.

slavnije' i katolicije', da jedan na drugog krivo gleda i imena nadjeva. Pravoslavne katolici zovu za poruganiju: rkaći, i da se krste mačijom nogom; a pravoslavni zovu katolike buńevcima isto za podruganiju, i da se krste lopatom. Jedni drugom nadjevaju imena od svake vele, ne to, da im divane iza leđa jedan drugom, nego sve u oči,

ili oko na oko. Ta podruganija biva polak u šali, polak u zazbiļu, naiskoli, kad se đe izmiješaju u kojoj radńi, da su zaedno, a Bože sačuvaj, što edan drugom pere i govore! Tvrdo vjeruje se, da se buńevci vukodlače, a pravoslavni da postaju očajnici, t. j. u grebu ne raspane se: toga drže za grieśnika, da je bijo živ[1]. A vukodlaka u katolika tvrdo se vjeruje da ima, te da se ne povukodlače, ugaju kosjerom vinogradskijem, kad je već umro, prerezati mu žile ispod koļenâ na butina': onda vjeruju, da se ne će dignuti, — o koima će kasnije biti više rečeno.

Najviše se jedni drugom rugaju izim popova. Pravoslavni nikako ne mogu da vratre vide, đe da se je opasao konopom, i đe je 'nako zabrijat, da nema ni brką, ni brade. A Bog zna, šta se iznosi, đe nema brade, ni brka, — ima o(d) tog dugije' pripovjedaka najpodrugļivije'. Pa ima, zašto su kvatre u buńevaca, da ij poste, a zašto u 'rišćana trapavice (t. j. četri petka, da za slavu mrse). O brali opet, zašto je pravoslavni popovi nose; opet, kako su postovi postali[2]. A Bog ti ga zna, šta oni jedan drugom nameću, koe najkašńe svrše šalom. Sa svim tim, što tako jedan drugom se ruga, ipak ženske u to ne ćâbe. Je li joj se smilijo momak, ona uteče za ń, pa koi bijo, a koja bila, da bila. Dragovoļno uzimļu cure jedni od drugije', ali iz kuće, da svi znadu, nikad ne(?), niti bi se to dopuštilo, jer popovi ne dadu, nego za to dobri su i kleti s oltara. Više katolici 'rišćanice uzimļu, neg pravoslavni ńeve, jer im zabrańuju.

Istina, da je vavjek od postańa bilo po nešto zadjevańa izim vjere jedni' u druge, ali su se ipak držali u preko blizom prijateļstvu: jedan drugom zajam davali i na ruku išli, pa zaedno u prve zemane išli bi i u ajduke, i u svako voevańe. A sad od nekog novog vre-

---

[1] U istinu, pošto mi je grobļe ciko kuće stojne, natrag nekoliko godina vidijo sam, kad su greb otvorali, u kom je prije jedan bijo prosjak zakopat na 15—20 godina, i rane je na nogami ima, te kad su greb otvarali(!), mrca su cjela izvadili i prislonili uza zid, koga su posļe motikami i lašunma raskomadali i zakopali opet sa novijem mrcom. I na Bribiru su nalazili natrag nekolike godine starinskije' grebova prigodom kopańa novije', i u ńima neraspanuti' ļudi: u jednog da su počeli ploču dizati do glave, kad se ukaza mrtac zdrav zdravcat, kapa da je na ńem čudnovata bila, a brci da su mu bili ka ruka debeli, te onda se poplašiše te brže boļe puštiše ploču, ka je i bila, a ozgo ńega sa'raniše jednog siromaka. Eto daklen, očajnikâ ima u nas.

[2] Da su bili papa i patrijarka trgovci od bakalara i suve ribe, pa da im je slabo kurila; onda da su se dogovorili i izumili postove pa metnuli na narod, za da im trgovina ribom boļe prođe.

mena Bože i Bože sačuvaj, što se je nametnulo i omrazilo, da su se gore počeli gleti pravoslavni s katolicim, neg u prve zemane s Turcima, i da nije carskije' bajuneta, te da je dopuštiti, pravoslavni bi seļaci doisto juriš učinili na sve katolike, kao što slučajeva ima izim međaša od kuvinâ[1]. Koliko popovi meću razlike i ziđu bedeme između jedne vjere i druge, toliko više učiteļi. Za pravo i po duši reći, samo u našem kraju, odkad su škole postale, odunda (!) se šes'

Bukovica, sl. 6. Đevrsačko grobļe.

[1] Kako je prije rečeno, da u selu Pristegu su izmješati od jedne i druge vjere, da što god imadu, u zajedno im je, a da sv. Vranu svi slave kao krsno ime po više dana. Pravoslavni spadaju pod parokiju sela Cerańa. Do sad tu se više pravoslavnije' popova izmjenilo, ali niko nikad nije prigovorijo. Nek se veseli svak na svom ogńištu, kako ga je voļa, jer svak se svoim vratima zatvora, i svakom svoe u svijeći uļe gori. Ali prošastog sv. Vrane trevijo je doći drugi pop od novog kalupa i kroja, to ala od kuće do kuće, ka čauš naređuj i moli, da nema niko svetkovati sv. Vrane. Ajde, neki obeta, da 'oće, neki da ne će. Kad u voči ńega, eto pope opet od kuće do kuće za viditi, sprema li ko što, kad i cigli navarijo i napeka, ka u voči Božića, a zvanice zasjele, ka i lani. Kazivali su, da je reka, da će kleti. Sad ne znam, je li, ol nije.

puta više mrze na katolike. Katolici uvjek stoje jednako s mirom, ne pomiču se, a pravoslavni goe mržńu dan na dan. Ne da to ńima niče samo iz srca, ne daj ti Bože! nego sve što ij na pu'uju drugi, naiskoli sad pred izbore općinske[1]. Ne daj Bože, da bi sad katolik uša curi pravoslavnoj u kuću, ka u prve zemane, natrag 10—15 do 20 godina! Ajde opet, imućni ļudi od jedne vjere i druge, pa koi su stâri, još se drže jedni s drugijem po starom prieteļstvu, i ne prima ij se ono, što im ko nameće, a mladi se bore.

(Nastavit će se.)

---

[1] Kako su u nas u Skradinu pravoslavni na upravi, pa se boe, da ne bi izgubili u napried, zato svašto iznose na katolike. U Marču mjesecu zatečen jedan, đe po Đevrskama 'oda od kuće do kuće, pa govori narodu: „Ako buńevci sad općinu nami otmu, najprvo će soriti u Skradinu crkvu sv. Špiridona našeg, te će na ńoj ozidati svoju; pak ćo onda soriti sv. Iliju đevrsačkog, pa na ńomu svoj manastir načiniti. Ako oni s nami obladaju, gori će nam biti, neg Turci u prve zemane. I vjera je ńeva gora, neg turska".

Mańi prinosi.

Muhamedanska ženidba u Bosni.

Napisao Muhamed Fejzi beg Kulinović.

(Svršetak.)

Svadba. Svadba može trajati petnaest dana, to je najduļa, ili samo dva dana, ovo je najobičnija.

Na svadbu se zove u prvom redu rodbina, u drugom najveći prijateļi, izuzev one, koji su u rodu s mladom, pa makar bili đuvegini najveći prijateļi.

Poznanici se pozivļu na „pilav". To je objed, u srijedu oko deset sati prije podne.

Ako te dođe netko zvati na pilav ili svadbu, podaj mu bakšiš, koliko ti može od srca poći, ali ipak gledaj, da se ne obružiš u bakšišu, to jest, nek ti na um pane ona: „Obraz vaļa, kum će doći".

Onome, koji te pozivļe, ne trebaš razlagati, da li ćeš doći, ili ne: to su tvoje stvari; a ako ćeš, on te za to ni pitati ne će.

Ako ideš na svadbu ili na pilav, treba svakako, da poneseš dar, koji je mladi prikladan; jer svi darovi, koji se donesu na svadbu, pripadaju samo mladi; ali i ovđe se treba sjetiti, kad budeš kupovao dar, one: „Obraza su dva prsta, a g . . . ce puna šaka".

Ako si zapriječen, ili ti se ne mili zbog ma kaka razloga otići na tu svečanost, a htio bi ipak, da ne iskvariš hatera (voļe) đuvegiji, kupi kakav dar, napiši na ńemu svoje ime i pošaļi ga u đuveginu kuću; jer će ti to služiti kao neko opravdańe, i ne će ti niko reći, da si izostao zbog svadbenog dara.

Darovi se šaļu, ili se nose sa sobom.

Na svadbu se ide u četvrtak i to prije akšama (prvoga mraka) na jedno pô sahata.

U to se doba okupe oko đuvegine kuće djevojke raznih staleža, osobito, koje nisu na svadbu pozvane, te gledaju jedno svadbare, drugo, da vide, kad se pomoli čejiz (ruho djevojačko).

Na vratima stoji jedan, ili dvojica sluga, koji dočekuju svadbare i paze na obuću (jer se ni u kakvu muhamedansku kuću ne ulazi u obući, izuzevši, ako je gost stranac).

Na divhani (trijem pred sobom) stoji mladožeńa u najboļem odijelu (jere u nas ne ima baška [na oseb] odijela za ovu ili onu svečanost) i dočekuje ļubazno svakoga gosta sa „bujrum“ (izvolte) i prima ponuđene mu darove.

Svadbar (tako se zove onaj, koji je pozvan na svadbu), predav dar đuvegiji, ako je od starih ļudi, uniđe u sobu, koja je priređena za stare osobe.

Čim se koji stari čojk pomoli na sobnâ vrata, odmah ustanu svi, koji su od ńega mlađi, i načine mu mjesto, a netko od poslužiteļa uklepa mu u jednu ruku čibuk, a u drugu šećerliju (kahvu)[1].

Dok akšam okujše, odmah se počnu sterati sofre, da se večera. Nasred sobe se najprije prostre jedna pogolema bašća: sofra-bašća: na ńu se metne peškun, a na ovaj opet dimirlija (velika plitka posuda od mjedi). Naokolo dimirlije poredaju se kašike i izlomi hļeb. Okolo cijele sofre obavije se poput kakve duge zmije sofra-peškir, kojim će se gosti zastrijeti, da se jelom ne pokapaju.

Dvojica poslužiteļa zađu s peškirima jedan s jednu, drugi s drugu stranu, te svakom po jedan peškir stave na rame. Dok se ti bave dijeļeńem peškira, druga dvojica zađu s leđenima (zdjela za umivańe) i ibricima (vodeni sudić od mjedi), te polijevaju na ruke onima, koji su opeškireni[2].

U prvu sofru sjedaju najstariji i najugledniji ļudi, u drugu malo lakši, u treću pak mlađarija i služinčad[3].

---

[1] Ne treba tu nikakva „predstavļańa“: Ja sam taj, ili onaj; nego kad uniđeš, ako si muslim, nazovi selam (pozdrav, koji glasi: „Selamun alejkum!“); ako nisi, a ti: „Dobar dan!“, pa sjedi, gdje ima prazno mjesto (samo ne viš onoga, koji je od tebe stariji, bilo čašću, ili starošću) i počni se slobodno razgovarati.

[2] Svaki muhamedovac ima oprati ruke prije nego što počne jesti, pa makar on i sam jeo. Isto tako mora oprati ruke i usta poslije jela.

[3] Svi gosti jedu iz jednog sahana (plitka bakrena zdjelica). Na svakoj su sofri ista jela; razlika je samo ta, što se prva sofra prostre prije. Viš sofre stoji jedan sluga s čašom vode u ruci, drugi drži jelo, koje slijedi, a treći nudi goste, da boļe jedu opetujući po više puta: „bujrum, bujrum!“ Višo puta zastupa trećeg slugu kućni starješina. Na sofru dođe najprije čorba, za ovom ćevab (pečeńe), za ćevabom dolazi nešto slatko, pa onda opet slano, pa slatko: uvijek mora slijediti za slanim sudom slatki i obratno. Čim ustaneš iza sofre, operi ruke i otari ih o onaj peškir, koji su ti dali prije jela, te ga ostavi na rame onome, koji ti je na ruke polijevao.

Sramota je ustati na početku, ili u sredini sofre, pa makar i ne mogao jesti. Ustati možeš tek onda, kad počnu dolaziti jela, koja navješćuju dolazak pilava (riža na suho skuhana). Pilav je zadńe jelo kod svake sofre.

Pri svakoj svadbenoj večeri, ili ručku treba da bude od petnaest do trideset različitih jela, i to polu slanih, a polu slatkih.

Iza večere se prostru serǵade (prostirka na kojoj se klańa), da se klańa akšam (večerna molitva). Oni pak, koji ne ļube klańańa, iziđu iz sobe, te se povrate istom, kad se dova (zakļučna molitva poslije svakog klańańa) svrši.

Poslije klańańa stari ļudi sjede i razgovaraju se o što ćem, mlađarija se pako zabavļa svirkom, pjevańem i ašikovańem (u novije doba i pićem, i to pivom ili rakijom). Po cijelu se noć čuje svirka, buka i halabuka. Ista je buka i halabuka i kod ženskih, samo što od ńih nitko ne odilazi, dokle god svadba traje, a od muških se mnogi dańu raziđu po poslu; dapače mnogi niti na ručak ne dođu, nego samo na večeru.

Drugu noć u oči petka ide mladožeńa u jaciju (molitva poslije zahoda sunca do dva sahata) u ǵamiju, a odatle u ǵerdek (bračna soba).

U ǵamiju otprate đuvegiju svi svadbari (bez svirke i muzike).

Izišav iz ǵamije doprate đuvegiju do vrata, koja vode u harem (odio za ženske). Tu se prouči dova (molitva), on poļubi u ruku najprije imama (svećenika), onda oca, strica i ostale starije ļude, pa uniđe u harem.

U haremu ga dočeka mati; poļubi i ńu u ruku i ode u ǵerdek.

U ǵerdeku nađe svoju vjerenicu u jednom kutu nakićenu i nagizdanu pod pulli-duvakom (našaranim duvakom). Čim stupi u odaju, snimi joj duvak s glave, uzme je za ruku i dovede na sred sobe. Tu obave oboje jednu kratku molitvu radi bahta (sreće) i napretka, rad' evlada i umura (života) duga.

Dokle đuvegija boravi u ǵerdeku sa svojom vjerenicom, dotle se svadbari zabavļaju svirańem, pjevańem, pucańem pušaka i ašikovańem.

Isto se tako zabavļaju i svadbaruše zbivajući razne šale. Najobičnija je šala ova: Uhvate se po ruke najmańe po četiri cure sa svake strane, te počnu pjevati, redak po redak izmjenice sve po četiri, ovu pjesmu:

Prve četiri idući prema drugim na suprot:

Il' vas je puno, il' vas je malo?
(Hladino naša, nehlado vaša![1])
Što ste nam mani[2] našoj množini?
Mi prosimo od vaske djevojku.
Dobra je roda, sama će doći.
Ne će ni sama, već sa svatima.
Vaši djev'rovi jedni kok'šari[3].
Nisu kok'šari, već s' bazrǵani[4].
Kad s' bazrǵani, čijem trguju?
Svilu motaju, zlato prodaju.
Duvak nos'te, pa djevojku vod'te.
Blago nama, snahu dovedosmo!
Blago nama! zla se izbavismo!
Jutros nam je rano uranila.
Nije nam ga nikad ni ranila.
Halvu[5] pekla, žabicu ispekla.
Nije nam je nikada ni pekla.
Hļeb kuhala, miša ukuhala.
Nije nam ga nikad ni kuhala.
Hļeb pretala, mače upretala.
Nije nam ga nikad ni pretala.
Sudje prala, lonca ne oprala.
Nije nam ih nikada ni prala.
„Kakvu nam je baklavu[6] skuhala.
Ne biše je ni kokoši jele".
Bogme biše i taki insani.[7]
Što je niste čemu naučili?
Ne imala kada od penǵera.
Mi smo paše, vi ste sluge naše.
Mi gospoda, a vi ispod poda.
Mi dukati, a vi čandrļini.[8]
Mi smo sedla, a vi ste samari.
Mi smo uzde, a vi ste julari.

U jutro, čim đuvegija ustane i obuče se, preda mu mlada čitavu gomilu čevrma, koje će on razdijeliti među svadbare, i to svojom rukom. Uzev on te darove, iziđe iz ǵerdeka i poļubi u ruku mater, koja ga pred sobnim vratima dočeka, te se zaputi u selamluk (odio za muške) i tu najprije poļubi oca u ruku, onda sve starije ļude po redu, i svakom ostavi na krilo po jednu čevrmu. Naravno, da će dobiti boļu čevrmu oni, koji su donijeli boļi dar.

Čim đuvegija ode iz ǵerdeka, odmah uniđe ka mladi ńena jenǵija (žena, koju je mlada dovela sa sobom) i stane dizati dušeke, na kojima su mladenci noćcu prenoćili. Dokle se jenǵija bavi dizańem dušeka i dok traži svoj bakšiš (dar; adet [običaj] je, da đuvegija ostavi pod dušekom novaca, koje će jenǵija pokupiti), dotle se mlada oblači i vadi iz sanduka darove, koje će podijeliti među svadbaruše. U to dođe i svekrva, da izvede mladu iz ǵerdeka i da je pokaže ženama.

Čim mlada spazi svekrvu, skoči i poļubi je u ruku, a ova ńu u čelo dodavši: „Zdrava i živa, srećna i bahtli (*baht*, sreća, napredak) bila!"

Mlada predavši jenǵiji darove i rastumačivši joj, kakav dar kome pripada, ostavi ǵerdek, te se sa svekrvom pokaže među svadbarušama.

---

[1] iza svakoga retka. [2] zavidan. [3] kokošar je onaj, koji trguje kokošima. [4] draguļar. [5] slatko jelo. [6] slatka pita. [7] ļudi. [8] krivi dukati.

Opazivši žene mladu skoče sve na noge i poviču: „Mašallah, mašallah!“ Mlada zađe, te ļubi žene u ruku, a jenģija ide za ńom i dijeli darove. Ižļubivši sve redom, vrati se, te stane podviš ruke kod sobnijeh vrata i stoji sve dotle, dok je ne pozovu, da s đuveģijom jede maslenicu (tijesto pečeno s maslom). Maslenice se pokuhaju vrlo rano i pošļu na ekmekčinicu (pekarna). Prva maslenica, koja s ekmekčinice dođe, zove se „mladinska maslenica“, jer se mladenci tom maslenicom natežu i pitaju (jedno drugom meće u usta zalogaje): prostre se u haremluku (odio za ženske) sofra, na tu se stavi spomenuta maslenica i u jednom sahanu meda rastopļenog s maslom. S jednu stranu te sofre sjede đuvegija, a s drugu mlada, te se stanu tom maslenicom natezati. U koga ostane veći komad pri ruci, vjeruje se, da će taj duļe živjeti. — Đuvegija umoči komadić maslenice u onaj maslom rastopļeni med i metne ga u mladina usta: isto tako mora učiniti i mlada: ostatak se razdijeli među enre, udovice i puštenice.

Za tim izide ručak najprije svadbarima, a onda svadbarušama.

Mladožeńa ne će sjesti za ručak: on će nuditi goste i posluživati okolo sofre. Mlada će sjesti sa svadbarušama za sofru, ali ne u prvu, nego u drugu.

Čim ļudi obedeju i popiju kahvu, počnu se razasipati zahvaļujuć se domaćinu na gozbi, prijateļstvu i dobrom dočeku.

Kod sokaknih vrata stoji aščija (kuhar), kahveģija (koji kahvu peče) i onaj poslužnik, koji je na obuću pazio, da ih ne bi koji svadbar darom zaboravio.

Svadbaruše se ne razilaze odmah po objedu; one ostanu do iza podne, dok se sve gletkińe (tako se zovu ženske, koje dolaze gledati mladu) ne izmine, a onda se i one počnu razilaziti. I one se pri polasku zahvaļuju, kao i ļudi, i darivaju isto tako ženskog aščiju i kahveģiju.

Da ti je stati, pa pogledati svadbaruše, kad idu na svadbu, kako su šenli (vedar, veseo) i vesele, i kako se živahno i glasno razgovaraju; a onda, kad se vraćaju, kako su nujne i nevesele, kako li mirno i tiho koracaju, — ti bi lako shvatio, što se kaže:

Kad na svadbu — bučeći,
Kad sa svadbe — hučeći.

Vjerovańa[1] iz Herceg-Bosne[2].

Od hrvatskog naroda čuo i napisao Ivan Zovko.

A. Gatke.

1. Znaci.

Bog i sveci na svijetu. (Ļudi.) *Cigani (zašto su bez krova).* Aratos (prokleto) im bilo i sjene! kad su čifuti našega lijepoga Hristosa i ńegovu svetu Bogomater progańali, ožedni' će i on i Bogomati mu.

---

[1] Pet sveščicâ rukopisa, iz kojega je ovo izvađeno, ima naslov: „*Uvjerice.* Od hrvatskog naroda po Herceg-Bosni" i t. d. Iz „*Izjave*" g. Iv. Zovka, što je pred ovim „uvjericama", vadim ovo: „*Doista niko boļe ne razlikuje svoje pripovijedańe, koliko narod. Ovo nam najboļe potvrđuju ova imena: brojnice, naklapalice, nadlaguše rojnice, nadovezaļke, uvjerice i t d. Što se tiče same ove riječi: uvjerice, teško joj je označiti točnu definiciju. Štovani čitatelj najboļe će sam sebi stvoriti definiciju, kad bude pročitao pripovijetke ovog toma, jer sam konsekventno uvršćavao u ove umotvorine samo one pripovijetke, koje sam narod opredjeļuje u vrstu uvjerici. U Ļubuškom na Novu godinu 1892.*"

Proučavajući ove „uvjerice" ja sam se uvjerio, da je građa u ńima — s malim izuzetcima — doista jednoredna. Pa i ono, što ne pristaje u ovaj jedan red, većinom se lako može protumačiti ili zastrańivańem pripovijedačevim (a to je g. sabirač vrlo vješto zapisivao), ili možda i tim, što je pripovijedač — kazujući većinom „uvjerice", vjerovańa — bio prodahnut vjerovańem, mitologijom, pa su i svakidašńe stvari, o kojima zastrańujući govori, prodahnute ńekim vjerovańem. To je, čini mi se, posve naravski.

Uza svu jednorednost „uvjerice" nisu jednolične ni u jednoličnosti jednovrstne. Po mojoj „*Osnovi*" ispuńaju čitav XI. red: Vjerovańa, i to ih najviše spada u XI. 2—4 (Kakove snage ima u svijetu, Kakovu snagu imadu ńeki ļudi, Stvorovi kao ļudi), pa u XI. 7: Gatańe. No ispuńujući Vjerovańa prelaze „uvjerice" i u Poeziju. U „*Osnovi*" sam napisao: „Među poezijom i vjerovańem (mitologijom) nema pravo granice" (str. 64). U tome me je utvrdilo i proučavańe ovih „uvjerica". No proučavajući ih našao sam naravni prijelazni genre iz poezije u mitologiju, kojega u „Osnovi" nema, što me je vrlo smetalo. Ostavļajući svoja opažańa o toj stvari za posebnu klasifikacijonu studiju, spomińem ovdje samo to, da je prijelazna vrsta između poezije i vjerovańa ono, što sam u „Osnovi" nazvao: gatka. Popuni li se gatka prema priči, polovicom je u poeziji, polovicom u mitologiji, tako da bi zadńi lik u Poeziji i prvi u Vjerovańima bila: Gatka, s više razreda u svakom liku. I tako se „uvjerice" ovdje počińu gatkama, a naziv sam „Uvjerice" pridržao samo za jedan lik ili oblik vjerovańa. — *Ur.*

[2] G. Zovko nabraja punim imenom sedamdeset svojih kazivača. Većinom su iz Ļubuškoga (ili iz kotara) i Mostara. Dvadeset je kazivačâ muhamedovaca. Potpun će se popis izdati na kraju „Uvjericâ". — *Ur.*

Gotovo su bili samrijeti od žeđe i umora, a božiji zvjezdan upekao, kao da će ti oči ispanuti. Jedva jedvice dopanu nekoj vodi, da se napiju i odmore. Baš tad se na vodi desilo jedno ciganče — krv ga zađela! — te stane brčkati i mutiti vodu, da nije sveta Bogomati mogla ni sebe ni Hristosa napojiti. Sveta Bogomati lijepo je molila i bogoradila ciganče, da se toga prođe i da joj ne muti vode. Ali ciganče — u sto mu zlijeh časa! — nikako da posluša. No ga još stane nagovarati nekakav stari ciganin, da većma zamuti vodu. Kad to vidje Bogomati, reći će i cigančetu i ciganinu, a po ńima i svijem ciganima: „Da bog dâ, ne imali krova ni pokrova! Gdje omrkli, tu ne osvanuli! Radili, a ništa vam se ne vidjelo, no vam se sve u kami pretvaralo!“ I bogme, kako im je tad rekla Bogomati, to im se davno ispunilo, a još im se i danas ispuńuje, gdje ih god ima na svijetu.

Brazdice po dlanima. Od kako je svijet postao, pa dok ga ne stane, nije bilo pod božijim kubetom ļepše i boļe ļubavi, nego što je u Jusuf-pejgambera (sveca) i azreti Mejrime. Ervak (vazda) bili su zajedno. Jedno se od drugog od dragosti nije moglo odmaknuti. Po vas dugi božji dan sjedili bi zajedno i razgovarali se. Jedan dan dobije Jusuf-pejgamber hućum (zapovijed) od Boga, da ide na daleki put. Azreti-Mejrima bila je tako tužna, da ti se ne može kazati. Čim je pejgamber bile, otišao, nikud se nije maknula, ni u svojih komšinica, koje su isto tako kao i ona azretlije kod drugijeh pejgambera. Svaku dekiku (čas) brojila je azreti Mejrima, kad će se Jusuf pejgamber povratiti. Ovako pred večer sjela bi na sofu u baščù i uvijek bi gledala na onu stranu, otkle se je nadala, da će trgnuti. Tako jednu večer sjedila je na istoj sofi i jedino, kao i uvijek, mislila na Jusuf-pejgambera. U lijevoj ruci držala je jabuku, pa je čakijom (nožićem) križala. Al na jedan put pokaže se na kapiǵiku od bašče Jusuf-pejgamber i tako se je bila u ń zanijela, tobe ja rabi (prosti, Bože), da je svu svoju ruku križajući jabuku, izrezala, a da nije ni oćutila. Jusuf pejgamber na tu biva uspomenu naredi, kako je Akt-Ala' (pravedni Bog) dopustio, da od tada u svakoga bude po dlanima one brazde, kuda se je god azreti Mejrima porezala. Mnogi, kažu, da znadu pogoditi po onijem brazdama, koliko će ko živjeti i kada će umrijeti; ali ništa nema grješnije, nego se u božije emre (znańe) miješati.

(Životińe.) *Koń (zašto se ne može najesti).*[1] Uz onu pometiju, kad se je Isus rodio u onoj zemunici i veraniji (mjesto, gdje je velika

[1] Mnogo uvjericâ ima — kako će se vidjeti — općeniti uvod, pa i završetak. Gdješto su ovi uvodi odugački, pače gdjekomu se mogu

studen), sve je onaj koń s ńega piću skidivao i jeo, a onaj lijepi i mirni voko (vô) na ń (Isusa) privlačio, da mu nije zime, — pa se i najede brzo; a koń, jer je u jelu proklet, o(d) tada nigda za nigda se ne najede.

Koze. (Zašto im je na prvijem koļenima kao razlijezano). Isus i sveti Petar bježali pred Žudijama, te se sakriju pod jedan grm. Baš se tu trefila nekakva koza, pa ćut! gdje će ti početi brstjeti već na onom grmu. Žudije opaze, gdje se ńiha grm i vrcem pod grm, kao da im je neko kazao, da je pod ńim Isus i sveti Petar. Da nije bilo koze, ne bi im ni na pamet palo — kome bi na um došlo! — da su se oni tamo sakrili. Ele ti ńih Žudije nađu. Opet, ko će, kao Bog! Isus — ime mu se u ovoj kući uvijek spomińalo! — nekako izbavi i sebe i svetog Petra; ali sveti Petar vrlo se bio rasrdio na kozu, pa ugrije lopatu i zacvrļi' će na koļenima prvijeh nogu kozi, hoteći da je time kazni. Ali za to ga je Isus — milosna ga bila! — naružio, jer šta zna životińa, kad sami čovjek često što tako čini, gore nego li ista životińa!

Preživańe. Odmah po stvoreńu svijeta zajedno su jele koza i ovca, te bi zajedno i hodale. Ovčica jadna, kô tevećelija (dobričina) nije znala ni za kakav đavoluk, nego bi sve vjerovala, što bi joj god koza rekla. I što bi joj god rekla i kako god, uvijek bi je prevarila i na tanak led navela. Nije se tome ovčica ništa dujisavala (dosjećala), a ona bi joj uvijek znala skrojiti kapu (prevariti je) i ucicilit joj se (ulicumjeriti joj se). Kô i dosle, stane je jednom kod jela varati, a kad to vidi sveti Petar, prokune je, da: što god više pojede, da uvijek mora povraćati, pregrizati i preživati. To joj i bude. Ali i

---

činiti predugački, kao mnogo kokodakańa, a malo jajâ. Istina, komu je samo do onoga vjerovańa, koje traži, teško brodi ovom vodurinom do čvrsta kopna. No sámo vjerovańe bez razumijevańa **narodnoga** pogleda na ń — malo vrijedi, a rađa često uzaludne teorijice. Za to će se i ovi uvodi (da i ne spomińem vrijednosti ńihove za jezik) u cijelosti priopćivati, pa bilo to i pod crtom. — *Ur.* — *Uvod:* Dekike (časa) jedne ne može (koń) biti, a da ne će mļackati kosiricama. Kô da se je u ńemu gombosija (provala) ukazala. Uvijek nešto teļva (jede) i šklabuńa (isto: jede), nikad ńegove kosirice ne patisavaju (otpočivaju). Bio na topraku (zemļi) [gojeńu, gdje se samo hrani, a ništa ne radi], ili u kakvoj angariji (radu), uvijek je gladan, pa makar pucô i brečio (isto: pucao) od sitina. I najsitiji on će žvaketati i klimati kosiricama. Do Isusa, kad se je rodio, nijesu bili taki końi, nego kô i ostale živine. Ono ńegovo obrokile (redno) znalo mu se je, pa mimo svoje vrijeme ne bi otvorio usta, nego, kad bi se najeo, zavukô bi se gdjegod, pa bi drežđerio (počivao).

ona onda nekako prevari druge životińe, kako je lijepo i slatko, kad se preživa, te i one zamole svetog Petra, da i ńima to bude. Sveti im Petar ispuni że|u, kad im je već vo|a došla, da preživaju. I odatle ti je kod marve sitne i krupne počelo preživańe.

Vuk (zašto se u ńega zadńi trup osušio, te ńime nije jak). Stekao Isus i sveti Petar jednu ovčicu. Jednu noć privuče se vujo, da im izjede to marvinče. Kad je već počela ovčica krk|ati pod vučijom zloćom, probudi se sveti Petar, ali već je bilo kasno: ovčica je bila gotovo na pola pridušena. Sveti Petar ne namjeriv se ni na što u mraku, čim bi prismlatio vuka, povuče iza pasa sviralu i ńom oma'ne vuka po stražńem trupu. Da toga sveti Petar nije učinio, ne bi bilo danas ni tora, ni čobanina, jer je bio vuk tako snažan, da je od jednom mogao rastrgati najvećeg vola. Poslije toga, kako ga je udrio sveti Petar, zadńi mu je trup usaho, te u ńemu nije, kolik za pero jak, kao u predńem[1].

Kumra Zemanile (u prvo vrijeme) je kumra bila najmilija 'tica pejgamberima (svecima). Toliko su je oni vo|eli, da joj dao Allah na ńihovu molbu, da može biva govoriti, kao insan (čovjek). I ona je jedino od svijeh ptica mogla govoriti Jedan put se pejgamberi rasrde na duńaluk (svijet) i odrede po naredbi Alahovoj, da će po svemu svijetu nastati veliki glad i pomor. Kumri se to ražali i ona na brze brzine poleti zem|om i gradovima, te stane kazivati svakome, da napuni 'ambare žitom, jer da će veliki glad i pomor nastati. Ļudi se stanu pripremati, jer su znali, da ih kumra, koja se s pejgamberima druži, ne će prevariti. A kumra na čiju bi god kuću pala, odmah bi zaintačila: „Kupuj kruh! Kupuj kruh!“ Kad su za to pejgamberi doznali, odmah haber (glas) učine Alahu, a Alah birdah (sa svijem) oduzme kumri govor i kao za pokarańe ostane joj, da samo može govoriti ono: „Kupuj kruh!“ S toga i dan danas kumra voli po oǵacima, gdje su kuće, viti svoja gnijezda, i da ńe tad nije bilo, vas bi duńaluk pomr'o, kako su se bili plaho (vrlo) pejgamberi raž|utili.

Jeruzolim-trava (zlatna paprat)[2]. A kad je Isus umir'o razapet među ona dva kalpozana (razbojnika), nijesu bili samo ńemu proti čifuti, nego sve, i najmańa travka, što je bila na Kalvariji. Sve je to vapilo

[1] Ne daj, Bože, da je jak i u zadńem! Navaļivao bi i na samog čovjeka, kad bi već poklao svu stoku.

[2] *Uvod:* Međer (ipak) i ļudi nijesu sveme nedoćńakluku (nepodopštine) krivi. I oni mnogu bigajer hak (nedužni) na pravdi Boga podnesu. Nije ni vrag crn, koliko ga kažu. Obično je danas: grakne li

ne bi li se, što većma osvete proti Isusu napilo, — izuzam jedine Jeruzolim-trave, koja je jedinćata Isusa žalila i za ń ronila suze curkom. Od žalosti nije više mogla ni gledati, kako se Isus na mukama muči. Dobro je ńu Isus stimao (ovdje: vidio) i ako je bio u mukama te ju je blagosovio i učinio, da svakog velikog petka i subote na ńoj se ukaže ńegova križ i muka i vas Jeruzolim. Zato joj se i veli: Jeruzolim-trava, i dobra je od svake pošalice (pošasne bolesti). Moja stopańica uvijek je ima u pridiļku (ladica u sanduku) od sanduka. Neka se nađe u zlu dobra. Nije s gorega kući, u kojoj se nađe. Ne će je ona iz sebe izbaciti, a niti nam ište kirije za to.

Smrdeļ. Naočitijeg (viđenijeg) i ļepšeg drveta nije bilo pod božijom kubom, nego što je smrdeļ. Ali se tada tako nije zvao. Nije mu se znalo ili ga ima više na oči, ili više mirliše, ili ga je ļepše pogledati. S toga se je bio malo — nije malo, nego bome i puno i suviše — uzo'lio i uzdigô. Mislio je: ko sam, ja sam! Nema mi niko ni do pod petu, kamo li bi bio nešto, ko što sam ja, ili još više, nego sam i ja. Bog o'losti ne će. I ńemu je prisjelo to ńegovo o'leńe. Što je bio u prvi zeman (vrijeme) nešto najļepše i najprebranije, to je od ńega danas najgore i najzadńe. Od sveg drveća — i to je božije prepušćeńe — ńega je izabrô i na ńemu langarô (visio) i na ńemu se objesio nevirni Juda. Odmah se je ńemu, još dok je na ńemu langarô nevirni Juda, koji je izdô svoga meštra, smrklo, da mu se i kako mu se ne će više nikada ni svanuti. Od mirlisońe postô smrdeļ. Popeo se na paju (avanziro), da šta će i on!

(N e b o i z r a k.) *Mjesec*. Kad je ono svetac Muhamed hodao, onda su se baš bili zavadili meleći (anđeli) i ǵini (vrazi). Pa u onoj kunguli guraj se tamo, guraj amo, pokrute mjesec i on se nekako omakne i pane doļe na zemļu, taman kô da je radio, pred sveca Muhameda. Da tada nije bilo sveca Muhameda, Bog zna, bi li danas bilo mjeseca na nebu. A Muhamed-pejgamberu ne budi teško pod zapovijed, sagne se, gdje mjesec pao, te ga lijepo stavi na svoje mjesto, gdje prije stajao. Ama gdje ga je rukom

---

jedan na kog, onda svi na ń, gledajući onog jednog, graknu, kô na bijelu vranu. Nekad su bile i životińe i drvļe mnogom belaju (nesreći) vražija stožina, ali danas im se više to ne siǵili (ne upisuje u grijeh). Niko sada ńih ne traži, ni za ńih pita, kô da ih ni Bog nije dao. A šta je ono trepetļika — izgorjela da Bog da, na vatri! — s Isusom činila! Svojim trepetļańem odala ga je, kô najvećeg edepsuza (krivca) — a da joj što učinio, ne bi ni opola muke bilo — ńegovim dušmanima i mal što ga nijesu na mrtac ostavili, kako su se bili na ń sticali (rasrdili), ali im Bog nije dopustio. Tako ga je isto i koza svojom vekom (večati) jednom prilikom odala.

prihvatio, ostane neki išaret, što se vidi i danas o nekijem mijenama, čito (kao) rogovi. Pa Muhamed pejgamber, kao što nije ni muhi zla mislio, nije hotio, da ostane uvijek mjesec s rogovima, nego samo katkad, i to o mijenama.

2. Pretvorbe (Metamorfoze).

Božja pravda i ļudi (Mitske pripovijetke i priče.) (Životińe.) *Krtica.* Mjesto, da se ļube i vole, kô braća, a oni, — kô da će se zubima iskositi. Nema dana u Boga, a da se ne bi posvadili i na riječ došli. Svaki je hotio, da ima pravo i da je prav, a nijedan nit je imô pravo, nit je bio prav. Da su se za što barem imali inaditi, neka bi i to bilo, — nego za jedan komad zemļe, za jednu mršavu ornicu (oranicu). Kô da im je malo bilo, što su imali zemaļa, livada, oranica, podvornica i svakog drugog blaga božijeg. Nego još crna braća, crno će im i biti, pa hade da se jezijete (srde) za pedo zemļišta! Murafali se i davulali se (oboje: parbili) ali nikad, da iziđu na kraj. Sad jedan dobi, sad drugi, taman isto ti danas. Šta je stalo sudu! On samo zna svoju. A 'vokati znadu samo guliti i pļačkati na mrtvo ime. To im je sreća bila, jer su bili imutńi, pa se na ńima nije ni poznavalo, što se parbe. Kad već nikako nijesu mogli, da se nasule (namjeste), odrede, da će pitati zemļu, da im sama kaže, čija je pravije i kome od ńih dvojice voli. Svaki je od ńih smislio, kako će jedan drugog nasantračiti (prevariti) i nakentrati (prevariti). Te iskopaju jame i krijući(!) svaki metne svoje dijete i nagovori ga, kako ima i što ima kazati, kad ga on (ńegov otac) upita. Što smislili, to i učinili. Pozovu se, te će prvi pitati zemļu: čija je i kome više voli. Dijete bome odgovori, kako navrkano (nagovoreno) za svog oca, da je ńegova biva zemļa i da ga ona voli. Onda onaj drugi stane isto tako pitati zemļu, gdje je i on svoje dijete zaprpo (zakopao). A dijete — kao tobož zemļa da odgovara — odgovori za svog oca. Al' imadu šta vidjeti! Kad ih odgrnu i otkopaju, a onamo od djece ni poznaja (znaka). Premetnula se u dvije male krtice, pa riju zemļu nožicama i mrlicom (šuńkom), te ńima samim štetu i zijan čine. Žalit je jadne djece, koja nijesu kriva. Pravije bi bilo, da se je to od ńih dvojice desilo i dogodilo.

Međed. Nekakav ekmečija (pekar) bio veoma ohol i zao. Boga se nije bojao, a ļudi se nije stidio. Više od velike svoje zloće išao bi usupor Bogu tijestavijem rukama, gdje nije mjesto nimetu (jelu) božijem. Jadan je i čemeran onaj, ko se Boga ne boji, a ļudi ne stidi! Kad li, tad li, osvanu' će mu zlo jutro. To ti se je i ekmečiji

dogodilo. Kad je tako jednom došao s tijestavijem rukama i vas brašnav, pretvorio se je u meďeda. Eno mu se i sad vidi, kako su mu noge poput čovječijih! Ima i tabane i sve čito (isto) čitovito čovjek.

Kukavica. Ona je postala od n'a'kve žene, koja je imala devet sinova, pa ih svi devet u malo vremena jedan za drugim pomrlo. Onda ona plakala za ńima dan i noć i nije se nikako mogla utješiti. I tako plači danas, plači sjutra, dok je napokon nije Bog pretvorio u ticu kukavicu.

(Bilje.) *Kavajik (jablan).* Nije bilo baksuznijeg (baht-, nesretnijeg) stvora od ńe: nesretnica i čemernica! Bog joj dao, pa se protegla i uzrasla, kô iz vode. Oduguļila se i oštrampila (visoko uzrasla), kô gladna godina. Niko se istom ni namaskeriti, da je zaprosi, a gdje li još, da je uzme i da se ńom okući! To ju je morilo i peklo, da je gotov bila svisnuti od neke muke i jada. Godina za godinom izmiče i prolazi, a djevojka već za udaju. Nije to šala ni maskera, nego veliki belaj (nesreća). Veni danas, veni sjutra, jadna se djevojka osušila poput brstina i ostarjela prije gide (vremena). Ko će je sad zaprositi i uzeti! I ona, zle sreće, već bila iz glave izbila tu misô. Kamenila se od dana do dana, kô kamena stijena. Zloreci jezici furset (silu, obijest) uzeli i lavurdali (govorili) svašta, da pas ne bi s mečkom (silom, na lijepo i na ružno) izio. Prokleti svijet je na zub uzeo i nikad prestati. Zvao je svakakvom na svijetu i nazivao. Šta nije već ostalo, a da joj se nije prišandralo (izdilo) i prišilo! Istoj kućnoj čeļadi bila je doteščala, kô krv na očima. Nijesu je mogli ni zgledati, koliko katila (ubojicu). Sama ona bila je sebi omrzla i dodijala. Svoj crni baht (sreću) jedva i sama podnašala. Napokon od muke zaželila, da je Bog pretvori u što mu drago, samo da je nije više. Akt-Ala' (pravedni Bog) joj uslišao dovu (molitvu) i primio žeļu, te kad jedno jutro, osvanula lijepim i tankim kavaǵikom, koji se je svakom na tom butumcatom (svemu) svijetu preko načina dopadao i svakom je tada svojijem jatornijem (krepkim) stasom bila mila i draga i svijet se je, kao na jagmu, otimao, da od ńe što više presadi grančica u svoje podvodńače (bašče pod vodom), da postane što više kovaǵika, jer nema ništa ļepšega pogledati, nego kad se kraj vode podizijaju i nasiliǵaju (oboje: poredaju) kavaǵici u surama (redovima).

(Nebo i zrak.) *Kumova slama.* Bog sve može učiniti po svojoj slavi i milosti, što hoće. Nekoć su bila dva kuma, pa se voļela više, no da su krvni. Ali jedan drugome stane i o nevjeri raditi. Među

sobom su se tukli, grdili, svađali, krali i sve još što nijesu činili! Nu dokle su došli, da je jedan drugome i piću ispred blaga noću krao i tako bi zlopatili i mučili glađu jadnu marvu, kô da je ona kriva ńihovoj ludoj pameti! I time su samrtno ogriješili. Jednom, kad su se dańu već do zla boga tukli i grdili, kao da im pram smrti, nakane jedan drugome ob noć sve pokrasti. Najprije počnu nositi slamu iz pojata, pa kako su ono objeručili, što su mogli više, samo da što prije i više prenesu sebi, sve im je u onoj brzini, kud su god išli, trusila slama, a snopovi i rukovjeti, kao da su hotimice na vlaš činili. I kud je god ona slama padala, sve je ostavalo po nebu, kao bijela brazda, put. A da nije te brazde bilo, ne bi lako mogao ni sveti Ilija ove dvojice naći, kad mu je Bog naložio, da ih gromom umlavi. Nego ih je po toj bijeloj brazdi našao i prestavio. A kumova slama i sad se vidi i nuka zle kumove — jadna im i mrtva u grobu! — da se ne kostolome i ne grizu među sobom, kao mačka i miš, nego da živu kô kumovi i krvni prijateļi, kad su već postali po kumovańu prijeka i prijesna svojta. A ono im je boļe bilo i sretnije, da se nijesu zglave (u opće) ni pokumovali, kad su nakanili više u garazi (zavidnosti) i smutńi živjeti i popriječko se gledati, ka oda je jedan drugom popalio vas svijet.

Grom i muńa. U prva vremena nije bilo ni groma, ni muńe, nego, čim je zlosretna Irudica svetog Ivana posjekla, odmah su oni postali. Za ovaj ńezin teški grijeh Bog je za uvijek prokleo Irudicu i ona se je pretvorila u muńu, pa gdje se god ona pokaže, odmah se za ńom otisnu gromovi. Sva je ona izrašetana od gromova, da ne može ni živjeti, ni umrijeti. Kad gromovi duļe vremena tutńe i gońaju Irudicu, onda može nastati i krupa, koja omlati sva žita i usjeve. S toga ništa nema boļe, nego čim stane propadati krupa, iznijeti pred kuću sağak (tronog) i naopako ga okrenuti, jer Irudica leteći pred gromovima zaplenta se među nožice sağaka, te se smiri i tako se krupa preustavi, kad se na ńoj gromovi iskale. Vrlo je dobro govoriti ovu molitvicu proti Irudici u vrijeme gräda:

Biži, biži, Irudice!
Mati ti je poganica,
Od Boga prokleta
I od svetog Ive
Krvļu sapeta.

Kiša. Bir vaktile (pređašńe vrijeme) bivalo je u jednoj kući čeļadi po sedamdeset duša. I svi su dihali jednim duhom. A danas se potrefi, da u jednoj kući bude osmero, ili najviše petnaestero čeļadi (a nikad ne iziđe na dvadeset), pa se svi, što 'no riječ, zubima poklaše. Tako je bilo davno u jednoj kući, što se i sad pripovijeda,

samijeh trideset djevojaka. A sreća kao da im se okamenila: Niko, vala, da rekneš, ni gorski hajduk ne zapita ni jedne. Sve su počele već sijede kose plesti. Stali su ih još i usjedilicama nazivati, što je, da bome, jadnijem curama bilo kao haka glave. Sami su ih ukućani mrzili. Jednom im tako osvane crn božić, da ne može biti crńi. Sunce je bilo pripeklo, kao o Aliđunu (Ilińu). Ko jadniji i žalosniji, iziđu one sve povrh kuće u jednu stranu i stanu kukati, kao crne kukavice. Bogu se ražali nad ńima, pa od ńihovijeh suza stvori kišu. Kad ļudi viđeše, koliku im je Bog milost po tijem djevojkama dao, stanu ih hvaliti i u zvijezde kovati. Sad im je bilo prosaca sa svijeh strana. Sami carevi i kraļevi otimali su se o ńima. A kako i ne bi! Da nije ńih i ńihovijeh suza bilo, ne bi danas ni kiše bilo, a Bog sami zna, kolike bi silne suše zemļu izgorjele! A glad bi svake bogovite godine, kao bez očiju, svijet 'rpimice morio i umańivao.

Snijeg. Davno — ko bi pamtio, kad je bilo! — živjela je nekakva kraļica. Bog te sami sačuvao, nije dala u se ni gledati, kamo li što drugo. Već je bila i domaćina svojeg otjerala. Svak živ se je pred ńom uvodio. Posjeći i ubiti čovjeka ńoj lakše bilo, nego tebi dihnuti. Od velike pakosti nije više znala, što je činila. Svijala je već i oblake po nebu. Do tada nije bilo ni zime ni snijega, nego mjesto snijega bi iz neba padalo brašno. Svijet je tada bio, kô jedan po jedan. Ali ova prokletnica, ńezinijem sevepom postao je snijeg. Tako jednom padalo je brašno, a ona, — prokleto joj mjesto bilo! — zagrabila punu šaku brašna i ńim dijete oprala, i odmah se tad, ne bi dlanom o dlan udrio, sve ono brašno pretvorilo u snijeg. Zima i snijeg zavali, da je počelo i isto kameńe pucati. Mnoga sirotińa, što od gladi, što opet od zime pomrije. Ali neka! I ńoj se je smrklo. Smrzla se i ona i dijete. I sada se može vidjeti u nekakvim betinama (provale), kako drži u jednoj ruci dijete, a drugom zagrabila brašno, da ga opere.

Duga. Asle (doista) je duga nekakav biļeg božji još iz starijeh vremena. Bir (čim) bi čovjek ispod ńe prošao, bir daha (odmah) bi postao žensko, a opet bi žensko postalo muško. Vaktile bio je nekakav kraļ, koji je vas svijet bio osvojio. Niko se nije s ńime smio ogledati. Svak, ko bi se god s ńime potukao, podlegao bi pred ńegovom silom i hordijom. Daobeter (osobito) je bio na jednoga kraļa kari (kivan) koji je pred ńim svakuda bježao i koga je on daleko čak preko mora progonio i slijedio ga iz stope u stopu. Na jedan put se nađe nekakav evlija (dobri) i nagovori onog kraļa, što je bježao pred onim kraļem, koji ga je svud progańao, da kako bilo, da bilo, vreba na dugu, koja će

se upravo za to radi ńega pojaviti, ne bi li mu kako god lakše bilo nadjačati onog kraļa, komu je bio male'an (!) cijeli svijet; pa čim dugu opazi, da ga po koji god način zamami, da se ispod ńe provuče, ali da dobro pazi, da se on ne bi ispod ńe provukao. Onaj kraļ to zbiļa učini. Prevari onog kraļa i namami ga jednom, kad je pred ńim bježao, ispod duge da prođe. Onaj kraļ nije za to ništa znao, i kako se je začudio, kad je na jednom postao žensko! Sad već nije mogao vojevati. Klone mu i vojska i sve. Na to se svi kraļi, koje je on protjerao, povrate kućama u svoje zemļe i stanu Bogu dovu činiti, što ih je sačuvao onoga biča i izbavio ih od onoga kraļa, koji je toliko zuluma počinio.

Bog i sveci na svijetu (Mitske legende.) (Životińe.) *Koń̀*. Bog nije odmah końa stvorio, kad i ostale životińe. Koń je postô od Isusova živinčeta (magareta): čim je došlo na domak Isusu, odmah se je u końa pretvorilo[1].

Buhe i stjenice. Zaputi' će se jednoć Isus sa svetim Petrom kroz nekakvu planinu. Išli su tako po dobar odušak, te prevalili lijep komad puta. Na jednom, kad su bili na sred planine u najvećem isprepletaju gore, očuje Isus, kako nešto u jednome dubu pišti, da ga piska stoji na daleko. Ko što je milosan na sve, i to mu se odmah sažali, pa pođe onomo na onu stranu, otkle je piska dolazila. Približi se, ali zmija: čobani je vatrom potpalili u dubu, da izgori. Već joj ogań sve to više dotuživô. Isus odmah pođe, da je izbavi i nije se dao od svetog Petra nagovoriti, da je ne izbavļa; te će pružiti svoj štap, kojim se je poštapļivô i podupačivô, a zmija haj, haj, polagano sve po štapu, pa Isusu oko vrata. Kako je bila, kô i vazda, nezahvalna i brezobrazna, zaprijeti se Isusu, da će ga uklati. Isus joj odgovori, da ga ne ukoļiva, dok tri životińe ne susretnu, te dok ih ne upitaju, pa kako one reknu, nek 'nako i bude. Najprije zastanu końa. Upitaju ga: hoće li zmija Isusa uklati; a on ni pet ni šest, nego: da ukoļe. Pođu malo daļe, pa susretnu lisicu. I ńu upitaju, a ona, je li samo što zlo, objeručke je gotova. „Kako ne ćeš! Da šta ćeš, nego ujesti?" odgovori ona. Još je trebalo, da samo i treća životińa, koju najprvu susretnu, to isto rekne. Treću životińu, koju su najprvu zastali na putu, bila je ovca. Upitaju i

[1] Slava mu i milost bila! — svakom je od ńega dobro bilo. Gdje god stizivô, svugdje je dobro činio. Nikom se nije ni u čem crnim zastrô. Posvuda je dobro činio, kud je god dopirô i hodio, pa i samim živinicama. Nema na svijetu toga stvora, čije bi oko moglo na ń zaplakati, da je i kome što na žao učinio; kô Bog, milosna ga bila!

ńu, kô i one dvije prve. Ona, kô što je od Boga, te nikome ne ć-zla ni kolik mušičica što je, odvrati im: „Ne, jadna bila! Kako ćeš ujest onoga koji ti je dobro učinio! Ne bi, da je sreće, to i neprijatelu učinila, kamo li onome, koji ti je život izbavio i kutarisao te!“ Na to Isus oma'ne zmijom, a ona kre! o zemlu i sva se razleti. Od one ńezine pogane prašine postanu buhe, a od one ńezine krvuždine stjenice. Stjeničetine, kad se zgńeče, ili ubiju, i smrde onako, da se ne može ni ostati od smrada ńihova.

(Bile.) *Helda.* Od nekakva je sveca postala, koji je pričeo sijati žito na svojoj ńivici[1]. I ostane tome svecu (a znao sam i ńemu ime kako se zove, pa eto i to smetnuo) jedan dočić ne zasijan, a već mu je bio uzoran i uskopan, da ga zasije, i želio ga je zasijati, da mu se jednoć briga s vrata skine, da se opet ne navraća na ń. Pa se na to nešto domisli, Bog mu tikno u srce, pa se pregne za ernicom, što je na onom ogaku (komad zemle) bila, te je miskaile (pomńivo) među prstima prosije i razbaca 'nako sitnulavu svuknu po onom dočiću, kô da sije pravo žito. I božije čudo. od one zemle-ernice i sitnice postane helda, te kroz istu onu noć proklija, uzraste i procvate, te je mogô oko kušluka (oko ručanicâ) i žeti. Benzejiše li de (naliči li) helda nekako na zemlu, jer je sitna i onako u svem benzer (slična) na zemlu?[2]

Pejhamber (vrsta rastline). Za života pejgambera ńegov jedan dost (prijatel) počini veliki kabahet (grijeh). To se dade vrlo na žao pejgamberu, te kroz više dana i noći ništa drugo nije radio, nego po vaskoliki dan i noć ebeden (neprestano) bi plakô i suzronio, što je to zlo počinio. Bojô se je, da živ ne propane u džehennem (onaj dost). Dragom Aliku to se u velike svidi i dopane, te oprosti i negovu onom dostu i prijatelu, a od ńegovijeh (pejgamberovih) suza bude pejhamber.

3. Iskonice. (Kosmogonijski miti.)

Ludi. (I. Predašńi ludi.) *Predašńi su ludi bili bogati.* Dojako su bili ludi ama baš bogati. Bili su svi kao gavani. Jadno ti danas!

---

[1] Ne znam sad, da ćeš me posjeći, kakvo je bilo, a kazivali su mi i to, pa vidiš, zaboravio. Nije mi samo jedna na pameti, nego sto i jedna, i više, te jedna spani, druga napani. Dobro i ovliko znam, koje su mi godine i šta sam svašta nešta prepatio i preko glave premetnuo. Nego, da ja reknem, pa vi onda zavrzite (govorite), sve ako ćete do zore.

[2] Jesi li je ikad jeo? Po duši kaži, kako ti se dopada? Meni dopada, pa se kome dopadala, ili ne dopadala.

Nijesu znali, gdje su šta imali. A bili su tako tvrdi, da ne bi ni Bogu duše dali. To je Bogu bilo vrlo mrsko. S toga naumi, da će ih sve uništiti i spaliti. Samo je očuvao bogatog Gavana, ne bi li se on barem popravio, dok nije napokon i ńega utamanio, kad se nije htio popraviti. A sve ńihovo blago i bogatstvo zemļa je u se pritegnula, kô što nije s pravdom stečeno. S toga i danas ļudi iskopavaju novce iz zemļe, kad stanu gorjeti.

Prvotńi ļudski životi. Ļudi su prvotńi držali za veliki nazadak i za veliki grijeh, koji bi puno živili. Vikali bi dugoživcim, da im se zapekla duša u koste(!), pa se i oni na ovom svijetu opekli i zakamenili. Čim bi se prevalila trideset i treća, više nije bilo dobro, da se duļe živi, jer i Isus — svud mu se spomen čuo! — nije više živio. Svak, ko bi trideset i treću za se zabacio, ako je prije kakvo dobro činio, rad bi ga podvostručio i potrostručio. Ko ga nije činio, počeo bi ga činiti. Što bi god ko više i duže živio, sve mu je vaļalo i više dobra činiti. Čineći dobro i radeći tako nije mu bilo nikakva grijeha, nego bi, što bi više živio, i drugim više dobra učinio, a i pred svoju bi dušu što više učinio. Za to i jesu bili prvotńi ļudski životi po sto godina i više. Bog je take ļude što duļe vremena na ovom svijetu držao, da čine dobro svijetu, a i pusto ļudi su se taki nagańali, ko će više od 'ńih dobra počiniti. Tako, ko bi živio i radio, nije bilo grijeha, što za dugo živi. Sirotińa se je životu takog veselila i radovala. Ne bi mu se vikalo, da mu se duša u koste zapekla i da se on na svijetu okamenio, nego da ga Bog više požive, da bude i sebi i drugom na korist. Onako bi se vikalo onijem gazapima (nesretnicima) tvrčinama, ne bi li ih Bog s ovog svijeta čim prije uklonio. Jazuk (šteta) bi bilo, da duļe živu i svijet truju.

Otkad je postala bolest. Kome bi kucnuo zadńi čas, onaj bi i partio (išao, umr'o). Nije se bortalo (bolovalo) kao danas. Bolesti kakve nije ni bilo. Samo je smrt bila, ona je tamašćarila (satirala, lakomila se), kako je znala. Na ńezinu molbu od Boga bolest je koptisala (postala). Ijanet (prefrigan, izdajnik), nije ktjela, da ļudi na ńu samu Bogu plaču, nego i na drugoga. Prije nit boluj, nit bolovaj; vazda zdrav, a kad pozovu, ne pitaju, ko si, ni čiji si, — vaļa grediti. Smrt bi ga, kad mu isteče čas, svojom kosom pokosila u poļu, za ovcama, kod staje, u brdu, gdje bi više bio i gdje bi ga ona saplala (naskočila)[1].

[1] Opet je boļe danas, nego prije. Izboluje se čovjek i nagleda se svojih, te ne umire barem u żeļi, kô kad bi ga onako smrt s gole

(II. Prvi ļudi.) *Vile — kćeri Adamove.* Nijedan ruvet (stvor). baš stare ti li su! Gotovo, otkako je Bog svijet stvorio. One su bile prve Adamove kćeri. Lijepe su bile preko načina. Nad ńihovu ļepotu jerile (u opće, upravo) nije moglo protjerati. Ko bi ih god vidio, malo da ne bi saštisô (sišao) s uma. Mnogim je već bilo s ńihove ļepote oldi biti (umrli su). I bile su šihretice (oškopice) lijepe, da je to bilo za pripovijedańa. Ńima to nije ni najmańe bilo po kontu (ćudi). Voļele bi, da su nebesnije (grdnije). nego išta. Drugog kurtariša (spasa) nije im bilo, nego su se, hoćeš, ne ćeš, morale kriti, da ih ko ne vidi, da se ne bi zblanuo (poludio) za ńima. Kako im je to bilo spram smrti! Bez ikakva ićuma (hućum, krivice) daj se sakrivaj! Kô da su one krive, što ih je Bog upisima (ļepotom) stvorio! One se baš prigele(! skamile) da šta će! Vide, ne mogu kud, te se stale sakrivati. a Bog ih onda prometnuo u vile. Kud kamo one bi s ļudma više bile, da nije s ńihove ļepote. I od ļepote nema ništa. Curi je boļe. da je slijepa, nego da je preko izma (načina) lijepa.

Stvarańe čovječije i šejtan. Pri što će Akt-Ala' stvoriti čovjeka, svoga roba, svaki božiji dan napastovao bi ga jedan šejtan, zapitkivajući ga sad ovo, sad ono. A što bi god Bog u danu stvorio, to bi šejtan — nalet ga bilo! — noću obatalio. Ali to je za to Akt-Ala' i činio i dopustio šejtanu, da razvaļuje ono, što bi on napravio, samo da čovjek bude, što prikladniji ńegov rob i što ļepši. Kad je već Bog stvorio čovječije tijelo, da ne može boļe biti, nije ga još bio oživio za tri godine, nego ga je bio prislonio uz jednu sevliju (cipresu). Šejtan se bio živ raskopao, a nije znao, šta će biti. Svaki bi dan dolazio k čovječijem tijelu i kuckao bi ga prstom, pa kad bi došao do glave, kao da mu se samo kazivalo, uvijek bi rekao. kuckajući u glavu: „Ova glava ne će biti prazna“. Pune tri godine svaki bi dan tako dolazio i tako govorio. Kad je već bilo na izmaku treće godine, Bog oživi čovjeka. Čim je čovjek oživio, odmah mu Bog pripeli, da se sa onijem stvorom, koji mu prvi dođe, a nije mu htio kazati imena, nikako ne druži i da ništa od ńega ne uzima. Ali zavale čovjek se prevari. Jednoga dana šejtan ga obleti i obengjija svojijem šejtanlucima i čovjek se stane s ńime razgovarati. Odmah istog onog časa šejtan uzme lijevu stranu čovječiju i uspne mu se na lijevo rame i uvijek je na tomu ramenu kod svakog insana i u danu i u noći. Bog, da učini čovjeku što god dermana (pomoć), pošaļe svoga

podine nepripravna sma'nula. Čovjek ne vaļa, da ni u kakvoj żeļi umre, jer se može lako za uvijek izgubiti, da mu duša nikad božjega lica ne vidi.

meleća i ovaj se uspeńe na desno rame. Za to svaki insan ima na desnom ramenu meleća, a na lijevom šejtana. Meleć ga uvijek na dobro navraća, a šejtan na zlo. Jao onom, ko bude šejtana slušao i za ńim pristajao.

Kako su postale dlake (na čovjeku). Prvi put, kad je Adam zaspao, nekako mu se oslačalo spavati. Eva ga čekala i čekala, nikad ga dočekati. Počela je već hvatati neka šuha (slutńa), da mu se nije štogod dogodilo, te ga tako dugo sve od ranoga jutra nema. Šuvelenisala (slutila) na svašto i o svačemu. Sunce već bilo daleko odskočilo za goru, a on ni otkle se ni pomoliti, a jeda ti, da dođe. Nigdje ga nema ni od žeļe. Već od neke nekavice poleperi (pođe), da ga traži, te ga nađe, gdje spava. Stane ga buditi i dozivati, a on nikako, da se rastrijebi (rastrijezni) i dođe sebi oda sna. Onda ga počne rukama trinati (gurati) i mańižati (drmati), ne bi li ga tako probudila i razbetuhala (dozvala k sebi). Pa tako, gdje ga je god prihvatila i krenula rukom, svuda su ostale nekakve crne čenke (tragovi), od kojih su mu poslije izrasle i porasle dlake, gdje ga se je god komila (prihvatila), ili trnula (dodirnula).

Životińe. (I. Znaci.) *Lastavica.* U prvo doba nije bilo prokletije ptice od lastavice. I zemļa joj je prokleta, gdje se je prvi put olegla. Sama je ona kazivala djevojci, kako je: „Iz Indije, iz zemļe proklete, gdje ne sluša mlađi starijega“. Ali poslije je postala blagosovļena, jer je očuvala četvrto hise (dio) sunca, kad ga je hotila zmija popiti, a ona mu nekako četvrti tal sakrila pod krila. I kad ga je donijela Bogu — po sto mu put slava! — onda joj je on rekao, da će odsele biti svakome mila i draga, kao što ju je dosele svak mrzio i progańao, i da će svoja gnijezda viti pod ļudskijem strehama, kao nikakva ptica do sada, a da je za to ļudi ne će progoniti, nego da će im biti, kao kutńe čeļade.

(II. Pretvorbe.) *Jež*[1]. Od vražije kose on je postô. Vrag se nekada češļô, pa svoju kosu metnô pod cjepalo (poveća biļa, na kojoj

[1] *Urod:* Je li što od natemńaka (anatemńak = vrag), ne treba puno glave razbijati, da sluti naprama dobru. Od svake životińe ima po kakav, takav lijek, od ježa ga nema, pa makar se koliko čavatalo (govorilo). Nek se ko na srijedu istakne, pa nek mi obejani (iskaže), kakav je lijek bio kome od ježa! Žuč mu je dobra. Jest, da je ko izgubio! Izliječi' će ga! Neka se uzda, a ne nada! Ne liječi ga ona nikoga, kô što ne liječi ništa od ježa. Može kujati i bortati (oboje: polagano bolovati, ali očekivati sigurnu smrt) neko dan i godinu, i erđun (uvijek) se nikad ne patisavajući (prestajući) liječiti ježom i ńegovijem espapom (sve od ježa), izliječi' će se, — kako ne će! Ako mu

se drva cijepaju) i odmah se od ńegove kose izbitrolio (zametnuo) jež. To se jedan put u vijeku počešļô. i to jedan put se na zlo izmetnulo. Da šta, da bude od ńega dobro! On se je od dobra davno razinajetio (raskrstio), a i dobro od ńega.

Daždevńak. Kad je Bog one zloanđele prokleo i s neba svrćio (bacio), letjeli su i gantili (padali), kô tušta, dan i noć. Oni, što su prvašńi bili, jala (kao: hop) vrļacili su (popadali su) jurum (naprijed, na glavu) u pako. A oni, što su zaostali od zada, kad se je pakô napunio i priklopio, pretvorili su se u daždevńake i sve 'nako iz kiše jedan da ih iz temeļa odmjeri (pane) na zemļu, dok i ńima ne dođe crkancija, po jedan nestane. Kad će to biti, mi to ne ćemo doživjeti, a mučno i naša djeca, a i od djece djeca. Utajini (daj, udijeli) ti, Bože, da ih na čas (čim) prije nestane, — nestalo bi s ńima i mače, jer od ńih postaje; a da nije ńih, ne bi ni ńe bilo, ne bilo je!

(III. Postanak.) *Mačka.* Arslanova bala je sedep (sebeb, uzrok), da je postala mačka. Negdje se arslan u prančijoku (na udarcu sunca) suncô, te zaspe, a kako ga je sunce svojom toplinom razdregenčilo (umrtvilo), sve mu se bala iz usta sukala, te je od ńe postala mačka[1].

Priroda. (I. Zemļa.) *Zašto sad ne raste kameńe i brda.* Svega i svašta i prije je bivalo i bile, ali sve je natežilo na božiju, a ne na šejtansku stranu. Nije bio svijet sersenast (oduran, nemio), kao danas. Jedan je drugom priticao u pomoć jutrom i večerom, kad bi ga hal i aval (nesreća i nezgoda) snašô. Nije se ovako patilo i vratolomilo, da se zaradi kora hļeba, kô danas. Svemu i svakome bilo pune oči, puno i srce. Jedni drugim radili smo i pomagali se ne za pare, niti za ikakvu fajdu (korist), nego od ļubavi. Bio tada teži hatur (voļa; poštovańe) od sile. Nije bilo tada ni golotińe, ni bosotińe, niti glada, niti jada. Čovjek je tada prosjaka i prosjakińu želio vidjeti, da im što udijeli. Jest, da je ko izgubio, vidje' ćeš ga, kako ne ćeš! Od neke, kad bude, stani, pani, zašto da i bude prosjačeńa, kad je bio pravi bonluk (obiļe) i kad je sve raslo i rođalo. Isus — milosna ga budi! — tad je zemļom i gradovima hodio i

---

Bog ne da od dva dermana (ja smrt, ja život) jedan, ne će jež ni ježeve šušomoļice (besposlice, ništetnosti). Nije li on postô pritrvom (uzrokom) crnońe? Nema tu ništa. — Nosi ga bodež (vrag), šta ti još ne će pripasti na um! Ono su đavolija legla.

[1] Kako je više na istini, niti me pitaj, niti ti znam kazati. Tako i ja čuo, a i vama kazô. U hararu (vreća) kupio, u hararu i prodô.

prohodio. Za ńegova vakta (vremena) sami je kamen rastao. Da otkle misliš, da su sva ova brda i kameńe? Neko ih metnô, ili sami iz neba pali. Sve je to raslo, kô iz vode: i drvo, i kamen, i životińa, i neživotińa. Ali čim je Isus uzišô na nebesa, nešto je odmah prestalo rasti. Jer da nije prestalo, danas bi se brda kočila do pod nebo, da bi čovjek mogô rukom greļiti (čandrati, grepsti) po nebu. A sve to prestalo je rasti sebetom (uzrokom) onoga kamena, koji je pošao za Isusom, kad je uzilazio na nebesa i kad mu je Isus rekao: da stane. Kako je na onom mjestu stao, tu je i ostao, ni na nebu, ni na zemļi, a i sve ostalo kameńe po svemu širokom svijetu stalo je i nije više raslo, niti će ikada rasti, pa bila ova svjetina (svijet) još toliko godina, koliko ima kapi i pijeska u moru, i koliko su ļudi i životińe od početka svijeta do sada očima trepnuli.

Zašto zemļa zle iz sebe izbacuje. Odmah, kako je prvi put čovjek sagriješio, upita Bog sunce i zemļu, na koji će ga oni način pokarati, kad mu on ne dati bude u raj doći? Najprije odgovori sunce, da će uvijek na ń i živa i mrtva krvavo gledati, dok se god s Bogom ne pomiri. „Kad umre“, nastavi zemļa: „ja ću mu kosti iz sebe izbacivati i nikad mu ne ću dati, da ima mira; makar ga sto put zakopali, ja ću ga opet izbaciti“. Sačuvaj, Bože, kad zemļa kosti iz sebe izbacuje![1]

Kiša se zaklela zemļi. Koliko je samo nedjeļa dana, da kiša ne pane, sva bi se zemļa ašer učinila (propala) i nestalo bi je, kô: hvala ti, Bože! Ali kiša se je zemļi zarekla i zaklela, da će svaki dan na ńu padati i po ńoj rositi ilem (osim) samo tri dana u godini. Koliko li jada i belaja (muke) ta tri dana zemļa prepatiše (pretrpi), to se ne može ni na kakav kalem uzeti (ispisati, prosuditi). A više kroz svu dragu godinu, gdje padala, da padala, vaļa da negdje u svijetu pane. Kroz ona tri dana, kad kiša ne pada, onda ona negdje u nebesnom carstvu prepočiva, da može iznovakarice (iznova) zemļu rositi i veseliti kroz svu butum (cijelu) godinu.

(II. Sunce, Mjesec, Zvijezde.) ***Tri su bila nekada sunca.*** A i danas bi isto tako bila, da im nije vratom smahnula zmija.

---

[1] Ja sam svojijem očima gledao, kako su jednoga zakopali, al kad sjutra, zemļa ga iz sebe izbacila. Šta ti nije, da ti nije, nikako ga nije htjela u sebe primiti. Preko dvadeset su ga puta ukopali, ali svaki ga je put zemļa kroz noć iz sebe izbacila. Kamo kud su mu se poslije toga vidjale kosti pokraj puta. Zemļa ga je već bila i iz grobļa izbacila. Nema većeg božijeg pokarańa, nego kome zemļa poslije smrti kosti izbacuje.

Kô kad se nađe čiftelija (nesreća). Sta su joj oni bili na putu? Ko figaniji (vikača, nesreća) nije na putu? Sama je sebi na putu. Kô — budi Bog s nama! — uluva (huda stvar) ne misli ni o čemu dobru, nego uvijek o zlu. Ne bi ona ńih popila, da se nije prišuļila (!). pa ih iz nebuha ne spiļugala (nadvladala). Kako ih je cika stajala, kad ih je pila, to se od žalosti nije moglo slušati. Inka (plač) ih je bila, kô da ih ko peče na živoj vatri. Od žalosti i od jada nije se moglo slušati. Srce se je od toga u čovjeku paralo. Ali to ona nije bendala (pazila), nego, kad je popila dva sunca i trećega pola, Bog odnekle utajini (pošaļe) lastavicu i ona onu drugu polu sačuva i pod krila sakrije[1].

(III. Zrak.) *Mana iz neba.* Dok nije svijet javašenisô (popustio, izopačio) i po zlu nahrupio, nije se znalo ni za glad, niti i za kakvu drugu muku i patńu. Bonlučilo (obilovalo) se u svemu i svačemu. Niko nikome nije bio muktač (žeļan) komad kruha. Svakome je doticalo i na pretek bilo. Kako ne bi bilo, kad je iz neba mana trusila i kiptila (padala) kô snijeg! U tom bonluku ļudi su se i pokvarili i nastranputičili. Što su oni god u tome keveštisali (napredovali), sve je mana većma uzmicala na se (ređa bila). Po gdje-gdje i gdje-gdje bi padala, i to ne svaki dan. Najposlije je uzbrekla na se (urijedila), da je samo padala ondje, gdje su bili duhovnici; i ona ńihova prebivańa, gdje su obitovali, što je na ńima najposlije padala mana, kad je već svugdje prestala, prozvali su se od mane — manastirima.

Bog. Vrag. Hudobe. *Hudobe.* Nazad iči bińı (dvije hiļade), da rekneš, i više godina, ni za to se nije znalo[2]: svijet je tada bio, kô u hararu (vreći, t. j. u neznańu), nit je znao, kad će se smrknuti, ni kad svanuti, dok nijesu orozovi prokukurijekali. Ni kolik muški pedô nije se moglo koraknuti ob noć, a ni po danu gotovo, od hudijeh stvari. Sve si ih mogao sjedećke pred sobom rukom pipati. Baš kô da si natrpô i nabacô svijet utvoricama, vješticama, ǵinima (vrazima) i drugim smetovima. I sad je tako, nije baš u onlikoj mjeri, kô prije, u gluho doba noći. Ali lijepi orozovi svu tu malesoriju (hudobe) svojim zlatnijem kukurikańem odrenaju (rastjeraju), da ne znadu same (hude stvari), kud udaraju glavom bez obzira. Na vrat, na nos tevrļaju (bježe), kô da će se polomiti, jer

---

[1] Neka, Bog joj dao! Svakom joj Bog srećom naplatio! kô što i jest. Sretna je i ona kuća s ńome, gdje pod strehom namjesti gnijezdo, kamo li, da sama nije od sreće i od aira (napretka)!

[2] t. j. nijesu ļudi znali računati vremena po suncu.

dok god čuju ńihovo kukurikańe, tako im je, kô da o ńima živim meso režeš. To im je nekako benzer (slično) onoj ni o drvo, ni o kamen, neg u poļe pod orah. A dok treći put orozovi zakukuriču, tad, da nosiš zlatnu glavu, niko ti ništa, samo da nije rđavijeh ļudi![1]

B. Uvjerice.

1. Nebo i zemļa.

Sunce (svjetlo, tama). I. Što jest. *Vratińdan*[2]. A Vratińdan je božji dan. Kad on osvane, tada sunce na tri put se grohotom nasmije na zemļu i onda se povrati i udre na se. Sve se tada, i gora i trava, i 'ajvan (marva) i insan (čovjek) povraća, jer tada na brzo zaiveraju i zańitiļe (oboje: zaokupe) hukovi i bļuštavice i puhavice. Ne kaže se u ludo: Do vratińdana pomamije (bijes čobana i blaga), a od vratińdana zemerije (studeni) i angarije (patńe od zime). Ne zna bome zima za nikakve šurke babe Jurke (na okolo), nego gdje god stiže, tu snijegom i mećavom (velika studen, pometija) liže.

II. Što se ne smije. (Noć i mrak.) *Ne vaļa se noći obazirati.* Putnicima, koji od svoje kuće putuju i gone tovare, malo kad im se ne će šta na putu pristrijeti (utvoriti). Okrene li se koji, ujela ga je zmija. Lako ću mu više pripraviti hrane. Ne vaļa se za vas butum (cijeli) svijet obazirati. Ono (nekakvi duhovi) će u sto ojna (doskočica) udariti, samo da se ti prevariš i okreneš. Ti, ako nemaš pameti i ako si se umetnuo glavom (omrzlo ti živjeti), i okreni se, ali poslije nemoj nikoga kriviti. Sam si pao, sam se ubio. Ja ti jamac, ne ćeš više dočekati nove mlive. Nek ti je na znańe: što god ti činiš, i ono će za tobom, ili postrane tebe činiti. Počešeš li se za uhom, i ono će; nakahneš li se, i ono će; počmeš li moliti, ono će ti se rugati[3].

[1] Oni su ih pretekli danas, te se ne smjedu ni pomoliti, nego sakrivaju i pritamńuju (zaklańaju) po gudurama i betinama. Hvala Bogu, kad je i ńih na mańak, kad nam sve istančava (nestaje)! Da Bog dâ, i ńih nestalo, Ala' versun (Bog dao)! Tu se čuli, tu vidjeli i trag im se zameo, pa okete *(međumetak u govor)* mahove, i što već Bog da!

[2] Za veliko mi je čudo i prečudo, da nu, jesi li ti igdje u kalendaru, ili u kojim drugim kńigama nalazio išta o vratińdanu? Ja sam pitao o tom i pokojnog popa Ristu, pa ni on mi nije znao — pokoj mu oprosnoj (čija duša vrcem ode u raj) duši! — ništa kazati o ńemu.

[3] Nekakav je molio: spasi kraļice, a ono mu uvijek kô u šprdńi odgovaralo: napasi kravice. No on bio muškog srca, nije hajô za tijem. Pomislio: govori ti, što hoćeš, ja znam svoju. Vidje' ćemo, gdje

Ne vaļa kazivati, dok ne svane. Sta čuo, da čuo, šta vidio, da vidio, šta ti se pristrilo, da pristrilo, nikome ne kazuj. ni da ti je rođena majka. Boja' se (bojati se), ako staneš kazivati, da se ne ujdeš (ujedeš) za jezik. Mnogi je i glavom zalizao (platio, umro) ko nije u sebi mogô održati, što mu se pristrilo, nego je poletio kazati[1]. Ne možeš li već trpiti, da sve ne istreseš, strpi se, Bog ga pomogô, dok se ne svane. Ne vaļa nikako kazivati, ali hajde opet kad se svane. U gluho doba noći jok, da te nije zmija ujela. A najboļe je, — ta nijesi, zakoļa (zakona) ti! ženetina, ili kakva krezuba babetina, koja bi pukla, kô ļeti cvrčak, da ne bi sve izmļackala (iskazala) i još 'n'iko (onoliko) od sebe nadovrngala (nadometnula), što ne bi ni u snu pomislio, — pitô te ko šta o čemu, ne pitô, a ti mu vrni: Nit sam šta čuo, ni vidio. Ko vidio, da vidio, ja nijesam, pa mi nije ni stalo. Imam i drugih posala, nego o lańskoj strnini benetati (govoriti) i naklapati.

Voda. Za tini čas more mu se ne jedna, nego više nesreća dogoditi, kad ko ob noć dođe na vodu. Za to i je (jest) najboļe odmah s viđela, ili najkasnije za mraka, donijeti vode, koliko kome treba. Ni za mraka nije pofaļeno (pohvaļeno) ići na vodu, ali već, kad ne more biti, kako tako, nekako se more trpiti, ob noć nikako! Kome je već velika nužda i nevoļa, te mora na vodu, kad mu se kod kuće pretrgne (nestane) vode, onda nek ne ide istor onako. Đugume (bakreno posuđe za vodu) u ruku, ili burilo (drveni sud za vodu) na rame, pa hajd! S te ruke nek nikad ne ide! Već sa sobom nek uzme četiri pijka (piļka, mali kamenčići) i nek, kad dođe k vodi, jedan za drugim pobaca u vodu. Slobodno tad nek se ništa ne boji, da će mu što biti, ili da će mu se što dogoditi.

Nek der samo čujemo, kako je nesrećno i prokleto nositi kući vodu, pošto sunce zađe, — nikad je ne bi tada donijeli, pa da bi je ne popili. Da nikad ne će, tada će najprije u ńu uļesti vrag, nalet ga bilo! Pa eto ćara i šićara (dobitka), kog bi se svak prošô drage voļe i plateći još, da ga ne dopane! (Nastavit će se.)

ćemo i u kojim ćemo izići. Sve do pred samu zoru to ga snapastovalo, ali mu ništa nije moglo nahuditi, jer se nije htio okrenuti, a da se je okrenuo, ja bi ti kazô, što bi bilo.

[1] Ima nekih, pa ako sve ne iskakoće (izgovori), otraga bi progovorio. Ne može se ništa u ńemu primiriti, kô u šupļu sudu voda. Ako ne isfrfļa i ne iščokoda (oboje: iskaže), pukô bi, kô nadut mjeh. A po kome to sve pane! Po ńemu i po ńegovoj ćiferici (glavi.)

VJESNIK.

Kńiževne novosti.

NAPISAO DR. ANT. RADIĆ.

Pjesma o mrtvom bratu *u poeziji balkanskih naroda* od DRA. IV. ŠIŠMANOVA. (Bug. *Сборн. за нар. умотв.*, XIII. [1896.] str. 474 do 569, XV. 449—600; + 186, tekstovi.)

Studija se ova bavi motivom, što ga imamo u pjesmi: *Braća i Sestra* (u Vukovu zborniku II. str. 38—42): Majka hrani devet sinova i desetu kćer Jelicu; majka kćer udaje komšiji, braća banu s preko mora i govore joj, da će je često pohoditi; Bog pušća moriju te pomori devetero braće, — a sestra čeka i kuka tri godine dana, dok joj se Bog ne smiluje i ne pošaļe dva anđela, da najmlađega brata Jovana duhom zadahnu i spreme sestri u pohode; sestra se s bratom oprema dvoru, brat je ustavļa, a ona ostanuti ne će; kad su došli blizu dvora, Jovan reče sestri, da ga počeka, dok on ode u crkvu i nađe izgubļeni prsten; „ode u grob nejačak Jovane“, sestra ga traži, vidi mnogo novo grobļe, dosjeti se, ode dvoru, nađe u ńem majku (a majka misli da je to morija), zagrle se i „obje mrtve na zemļu padoše“.

Zanimļivo je, što je pjesma s ovim motivom vrlo raširena u balkanskih naroda (u bug. imade preko 20 varijanata, 15 grčkih, pa arbanaska i rumuńska), dok izvan Balkana nije barem do sada nađena posve ista verzija.

Spomenuvši uz put, no ipak dosta opširno, sličan motiv — o mrtvom zaručniku, što ga je umjetno obradio ńem. pjesnik BÜRGER u glasovitoj svojoj baladi *Leonori*, koja je i dala evropskim učeńacima prvi povod potankomu zanimańu za ove narodne motive, spomińe g. pisac raspravu WOLLNEROVU, Der Lenorenstoff in der slav. Volkspoesie, Arch. f. sl. Ph., VI., u kojoj dokazuje, da je neosnovano mišļeńe izdavačâ vizantijske epopeje X. stoļeća o *Digenisu Akriti*[1] (C. SATHAS i E. LEGRAND, Les exploits de Digénis Akritas, etc., Paris,

---

[1] Epopeja priča: Arapski emir Musur otme jednu djevojku od obiteļi (Konstantina) Dukasa; petero braće djevojčine — najstarijemu je ime Konstantin — idu da mu se osvete, no emir se pokrsti, s braćom pomiri i sa sestrom ńihovom oženi. Braća javļaju majci, neka ne tuguje, već neka sprema svatove. Digenes Akritas („Dvorođeni Graničar“) je sin toga Musura, a ženi je Digenisovoj ime Evdokija. — U narodnoj pjesmi grčkoj o mrtvom bratu — bratu je ime također Konstantin, a sestri Evdokija (i to samo u jednoj verziji, a u drugim Arete). Izdavači tvrde, da je narodna vila pobrkala sestru Konstantinovu, a mater Digenisovu, sa ženom Digenisovom.

1875.): kao da su novogrčke (a po tom i ostale balkanske) narodne pjesme samo dosta promijeńena imitacija vizantijske ove epopeje, već naprotiv — i ako neodlučno — tvrdi: da je prvobitna verzija slovjenska, srpska. Uz WOLLNERA je pristao i PSICHARI, La ballade de Lénore en Grèce, Rev. de l'hist. des relig., IX. 1884., koji je — uz ostalo — upravo okrenuo hipotezu SATHAS-LEGRANDOVU ustvrdivši, da je grčka epopeja o Digenisu mlađa, izvor joj treba tražiti u nar. pjesmama, a fabula je zapadno-evropska; povrh toga vojuje PSICHARI za prvenstvo srpske pjesme pred grčkom na osnovu ļubavi među bratom i sestrom, kojoj — veli — nema nigdje primjera; za srpskom dolazi odmah bugarska, pa arbanaska, napokon grčka. PSICHARI svršava svoju studiju trim tezama: 1. najprostija, najsurovija, najkategoričnija ideja je najstarija, a to je maloruska; 2. osnovana je ideja svih ovih legenda (bio mrtvac zaručnik, ili brat) to: živi ne smiju (suzama) smetati počinak mrtvima; 3. kasnije se ova religijozna misao zaboravi, a izmisli se novi uzrok nemiru mrtvaca: neispuńeno obećańe, ili kletva (materina). Drugi tip (brat-mrtvac mjesto zaručnika) nastao je među Srbima, tu se je okrutni i osvetļivi zaručnik pretvorio u ńežna brata. — Protiv PSICHARIJA i WOLLNERA ustao je vrlo odrješito grčki učeńak POLITIS u grčkom izdańu: Δελτίον τῆς ἱστωρ. καὶ ἐθνολογ. ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος, II. 7., tvrdeći da izvor svim lenorskim varijantama treba tražiti u skandinavskom mitu o Sigrunu i Helgiju, a za pjesmu o bratu-mrtvacu tvrdi, da je prototip grčka, po grčkoj je načińena arbanaska i bugarska, a od bug. srpska i ostale slovjenske; broj 9, kuga, bratska ļubav — to nijesu samo slovjenske, srpske osebujnosti; glavna je u ovoj pjesmi ideja — svetost obećańa. POLITIS nije štedio riječi, da pokaže sve nedostatke, pače rugobe slovjenskih varijanata, a osobito srpske. Istaknuvši zavisnost slovjenske kńiževnosti od grčke, tvrdi, da je i epopeja o Digenisu Akriti (s kojom su — veli — nar. pjesme u uskoj svezi) bila prevedena na bugarski, ali se tomu prijevodu sačuvao trag samo u ruskoj kńiževnosti. „Ńegovih je 11 dokaza — veli g. DR. ŠIŠMANOV o dokazivańu POLITISOVU — dosta, da svakoga uvjeri, da su narodne pjesme o mrtvom bratu u uskoj genetičkoj svezi s epopejom o Digenisu Akriti“ (str. 505). Još stariji izvor i epopeji i nar. pjesmama treba — veli POLITIS — tražiti u grčkoj starini, a taj je izvor i nađen u grč. pisca II. stoļ.: Flegona iz Trallesa u Lidiji (otuda Trallianus; po priči iz ńegove zbirke Περὶ θαυμασίων [Filiniji ne dadu za tuđinca, ona od žalosti umre, no vraća se k ļubavniku] ispjevao je Goethe svoju „Braut von Korinth“). Slična je priča o Protesilaju i Laodamiji (koja si od žalosti za mužem dade načiniti ńegovu statuu, pa ju grli) po Higinu i Cecesu, a još je daļi izvor u mitu o Adonisu. Hoće li se tražiti značeńe ovomu mitu, ne treba ga tražiti u mjesečnim mitima (kako je to htio WOLLNER), već u proļetnom preporodu prirode. — U recenzijama bavili su se ovim pitańem i A. N. VESELOVSKIJ (među ostalim protivi se svezi ovih pjesama s epopejom o Akriti), DESTUNIS u: Журн. мин. нар. просв., 1886., mart (srp. je pjesma postala od grčke, no grč. nije u svezi s epopejom o Akriti), GIRARD (Journ. des savants, 1886., mart; u

glavnom protiv POLITISA), KRUMBACHER (Litterar. Zentralblatt, 1885., br. 234; slaže se s Politisom), G. MEYER (Berl. philolog. Wochschrft., 1886., br. 18; ne stoji posve uz POLITISA), W. MEYER (Deutsche Litteratur-Ztg., 1886.; izvor je pjesmi slovjenski, osobito Adonis nema tu nikakvoga posla, jer po ovako općim sličnostima „dade se napokon sve iz svega izvesti"), LIEBRECHT (Germania, 1886.; Zur Volkskunde: izvor ideji o mrtvom zaručniku treba tražiti u običaju, po kojem su se žene pokapale s muževima, — a tu je misao izrekao i KREK, Listki, IV.). — Posebnu vrijednost podaje g. dr. ŠIŠMANOV raspravici KRUMBACHEROVOJ u Ztschft f. vgl. Lit.-gesch., I.: „Ein Problem der vergleichenden Sagen-kunde u. Literaturgeschichte", u kojoj je postavio pitańe: je li jugoslovjenska verzija (brat-mrtvac) u opće u tijesnoj svezi sa sjeveroslovjenskom i germanskom (zaručnik-mrtvac); za jugoslov. je verziju opet prvo pitańe: je li u svezi s epopejom o Akriti; a za cijelo pitańe traži, da se na novo pokrene na širem osnovu, s obzirom na čitavu Evropu. — Iza toga se javila velika rasprava profesora varšavskoga sveučilišta J. SOZONOVIĆA (najprije prvi dio — o zaručniku-mrtvacu — u „Варш. Унив. Изв., 1890., br. 1—3): Ленора Бюргера и родственные ей сюжеты въ народной поэзіи европейской и русской, Varšava, 1893. SOZONOVIĆ tvrdi četvero: 1. dva nezavisna motiva, 2. prvomu je — taj je i stariji — motivu najdaļi izvor u klasičnoj priči o Protesilaju, 3. ova dva motiva veže jedino vjerovańe u vraćańe mrtvacâ, 4. drugi je motiv nastao u srpskom narodu i prošao daļe k Bugarima, Arbanasima i Grcima; POLITISA pobija potanko u svim točkama (i u tom, što se tiče sveze s epopejom o Akriti). U isto vrijeme, kad i SOZONOVIĆ, bavio se ovim pitańem i N. ANDRIĆ (Vienac, 1893., br. 32 i 33; poslije ocjeńujući Sozonovića u Javoru, 1893., br. 16 i 17): i on drži, da su to dva različna motiva, no drugi motiv nije srpski; prvomu je zadńi izvor — u Indiji, a drugomu je historijska osnova u epopeji o Digenisu Akriti. — O Sozonovićevu djelu napisao je ocjenu i WOLLNER (Byzant. Zschft., III. 1894.): otvoreno i jasno odstupa od svojih mislî u Arch. f. sl. Ph., no pobija S-ća; dvije grupe — kaže — ovoga motiva imadu velikih sličnosti i u sitnicama, pa ih treba protumačiti; S-ć nije pokazao prijelaza od Protesilajeve priče do skandinavske priče o Helgiju; stihovi u (prozaičnoj) priči o zaručniku-mrtvacu ne dokazuju, da je postala od pjesme; S-ć je strpao u jednu grupu prerazlične varijante, u kojima ni izdaleka nema osnovnoga motiva; kuga nije nužni sastavni dio motiva; u (Vukovoj) pjesmi o bratu-mrtvacu spletena su dva motiva: obećani, a ne ispuńeni pohod, i motiv, kako brat-mrtvac dovodi sestru k majci; druga grupa (brat-mrtvac) nije izvorno srpska. — Ovaj se niz učeńaka svršuje MACHALOM (O bohatýrskem epose slovanském, I., Prag, 1894.) i L. ŠAINEANUOM (Basmele române etc., Bukurešt, 1895.), od kojih nijedan ne iznosi ništa osobito nova.

Osvrćući se g. dr. ŠIŠMANOV na sve ove spomenute radove, nalazi glavnu krivńu tako različnomu mišļeńu o ovoj stvari — a po tom i neuspjehu — u nedostatku sistematičnijega reda u izučavańu pojedinih, s „Lenorom" svezanih pitańa (str. 551). Rodoļubna je zane-

senost mnogih istraživača zlo prošla pred sudom g. pisca, a jednako je zlo prošlo Sozonovićevo djelo, koje je „više konglomerat tuđih mišljeńa, nego sređena i samostalna obradba“ (str. 552). G. dr. Š. drži, da najprije treba riješiti pitańe o srodstvu balkanskih verzija o bratu-mrtvacu, a onda: imadu li dva tipa — brat-mrtvac i zaručnik-mrtvac — što među sobom zajedničko, a za oboje se traži strogo znanstveni osnov (str. 552—553). Krivńa je i u nedostatku građe, a još više u tom, što ńeki istraživači i ne drže ništa do obilne građe s mnogo varijanata; zato g. dr. Š. naglasuje i brani golemu vrijednost svih mogućih varijanata i pobijajuć uz put J. BÉDIERA (str. 554—555; cf. naš „*Zb.*“ III. 322), pristaje uz englesku misao, koju je prihvatio i zagovarao H. GAIDOZ (urednik „Mélusine“): da bi trebalo sastaviti rječnik incidenata u nar. umotvorinama, jer su pojedini incidenti vrlo vrijedni, buduć da su tipovi pripovijedaka i t. d. često samo sastavina incidenata (str. 556).

Ovih se načela drži g. dr. ŠIŠMANOV u II. dijelu svoje studije (Analiza i sravńivańe tekstova, XV. sv. Сборн., 1898.). „Kad se laćamo, da napišemo povjest jedne priče, ne postavljamo si za zadaću samo to, da dademo prinos samo uporednomu folkloru, za pravo: uporednoj kńiževnoj povjesti, nego i prinos demopsihologiji balkanskih naroda“, za koju je baš taj motiv o „Lenori“ rijedak primjer (str. 450). G. je Š. — kaže — sabrao s pomoću mnogih učeńaka ne samo sve do sada tiskane varijante, nego i velik broj netiskanih. Posebice mu je i „Matica Hrvatska“ dala, da se posluži ńezinim rukopisima.

G. pisac potanko analizuje ove sastavne dijelove ovoga motiva:

I. *Broj sinova (braće) i rodbine.* Značeńe i raširenost mističnoga broja 9 u mitologiji i poeziji raznih naroda, posebice balkanskih. — Po mnogim autorima dokazuje g. pisac, da je broj 9 (korijen mu je u etim. svezi sa „nov“: novem — novus i t. d.) kao 3 × 3 (povrh toga ima svojstvo: kojim se god brojem pomnoži, čini produkat, kojemu zbroj znamenaka čini svagda 9 [n. pr. $2 \times 9 = 18$, $1 + 8 = 9$; $321 \times 9 = 2889$, $2 + 8 + 8 + 9 = 27$, $2 + 7 = 9$]) bio mističan i svet Egipćanima, Jevrejima, Indijcima (već u Rg-vedi i dr.), Peržanima, Kitajcima, Mongolima i Tatarima, Arapima, pa u zapadnih naroda: Rimljana (nonnae, nundinae, novemdiales feriae, Cic.: novem orbibus vel potius globis connexa omnia, Verg.: nona dies fugae melior, Auson.: ter bibe vel totiens ternos i t. d.), Tusaka, pa u novogrčkoj i sredovječnoj filosofiji (n. pr. u Dantea, osb. u „Vita nuova“), germanskoj, keltskoj, finskoj mitologiji, a i u novih naroda azijskih i američkih. Posebice dokazuje g. pisac, da je broj 9 imao mnogostruko mistično i simbolično značeńe i u starih Helena; svuda nabraja brojne primjere. Što se tiče devetero braće, to je najbolje protumačio WEINHOLD K., Die myst. Neunzahl bei d. Deutsch. (Abh. d. kön. preuss. Ak.: po starom germanskom vjerovańu svaki zdrav muž ima pravo računati na devet sinova; ima i riječ: „Dreimal drei ist Bubenrecht“.). Puštajući s vida raširenost i obljubljenost broja 9 u nar. pjesništvu svih kulturnih i nekulturnih naroda, bavi se g. pisac samo dokazivańem (protiv Sandersa, Psicharija, Sozonovića): da broj 9 u grč. nar. pjesmi

nije srbizam, naprotiv se iz potanke statistike toga broja u nar. pjesmama vidi. da prevlađuje samo u bug. i rum. pjesmi, a ne u srpskoj (str. 476—477), a u grč. je to češći, što je pjesma daļe od Slovjena (n. pr. na Kreti): zato broj 9 nema nikakoga prava, da se broji među dokaze za srpski original (str. 479). U obznani Politisove rasprave („Gegenwart", 1885.) popravio je i Sanders svoje mnijeńe u ovom smislu. Broj ostale rodbine vrlo je velik u bug. te srps. i hrv. varijantama, a najmańe je suvišnih lica u grčkima.

II. *Ime mrtvomu bratu i sestri.* U svim varijantama grčkim i albanskim, u najvećem dijelu bugarskih i srpskih ime je bratu *Konstantin*, a to je najpopularnije ime u Grkâ, pa i u Arbanasâ i Rumuna, a nikako nije obļubļeno u Bugara, osim u pjesmama crkvenoga (apokrifnoga), ili od Grka poprimļena sadržaja (o padu Carigrada). Sestri je u svim gotovo grč. varijantama ime *Arete* (Ἀρετή, Ἀρετώ, Ρετοῦλα, Ἀρετοῦσα), gdješto Evdokija, Jerina, a arbanasko „Garentina", „Fiurentina" nije nego Arete. U bug., srps. i rum. varijantama ime je sestri vrlo različito: mjesto neobičnog Ἀρετή uzimalo se običnije (Jelica i dr.).

III. *Otkuda dolaze prosci?* U 13 grč. varijanata dolaze prosci iz *Babilona;* druga se mjesta (Carigrad, Romanija i dr.) spomińu vrlo malo; u mnogo varijanata dolaze prosci prosto „iz tuđine". U bug. var. Babilon se ne spomińe, jer je u opće u nar. predaji — za čudo — nepoznat. Zanimļivo je u 3 bug. var. mjesto: selo Črno Menovo, a to je sredovječni Črьnomênъ (Τζερνομιανον, Ciermenium).

IV. *Kakovi se motivi navode, da majka pristane.* U grč. varijantama nema mati muža, nego je udovica, zato imadu kod udaje riječ sva braća; motiv, s kojega daju sestru u tuđinu (tuđina je u grč. nar. pj. strašno omražena i prokleta), sebičan je: da brat — koji to najviše želi, da pođe za tuđina — bude imao u tuđini konak i dr. To je prvobitni oblik, pa je poprimļen i u većini bug. varijanata. Naprotiv je u rumuńskim pjesmama (koje se u ostalom — a to vrijedi da se zabiļeži — u mržńi i proklinańu tuđine slažu s grčkima) motiv ļubav prema sestri, pa se one u tom približavaju bugarskim i hrvatskim (srpskim) pjesmama.

V. *Zašto majka ne dă i česa se boji.* U grč. pjesmama boji se smrti, tuge i žalosti, u opće dobra ili zla, — pa tko će onda sestru (kćer) dovesti. Sve ostale varijante (bug., rum., alb., hrv.) nemaju nikakvoga motiva za to, a to je dokaz, da su zavisne od grčkoga izvora, jer bugarski (rumuński i t. d.) prevodioci nijesu prosto razumjeli, što vrijedi majčino pitańe (str. 505).

VI. *Obećańe* (str. 505—518). U grč. pjesmama daju braća obećańe majci u 32 varijante, a samo u tri daje se obećańe sestri; među bug. varijantama ima ih već više, u kojima se obećańe daje sestri, a u hrv. se daje samo sestri. To, što je u bug. i hrv. varijantama na prvo mjesto došla sestra (kći mjesto matere), nastalo je u povodu toga, što se je ova pjesma o mrtvom bratu počela pjevati u svatovima, i tako se usko srasla s obredima, poglavito s obredom prvićâ. U ovom se je smislu pjesma počela mijeńati već među Grcima (u Pontu), jer i oni

imadu obred sličan slovjenskim prvićima (ἀντίγαμος ili ἀντίχαρα, πιστρόφια), a čitav se je proces dogodio slučajno (str. 513) i u svakom narodu (grč., bug., hrv.) samostalno i u novije vrijeme (str. 514), pa tako sámo od sebe pada mišļeńe Sozonovićevo o posebnoj bratskoj ļubavi u Srbâ, kao i mišļeńe o slovjenskom izvoru grč. epskoga broja 9 (ib.). Mišļeńe Sozonovićevo pobija g. pisac opširno.

VII. *Od čega umiru braća?* (str. 519—529). Samo u bug. varijantama, i to u mnogim, dolazi kuga na kletvu (majčinu ili sestrinu). Dokazujući, da kuga nije ništa posebno srpsko, spomińe zanimļivu čińenicu, da i bug. narod pozna grčkoga Harona (koji u grč. nar. vjerovańu zamjeńuje često smrt) u obliku: aro (u kletvama: Aro te izelo! našlo!).

VIII. *Tko i čim zove mrtva brata iz groba?* (529—541). U bug varijantama ustaje sin na majčine kletve, plač i dr. čine (ne pali mu svijeće) u 40 var., a na sestrine slične čine u 26 var.; u grč. vari jantama nema tu sestra posla. Glavno je pitańe: ustaje li brat na kletve, ili na suze. G. Š. potanko dokazuje, što sve svi narodi drže i vjeruju o riječi (λόγος), imenu, a osobito o kletvi. „Molitva sili bogove, da uslišaju smrtnike, a to znači, da je jača od ńih, dakle da je sama — boštvo. „(Slični je razvoj prošao bez sumńe i filosofski i kršćanski λόγος.)" (!) Posebno značeńe i silu ima majčina kletva. No osnovna ideja svih ovih varijanata, o kojima je riječ, ne stoji ni u kletvi (još mańe u suzama), nego u tom, što je 1. pokojnik u grobu uznemiren, i 2. što dano obećańe treba i po smrti izpuniti (str. 538).

IX. *Mrtvi brat izlazi iz groba* — u bug. var.: sam po sebi; dodijavaju mu kletve i plač, pa se moli Bogu, da ga uskrisi; sam se Bog smiluje; Bog se smiluje i šaļe anđele (ili svece; u grč. var.: Sv. Đurđa, Bogorodicu, Harona). Na prvome su mjestu i ovdje grč. varijante, u kojima brat ustaje (izuzevši samo 5 varijanata, koje su nastale pod crkvenim utjecajem) sam po sebi, što se posve slaže sa starom vjerom (n. pr. rimskom): da su mrtvaci — bogovi (str. 544).

X. *Brat ide* (na końu ili pješice). Najbliže su originalu one varijante, u kojima brat sâm sebi stvara kona (a to su grč.). U drugima mu ga stvara Bog, ili sveci.

XI. *Gdje nalazi mrtvi brat setru?* U svim var. osim u hrv. nalazi brat sestru u kolu.

XII. *Prvi sastanak.* Bliže su originalu one varijante, u kojima se brat drži mračno i odgovara kratko, a najdaļe one, gdje se već i zaboravilo, da je brat mrtvac, pa se dade pače čitave dane gostiti (hrv.).

XIII. *Kako brat objašńuje svoj put?* U bug. var. kaže brat: da idu u svatove, u goste, na prviće, da ju majka zove, i dr.; u najviše grč: da ju majka zove. Originalnost je i ovdje na grč. strani.

XIV. *Ptice zlokobnice* (što ih sestra vidi na putu s bratom). Ptice, osobito zlokobnice, najčešće se javļaju u grč. poeziji. (Uz put pobija g. pisac mišļeńe, da je usklik: ὦ Θιέ μεγαλοδύναμε, μεγάλο θάμμα χάνεις — Mili Bože, čuda velikoga! — uzet iz srpskoga; to je jedno i drugo uzeto iz crkvenih kńiga.)

XV. *Drugi zlokobni znaci* (brat vońa po zemļi, vide se novi grobovi, pusti dvori i dr.). Osim grobnoga vońa sestra u grč. varijantama ne opaža ništa. (Budući da sestra osjeti grobni voń onda, kad ište [po glavi] bratu, razlaže g. Š., da je to iskańe samo „preživjelost“, t. j. danas je samo oblik ńežnosti, koji se razvio iz pravoga nekadašńega trijebļeńa uši.)

XVI. *Gdje nestaje brata?* (Na grobļu, u crkvi ili oko ńe, u kući.) Pitańe nema vrijednosti: brat je svoje učinio, a kako će ga nestati, smišļa se različno.

XVII. *Kako se brat izgovara, da ostavi sestru?* (Ide, da napoji, napase itd. końa; da se pomoli u crkvi; da potraži prsten.) I tu se vidi zavisnost bug. varijanata od grčkih.

XVIII. *Sestra dolazi kući.* I tu je originalnost u grč. var.: sestra ide ravno kući, a o bratu se mnogo ne pripovijeda.

XIX. *Konac.* (Majka se i kći zagrle i umru; majka [s kćerju, ili sama] postane ptica; majka i kći umru na grobļu.) Prvo je riješeńe najobičnije i najstarije, najizvornije (str. 572): grļeńe je neobično u bug. prostoga naroda. G. Š. pobija (dokazima iz svih gotovo kńiževnosti, osobito iz stare grč. mitologije) Sozonovićevo mišļeńe: da je kukavica posebna srpska pojava, pa da su Grci svoju κουκουβάγια (sova) metnuli u pjesmu poradi sličnosti s „kukavicom“. Pretvorba (u ptice) nastala je u ovome motivu dodirom s drugim sličnim motivom: „muž-razbojnik“ (str. 576).

XX. *Izvanjski sklad, mjerilo i stil u raznim verzijama.* Grčke su varijante kraće, zato izvorne: grčka (a iza ńe najviše aromunska i albanska) je nar. poezija dramatična, a bugarska (i srpsko-hrvatska i rumuńska) voli više epsku širinu. Grč. je verzija 1. najkraća, no najpotpunija, a 2. sve se glavne epizode i potankosti nalaze i u svim ostalim balkanskim verzijama, grčka naprotiv nema posebnih potankosti: to sili g. pisca, te drži, da grč. verzija najboļe odgovara idealnoj themi ove priče (str. 579). A. Soerensen (Arch. f. sl. Ph. XIV. i XVI.: Beitr. z. Gesch. d. Entw. d. serb. Helddchtg) tvrdi, da bugarske epike nema, da ima samo hajdučkih bugarskih pjesama. Glavni mu je za to i za pravo jedini dokaz deseterac, srpski deseterac. I jezik je bugarski Soerensenu „aesthetisch durchaus abstossend, Zwittersprache molluskenhafter Natur“ i sl. Jagić je dokazivao (Die südsl. Epik etc., Arch. f. sl. Ph. IV.), da se je srpski deseterac razvio tek u XVIII. stoļ. iz starijega stiha od 15—16 slogova, no i taj je stih bio opet srpski (hrvatski). G. Š. traži protiv ovoga drugi, zapadni izvor desetercu, i to u sredovječnom dekasilabu, koji se je razvio iz lat. daktilskoga trimetra (Gautier, L'épopée française), i to preko liturgijskih pjesama (primjerâ iz X., XI. i XII. stoļ. ima mnogo. Quam cuperem | tamen ante necem — Nos virgines | quae ad vos venimus — itd.). Spomińe i dodir bogomilâ s Provencom, pa trag „špilmanu“ u bug. kńiževnim spomenicima (u Chanson de Roland spomińe se *Buguerie* — Bugarska). „Ako bi se dokazala istinitost našega domišļańa, uklonili bismo jednom za svagda i prijeporno jedno pitańe u nauci, koje se na žalost vrlo često eksploatuje s nakanom, koja nema ništa zajedničko

s objektivnom istinom" (str. 583). Još govori g. pisac o „zapjevima" (na početku ovih verzija): i oni dokazuju izvornost grč. varijanata.

Zakļučak. (str. 589—590) a) Original je grčki; nastao je u Maloj Aziji i prešao na balkanski poluotok i u Heladu i to davno, kako se vidi iz spomena na Črnomeļ. — b) Ravno iz grč. verzije razvila se je albanska, aromunska i (I. hrpa) bugarska. — c) Bug. su verzije pre uzete ili ravno preko Bizantije, ili preko Macedonije i Tesalije. — d) II. bug. grupa razvila se je iz I. — e) Od I bug. grupe razvila se rumuńska, a od II. — srpsko-hrvatska. — f) Samo Rumuńima u Erdeļu i u Bukovini poznat je ovaj motiv; to znači, da je rum. verzija nastala poslije bližega dodira Rumuńa s erdeļskim Bugarima, ili pak porumuńivańem Bugara.

Zadaća je daļega istraživańa (str: 590—599): I. Treba istraživati u pravcu na jug i istok u maloazijskih Grka i susjednih inorodnih plemena u Maloj Aziji, gdje su dugo vremena bile u dodiru tri rase: arijska, semitska i turanska, i gdje je kolijevka grčke civilizacije. — II. U pravcu na sjever i zapad, gdje se gubi trag motivu o mrtvom bratu, a javļa se motiv o mrtvom zaručniku, treba istražiti (kako je to naznačio Krumbacher): u kakvom su odnošaju ova dva motiva. Da olakša to istraživańe, g. dr. Š. pokazuje već sada ove zajedničke motive: a) u ńekim je varijantama zaručnik već muž; b) „mjesečina sja, mrtav końa ja'" — prispodabļa g. dr. Š. s pticama zlokobnicama, koje slično naviještaju; c) kobne znakove (voń po zemļi i dr.) nalazimo i u motivu o mrtvom zaručniku, a isto tako i d) crkvu, pa i to, da e) zaručnica gostî zaručnika (kao ono sestra brata); daļe f) zaručnica upotrebļava čare, da domami zaručnika (cf. u hrv. pj. o mrtvom bratu: 9 lutaka), i napokon g) motiv o pretvarańu grobnoga krsta u końa. —

Ja sam ovu veliku raspravu g. akademika potanko, no ipak, što se kraće može, iscrpao s više razlogâ. Povrh toga, što je nama Hrvatima bugarsko gotovo kao naše, rasprava g. dra Šišmanova zaslužuje pažńu, a u cijelosti bi ju jedva tko u nas čitao. A učinio sam to i poradi metode g. akademika.

Što se metode tiče, ja tê metode ne shvaćam onako, kao g. dr. Š. Ja držim, da ono n. pr.: s kojih razloga brat (ili braća) udaje sestru u tuđinu, gdje nestaje brata, kako sestra dolazi kući (majci), i t. d. — nijesu onakvi motivi, na koje su mislili začetnici ove metode. G. dr. Š. drobi, a ne razglaba; on runi i trusi i ono, što se svakoga motiva nuždno hvata, a nije samo po sebi motiv. Motiv je misao, ideja, i to silna, snažna, jer po tom i jest motiv, što ima snage, te pokreće i okupļa oko sebe. Događa se, da se dva ili više motiva sraste tako, da se na prvi pogled ne vidi zglob. Ovakove zglobove treba tražiti, pa su na to i mislili začetnici ove metode „razglabańa". No pet, deset, pače do dvadeset motiva — ne može se zglobiti. Tu bi nastala konfuzija. Samo geniji-umjetnici mogu apstrakcijom u velikim djelima zglobiti u skladnu cjelinu više motiva, pa i ńih hvalimo, ako tih motiva nije previše. Fantazija čovjeka, nenaučna na apstraktnu kombinaciju, voli duševne tvorevine s jednom, snažnom mišļu, — jer više bez konfuzije ne može ni svladati. Pa upravo su zato vrijedne narodne

tvorevine s više motiva: one su same po sebi dokaz, da nijesu samonikle, nego da se ńešto u ńima zglobilo. Zato treba da tražimo drugu tvorevinu, u kojoj ima koji od zglobļenih motiva, i tako ćemo doći na trag putovańu motiva. Još nam je lakše, kad već imamo dvije ili više tvorevina zglobļenih posve, ili djelomice od istih motiva. No jedna tvorevina sama za se dade se samo drobiti, a u tom ja ne vidim ono, što može dati prava razglobna metoda.

Varijante (albanske, grčke, rumuńske i južnoslovjenske) zapremaju punih 186 strana, a tiskane su ponajviše na žeļu Krumbacherovu. Tim je bugarski „Sbornik" učinio evropskoj nauci veliku službu, koja bi pristajala i bogatijemu i većemu narodu — možda još i boļe.

IVAN FRANKO: **Priča o jednorogoj i ńezin bugarski varijant.** (Bug. „*Сборникъ*", XIII., 570—620). — U poznatoj sredovječnoj pripovijesti o Barlaamu i Joasafu[1], koja je (u XIII. stoļ. po prilici) prevedena i na stari slovjenski jezik („Доушеполезное сказание о житии св. Варлаама и Јоасафа"), ima i ova priča: Zato ja one, koji služe tako lošu i surovu gospodaru (t. j. svijetu) . . . prispodabļam onomu čovjeku, što je bježao pred jednorogom. Buduči da nije mogao podnijeti ńezine rike, padne bježeći, da joj ne postane žrtvom, u duboku jamu. Padajući uhvati se za jedno drvce. No ogledavši se oko sebe ugleda dva miša, jednoga bijeloga, a drugoga crnoga: glođu korijeńe drvcu i malo da ga ne preglodaše. Pogledavši jami na dno opazi strašna zmaja, koji je rigao vatru, oštro ga gledao i otvarao raļe hoteći da ga proždre. Pogleda i bliže i opazi na tlu, o koje se nogama upr'o, četiri zmije, kako pomaļaju glave iz stijene. A kad je pogledao gore, opazi, kako s grańa na onom drvcu pada malo meda. Sad je zaboravio, da ga vani čeka jednoroga, hoteći da ga izjede, da je doļe zmaj, da se drvce može svaki čas oboriti, da su mu noge uprte o nevjerno tlo: sve je zaboravio i pazio samo na ono malo meda. — Jednoroga — to je smrt, jama je — svijet, dva miša — to je vrijeme (dan i noć), četiri zmije — četiri su živļa (od kojih je sastavļeno tijelo čovječje), zmaj predočuje strašno ždrijelo (u koje upadaju oni, koji vole sadašńe naslade, nego buduće dobro), a kapļica meda — to je sladost svijeta.

G. pisac nabraja razne azijske verzije (i u indijskom epu „Mahabharata" imadu dvije), umjetničke obradbe u sredovječnom slikarstvu i trag ovoj priči u sredovječnoj kńiževnosti (Specul. mor., Gesta Rom., Leg. aurea i dr.).

U slovjenskim, osobito ruskim rkp. XV.—XVII. stoļ. ima „*pritča o bogatyhъ izъ bolgarskihъ knigъ*", a glasi po rkp. XV. stoļ. (izdao ga A. Veselovskij) ovako: „Притча Варлаама ко Јоасафу. Члкъ нѣкто ходѧ на полѣ ч(ис)тѣ и видѣ идуща к' себѣ люта звѣра и лва и не имы где скрыти сѧ от звѣрѧ того и

[1] Pripovijeda, kako je indijski carević Joasaf — sastavši se jednom s bolestnim i odrpanim starcem, pa s mrtvacem — stao razmišļati o nestalnosti svega na svijetu. Pustińak Barlaam obraća Joasafa na kršćanstvo: Joasaf pita, a B. odgovara razlažući kršćanski nauk i tumačeći ga pričama. Joasaf ostavi svijet i ode u pustińu.

потече по полю и видѣ ровъ глубокъ. ѡн'же споустися въ ровъ тои. и бѣ в'ровѣ то(м) древа два, едино сребрено листвіе имѣя, а дроугое злато. и летѣвъ паде на сребренѣ древѣ, и оухвати ся за вѣтвіе и сѣде на немь, и возрѣ горѣ и видѣ люта лва надо рво(м) поюща. сѣдящу же емоу на древѣ томь и прилѣташе к'нему голоубица приношаше емоу смокви въ оустѣхъ свои(х), онже прїимаю ядяше и плачя ся горко. и прилѣташе к'немоу вранъ, нося въ оустѣхъ свои х) оушіе (! mj.: оуглие) горяща и жабы и ящтерица и всякоу скверноу и меташе на нь. и позрѣ к'коренію . . . и видѣ двѣ мыши . . . едина бѣла, а дроуга черна . . . но всего того не оубояся и начя торгати сребреное древо и класти в'нѣдра своя. и помысли . . . дабы еще палъ на златое древо. и абіе паде . . . въ злыа оны скорпіи. А се истолковано стымь Павломъ: лютый звѣрь есть немощь и старость чл(овѣ)ча, а левъ см'рть, а ровъ есть сѣть діаволя, а древо сребраное стяжаніе и домъ богатыхъ. а мыши двѣ есть бѣлаю д'нь а чорнаю нощь, гризоуще вѣкъ чл(ов)ѣчь. а горлица . . . аг'глъ Гнь приносяи добраю помышленія. а вранъ . . . діаволъ разжигаю срд'це чл(овѣ)комъ на злато и сребро и на вся злаа дѣла. в'томь погибают мнози чл(овѣ)ци".

G. pisac priopćuje u cijelosti jednu crv.-rusku, mnogo opširniju varijantu, koja se sama zove: Притча о богаты(х) о(т) книгъ болгарскихъ; a ima još jedna ruska, i srpska iz XVII. stoļ. (s dosta bugarizama), a u obadvije čovjek bježi pred **lavom** i **kamilom**: (вельбждъ). Ova se priča spomińe u kratko i u srpskoj aleksandridi (Starine, III.), a u Pseudo-Kalistenovu tekstu nema toga mjesta (a ima ga u novogrčkom).

Tumačeći g. pisac odnošaj ove priče prema „priči o jednorogoj" govori opširno o golubici i gavranu, pa o onom zlatnom i srebrnom drvetu. Glavna mu je cijeļ, da u gavranu i golubici dokaže trag **dualističkoga bogumilskoga** naučańa. U Rusiji se i inače spomińe ńeka posebna kńiževnost pod imenom „bugarske basne" ili „kńige" popa Jeremije, za kojega se pita: nije li to isto, što i pop Bogumil. (O tom je pisao Jagić, poslije Sokolov, pa opet Jagić). „Priča o bogatih" napisana je (u isto vrijeme — u XIII. stoļ., — kad je prevedena pripovijest o „Barl. i Joas.") po **ustmenoj** (Veselovskij, Pypin i dr. drže, da je to samo nezgodno **prerađena** „priča o jednorogoj") predaji s posebnom tendencijom — protiv bogatašâ (dok je „priči o jednorogoj" druga, općenitija tendencija. — Rasprava mi se čini preopširnom. Krivo ovamo uvlači g. pisac (str. 608) ono „drvo sred raja (plemenita dańina)": ono je iz kruga pričâ o „krstnom drvetu".

Za **ZBORNIK** su poslali građe ovi **prinosnici**.*

1) *86. Alačević* Miroslav, umir. prof., okol. Splita (starine), *D.* 2) *14. *Antičić* Petar, uč., Igrane, *D.* 3) *34. *Ardalić* Vladimir, seļ., Devrske (Knin-Skradin), *D.* 4) *17. Badovinac* Marko, seļ. Kamenci Žumberak), *H.* 5) *50. *Balarinova* Nike, uč-ca, Gruda, *D.* 6) *71. Biljan* Mijo, prof., Gospić i okol., *H.* 7) *92. Bogdešić* Pero, uč., Dragovci (Batrina-Požega), *Sl.* 8) *24. *Bortulin* Andrija, đak, Beli, ot. Cres, *I.* 9) *33. Božićević* Juraj, đak, Jezerane (Briń-Ogulin), *H.* 10) *70. Brakus* Stevan, đak, Trpińa (Vukovar) *Sl.* 11) *62. Brozović* Albert, naduč., Kastav i Vrbnik, *I.* 12) *67. Bučar* Frańo dr, prof., Varaždin (i dr.), *H.* **Bujan(ović)* Josip, đak, Praputnik, *H.* **Cajnko* Valent., svec., Pitomača, *H.* 13) *13.—16. Domitrović* Milan, đak, (iz dr. ruke) raz. kraj., *H.* **Dragičević* Tomo, oruž. stražm., Žepče, *B.* 14) *9. *Duić* Adam, uč., (†), ?, (iz Like), *H.* 15) *28. Ellger* Johan, priv., Svińarevci, *Sl.* 16) *57. Filakovac* Ivan, uč., Gradište (Župańa), *Sl.* 17) *25 Fraisman* Milan, uč., Preseka (Raven, Križevci), *H.* 18) *82. Frankol* Mirko, umir. lugar, Jakopovci (Kapela, Bjelovar), *H.* 19) *65. Galović* Marijan, kap., Ivankovo (Vinkovci), *Sl.* 20) *26. Grčić* Milan, đak, Sr. Karlovci, *Sl.* **Hirc* Drag., uč., raz. kraj. **Horvat* Rud., đak, Koprivnica, *H.* 21) *19. Ivačković* Lazar, ?, Vršac, *Ug.* 22) *27. Hovorka pl. Zderas* Oskar dr., kńiž., Jańina (Dubrovnik), *D.* 23) *54. Jalžabetić* Tomo, seļ., Đurđevac, *H.* 24) *31. *Jajnčerova* Kata, seļ, Trebarjevo (Sisak), *H.* 25) *3. Janković* Jul., prof., Varaždin (starine), *H.* 26) *73. Jerman* Olga, poštarica, Petrijanec (Varaždin), *H.* 27) *21. Jovićević* Andr., uč., Rijeka, *C. Gora.* 28) *46. *Jovović* Luka, uč., Mrkojevići, *C G.* **Jovović* Miloš, ?, Bar i okol., *C. G.* 29) *30. *Jurić* Bartol, uč., Otok-Privlaka-Komletinci (Vinkovci), *Sl.* 30) *47. Kempf* Jul., uč., Novi Vinodolski (i dr.), *H.* **Klaić* Vj., sveuč. prof., ot. Pašman (starine), *D.* 31) *48. Klarić* Ivo, uč., Kraļe (Bihać), *B.* 32) *43. Kolar* Fran, đak, Đurđevac, *H.* **Korenić* Stj., svec., Stupnik (Zagreb), *H.* 33) *79 Kotarski* Jos., žup., Lobor (Zlatar), *H.* 34) *85. Križe* Marija, priv., Dubovec (Raven, Križevci), *H.* 35) *32. Križnik* Kašper, priv., Motnik, *Krańska.* 36) *78. Krmpotić* Iv., đak, Barlete (Gospić), *H.* 37) *10. *Kuba* Ļudevit, kńiž., *D.* 38) *36. Kujundžić* Iv. Ev., svec., *B.?* 39) *12. *Kulinović* Muhumed Fejzi beg, đak, *B* **Kurjaković* M.. uč., Vrbova (N. Gradiška), *Sl.* 40) *68. Ljubidrag* Nik., uč., Pridvorje (Dubrovnik), *D.* 41) *11. *Lovretić* Jos., svec., Otok, *Sl.* 42) *38. Majić* Josip, Glamoč, *B.*, Mostar, *Hc.* 43) *45. Medjimorec* A., seļ., Hlebine (Koprivnica), *H.* **Medjimorec* Mijo dr., svec., *id.* 44) *76. Milaković* Jur., đak, Letovanci (Petrińa), *H.* **Milčetić* Iv., prof. i akademik, kvarnerski otoci, Kastav, *I.* (i dr.) 45) *81. Milićević* don Frańo, svec., Mostar, *Hc.* 46) *55 Miškulin* Mile,

---

* Broj bez zagrade pred imenom znači red, kojim su prinosnici slali građu, i broj, pod kojim je građa ubiļežena i spremļena. Iza prezimena i zanimańa stoji mjesto, iz kojega je građa, a u zagradi veće bližńe mjesto. Zemļa, u u kojoj je mjesto, označeno je kraticom (*D.* Dalmacija, i t. d.). Prinosnici, koji nemaju broja, ńihova je sva građa tiskana (u I. sv. „Zb.“). * znači, da je od građe već ńešto (ili sve) tiskano. Imenâ prinosnikâ, kojih se građa ne može upotrebiti, nema ovdje.

đak, Smiļan i Trnovac (Gospić), *H.* 47) *39. Mrakovčić*, đ., Punat (ot. Krk), *I.* 48) *69. Murgić* Frańo, uč., Visoko, *B.* 49) *74. Nametak* Hasan Fehmi,?, *B.* 50) *52. Nedić* o. Dobroslav vitez, sveć., Tolisa (Župańa), *B.* 51) *56. Neferanović* Iv., seļ., Privlaka (Vinkovci) *Sl.* 52) *87. Novljan* Frane, đak, Boļun, *I.* 53) *20. Nuić* o. fra Andeo, nadžup.. Župańac, *B.* 54) *84. Pavelić* Iv., đak,?, *B.* 55) *83. Pešt* Adam, uč.,?, *B.* 56) *89. Pesek* Ant., uč., Hajdin(a) (Ptuj), *Štaj.* 57) *88. Petković* Grgo, seļ., Budak-Stankovci (Benkovac), *D.* 58) *42. Petrović* Vlad., uč., Vrańe, *Srb.* 59) *41 Popović* Risto M., sveć., Zagarač, *C. G.* 60) *75. Praidić* Nik., opć. dnevn., Jukinac (Petrińa), *H.* 61) *53. Preradović* pl. Duš., častnik, Grubišnopoļe (Bjelovar; starine), *H.* 62) *93. Rožić* Vatr., prof., (Prigorje [Jastrebarsko]), *H.* 63) *61. Rubić* Stj., đak, Župańac. *B.* 64) *29. Sajvertova* Milena, priv., Hrnetić (Karlovac), *H.* 65) *2. Smičiklas* Tad., sveuč. prof. i akad., raz. kraj. (iz dr. ruku). 66) *58. *Šajnović* Ivo, priv. đak, Kola (Bańaluka), *B* 67) *91. Šimić* Šimo, seļ., Klokočevac (Našice), *Sl.* 68) *80. Šimunac* Stj., uč., Fojnica, *B.* 69) *77. Špiljak* M., đ., Sopote (Pregrada), *H.* 70) *22. Tentor* Mat., đ., grad Cres, *I.* 71) *90. Tomaš* Nik., krojač (seļ.), Ivanovčani (Bjelovar), *H.* 72) *18. Tomec* Jos., seļ., Virje, *H* **Ujević* Iv.. uč., Vrhgorac, *D.* 73) *35. Varnica* Šim., seļ., Gradište (Župańa), *Sl.* 74) *51. Večinkić* Fr., kovač, (seļ.), Orahovica (Našice). *Sl.* 75) *37. Vrabec* Nik., uč., Podograđe (Vinkovci), *Sl* 76) *65. Vučinić* Milov., đ., Mihoļska (Vojnić), *H.* 77) *59. Vudyjeva* Mar., uč-ca, Rešetari (N. Gradiška), *Sl.* **Vuletić-Vukasović* Vid, uč., raz. kraj. 78) *64 Wöfl* Pav., uč., Vinica (Varaždin), *H.* 79) *8. *Zorić* Mate, ž., Visočane, *D.* 80) *1. *Zovko* Iv., uč., *B.-H.* 81) *63. Žic* J.,?, Vrbnik (ot. Krk), *I.* 82) *72 Žiža* Stj., uč., *I.* 83) *60. Žuljić* Mijo, uč., Iliđe, *B.*

☛ **Prinosi se nagrađuju ovako:** Za *pisanu* stranicu (na običnom arku, na kojoj ima 35 redaka po 50 slova) plaća se: za *vrlo dobre* prinose (od kojih se može sve upotrebiti) **60,** za *dobre* (od kojih će se morati mnogo baciti) **40,** i za slabe (od kojih će se moći samo ńešto upotrebiti) **20** novč. — *Dobri,* i *vrlo dobri* bit će prinosi samo onda. ako budu pisani **narodnim** govorom (ne: *kńiževnim),* koliko je moguće, *riječ po riječ* **po kazivańu** *starijih* ļudi, ili žená svake dobe. Ne treba ipak *sve* pisati, što se kazuje; no tko ne zna prosuditi, što treba, a što ne treba, neka sve piše, ali samo **sve ono,** *što mu* i *kako mu kazuju* ļudi ili žene iz naroda. ☛ **Školovani** ļudi neka nikako ne pišu **na pamet** *narodnim* govorom, jer to **ništa ne vrijedi.** Neka pišu po kazivańu. — „Osnovu", t. j. kńižicu, u kojoj su pitańa, na koja treba odgovarati, šaļe urednik „Zbornika" svakomu na zahtjev, bez plaće.

Ovaj **Zbornik** izlazi dva puta na godinu. Cijena je svesku

☛ **2·— for.,** ☚

s poštarinom **2·17** for., polovini sveska 1·— for., s poštarinom **1·12 for.**

Novci se šaļu: **Uredniku Zbornika (Jugosl. akademija).**

Kńižarska je cijena **Zborniku 2·50** for.

—≡ *Pretplatnici* dobivaju i pređašńe sveske po **dva** for. (bez **pošt.**) ☚

ZBORNIK

ZA

NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE

JUZNIH SLAVENA.

NA SVIJET IZDAJE

JUGOSLAV. AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

SVEZAK IV., 2. POLOVINA.

(S 10 slika.)

UREDIO

DR. ANT. RADIĆ.

U ZAGREBU 1899.

KŇIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

TISAK DIONIČKE TISKARE.

Cijena for. 1·25.

Sadržaj.

Narodna glazbena umjetnost u Dalmaciji.

Po stručnom svom putovańu iz g. 1890. i 1892. podaje

ĻUDEVIT KUBA.

(Svršetak.)

VIII. Vijalo (lirica).

Došli smo do posļedńe sprave, koja se javļa u Dalmaciji, ali ujedno i do najzagonetnije, premda — kako to daļe pokazuje primjer ńezine glazbe — ne podaje u stvari ništa zagonetna.

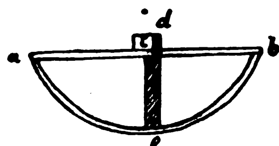
Sprava gdješto nosi grčki naziv: *lirica,* sjećajući doista svojom spodobom na grčku lyru, glazba se naprotiv ńezina ni u čem ne odaļuje od naše moderne. Javļa se *samo* na *komadiću* Dalmacije, u području ńekadašńe republike dubrovačke i na bližńim otocima. — no drugi ńezin naziv *vijalo* (od *viti, zavijati*[1]), čini se, pravi je izvor svjetskoj riječi *viola, violino,* o kojoj glazbeni povjesničari ne znadu, što da kažu, pa kadšto, ne znajući, što da urade, kažu pače, da gusle imadu ńešto slično s ļubicom (vijolicom!), pa im otuda i ime![2] Sav je dalmatinski seoski svijet brižno čuvao svoje stvari, a baš je vijalo — izuzevši neznatni prostor — izgubio, premda su, kako se po svoj prilici može tvrditi, današńe svjetske gusle postale od te sprave.

Vijalo znači za pravo samo lučac (gudalo), a sama je riječ raširena po svem jugoslovjenstvu *(? Ur.).* Danas se s mukom samo dokazuje, da je i sprava bila svuda drugdje. Nerazumļivo je, što joj se je područje omeđilo na tako neznatni odlomak, i to upravo u području dubrovačke republike, t. j. sprava je potisnuta na najkrajńi zapad jugoslovjenski.

[1] G. Kuba piše u češ. izvorniku *víti, zavíjati,* što znači lat. *torqueo, obligo,* a ne *sono, ululo,* što se češ. piše *výti.* U hrv. se jez. ova dva značeńa ne razlikuju u glasovima, ali se razlikuju u tvorbi riječi: imamo *vâj* = ululatus, ali *(za)voj, (po)voj* i dr. *Ur.*

[2] Mayerov Konv.-Lex.

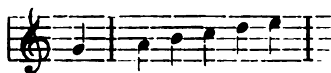
Sprava je velika pô metra. Trup polako prelazi u šiju u zgodnom obliku. Gorńi je dio sprave pokrit od odozdola do klinaca (kolićâ) ravnom daskom. Klinca su tri. Tri strune povlače se preko niska końića (kobilice). Końić je poduprt kolićem, da ne zgńeći gorńe daske. (Gl. priloženi nacrt vijala u poprječnom prijerezu: *ab* gorńa daska, *c* końić, *de* duša, *aeb* dońi izbočeni dio vijala.) Taj se kolić zove *duša*; rekli su mi, da bez ńega vijalo ne bi tako

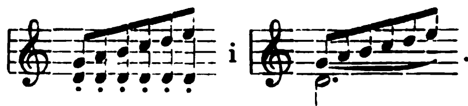
sviralo, dakle kao gusle: i u ńih je pod końićem poprječni kolić, da boļe odzvańaju.

Zanimļive su strune. Od crijeva su, one, što ih mi uzimamo na guslama za *a* i *d*. Visina im je ova . Sredńa je struna najdubļa.

Vijalo se drži kao i gusle: strune su okrenute k slušaču. Struna je *a* (najviša) kod prstâ, a prsti se je ne dotiču blazinicom, nego hrptom, malo poviše nokata, i to dosta lako. Prsti dakle ne pritištu strune odozgora, nego sa strane. Na strunu se *a* može svirati do *e*. No to nije sva građa, od koje svirač gradi svoje melodije. Pridolazi još struna *g* kod palca. I tako mu je cijela ļestvica šestočlana:

. Svirka stoji u tom, da se sredńa (basova) struna *d* neprestano prebire. Tu je moguće dvoje: ili se svira na *legato*, ili *staccato*, u kratko i zorno ovako:

Takova svirka traži dakako posebno svoje gudalo: treba da bude dosta *slobodno*, tako da se kod lakog pritiskańa dotakne svih triju struna na jedanput. Inače bi svirač morao previše rukom bacati. A tim u isti čas postizava to, da može izvoditi troglasnu harmoniju.

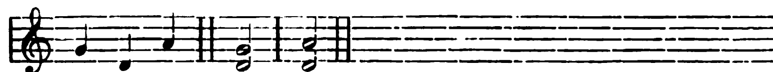
Svirka je na vijalo neobično punozvučna. Sprava je dobro sagrađena za jaki zvuk. A ako se dobro čuva i neprestano upotrebļava, pa ako napokon ima dobra svirača, svirka je vrlo lijepa, puna, mila: čini dojam svirke na cimbalu, ili na dude. Vijalo je gdješto vrlo staro. Posve je naravski, da se takovo nalazi u dobrih svirača.
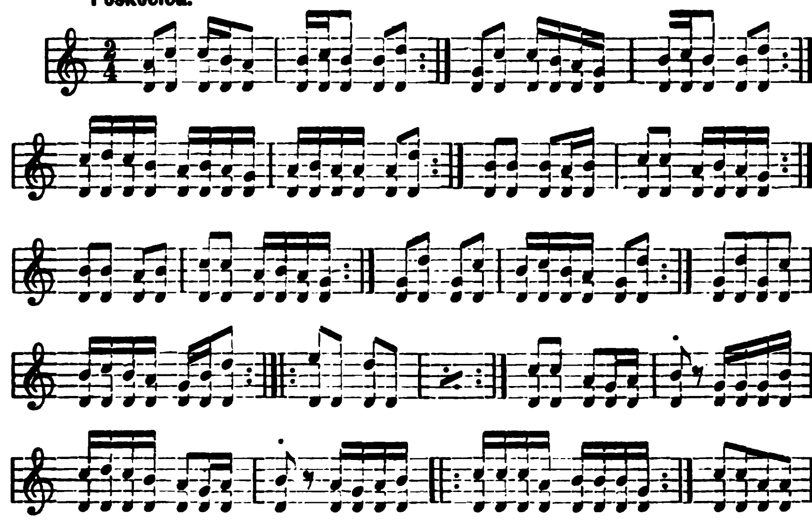
Formalno je svirka na liricu nalik svirci na diple i svirale. Melodijske prvotnice nekoliko se puta okrenu i već opet daju mjesto svomu nasljedniku.

Svira se vazda za se, najviše samo za igru (ples), inače samo za svoju zabavu. Liričari nijesu kasta, to su težaci (ratari), ali se dadu na prošteńu i na slavama platiti.
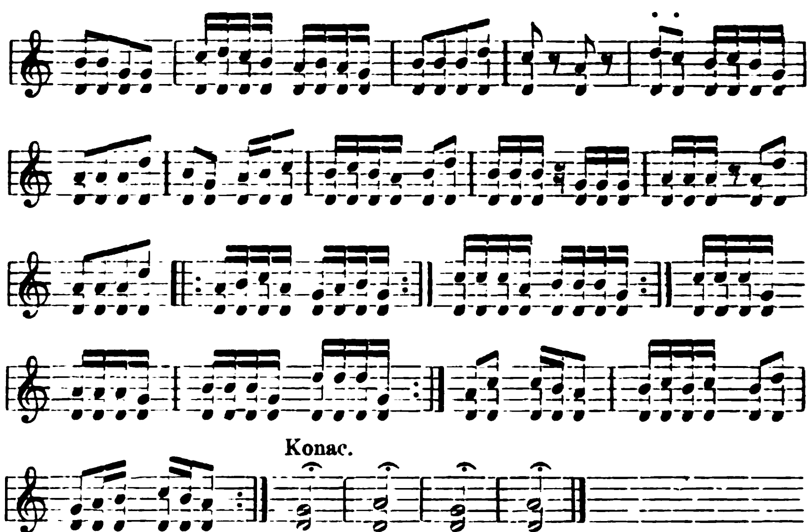
Uz liricu se dakle redovno „bàlâ“ (igra, pleše). Za nazive igara (plesova) uzalud sam pitao svoga svirača. Doznao sam samo za poskočicu, „polku“ i „bals“ (po svoj prilici: vals). Vidio sam, kako se igra poskočica, ali je ne mogu horeografski zapisati. Glazbu, kako sam je zapisao u Cavtatu na prošteńu i u Petraču kod samoga liričara, priopćujem evo ovdje:

Igra na liricu (rijalo). (Svira Nikola Lale[1] [vulgo Linžo] u Petraču kod Dubrovnika.)
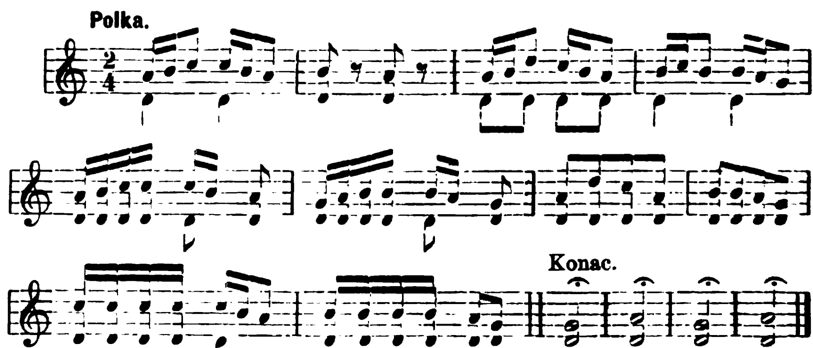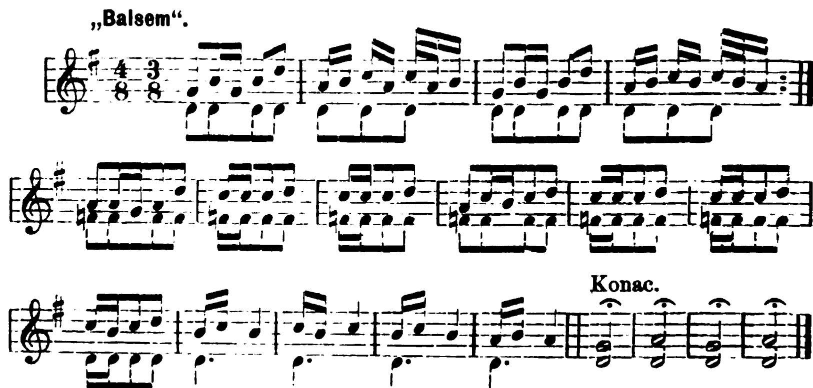

[1] Nikola Lale, vulgo: Linžo, rođen je, a i živi u Petraču u župi dubrovačkoj. Izvrstan je svirač, a ima i izvrsnu liricu, staru najmańe 170 godina, koja je cijelo to vrijeme u ńegovoj porodici. Već je kojekako popravljana. A i Linžu su krajevi prstâ puškom razbijeni, no ipak svira izvrsno držeći gudalo u — lijevoj ruci, a oštećenim prstima desne ruke prebire.
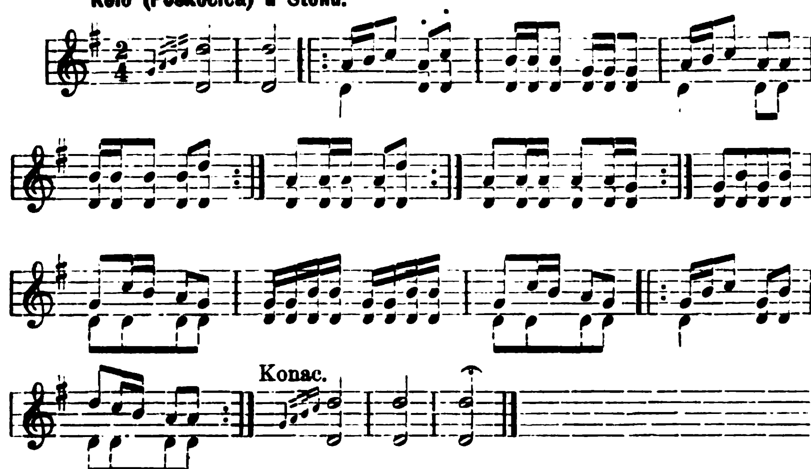

Polka.

„Balsem“.
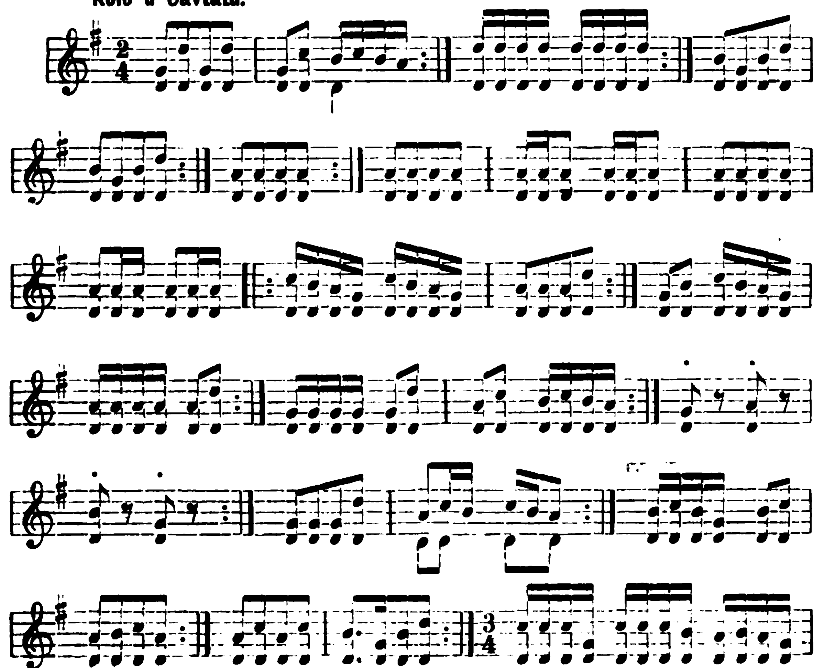

Kolo (Poskočica) u Stonu.
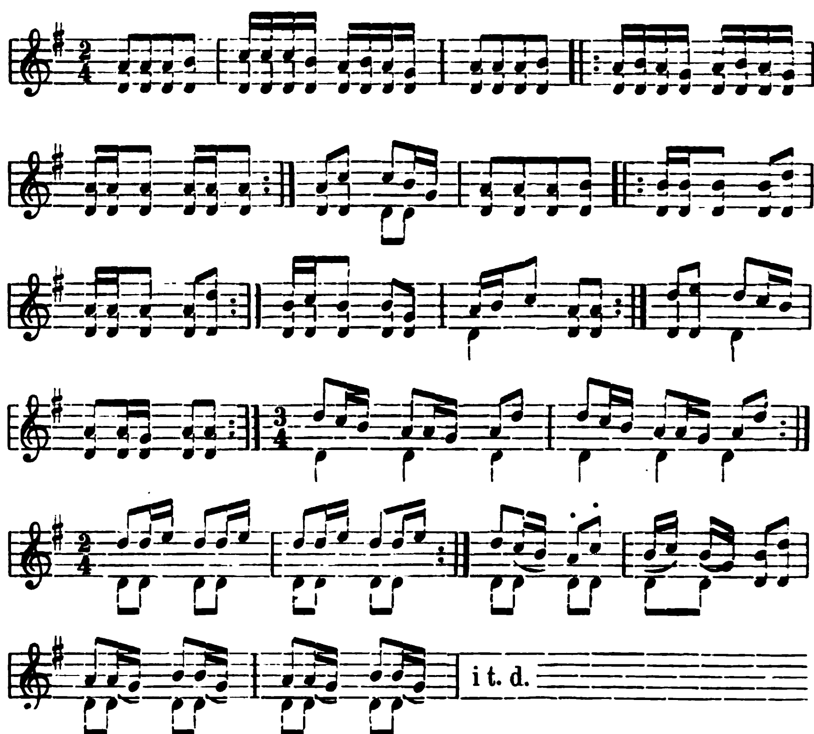

Polka iz Stona.

Kolo u Cavtatu.

Liričar svira svagda, doklegod ne sustane. Kad i kad si pomaže prostijim motivićima i — stankama. Uzrok tomu nije estetički, nego praktički. No do toga nije nikomu ništa stalo, samo ako to nije loše. Kad suviše sustane, udara samo u taktu rukom po stražńem dijelu lirice, a nogom o zemļu, da uzdrži plesače u taktu, a oni igraju jedno vrijeme bez glazbe, po zakonu ustrajnosti, rekao bih u šali, dok se opet liričar ne odmori i svom silom ne nastavi. Kad pak zbiļa ne može daļe, završi dugim *grave*, i tim javļa plesačima, da i oni mogu počinuti. Zato, dok se god glazba u tempu ne promijeni u slobodno gibańe, igra se daļe.

Kad dakle vidimo liričara, kako se fantastički baca, kao pun umišļańa virtuoz na glasoviru, nemojmo misliti, da se koči. Ima u tom doista i malo radosti, kako to svjedoči žar u oku, a i nastojańa, da si olakša ovo teško izvađańe.

U ostalom i igrači gledaju, da mu teški posao zaslade. Budući da se ne drže sa svojim igračicama, nego samo jedno spram drugoga izvodi razne plesne evolucije, pomičući se u kolu neprestano naprijed, može se igrač posve slobodno, kad dospije pred liričara, mjesto sa

svojom djevojkom, zabaviti s liričarom. Gibļući se neprestano u onim plesnim kretńama i vrteći se, ne namiguje sa svojom igračicom. nego s liričarom: klańa mu se igrajući, smiješi mu se i udara se u prsa. A liričar tjerajući sveudiļ svoje svirajući zahvaļuje se poklonima i smiješkom.

I tako liričar ustraje u sviranju, koliko čovjek ne bi vjerovao. Neprestano smišļa nove varijacije na istu temu, gleda da ritamski i melodijski postigne što veću raznoličnost i izrazitost, dok napokon tijelom ne sustane.

Najčudnije je kod lirice to, što se ńezina glazba — jedina od glazbe seoskoga naroda — ni u osnovu, ni u vańskom obliku ne razlikuje od naše glazbe. Dok su nas sve ostale pojave vodile stotine i tisuće godina natrag, lirica nas opet uvodi u sadašńost.

Ovo daje sumńati o tom, da li je doista tâ sprava bila poznata po čitavom južnom slovjenstvu, kako ńeki tvrde. Ali je naprotiv teško i to reći: od kuda bi ova sprava bila ovamo došla? Slikâ. dakako, sličnih samo sprava ima doista u stručnim povjestnim spisima (a kažu, da im je izvor arapski, i stariji), no nigdje ne čitamo. da bi se još i sada služili samom spravom.

U Dubrovniku se služe samo nazivom *lirica*, nazivom grčkim. A oblik je tako neznatno grčki, pa kako glazba guslarova u mnogom sjeća na glazbu grčku — glazba je lirice naprotiv opet upravo prosto negrčka!

Možda će s vremenom pasti na zagonetno vijalo tračak svjetla Danas je teško odlučiti, na čem smo za pravo. Samo o tom nema sumńe, da je to pojava u svakom pogledu vrijedna pažńe. A vrijednost će ńezina postati možda i veća, kad se raziđe magla, što se oko ńe nakupila.

IX. Kolo.

Dalmacija je, istina, znatnom mańinom pravoslavna (16·5% prema 83% katolika), no ipak je i to dosta, da putnik vidi sve dalmatinske svetkovine dvostruko. Na svaku je pak svetkovinu u bezbrojnim mjestima svečano prošteńe, često i veliki sajmovi, svagda pak ima pjevańa, igre, gostbâ, veseļa, tako da ovdje, osobito ļeti, i ne izlazimo iz samih derneka, sajmova i svečanostî. Ako je danas svetkovina sv. Petra i Pavla, bit će za dvanaest dana opet u kojoj bližńoj pravoslavnoj župi. Često smo pače u neprilici, kamo da prije krenemo.

Svako prošteńe postigne svoj vrhunac tek po podne, poslije predpodnevnoga bogoslužja. i to ako je svečanost većinom gradska, tombolom, a ako je seļačka, onda igrom, kolom.

Kolo je opći pojam: ili stvar, ili barem riječ imadu svi Slovjeni. Bugari se pod utjecajem grčke kulture služe riječju *oro (horo)*, a tako je i u Rusâ postao *horovod*, grana srpskohrvatskoga[1] naroda sa svoga je *kola* na glasu, a slovensko *okrogle* nije drugo, nego *kolo*. Poļaci su od toga sačuvali barem naziv za društvo, a češke riječi: *„pojďme do kola"*, *„již je v kole"* (već je u kolu) jasno pokazuju, da je i u Čehâ drugačije bilo ńekada, a drugačije je danas.

Srbohrvati su jedini sačuvali i naziv i stvar. I to se kolo nikad ne „pleše", ne „bala", ne „tanca", nego *se igra*. Zanimļivo je, da se je i u Čehâ kolo sačuvalo, i to u dječjim *igrama*. Prije je, nema sumńe, „igrao" čitav narod, no od davnine je to ostavio djeci, a sam — „tancuje".

Dalmacija je u tom pogledu također razdijeļena. Ima krajeva, gdje se kolo više ne *igra*, gdje se samo pleše; a pleše se na svoj način, posve različan od naših svjetskih plesova. Malo je mjestâ, gdje jadno skrpane glazbene kapele ne dadu do riječi narodu, koji s kiselim smiješkom podaļe stoji i prati kretńe gradskih pohodnika, kako bez kraja razvlače glatki valcer, ili jednoličnu polku. Vidimo im u dušu. Hoće da kažu: O, jadnici! Kako vas žalimo gledajući vaše oprezne, odmjerene kretńe! Ne biste se ni uznojili, ni usopili neprestano se vrteći, kao mrtvi stroj! To mi umijemo drugačije, ļepše! Udarimo nogom, poskočimo, okrenemo, pa već lijećemo bez kraja gore, doļe, desno, lijevo, mašući rukama, s djevojkom, kao s plahom golubicom pred sobom! A ne vazda isto, kao kotač u kolima, nego sveđer drugačije, kao sokol, da se vidi, što možemo!

A među tim građani daļe pokazuju prostomu narodu elegantno svoje zvrčkańe, da mu se čudi, dok se napokon, videći, da je sve zaludu, ne raziđe.

U Cavtatu sam vidio zanimļiv primjer, gdje narod, istina, uzmiče, ali još nije potisnut. U gostioni, gdje se je narod skupio na zabavu, imali su velike kolovratne orguļice. Najprije je svirao liričar — igračâ oko ńega, kao muhâ — a onda počne kolovratnik — i dvorana se do j e d i n o g a para (bio je to član dubrovačke glazbene kapele) isprazni. I tako se to neprestano pravedno redalo: sad bučno kolo silnih i krasnih Konavļana i ńihovih lijepih djevojaka, a za tim *solo* sićušnoga dubrovačkoga muzikanta, po svoj prilici — sudeći po

[1] Naziv *„Srbohrvat"* i *„srpsko-hrvatski"* ostavļam samo za voļu g. piscu. I ako znam, što tuđinci hoće da kažu ovim nazivima, ja u ńima ne nalazim smisla. — *Ur. i prevodilac.*

stasu — krojača. Umiješćem svojim nije nikoga namamio ni rastužio. Konavļani bi svagda neustrpļivo dočekali čas, kad bi sićušni čovuļak iz kola ispao i na čas iščeznuo.

Gradskomu plesu dakle ne cvatu jošte u Dalmaciji ruže, — a to se ima zahvaliti tome, što je tamo malo kolovratnih orguļica i glazbenih kapela: tek plaho pokušava. No slovjenski značaj igre, koliko pod tim razumijevamo *kolo*, uza sve to je već vrlo natruńen. U cijeloj južnoj polovici, od Neretve doļe, kolo se u opće ne igra, samo ga igraju Hercegovke, koje s visokih gora ovamo dolaze na sajmove i prošteńa. Kolo se drži još samo u sjevernoj Dalmaciji, i to u unutrańem dijelu. Ni u Solinu kod Splita nijesam kola vidio, premda se ovdje skupļa 8. rujna 20—30 tisuća ļudi.

Igrańe sam u kolu vidio u Vrlici, u Drnišu, na Kosovu poļu na Vidov dan. Pońešto je drugačije, nego ono, što sam ga vidio po drugim južnoslovjenskim zemļama, no u osnovu isto.

To je vijenac ļudì — dakle u istinu kolo — ili samo djevojaka, ili obojega spola, koji se uz pjevańe — kad što uz diple — u posebnim plesnim koracima okreću lijevo i desno oko osi kruga. Igrači se drže za ruke, ali tako, da se straga ne drže s prvim, nego tek s drugim susjedom. Zato su straga sve ruke unakrst prepletene, a igrači čvrsto zajedno sapeti.

Dok se n. pr. slavonsko kolo razaznaje sitnim i brzim koracima, dalmatinsko kolo ima korake veće, slobodnije, kao u Crnoj Gori od prilike. Jedan sam si način zapamtio. Ovakav mu je ritamski oblik: ♩ ♩ 𝅗𝅥 | 𝅗𝅥 𝅗𝅥. a kreće se moderato. Noge se redaju ovako: desna, lijeva, desna: lijeva, lijeva.

Što se pjeva u dalmatinskom kolu, vidi se iz primjerà pod br. 6, 59, 60, i iz primjerà, što evo dolaze. Vidi se, da se najviše služe epskim pjesmama. Na isti se napjev pjevaju razne riječi. Kad jedno svrše, počnu drugo. Rijetko ih pjeva više od dvojice. Evo ńekoliko primjera:

Kolo. **Pripjev.** Imotski.

80.

A moj Bo - že, l'je - pe ti smo! Si - mindžer, na - mindžer,

sin - sa - raj, na - mo raj, si mer - ve zi, i - le moj!

Kolo. Pripjev. Imotski.

81. Pa - u - na nam gla - va bo - li, Pa - u - ne moj!

Konac.

Ej da ple - te - mo, Ej si - tan ta - nac, Ej muč - nu i - gru i - gra - juć!

Kolo. Omiš.

82. Pe - re se pu - tem hva - li - o, Pe - re se pu - tem hva - li - o.

Gdjegdje se svira uz dude.

Više je ipak vrijedna pažńe ta pojava kod kola, što ni onda, kad se igra uz pjevańe, ni onda, kad se igra uz diple, nema među vremenskom mjerom glazbe i igre ***nikakvoga odnošaja.*** Gajdaš je ńegdje u Vrlici izvodio na svojoj spravi sitne i nagle melodije u dvočetvrtnom taktu (kakve od prilike vidimo u primjeru 78 i 79), a igralo se u slobodnom šestočetvrtnom taktu na način velike mazurke. To ne smeta nijedne strane, kao da se ne čuju, i kao da za takat nemaju smisla. A ako se pjeva, opet su to dvopjevi s otegnutim svršetkom, koji nikako ne pristaje, a i ne nastoji da pristane kretńi nogu. Vršak je pak tê pojave to, što se, kad se kolo poveća, pjeva odijeļeno, za se i drugačije na dvije protivne strane. Pjevači, istina, igrajući ne čuju jedni drugih pjevajući spomenute već plačne dvopjeve, namrštivši lice do suzâ (često tu pjevaju žene), no ipak bi to moglo navoditi na misao, da narod nema za vremensku mjeru i glazbu nikakvoga smisla, kad nas na sreću ne bi čitav niz drugih pojava osvjedočavao o protivnom. Ta je pojava nerazumļiva, i što ja znam, osamļena. Toga nijesam opazio ni u Hrvatskoj, ni u Slavoniji, ni u Crnoj Gori.

Osim „kola“ igra se u sjevernoj Dalmaciji jošte na dva načina: „naposamo“ i „natjecańe“. *I jedno se i drugo igra bez pjevańa i bez svirke.*

Igra li se „naposamo“, uhvati se dvoje, troje i četvero čeļadi istoga ili različnoga spola tako od prilike, kako se drže Česi u svojoj „besedi“ kod dijela „pata, spička“. Desne se noge dignu na znak, da se počińe, a za tim se gibļu ovako: ♩ ♩ 𝅗𝅥 | ♩ ♩ ♩ ♩ (desna, lijeva, des.; lij., lij., des., des.). Budući da desna svršava i počima, ima tešku zadaću, koja joj se olakšava — da se poslužim glazbenim izrazom — „predudarom“ lijeve noge. Pravo dakle treba drugi takat ovako zapisati: ♪ ♩ ♩ 𝅗𝅥 | ♩ ♩ ♩ ♩ (lijeva, desna, l., d.; l., l., d., d.; ili: posun, korak, posun, korak; poskok, poskok, poskok, poskok). Prva tri vrijemešca sprovedu igrači svagda velikom silom, skačući snažno naprijed. Djevojke teško zvekeću srebrnim svojim oklopima od cvancika, što im po čitavoj širini tijela visi od vrata do pod koļena, a krasni taj zveket odzvańa na daleko, kao da hoće da zagluši jaku buku i topot igračâ.

„Natjecańe“ je također način igrańa, pa se dva i dva para natječu, tko će duļe uzdržati.

Ovdje u Dalmaciji upoznavamo izvornu zadaću i bivstvo igre (plesa). Gledajući krasni, jaki stas domorodaca, ńihovo uspravno, vrlo plemenito gibańe, snagu, koju kod toga pokazuju, pažńu, kojom izvode nenadane svoje kretńe, pa domišļatost i badrost duha, koja im pomaže u obogaćivańu i umnožavańu izvornih plesnih oblika, vidimo, da je igrańe u Dalmaciji *estetski izraz duševne i tjelesne snage.* Naše je igrańe (ples) također estetski izraz — lijenosti duha i mlohavosti tijela.

Osobito se rado sjećam „balańa“ Konavļana. Momak kao gora, plećat, jak, uhvati se s djevojkom za bokove. Zavrti se ńekoliko puta glatko, kao kod naše polke, zatim se puste, i sad nastane ono pravo. Skaču elegantno u vis, potresaju veselo glavom sad desno, sad lijevo, sad se pesnicom dotičući skrovno grudi, sad veselo lijetajući u zraku. Okretne noge izvode najrazličnije korake, no vazda vješto i plemenito, pače se kadšto stane igrač u kolu vrtjeti na jednoj nozi u brzim osminskim vrijemešcima. Duga kita viseći s fesa lijeta naokolo, udara nemilosrdno svoga gospodara, i svakoga, tko mu se neoprezno približi. Najednom stane liričar brzo svirati u oštrim šestnaestinama, a djevojke i momci digoše ruke, pa složno sa svirkom pļešću dlanima i pucketaju prstima, sitno udarajući nogama, da se zgrada u istinu

trese: na drugom smo podu, pa jasno ćutimo, kako se pod vidno ļuļa i savija. Platili smo ulaznine 5 novč.: to je bilo strašno za sve to, što jadna zgrada mora izdržati i pretrpjeti.

Treba istaknuti, da se od Neretve na jug — na zemļištu ńekadašńe dubrovačke republike — igra složno sa svirkom, pače da svirka u opće podaje igrańu pravi duh. Bez svirke veseļe nije veseļe. To vrijedi i za spomenuto igrańe Konavļana. To zemļište ima u opće čudne svoje osobitosti, i to, recimo odmah, prednosti. Biser su ńegov Konavļani, u čitavoj Dalmaciji najļepše, neobično čisto, pristojno i pošteno pleme.

U najnovije vrijeme ima u Dalmaciji neugodna novost. Nekoliko „pametnijih" mladića, koji su služili u vojsci, preziru igrańe, izaberu si svoga „kaprala", dadu si komandovati i izvode „strategijske kretńe". Istina je: krasno je pogledati kretńe krasnih tih mladih ļudi. Ta Dalmatinci su na glasu kao najļepši vojnici austrijski, osobito u spretnosti i strijeļańu. No ovdje žalostivoj slovjenskoj pjesmi vrlo zlo pristaje kapralski „Habaht! — Aširemarš!"

X. Zapisivańe pjesama.

Pjesma nas kao i glazba naroda dalmatinskoga uvodi u dva posve različna svijeta, od kojih je jedan zastrt maglom davne prošlosti, a drugi je jasni odsjev sadašńosti. Prvi vidimo u selu, drugi u gradu.

U poslu zapisivačkom pada na nas težina tê razlike tim jasnije i osjetļivije, što se ona dva svijeta razlikuju i *u značaju* naroda. Dok će nam selo za vazda ostati puno tajne, neistraženo, glatko kao ugor, ili opet oštro kao jež, pa dok samo teško stečemo povjereńe, ili dođemo do posebnih onih popijevaka i napjeva; dok će duša seļaka dalmatinskoga očima našim vazda ostati zastrta zavojem ńeke uzdržaļivosti i zatvorenosti — za koju ipak s vremenom saznajemo, da ne izlazi iz zle voļe, nego da je to opravdana i razumļiva posļedica čekajućega, i to *vječno* čekajućega držańa toga teško iskušanoga, od svih zapuštenoga i guļenoga naroda —: gradovi nam se dalmatinski u licima svojih žiteļa smiješe jasnim crtama vesela lica, na kojem mrska ili sjedina — ako ima koja — ne dolazi od brigâ, nego, kako veli češka pjesma, od propšenosti: a i pjesme nam ńihove vječnim svojim tvrdim *(dur)* načinom prkose božanskom prostotom, ne dopuštajući si nikada brigâ mekoga *(mol)* načina, ne brinući se za svoje šablonske napjeve lake čuvstvenosti i — za voļu prostoj harmonizaciji — najsvakidašńijega načina.

I tako drugačije gleda čitalac na pjesme ovdje spomenute, drugačije onaj, tko ih je zapisao. Čudna ova glazbena građa stoji preda mnom u uskoj svezi s bezbrojnim mjestnim prilikama, pa mi se zato mnoga stvar čini prirodnom, a čitaocu će se činiti nevjerojatnom. Ta pjesma je i pjevańe dio života, i to, premda nuždni, ipak samo ustrojni ńegov dio. Nestane li je, narod, istina, ne će poginuti, ali će se silno promijeniti. Srasla je sa svim, dakle — i to nada sve — i sa značajem.

Gradske ćemo pjesme, čuvši ih jedan put, razumjeti, svladati i zapisati. To je prirodno, jer ćemo se i s narodom odmah sporazumjeti. Govorļiv je, rado pripovijeda, povrh toga radoznao i żeļan vina. Rado sjedne uz punu čašu, pa od prvoga duška već ne škrtari pjesmom. A kako jedna pjesma izaziva iz nutrine drugu, tako i jedan pjevač vabi drugoga. Narod taj dolazi u dodir sa svijetom, da u tuđinaca zapriječi krivo mišļeńe o sebi, ima za sobom sjajnu prošlost iz vremena bogate republike mletačke, pa je stekao ńeku vrst plemenštine i uznesenosti, koja mu se uza sve siromaštvo ne može poreći, podneblje i okolina naučila ga na slatko plandovańe i laku misao, koja ga mjesto nepovjereńa napuńa nezasitnom radoznalošću. Na došļaka se baca požudno, i ako ne ide za drugim osim za lakim dobitkom ili besplatnim napitkom, ili mu je tek milo, da dođe u blizinu čudnomu „Ingleza". Kako je lake misli, lako se u svačem snađe, pa nas češće dovodi u nepriliku spremnošću i uslužnošću, nego protivnim čim. U onim primorskim mjestima, gdje često dolažeńe čudnih i bogatih tuđinaca od čestitih ļudi i nevine djece stvara samo hrpu dosadnih prosjaka i naletnih služnika, doima se to, dakako, preobično. No u mjestima je udaļenijim narod ona vječna jasna vedrina, kojoj je čistoća i sjaj umišao u poslovice i nad kojim samo kad i kad — no zato smrtonosno — uzbjesni silna bura. Uza sve to ima gradski narod, premda je pred selom pokročio, mnogo čisto svoga, posebno dalmatinskoga, u nošńi, običajima, jeziku, životu, u značaju – upravo tako, kao što i pjesma, koja je također, premda je pokročila i premda se je razvila, ipak ostala samo dijete prostoga naroda.

Naprotiv pjevańe seosko često izlazi iz sustava sadašńe glazbe, ili se poradi svoje nestalnosti izmiče ispod ruku naših, čim ga ushtjednemo perom svladati. A upravo je tako teško doći i s narodom u povjerļiviji doticaj, a malo kad ćemo ga nagovoriti, da nam zapjeva, pa i to vrijedi samo za muške: ženâ i djevojaka ne može tuđinac *nikada* dobiti, da mu zapjevaju. Dvolični odgovori, oštre poruge i ugrižļivi domišļaji i podsmjehivańe lome sabiraču voļu i mar,

oslabļuju mu ustrpļivost i ustrajnost; vječne sumńe, da mu je do ńečega drugoga, a ne do pjesme, ne ćemo raspršiti nigdje, nikada i ničim, pa hoćemo li darovima i gošćeńem dokazati svoju dobrohotnost i nevinu misao, kruto smo se prevarili. Pokažemo li im bilješke i uvjerimo li ih, da nam je samo do pjesme, drže nas za trgovca, koji putuje samo za dobitkom. Drugda ih ne ćemo ni o čem uvjeriti, pa će nas ostaviti, domišļajući se, da smo ludovi, i to nam tako jasno kažu, da se sve selo grohotom smije. O nama će ostati u mjestu malo slavan glas tako dugo, da će nam znanci moći još poslije javļati vijesti, na kojima nam naši bližńi ne će zavidjeti.

Pa ipak narod dalmatinski nije zao, pače je brojevima dokazano, da je Dalmacija od svih austrijskih zemaļa najčestitija i najpoštenija. A nije dalmatinski narod ni pohlepan za dobitkom, ni škrt, ni nedobrohotan, nego gostoļubiv, kako se možemo uvjeriti u bližem doodiru s ńim. A nije ni u osnovu svoga značaja zao, nego će nam odmah rado pomoći, čim nas ugleda u pravoj potrebi. On je samo — da tako kažem — jež, koji se na prvi dodir smata u klupko, sličan je pužu, koji odmah uvlači rogove. Rado sluša i gleda druge, no ne će, da ńega drugi slušaju i gledaju.

Tomu je kriva, po mom sudu, prošlost.

Dalmacija je tek od nedavna Dalmacija. Još pred stoļeće bila je rastrgana na droptinice samostalne, polusamostalne i nesamostalne. Ilirstvo, avarstvo, latinstvo, bizantstvo, srpstvo, hrvatstvo, muhamedanstvo, mańarstvo, mletačtvo i franceštvo — prohujalo je preko jadne zemļe, bezbrojne su vlade samovoļno tisućgodišta vladale narodom, a narod nije znao, čiji je. Znao je samo, da nije svoj. Nije po tom čudo, da narod besposleno sjedi skrštenih — ne velim: svezanih — ruku, što na svakoga gleda očima, zastrtim oblakom nepovjereńa. Toliko se vladâ nad ńim izredalo i svaka ga je obogatila — novim iskustvom. Nema nikoga, na koga bi se mogao osloniti. Sredńi staļež, t. z. inteligencija, bešćutno se zlo služila ńegovom zaostološću.

Narod dalmatinski nije imao prijateļa nikada ni u kom, — pa se nemojmo drugome nadati, nego da je i na češkoga nevinoga pjesmičara gledao ispod oka, držeći ga za grdna lopova, ili preobučena „Ingleza“. Kad sam ga napokon nagovorio, da mi pjeva, pitao me: „A ne će li mi to škoditi?“ Dońe žena, pa videći, što radim, pita: „A ne će li mu to škoditi?“ Dońe i susjed i prvo mu je pitańe: „Ne će mu to škoditi?“ Dolažahu novi, i svaki, kao da su se dogovorili, pita: „A ne će mu to škoditi?“ A kad sam crtao kuću, ili

selo, ili dječarca, opet sam morao odgovarati na pitańe: „Ne će li nam to škoditi?“

Tužan je to pogled na narod darovit, tjelesno i duševno izvrstan, a ipak tako slab! A svemu je tomu jednostavan uzrok u tom, što mu povjest nije dala prilike, da dođe do jake svijesti o narodnoj cjelini i plemenskom jedinstvu.

XI. Što je pjesma svomu narodu.

Pjesma je narodna neprocijeńeni dragul, u biću svom do sada nepoznat. Hoću da pokažem vrijednost i značeńe božjega toga djetešca, koje svuda nosi blagoslov, gdjegod ga narod cijeni. Ali ga ne ću razlagati s gledišta hladne nauke glazbene i povjestne, jer ne vidim glavne vrijednosti narodne pjesme u tom, što će ona progovoriti odlučnu riječ u glazbenoj arheologiji, nego držim, da je vrednije pokazati, *što je ona svomu narodu.*

Mi Česi prave narodne pjesme ne poznamo. Poznamo ńeke popijevke, koje pod imenom narodne pjesme slušamo u koncertnim dvoranama, ili gostionskim vrtovima, no o onom prekrasnom živlu, koji je bio — a u Dalmaciji je i sada — svomu narodu svakidašńi kruh, koji prati narod u brigama i jadima. koji mu je i hrana i lijek, čar, koji ga uspavluje i budi, učitel, koji ga i ńeguje i jači, prijatel i gospodar ujedno, savjetnik i korilac u jednoj prilici — o tome mi davno već ništa ne znamo. Mi poznamo ńeke glazbene linije, koje pristaju k poznatim dosadnim tekstovima, pa nas u zgodan čas dosta zabave i razvedre — no to mogu i druge glazbene tvorevine, da se uz ńih dobro sjedi i pije, to jošte nije ništa, što bi pjesmu činilo pravom narodnom.

Ako biće narodne pjesme nije to, da bude tajna saveznica gostioničarâ i društvena zabavlačica, — što je onda?

Izađimo u daleke krajeve, gdje će nas ostaviti „Führeri“ i „Bedaeckeri“, gdje ćemo naći mańe udobnosti, a više prostote, mańe „naprednosti“, a više „zapuštenosti“, kamo je kulturi bilo neprilično zaći sa svojim misijonarskim pozivom, gdje ćemo biti prepušteni sami sebi i nepoznatoj nam okolini, koja će nas neprestano pozorno motriti, kao i mi ńu, — i eto nas kod izvora, koji će našu radoznalost u toj stvari upokojiti.

Zatim će biti od potrebe još samo to da se odlučimo, da poredimo umjetnost prostoga naroda s umjetnošću školskom ili diplomovanom, da združimo plahe i priproste Vile siromašnih koliba s razńeženim

ńihovim drúgama, naučnim na aristokratski sjaj parketâ i tisućestruko svjetlo krasnih lustara, pa da vidimo, kako djeluje jedna i druga.

Da prosti narod najzaboravļenijih zakutaka zemaļskih ima svoje umjetničke potrebe, koje u našivavańu i izrezivańu spadaju u tvornu umjetnost, a pjesme u carstvo pjesništva i glazbe, to je očevidno. A kako se narod na Balkanu u rukotvorstvu i drugim potrebama ponajviše sam služi praveći si opanke, tkajući vunu i zgotavļajući često i one najumjetnije česti svoga odijela, tako sâm zadovoļuje i višim potrebama u umjetnosti, i to svatko sebi. Ništa zato, što se ovaj ili onaj poradi veće darovitosti više uspne: tim će doista steći veći utjecaj na razvoj svoje struke, no u glavnom većih prava ne će tim steći. Svi su dakle jednaki, svi su na svoj način umjetnici i ujedno općinstvo. To je kao u gaju, gdje svaka ptica pjeva, ne brinući se, da li ju tko sluša.

Dolazimo do onoga, što smo kazali u I. člančiću, da je narodna umjetnost značajem svojim subjektivna, školska pak umjetnost objektivna. To ima svoje posļedice.

Pepeļuga se narodne umjetnosti nije mogla uzdignuti, kao ńezina sretnija drúga, pa kao slabija djelovańem neprijaznih vańskih živaļa s vremenom lako gine i iščezava. Druga umjetnost naprotiv raste hitrim poletom, pače se i diže u visine nadzemaļske savršenosti. No narodna umjetnost, ostavši niže, dosta je blizu, da zadovoļi *sve* svoje vjernike toplinom svojom, dok se u nas jedna čest općinstva drži na *dovoļnom* barem stupńu tek naporom svih svojih sila, dosežući ga tek mukom i sva usopļena, ne bi li kako brzim poletom čarobnoj božici zadovoļila: druga, slabija čest, ostaje straga i s vremenom za umjetnost posve umire.

Tko ne vjeruje, neka otvori oči i pogleda zbiļnost. Najništaviji žiteļ jadne kolibe u najodaļenijim krajevima može pjevati čitave neprekinute vrste stihova, često znamenitih, punih krasnih misli: svaki susjed postaje darenik domaće umjetnosti, kojom u vječnom pjevańu odzvańa sav zrak, sav prostor, gora i dolina, poļe i šuma, dom i pastirska koliba. — A poredimo tu idilu s tamnom velegradskom ulicom, u kojoj je bijeda tim veća, što je bliža oštra opreka preobiļa, poredimo blijede ńezine žiteļe sa selom, pa ćemo vidjeti, kolikim je milijunima visoka umjetnost sjajni svoj vrč ili posve nedosežnim učinila, ili im mjesto svoga nektara podaje samo ispirine raznih „tingltanglâ“.

Tamo dakle u pustińi uživaju *svi*, uživaju *sve* (tvoreńe, izvađańe, slušańe), uživaju *jednako*; a ovdje, u gojilištu kulture, jedna polovina

uživa samo aktivno, a druga samo pasivno pravo — koliko si ga može sačuvati. A veliki dio ne može.

Sastao sam se s gorštakińom, a nosila je na glavi teško, vrlo teško breme i išla uz brdo; dok sam ja silazeći prazan jedva imao snage i vremena, da pozdravim, ona je — pjevala. „Lakše nosi“, reče mi sluga. Dalmatinke si u opće najteže poslove zaslađuju pjevańem. Radnicama sam u poļu, od kojih sam zapisivao pjesme, rekao, neka malo prestanu raditi, kad pjevaju, „jer vas to“, velim, „umara“. Nasmijaše mi se, a gospodar mi reče: „Upravo naopako: ļepše im se radi. Hoću li, da više urade, nutkam ih, da pjevaju“. A pjevačice dodadoše: „Pjevańe nas ne samo jači, nego nam tjera glad i žeđu, umor i snenost“.

A što postizavamo mi uživajući samo u slušańu? Smjestivši se lagodno u mekanim naslońačima slušamo omamne zvukove čarobnih struna i anđeoski glas, dajemo da nas nosi na lakim krilima božanske umjetnosti i opojne ļepote u carstvo zlatnih sańa. Čitavim tijelom proniče posebna neizreciva naslada, koja nas otuđuje od svakodašńega života i slatkim medom Muzâ vabi sve daļe i više u raj idejâ i čarobnih likova — da nas se tim mrže dojmi povratak u teški i pun brigâ život, kad nama zavlada čuvstvo, koje se može označiti jedino usklikom: brrrr!

Narod dakle crpe iz svoje umjetnosti snagu za svladavańe tijela i okrepļivańe duha, — mi se iz naručaja Muzâ vraćamo u zbiļski svoj život, kao iz hipnotskoga sna oslabļeni, s umańenom snagom i voļom.

Oružničkoga vođu, koji je u Dalmaciju došao sa sjevera, iz naših krajeva, upitam, kako mu se ovdje sviđa. „Veoma mi se sviđa“, glasio je neočekivani odgovor. „Malo je posla. *Narod je izvrstan, neobično dobar.* Pogledajte na tu sivu okolicu, to sve spada u moje okružje. A čitave božje godine imam samo 5—6 slučajâ. Je li krađa, učinio je tuđinac, je li ozleda ili ubojstvo, učinio je to, istina, domorodac, no nikada iz lupeštine, nego iz prenaglenosti, koja je slaba strana vruće ove južne krvi“. — „A koliko bi ‚slučajeva‘ na istom od prilike prostoru bilo u nas na sjeveru, u civilizovanim krajevima?“ — „Najmańe pet stotina“.

Nijesam htio vjerovati. Ne radi se tu o razmjeru — boļe: nerazmjeru — 1:100, koji je sam po sebi očajan, nego o tom, što se taj nerazmjer u svojoj strahoti povećava, pribrojim li k ńemu ‚olakotne okolnosti‘: crkve, škole, časopise, kńige, kńižnice, kazališta, koncerte, svečanosti, društva — čega u Dalmaciji nikako nema, ili ga ima tek neznatno malo.

Istina je, Dalmacija je po državnoj statistici najmoralnija zemļa u Austriji. Imao sam se prilike i sam uvjeriti o čestitosti naroda: ali da bi prema našim „kulturnim“ krajevima nerazmjer bio tako strašan, nijesam očekivao. Kad bi razmjer bio 1:1, bilo bi to žalostno, jer ne bismo mogli pokazati nikakvoga *plus*, pa bi nam se sve, što smo se privikli zvati kulturom, moralo pričiniti posve suvišno. Ali razmjer glasi 1:100. To je grozni *minus!*

Uvijek sam imao smisla za čestitost prostoga naroda i za isprike ńegovih slaboća i manâ, rado sam ga zagovarao i slušao prikora za to nadizavańe naroda. Ali i pak, zaslijepļen *tehničkim* napretkom našega vremena, gledao sam na narod s visine, ja sam si bio svjestan blagohotnosti, na koju sam kao sinak naprednoga devetnaestoga stoļeća imao ne samo pravo, nego i dužnost prema zaostaloj djeci.

Ali što sam sada spoznao? Napredni naš svijet stavļa svu svoju čestitost i ļubav k bližńemu u filosofska djela, pjesme, romane, u društvena pravila i javne proglase, tako da mu za zbiļski život ništa ne ostane! Mrak se društvenih nevoļa i uzajmičnoga ugńetavańa sve više zguštava i čitav svijet trne pred časom, kad će se muńa socijalizma napeti do kraja i s gromovitim se treskom postarati za „jednakost“ . . .

Gledao sam, da si taj nerazmjer pońešto razjasnim. Život se narodni gibļe u kolotečinama kao od cementa salivenim, a što ih obično zovu „navade i običaji“. Novo je vrijeme u nas sve to porušilo, dalo je svakomu slobodu u činima, priliku za odlučnost i očitovańe slobodne voļe. U prvom dakle slučaju može isti čin imati istu *vańsku*, praktičnu cijenu, kao i u drugom, no nikad ne može imati *unutarńe*, moralne cijene. A i o ovoj „slobodnoj voļi“ može govoriti samo onaj, koji je protiv svojih strasti i slaboća mogao u sebi odgojiti kao protutežu mogućnost svladavańa samoga sebe. No takovih je sretnih ļudi malo, pa i u ńih oba suparnika — strast i nadvladavańe samoga sebe — biju *boj*, a za boj treba vremena, sudbina pak nije svagda tako ļubazna, da bi čekala svršetak boja, naprotiv je mnogo — i to najznatnijih — činâ djelo trenutka, pa je za ńih krasno iznašašće „slobodne voļe“ posve suvišno.

Tako je i u meni znatno klonulo udivļeńe pred našim vremenom. Dok je u fizici, prirodnim znanostima i u umjetnosti mnogo učińeno, — u etici smo na stupńu raščińańa, a do skupļańa, do sinteze nam je još daleko. Mi smo u bezvlađu, što ga je stvorio nedostatak čvrstih i stalnih tradicija i navika, koje bi idealnomu dobru pogodovale.

Tako sam si *djelomično* gledao protumačiti onu nevjerojatnu pojavu. No sveudiļ mi se je jedno pitańe vrzlo u misli: Je li moguće, da bi dragocjena moralna bilanca dalmatinskoga naroda bila posļedica samo onih „cementnih kolotečina“? Je li za tako sjajni posļedak dosta slijepa sila konservatizma? Da li bi mogla svijest narodna, davnim tradicijama na granitu kao motor čovječjih čina utvrđena, opstati o sebi, bez potrebnoga kompasa?

Držim, da ne bi, pa sam počeo taj kompas tražiti. Škole to nijesu, one se tek počimaju u Dalmaciji. Ni crkve nijesu; malo se u ńih dolazi, a obredi kod bogoslužja prevladavaju. Inteligencija djeluje na narod samo pogubno, a narod svojim nepovjereńem najboļe sam svjedoči, kakova u ńem čuvstva bude obrazovani ļudi. Gdje je tu kakova dobra zvijezda, koja bdije nad narodom i životom ńegovim? Ima li uopće kakova?

Ima, po mom sudu. A to je ***narodna pjesma.***

Već u kolijevci zapisuje majka dijete svoje čarobnoj ńezinoj moći pjevajući mu najńežnije uspavaļke[1]. Majka već tim postizava veliku i znamenitu stvar: djetetom ovladava čar stiha, a poslije autoritet stiha. Uči se i priučuje poštivati sve, što je postalo vrijedno pjesničkoga govora, pa kasnije sve, što je izrečeno stihom, uživa ńegovo povjereńe. Što zvoni kao stih, tomu vjeruje: zna, da ga pjesma ne vara, spoznaje, da je u ńoj mudrost života, istina sreće i bola. U svoju pjesmu stavļa narod svoje ideale o dobru, ļepoti i istini, dotiče se nutrine čovječje i odnošaja čovjeka prema čovjeku. Iz pjesme

[1] G. pisac iznosi za primjer dvije narodne pjesme, i to u češkom prijevodu. Prvu, doista divnu ńežnu pjesmicu, pjevao mi je na nedavnome mom putu u Stocu (u Herceg.) mladić *Ibrahim Šabić*. Ja sam na svom putu malo biļežio, no kad mi je Ibrahim ovu zapjevao (jer sam divnoga toga vijolinistu-samouka upravo pitao, znade li koju, što majke djeci u „bešici“ pjevaju), nijesam mogao odoļeti, a da ne zapišem barem početka. Veseli me, što i gosp. pisac baš ovu pjesmicu ističe. Pjesmici glasi početak:

Majka sina u ruži rodila,
Ružica ga na list dočekala,
Bila vila u svilu povila,
A čelica medom zadojila.
Spavaj, sine . . .

G. Kuba je zabiļežio mjesto „sina“ — „Mańku“, t. j. Mańenku (to se vidi iz daļega jednoga stiha, gdje ima dat.: Mańence). Istu sam pjesmu čuo u Travniku od **katoličke** žene. — Drugoj pjesmi, što je g. pisac spomińe, ne znam izvora, a prevoditi je ne ću. — *Ur.*

izlazi narodu duhovno svjetlo, vruća toplina srca i polet oduševļeńa. pa sam uvjeren, da je svakomu čovjeku dovoļan za život idealizam, izrečen u ovim milim, poletnim i nada sve jasnim stihovima:

Nije blago ni srebro, ni zlato,
Već je blago, što je srcu drago.

No u vańskom životu naroda svakako nam udara u oči grubost i surovost ńegova— prosta hrana, neprijatan stan (nerijetko s nijemom četveronožnom životińom), otvrdnulost tijela protiv nevremena i neprilikâ -- pa se pitamo: Kako se to dade složiti s tvrdńom: da narod ima neobični smisao za ļepotu, kad ļepota znači ńežnost duha i jačańe plemenitih oćuta?

To se dade posve dobro složiti. Grubost se tiče samo vańštine. pa je i potrebna, jer joj je zadaća snaga, ustrajnost, zdravļe. Posve je ne samo prirodno, nego to treba i žeļeti, da ļuska bude tim tvrđa i čvršća, što je plemenitije jedro.

Narodna pjesma dakle naknađuje dalmatinskomu narodu gotovo sve, čim se mi ponosimo, pače i više. Ona mu je n. pr. više, nego škola. Škola kao uredba prisilna vazda ima ńešto neprijatno, a narodna se pjesma nikomu ne nudi, nego se traži i bez ńe se ne može biti. Ona dolazi s neumornom voļom, tješi tužne, uči neuke, opomińe neodlučne, zabavļa vesele, — sve svojom nedostižnom metodom, čarom pjevańa i stiha. Otvara oči, da svijet vide, otvara srce, da ga ļubi, pa otuda svuda toliko istine, toliko poezije, toliko iskrenosti i toliko čuvstva.

Kad bismo dakle htjeli opetovati pitańe, što je u Dalmaciji pjesma svomu narodu, bilo bi dosta za odgovor: *sve,* ili pak nije dosta za odgovor ni čitava kńiga . . .

I u nas je bilo drugačije, nego što je sada, vremena su se promijenila. Mijeńaju se i promijenit će se i na jugu, i dobra će vila narodna, jedini ńegov pravi i pouzdani prijateļ, pobjeći. Doći će do toga pod neumoļivim tlakom novoga vremena.

Ne prolijevam nad tim suza, a nije mi ni drago. Kažem samo, kako je. Tu ne pomaže naricańe ni dozivańe reakcije. Sve je ono umjetno podržavańe života u pojavama, što spadaju u narodopis, uzaludno. Sudba je ńihova zapečaćena, pa će im doći kraj tu prije, tamo kasnije. Tu ne pomaže ni koncertni podij, ni čete dobro uvježbanih pjevačkih društava, pa ni najmarnija narodopisna akcija, da se narodna pjesma uzdrži. Nije biļka, koja bi mogla rasti odozgora doļe.

Svemu se možemo — a hoćemo li imati dosta odlučnosti i voļe za daļi život, i moramo — nadati, ali u jedno bi bilo uzaludno vje-

rovati: da će se narodu vratiti dobri onaj genij, koji mu je bila — narodna pjesma.

Ili će se možda utjeloviti u drugu spodobu i priliku? Ali u kakovu?

Ja ļepšê ne znam.

XII. Nedostatci ovih članaka.

Pjesma je slovjenska odavna bila naš ponos, pa su ju naši pjevači rado stavļali u pjevačke svoje skladbe. No sve se je to radilo većinom u ńekom blaženom slućeńu, a nimalo se nije gradilo na zbiļskom poznavańu. Ja sam 1885. god. morao birati: ili da prestanem izdavati svoje „Slovjenstvo u svojim spjevima", ili da uzmem putničku palicu u ruku, pa da za svoje djelo saberem potrebitu građu. Bjeloruskih pjesama slovjenski narodopis nikako nema, pa sam si ih morao sam sabrati. Slično je i s lužičkom glazbom, a crnogorski je i slovenski dio moga djela do sada jedini samostalni izvor crnogorskih i slovenskih pjesama. Sav je Balkan do sada tamno kopno.

Putujući već desetak godina sa zadaćom, da upoznam pjesmu i glazbu slovjensku, ńešto sam vrijedno pažńe i vidio i upoznao, što bi bilo vrijedno i šire pažńe. Na žalost nijesam znao, kamo ću s radńama.

Ovih članaka, premda su skroz izvorni i samostalni, koliko po iznesenim nazorima, toliko po primjerima, ipak ne držim ničim drugim, nego p o k u s o m, da barem ńešto vrijedno prinesem slovjenskom narodopisu i glazbenoj arheologiji.

I taj pokus ima znatan nedostatak.

Stroga znanost radi ovako: iznese ńekoliko primjera, rasiječe ih, razreže, sameļe u prvjene, molekule i atome, i od toga gradi nauku.

I ja sam iznosio primjere, ali — u tom je grmu zec — jesu li sigurni, pouzdani, zajamčeni, pravi? O ńekima sam izrijekom kazao, da nijesu, a o ostalima može to reći tko drugi, pa ću ja morati priznati, da ima pravo. Nikako ne mogu zabraniti, da tko ne reče: ta mogao je zapisati, t. j. napisati u svoje biļeške, što je htio. I doista mi se tako već desilo.

Sad mogu učiniti samo jedno: mogu na dušu govoriti, da nijesam ništa falsifikovao, pa reći: ako se je tko latio višegodišńega posla, ustrajat će u ńem samo u tom slučaju, ako steče unutarńu nagradu, pohvalu svoje savjesti; a ako je tko kod toga još mnogo izgubio, nije tu dosta unutarńa snaga i naporno uzaludno nastojańe, nego i

blaga svijest, da ideji, kojoj prinosimo žrtve, doista vaļano koristimo. A ja mislim dosadašńim — a ako Bog da, i budućim — svojim radńama pošteno služiti slovjenskoj umjetnosti i znanosti.

Ipak zavisi o većoj ili mańoj dobroćudnosti ovoga ili onoga, hoće li, ili ne će vjerovati ovakvomu uvjeravańu, hoće li se zadovoļiti golim riječima. Danas ima svatko pravo na skepsu i reći: nevjerujem, jer se danas već mogu pjesme zapisivati strojem, Edisonovim fonografom.

Veliki je dakle nedostatak mojih zapisaka, što se ne osnivaju na pouzdanim biļeškama, koje se mogu postići samo tim Edisonovim zvukopisom. No taj nedostatak nije moja krivńa. Da mi moje prilike dopušćaju, imao bih ja fonograf već davno. Ja za ńim već odavna težim tim više, što znam, da će se glazbeni narodopis i arheologija tako dugo kretati na nestalnoj plosi nesigurnosti i lutati krivim putovima, doklegod u svoju službu ne uvedu Edisonova obreta.

Dosadašńi narodopis gleda na narodnu pjesmu kao ńešto određeno, kao na cvijet, koji propupa, zamiriše i uvehne, kao na kristale u sńežnim pahuļicama, koje znadu samo za niknuće i izniknuće. A kad dođe do zvukopisa, spoznat će se, da je narodna pjesma s glazbene strane ńešto, što se nestalno mijeńa. To je prirodno, budući da je to biće organsko, koje ima svoj razvoj, dakle neprestane promjene, koje se nigdje ne ponavļa bez ńeke promjene, koje jednom riječju živi, primajući u se i braneći se novim živļima, domaćim i tuđim, koje se grije na srcu svoga naroda podlažući se posve trenutačnoj voļici ńegovoj. Što je pjesma bliže smrti, to je oblik ńezin određeniji. Stalne su pak popijevke samo one, koje su u narodu — izginule.

Pjevopisac bi morao biti stroj, kad bi svojim radom htio predočiti takav stalež, da bi se vidjelo, što pjesma proživi u svom trajańu. Pońešto može to postići samo u vrlo lakim stvarima. No prave one stare stvari nijesu lake za zapisivańe. Zapisivač uhvati kod svake kitice komadić napjeva, jedan takat, a napjev svrši tek kod zadńe kitice. Što je po tom takav zapis, znat će svatko, tko si, kako treba, predoči takovo zapisivańe. Rus si je Meljgunov gledao u toj stvari tako pomoći, da je dao svakomu pjevaču, da posebice pjeva: zapisao je dakle svaki „part“ posebice. Glasovi su, kako se je pokazalo, stajali jedan prema drugomu kao varijacije. Čitaocu je bilo ostavļeno na voļu, iz kojih će glasova sastaviti zbor, jer toliko je bilo pouzdano, da je svaki sastav barem moguć. No podati vjernu glazbenu sliku kojega trena u pjevańu ruskoga hora, za to se Meljgunov nije držao vrstnim. To se može postići samo Edisonovim strojem.

Čudo je, što se slovjenska znanost nije do sada ńim poslužila. U Čehâ nije za ń dosta građe, — premda bi svirańe na dude, narječja, i pripovijedańe pripovijedaka još uvijek trebalo fonograma. No već bi Morava i Slovačka podala obilne građe, a ostali bi slovjenski svijet građom gotovo prenatrpao, i to građom, koja bi mnogo pričala iz psihologije naroda, koja bi kazivala više, nego što mogu kazati teorije i povjesti glazbe. Imali bismo skupļene praspjeve evropskih naroda uz spjevove sredovječne i novovjeke, imali bismo ih skupļene vjerno i pouzdano. A onda bismo mogli daļe.

Već stoļeća žeļkuju učeńaci, da saznadu: kakav je izvor glazbi? Gdje ga treba tražiti? Kod ptice, ili kod čovjeka? U grlu čovječjem, ili u kovu? U nagonima, koji su čovjeku i životińi zajednički, ili u onim kretalima duševnim, kojima se čovjek diže nad životińu?

I svi su istraživači tražili na to odgovor — u svojim sobama: prirodoznanci u svojim znanstvenim motrionicama, fizičari u proučavańu glasoznanskom, psiholozi u filosofijskim sustavima, starinar u odgonetańu starih rukopisa. Različni posļedci, do kojih su došli, potpuno se slažu s različnošću ***neprirodnih*** putova, kojima su kretali idući za spomenutom cijeļu.

Kako si pomaže antropologija? Uzme trnokop i kopa. A kad što iskopa, promjeri, istraži, opiše. Tim bi putem morali poći glazbeni arheolozi: otputiti se u zapuštene kutove, kakvih je osobito mnogo u slovjenstvu, i koji su kao stražari prastarih ostataka i uspomena glazbenih. Tu će ugledati sliku glazbenoga pravijeka, kakvoga si u svojim kabinetima nikada ne bi u svojoj misli sagraditi mogli, tu će saznati mnogo, o čem glazbena umjetnost ništa ne zna, a za čim teži.

Na iskapańe pepeļištâ i tvarnih spomenika žrtvuje se na godinu mnogo novaca. Traženje i čuvańe spomenika glazbenih počiva na ramenima ńekoliko ludih oskudnih siromaha. Takovi su dakako i posļedci.

Biļeška uredničtva. Koliko se ne bi slagalo s dobrim običajima, da uredničtvo „Zbornika" ikako ističe i hvali vrline ovih članaka cijeńenoga svoga suradnika, toliko drži za svoju dužnost prema čitaocima kazati, da ńeke misli g. pisca — koje se u ostalom ne tiču stručńačkoga ńegova mišļeńa — nijesu ujedno i misli „Zbornikova" uredničtvâ. Ističemo osobito ono, što g. pisac piše na str. 174 - 175, 177—178 i 179 (2. odsj.). Kod ovoga posļedńega treba svakako razlikovati crkvu grčku od rimske i inteligenciju talijansku od hrvatske.

Sitniji prilozi.

Ćudańe.

NAPISAO DR. STANISLAV CISZEWSKI.

Prije ńekoliko godina, u vrijeme naučnoga svoga putovańa po zemļi, zabiļežio sam u selu Luborzyci (kot. miechowski, gub. Kielce) izraz *bažić się* = žeļeti, koji se upotrebļuje jedino za označivańe žeļâ trudnih žena. S vremenom se sabralo ńešto uporedne građe, koja razjašńuje sam izraz, a ujedno i s ńim svezane gatke i vjerovańa, koja sam ovdje nakanio skupiti. Počet ću s jezične strane.

Ni LINDE, ni Rječnik vilański nema nikako glagola *bažyć się* u tom, ili u drugom značeńu. U vilańskom Rječniku nalazimo samo ime biļke: *bažyna*, inače zvane *bagnowka* (Empetrum), koja je, po svoj prilici, u srodstvu s *bažyć się*. L. MALINOWSKI (Prace filolog., 1898, V, 623) pozna neosobni izraz: *bažy mi się czego*, no to treba držati za provincijalizam malopoļski, jer do sada ne znamo, da opstoji i u drugim krajevima zemļe. Kao provincijalizam — bez oznake provincije — spomińe u ostalom izraz *bažyć się* u dva značeńa Rječnik varšavski. Drugo od tih značeńa odgovara upravo onomu, što taj izraz znači u miechowskom kotaru. Varšavski Rječnik drži *bažyć się* za ukrajinsku uzajmļenicu, no o tom smijemo sumńati s razloga, što je taj izraz u daleko širem značeńu, nego u nas i u Ukrajini, poznat u češkom jeziku, a do sada se u našem značeńu nalazi u Moravi, Slovačkoj i u češkom dijelu Sleske. To nas uvjerava, da je taj izraz priličnije držati zajedničkom prasvojinom barem cijele zapadne hrpe slovjenskih jezika, dodavši možda k tomu jezik ukrajinski kao prijelazni, kojemu također nije tuđ u značeńu malopoļskoga govora. U Rječniku E. ZELECHOWSKOGA (Малоруско-німецкий словар, Lavov, 1886, s. v.) čitamo: — *бажúти*, v. a. begehren, lechzen; *дажить ся*, impers. забачае ся.

Pogledajmo sad češke izvore, J. JUNGMANN (Slov. čes.-něm., s. v.), F. SZT. KOTT (Čes.-něm. slov., s. v.) ovako tumače glag. *bažiti* v. a.: *Bažiti* o něco, na něco, za něčim v. za čim, po něčem v. po čem v. po kom = k něčemu pozornosť svou a žádosť obrátiti, žádati,

toužiti, chuť míti. *Bažiti se* komu čeho, ku př. těhotné. — Posļedńe ovo značeńe oba pisca rječnika podaju kao provincijalizam moravsko-slovačko-sleski. A evo ńešto primjerâ frazeologijskih, u kojima nalazimo taj izraz, a ispisali smo ih iz čeških narodoznanstvenih izvora: „zabažilo se mu po nich" (t. j. žemļama; B. M. Kulda, Moravské nár. pohádky, Prag, 1875, II, 117); „ne moha však bažení svému odolať" (ib. 122); „zabažilo se králi . . . čutury": „růže se jí zabažilo" (B. Němcová, Slovenske pohádky a pověsti, Prag, bez godine, II, 201); „bažau na to bohatstvo" (A. H. Škultéty i P. Dobšinski, Slovenske pověsti, Rožnov, 1858, I, 473). F. Bartoš (Dialektologie moravská, Brno, 1886, I, 199) tumači ovako značeńe valaškoga provincijalizma *bažit: žebroniti*[1]. Što se tiče *bažyć się* gl. još te: Vlastivěda slezská, Opava, 1888, I, 38.

Prešavši granice zapadnoga slovjenstva, ne sastajemo se više s etimologijskim srodnicima glagola *bažyć się*, premda su posebni izrazi za označivańe „bažeńa" ili bolestnih žeļa, što se pojavļuju kod trudnih žena, poznati i drugim Slovjenima, a pojave su ove u slovjenstvu i izvan ńega svezane povrh toga s raznim vjerovańima.

U istom slučaju, kad se Malopoļakińama „*baži*" ovoga ili onoga, Bosankama se *ćuda*[2]. Ženi se, koju muči takovo *ćudańe*, mora, po vjerovańu, raširenom po čitavoj Bosni, zadovoļiti s dva razloga: prvo s toga, što bi se takova žena, kad joj se ne bi žeļa ispunila, mogla požaliti na onoga, tko joj može, a ne će pomoći, mogla bi pače zaplakati, a veoma je teška pred Bogom suza žene u takvom blagoslovļenom stańu; drugo, moglo bi se dogoditi u budućnosti, da bi i krivčeva žena nadajući se potomka osjetila ćudańe, a nitko se ne bi našao, da joj priteče u pomoć. Da se takovim žeļama zadovoļi, na to osobito paze bosanski muhamedovci, vjerujući, da se više ne ponavļaju istoj ženi, kad im se jednoć zadovoļi (J. F. Jukić, Bosanski prijatelj, Sisak, 1870, IV, 162).

Ako je ćudańe nezgodno Bosanki, još gore posļedice mogu imati za trudnu majku Bugarku i plod ńezin носакци, ili поштевци, drugdje zvani *пуштенци*[3] (Сборникъ за нар. умотв., 1892, VIII,

[1] Ovo je zanimļivo, jer dokazuje, da je barem ovaj valaški *bažit* u srodstvu s našim *bogac* = č. i poļ. *žebrak* (prosjak). I druga su značeńa možda u uskoj svezi s *bogac*, pa bi značila najprijo: moļakańe. *Ur.*

[2] Čovjeku, koga ničim ne možeš zadovoļiti, kažu Bošńaci: „baš si kao žena, ćuda".

[3] Oboje će — *поштевци* i *пуштенци* — biti jedno, a glasilo bi i u ńekim hrv. narječjima *pošťevci*, t. j. „pohtjevci". *Ur.*

3 dio, 158 br. 5 i pripisak). Tî pohtjevci uzrokuju povrgnuće, ako im se ne zadovoļi. To je vjerovańe u Bugarskoj tako rašireno, da si svatko drži najsvetijom dužnošću brižno čuvati sve, što nosi za jelo, da toga ne opazi trudna žena, ili koja doji. Ako se ipak dogodi, da se sretne s takvom ženom, mora joj svakako dati toga jela, da kuša barem droptinu, toliko baš, koliko treba „od žeļe“ — „от посакци“[1]. Dosta je u Bugarskoj, da žena rekne: „trudna sam“, ili: „dojim“, pa da joj svatko, na koga se obrati tim riječima, dade i posļedńi zalogaj od onoga, što ima za jelo. Pače i više: ako se trudnoj, ili dojećoj kakvogod jelo usnije, pa bi joj se ga poslije prohtjelo, traži vjerovańe, da joj se svakako pripravi, ili kupi (D. Marinov, Жива старина, Russe, 1892, III, 165—166, sr. l. c. 219 pripisak 6).

U poļskoga naroda nalazimo potpuno slična vjerovańa.

U krakovskom kraju (O. Kolberg, Lud, Krakowskie, ser. VII., 1874. 145, br. 26) strogo se zadovoļuju svake ruke pohtjevcima trudnice, dok je protivļeńe tim pohtjevcima očita šteta plodu. U lubelskom kraju (ib., ser. XIII, 122) govore općenito, da se trudnici, ako što zaprosi, ne smije uskratiti. Tko joj uskrati, bez svake će mu sumńe miši progristi sukńu.

Bjelorusi također vjeruju, ako žena, koja se nada postati majkom, zaželi od koga jela, ili novaca, ili kakvu drugu stvar, a prošńa joj se ne usliša, miši će i parcovi onome, tko joj je uskratio, progristi odjeću (Этногр. сборн., изд. И. Р. Геогр. общ., SPbg., 1854. II. 258; P. Šein, Бѣлорусс. нар. пѣс. SPbg, 1874, 13: M. Fedorowski, Lud białoruski na Rusi litewskiej, Krakov, 1897, I, 324—325). To će ga isto stići po vjerovańu Ukrajinaca (P. Čubinskij, Труды этногр. статист. эксп. etc., SPbg. 1877. IV. 2).

Bjelorus se gleda na razne načine osigurati pred ovim posļedicama uskrate. Prvi način stoji u tom, da za moliteļicom, ili na ńu, kad odlazi, baca kradom ugļen, grudu zemļe, ili malo smeća (Этногр. сборн. l. c.). A može se baciti i cjepanica. No taj je način, praktičan za onoga, tko baca, — štetan budućoj materi, jer će poslije od ńe rođeno čedo jesti sve te stvari, koje su bacane na mater, a isto kazuju i vjerovańa bosanska i srpska (Bos. Vila, Sarajevo, 1886., I. 269; N. Begović, ib. II, 34). Boļe je dakle mjesto bacańa uzeti žlicu i okrenuti ju na prozoru. Miši i parcovi ne će odjeće progristi, a povrh toga će dijete moliteļičino zavoļeti igru sa žlicom (Šein, l. c.). Ima

[1] Bugari govore u sličnoj zgodi: „земи за поштенци“, t. j.: uzmi za żeļu“.

još jedan naivni, no s psihologijskoga gledišta vrlo zanimljivi način, da se zlo odvrati. Ne mogući zadovoljiti želi moliteljičinoj dosta je reći: „u tvom je kablu odjeća, u mome je kameńe“ (Fedorowski, l. c.). Očito je, da se miši, do kojih će ušiju, kako se treba domišljati, lukave ove riječi doći, ne će krojeći pravdu požuriti, da izjedu u kablu krivčevu kameńe mjesto odjeće, koje se je fiktivno prenijelo tobože u škrińu trudničinu. Sva bi se ova tri načina mogla ubrojiti u red simbolnih čina, određenih za odvraćańe nesreće.

Štajerske majke seljanke također nijesu ni najmańe slobodne od ove neugodne osobitosti trudnoće. I ńima se ćuda raznih stvari, pa je i to kao i u Bosni, dalo početak prispodobi: „Blangi wier a schwangers Weib“. Kad se trudnoj Štajerci pohtjeva n. pr. drobne kaše, ili smokava, a ne može ih dobiti, imat će joj dijete poslije poroda na koži znamenku, sličnu onomu poželenom jelu, dakle u ovom slučaju bit će dio ńegove kože sličan t. zv. guščoj koži, ili će nositi znamenku u obliku smokve (W. Fossel, Volksmedicin u. medicinischer Aberglaube in Steiermark. Gradac Štajerski, 1886,* 50). U Bavarskoj i Švapskoj (E. Lammert, Volksmedicin u. medicin. Abergl. in Bayern, Würzburg, 1869, 161; M. R. Buck, Medicin. Volksglauben u. Volksabergl. aus Schwaben. Ravensburg, 1865, 18 i 25) narod je također najtvrđe uvjeren, da se svim trudničinim pohtjevcima za jelom mora zadovoljiti, inače će se čedo ili roditi bez nosa, ili će imati vučju gubicu, ili će pak na čelu nositi znamenke na spodobu onih stvari, kojih se materi pohtjevalo, tako n. pr. na spodobu kave, jabuke, raka i sl. U Bosni tumače postanak znamenaka na novorođencima u svezi s vjerovańima o *ćudańu* ńešto drugačije. Ńih ne uzrokuje sama uskrata stvari, što ju je majka poželela, nego to, ako se majka u taj čas dotakne koje česti svoga tijela. Tek, kad se majka za vrijeme *ćudańa* dotakne svoga tijela, ima se na istome mjestu na tijelu ploda pojaviti znamenka, slična zaželjenoj stvari. Ljubeće majke znadu ipak obaći taj fatalizam na korist novorođenčetu. Jer kad im se pohtije kakve lijepe stvari, dotiču se otkrite česti svoga tijela, da se vidi lijepa znamenka, koja poradi toga ostane na dječjem tijelu; a kad naprotiv požele što ružno, dotiču se koje obično odjećom pokrite česti tijela, da i na djetetu ružni znak bude skrovno sakriven pod odjećom (J. F. Jukić, ib.). I u Češkoj vjeruje narod, ako se trudnici pohtije čega, a u tom se času počeše po kojem dijelu tijela, dijete će joj po porodu imati sliku tê stvari na istom dijelu tijela. (J. W. Houška, Čas. čes. mus., Prag, 1853, III, 475). God. 1888 stajao je na novačeńu pred bugarskim povjerenstvom momak, koji je

imao na nozi znamenku, obraslu sitnom dlakom, vrlo sličnom sviński šćetini. Majka je ńegova, upitana za postanak tê znamenke, odgovorila, da joj se je desilo ovo: Kad se je nadala, da će postati majka toga momka, a bilo je oko Božića, bijaše odgrizla komad svińske kože, koje joj se silno zažeĺelo, pa misleći, da je posve sama u sobi, pekla si je kožu na ogńu. U to počuje ńečije korake, pa ne hoteći se odati, što je htjela pojesti, proguta, što je brže mogla pripečeni komad kože, a da joj se ne bi poznalo, otare omašćenu ruku o nogu. Skoro joj se rodi dijete, a imalo je na nozi ovo znameńe, za koje se povjerenstvo tako zanimalo (D. Marinov, **Жива старина**, III, 220, odl. 8).

Do sada smo se kretali u području narodnih vjerovańa, crpenih iz savremenih narodopisnih izvora. Povucimo se sada časak u prošlost.

U sredńem je vijeku u običajno-pravnom životu seĺakâ južno-ńemačkih ćudańe osiguravalo trudnici iz naroda svoje vrste povlastice, vrlo slične sada spomenutim. Slobodno je bez kazne zadovoĺavala svojim pohtjevcima za tuđim voćem, povrćem, ribom, ili divĺaćju. Tako je n. pr. u Salzburgu žena u blagoslovĺenom stanju slobodno nabrala u čijoj god ogradi voća, koliko joj se samo htjelo, „damit sie iren lust auf einmal wol ersettigen mag". U Galgenscheidu bilo joj je slobodno poslati muža, ili slugu, koji joj je mogao naloviti toliko divĺači, „dass sie iren gelosten gebussen moge vngeuerlichen". U Holzkirchenu opet imao je muž, čijoj se ženi pohtjelo ribe, pravo poći bez straha do rijeke i naloviti joj punu zdjelu ribâ (A. Hagelstange, Süddeutsches Bauernleben im Mittelalter, Lpz. 1898. 79—80).

Starinski irski pravni zakonik, poznat pod imenom Senchus Môr, sačuvao nam je neizmjerno zanimĺivu čińenicu, svjedočeći, da su također tadašńi Irci ne samo poznavali pojavu *ćudańa* u trudnicâ, nego da su nezadovoĺeńe takvim pohtjevcima držali za postupak vrijedan kazne. Senchus Môr označuje kaznu, koja je imala stići muževe, ako ne bi trudnim svojim ženama htjeli dati požeĺenih komadića jela. Uvod, koji govori o toj kazni, redigovan je u zakoniku vrlo lakonski, no dodana mu kasnija glossa tumači ga vrlo potpuno, tako da pravi ńegov sadržaj nije ni malo sumńiv (H. d'Arbois de Jubainville, Études sur le droit céltique, Paris, 1895, II, 162). Pojavu su *ćudańa* poznavali i liječnici i filozofi klasične starine, kao Hipokrates, Aristoteles, Galen i drugi, pa pišu o ńoj potanko. Aristoteles zove tu pojavu: *κίσσα* (pica) i tvrdi, da je *ćudańe* u ženâ, koje imadu roditi djevojčice, mnogo jače, nego u onih, koje imadu roditi muškiće. Nije nam nakana, da tu iscrpemo sve podatke, što

se o *ćudańu* nalaze u klasikâ, već se zadovoļujemo onim, što o toj pojavi govori Soranus iz Efeza (Die Gynäkologie [περὶ γυναικείων]... Uebersetzt v. H. Lüneburg, commentirt v. J. Ch. Huber. München, 1894. 33–34; 37: razd. XV. § 48 i 53). Pojavu tû zove on istim imenom, kao i Aristoteles, pa raspravļa najprije o ńegovoj etimologiji, što tu možemo mimoići. Daļe piše: „*Ćudańe* u trudnicâ počima obično više ili mańe oko 40 dana trudnosti i traje najviše četiri mjeseca. Ipak mu je početak i daļe trajańe u raznih pojedinica različit: sad raniji, sad kasniji; rijetko ipak traje ćudańe do vremena rođeńa. U ńekih se žena nikako i ne javļa". Sada dolazi opisivańe patologijskih pojava, značajnih u ovoj bolesti, pa među ńih broji Soranus osim ostalih i ove: „nestašicu teka ili za svako jelo, ili za ovu ili onu hranu, a žeļu za neobičnim jelom. n. pr. za zemļom, ugļevļem, kiselim grožđem, ili nezrelim voćem". Označivši samu bolest, bavi se daļe grčki liječnik ńezinom terapijom i dijetetikom. Najprije preporučuje, da bolesnicu treba uvjeriti, kako su takovi pohtjevci nezgodni i štetni za ńu samu i za dijete, a kad je to uzaludno, svjetuje, da joj se prve dane ništa ne uskraćuje. Upravo sve to, što daļe govori o tome pitańu, kako n. pr. treba postupati, da se uskratom bolesnica ne razdraži, a ipak što mańe u želudac spravi tako nezgodne hrane za ļudski organizam, sve bi to s čistom savješću mogao potpisati i savremeni liječnik. No na nas tê pojedinosti više ne spadaju. Htjeli smo samo na klasičnom ovom primjeru pokazati, u kako dubokoj starini možemo naći istih opažańa i filosofijskih pokušaja, koji još danas kolaju među narodom. Jasna je stvar, da vjerovańa, svezana s *ćudańem,* danas očito spadaju među one bludńe, o kojima su premudri smrtnici naučni govoriti tek sa sažaļeńem. A ipak se u tim bludńama kriju pokušaji naporna opažańa i početci djetińe filozofije čovjeka, koji nije s mańim zanimańem od savremenoga učenoga fiziologa ili embrijologa opažao čińenice i simptome, i nastojao načinom, kakvim mu je moguće bilo, da istraži i razjasni uzajamni odnošaj uzrokâ i posļedicâ. Istina je, da se je u izvodima svojim najčešće varao, no zar mi, koji strože opažamo, koji imamo pri ruci znanstvene metode istraživańa i znanstvenu kritiku, zar smo mi sretniji s većinom naših zakļučaka i generalizacijâ? Piramide naučnih hipoteza, kojima obiluje svaka grana savremene znanosti, rječito svjedoče, da ni najmańe nije tako.

Bilješka uredničtva. **Obilna „Zbornikova" rukopisna građa slaže se u jednu ruku za čudo i s neslovjenskim primjerima, što ih spomińe g. pisac, a u drugu sadržaje koješta novo. Kako nije zgodno cjelovite**

građe kidati i štogod od ńe objelodańivati, dok ne dođe na ńu red, da se tiska, nema druge, nego čekati, dok bude tiskana. Izraza „ćnda se“, „ćudańe“ nema u „Zbornikovoj“ rukopisnoj građi, ali ima *ćudala* kao *neutr. pl.* — Od starijih opširno govori o ovoj stvari djelo Levini Lemnii . . . *Occulta naturae miracula* etc., Antverpiae, 1564, str. 20a do 22b: „De absurdo praegnantium appetitu atque insatiabili rerum desiderio, quibus si contingat frustrari periclitantur“.

Kape u Herceg-Bosni[1].

Priopćio Ivan Zovko.

U zenicu mi tini, u fes mi ne tiči. —
Moj fesiću, na Bosni pašiću,
Jemenijo[2] do smrti galijo!

Ozgor stavļeni narodni stihovi označuju kapu ili fes simvolom: djevovańa-carevańa, mladenačkog žara i zanosa, sreće i slobode. Ali čim se jemenija oko ńeg ovije, — sve to, kao da za vijek prestaje. a mješte toga dolazi ozbiļan život, život pun briga, koje treba da ima svaka žena, domaćica i majka, ako hoće da izvrši dostojno svoju veliku i uzvišenu dužnost, pa da joj pozno potomstvo zanosno uskliknc s bogoduhim pjesnikom: „Imala se rad šta roditi“.

Sem toga kapa je još inače kod našeg ovdašńeg naroda u velikoj pažńi i časti. Istina, da tu ima i nešto pritruhe islamizma. Skinuti kome na silu kapu, to je bila velika uvrjeda, a u mnogo slučajeva bilo je to smatrano kao pravi delictum, te bi se među pojedincima, kao i cijelim masama izrodile velike svađe i kavge. Dosta je da se sjetimo samo one nar. tradicije, kako su se nekad nekakva četeri sela ļuto zakrvila radi te malene i neznatne zadjevice, dok se nijesu napokon i sasvijem iskrvila. A vas uzrok bio je tome, što čobanče čobančetu plandujući kod ovaca na silu skinulo kapu i ńom o zemļu udrilo. To poniženo tijem — čobanče ne budi lijeno, kaže svojim domarima, a ovi se opet prituže kod svog kneza. Pa šta na pošļetku bi? Najprije se između sebe posvade ona dva sela, iz kojih su poticala ona dva nestašna čobančeta, a svakom onda od ovijeh sela priskoči u pomoć po jedno drugo selo, koje je s dotičnim selom imalo ili kakve krvne rodbinske sveze, ili ih je bilo šta s ńima u prijateļstvo vezalo.

[1] Ovo nije samo poradi oblika, kojim je pisano, metnuto u odio za „Građu“, i ako ovo nije drugo, nego građa. *Ur.*
[2] *Jemenijom* se pokrivaju udate žene.

Vrlo je otprije bio običaj, pri kojem bi se neko zor-zor-zorile natjeravao i to radi nekog umišlenog poniženstva, da sam svojom kapom udara o tle i da je opet digne, pa opet ńome o zemlu, da bi već jadnik sustao zamahivajući iz svijeh naramica kapom pri tom udarańu i opet je uzimajući i pregibajući se za ńom, da bi ga već u povoru zabolelo. Uz to je valalo vazda kod svakog udarańa kapom o tle i obući onako prašlivu ili glibavu kapu, kako je već kada vrijeme bilo: mokro ili suho.

Dale se priča, kako je nekakav, koga su kivni bozi *(? Ur.)* prokleli, te mu namijenuli te tartarske muke, gore i od Tantalovih, morao jedan cijeli dugoviti, letni ramazanski dan udarati kapom o tle i time zabavlati i razveselivati obijesnu rulu, koja mu je redomice zapovijedala, da udara kapom o zemlu, ponavlajuć mu uz smijeh i vesele: „Udri, vlaše, kapom o tle!" Za tog vele, da je od umora napokon mrtav pao, jer je preko tri hilade puta kapom o zemlu taj dan udario, za ńom se prigeo (!) i obukao je ili ustaknuo. I to se još kaže, da je on najviše puta od sviju to zlosretnom svojom kapom ponovio, dok nije već mrtav pao, te sebi bar tijem slavu stekao, kako mu je narod sam pripisuje veleći, da ni do ńeg ni poslije ńega ne će moći niko više istrajati.

Dok još nijesmo počeli nabrajati razne vrste kapa, navedimo par međurječica, koje nam vrlo dobro ilustruju pažńu i počitańe prema kapi. „Kapa je starija od glave. — Nikad se nije čulo, da je glava više kape, nego kapa više glave. — I ako je preča glava, starija je kapa. — Jednako mi je, jä mi tino (tinuo) u kapu, jä u glavu. — Nema ga, ko će me naćerati, da mu kapu skinem silom, hoće milom". I t. d.

Drugoga općenitijeg izraza osim *kapa* ili *fes* u nas u Bosni i Hercegovini nema, osim ako se hoće narugati šperćima i škutorima (oboje znači: Dalmatincima, koji dolaze k nama na razne radove), pa se onda ironično kaže još i *bareta*, n. pr.: „Skini baretu, Mate, sto ti gira (vjera), zar ne vidiš, gdje prođe mutesaparip" (mjesto: *mutesarif*[1]).

[1] Doista ovako su prije izgovarali ti šperci, kao i sami naši nekoji selaci, ali jedino iz neznańa. Pa i sada se taj naziv mnogom selaku omakne, jer se još nijesu sasvijem zaboravili i pobacili osmanlijski državni naslovi, pa će ne samo prosti selak, nego još i današnji mostarski ugledni i viđeni građanin bez razlike vjere radije reći *mutesarif* nego okružnik ili okružni predstojnik. Ali i nove naslove za osobe i za urede naš mnogi selak nakaradno izgovara, n. pr. *końcelis*

Kod uzimańa fesova vaļa osobito paziti, kako kome boļe koja boja „ujiše“ (pristaje). Na to bi se prije osobito pazilo. Onda bi se, kako je kad moda bila, i na veličinu fesa gledalo. Po ńem bi se redali dukati, biser i druge dragocijenosti. Za ń bi se zadijevalo i cvijeće. Bogatiji roditeļi znali bi svojoj djeci nakititi fesove skupocjenim nakitima.

Kod fesa se i na kaluf gledalo. Prije je svaka imućnija kuća imala svoje drvene kalufe, na kojim bi fesove kalufila (po tim kalufima oblike im davala). Sad to čine kalufģije na vrućim gvozdenim kalufima, a plaća im se 2—5 novč. za taj ńihov zahmet (trud).

Nanižimo poznate narodu kape ili fesove: ***Abanija*** zove se jedan šal, što je kao šaren, te se zavija i omotava oko kape: po ńemu i sama kapa dobi svoje ime. Abaniju nose samo Muslomani. — ***Ahmedija*** je vrsta šala, koji kapu, oko koje se svija, još više dostojnijom čini. Po pravu ne može svak ahmedije nositi. Ńu najobičnije nose hodočasnici, koji su na Meću (Mekku) hodili, kao i u druga sveta mjesta „hag činili“. Ali je nose i oni, koji tijem putem nijesu hodili, pri čemu moraju, da se otresu svih svojih dosadańih mana i poroka, pa da se tobe dozovu (poprave). Nekoji običavaju i bradu pustiti, kad oko fesa omotaju ahmediju. No neki je na žalost i omotaju i ne otresav se svojih strasti i zlih navada, nego ostaju i nadaļe stari grješnici i krivci, pa kad idu kudgod, kao n. pr. „piti“, skinu ahmediju s fesa, pa je zaviju oko sebe, ovivši po ńoj obični pas, kojim se pašu, da se nikako ne vidi i da ih ko ne pozna. To se obično događa za kojekakvih noćnih pustolovina. — Ahmedija može biti prosta ili skupa, kao od svile, te se još raznijem mirisovima (jagom) poput drugih haļina omirisavi. — ***Arnauski fes.*** Postanak mu je iz arnautluka. — *Askeraš* su prije kod nas nosili askeri (soldati). — *Auš-fes* je slaba i prosta vrsta fesova. Auš-fesovi kaže se i onijem fesovima, koji su puno bili u trgovini, pa se kako bilo ušļed dugog, uzaludnog čekańa na svog kupca — pokvarili i od svoje boje, ili šta drugog izgubili; ili napokon već nijesu u običaju, da se nose. — *Azezija* je bila prije jako obļubļeni fes. Vele, da se prozvao po sultan-Azizu ili Hazizu, jer je za ńega najprije koftisao (postao) na svijet. — I u pjesmi se spomińe fesić-azezija. — ***Bijeli fes*** vas je bijel. Oni, te ga nose, zovu se „bjelokapići“, ili „mlinari“. — ***Bijela kapa*** ili ***bjelo-kapa.*** Omiļela je kod naših

---

(kancelist, pa i ružnije), ***voketa*** **(advokat),** ***zemļena*** **vlada („Idem vrcem na zemļenu vladu, ovako se više ne more živiti.“),** ***okrugli*** **sud (okružni sud) i t. d.**

muslomana i nose je ispod fesa. Obično je od platna. Naše muslomanske ļepotice znadu je vrlo lijepo izvesti i išarati za svoje dragane i vjerenike, da im se onaj ukras vidi ispred fesa. Bijela kapa može biti i ženska. — *Crno-fes* sasvijem je crn. Ńim se za kijem korotuje i žalost provodi isto, kao i sa drugim crnim haļinama. I on se najkasnije skidao poslije svih haļina, koje se jedne po jedne izmijeńuju običajnim haļinama. — *Crveni fes* sasma je crven. — *Ćagetaš* nije baš od najboļe vrste. Siromašniji ga nose, najskoli muhamedanci. Prozvan je zato „ćagetašom", jer ima na sebi zajedno i mavenu, gotovo najgore vrste kitu, pod kojom se nalazi lijepo izreckano ćage (papir). Balija (seoski musloman), kad obuče na bajram taki fes, — be ne idi, ne pitaj, nego dođi da vidiš! — *Ćulah* je svaļana, obično bijela kapa, koju neki nose ispod fesa ne od kakve gizde, jer u ńoj uopće nema nikakve gizde, nego da im bude toplije glavi. — *Čalma* je poznata kapa, koja je u nas najprije s istoka došla. — *Čelenka* je toliko puta u pjesni spomińani junački nakit, koji je ovdje po narodnom mišļenu uzet kao kapa. Ona je inače nerazdruživa od svog kalpaka. („Čelenka" se kaže i onom, kad se tko ubije u čelo, pa mu skoči čvor ili čotvor. Šaļivo se takom rekne: „Gdje si to dobio čelenku?") Odlikuje li se zbiļa netko u nečem, onda mu se veli, da je „dobio čelenku. (Nehote nam se pri svemu ovome nameće misao: nije li zbiļa kod naših narodnih junaka smatrana čelenka nešto slično današńim raznim ratnim kolajnama i drugim odličjima. Upitaš li kog seļaka, šta on misli da je čelenka bila, najprvo će ti reći: kapa, a onda će ti drugo koješta nadovezivati i gonetati. I baš na temeļu ovoga uvrstismo mi čelenku u kape.) — *Čelokitica* se kaže onoj kapi, što ima malenu kiticu, ili dvije tri ńih, više čela prešivenu. Inače pravu kitu, koja se povrh fesa meće, da niz fes visi, ne vaļa nad čelom nositi, niti to stariji mlađim dopuštaju. Otraga je kod muška mjesto kiti da stoji, a kod ženska običnije sa strane. — *Čita-kapa* skroji se i zašije od bilo kakva čita (vrsta bojena platna) po sebi za domaću porabu ili za djecu. — *Čojenica* je najobičnije od crvene čohe sašivena kapa, koja se može, ako tko hoće, i lijepo navesti i ukrasiti. — *Dječije kapice.* Takih kapica imade od više ruka ne samo s obzirom na materijal, od kojeg su, na razne izrade, nego i na sami kroj, kako bi se od prije krojile. — *Dubokaš* je dubok fes. — *Dunuk-fes* = crni fes. — *Fino-fes*. Tamam, kao što kalpak i čelenke mnogo put spomińe junačka pjesna, tako lirska pjesna spomińe „*fino-fes*". Ta fino-fes je doista od prije bio pravo miļenče ńežnim djevojkama i mlađahnim mom-

cima, te bi im najmilije i najmuteberrnije (najpribranije) bilo, kad bi ih ko „fino-fesom“ darovao i za što nagradio. — *Guńavac* vas bude ruńav i guńav, čim malo pokisne, ma se kako iz početka lijep i gladak činio. — *Gigaraš* je dječiji fes raznim gigama nakićen, da se od djece otklone uroci. — *Hrvatka* ili *rvatka* je poznata kapa, koja se nosi oko Bańaluke. — *Izvez* je fes, po kom je štošta navezeno, osobito sprijeda više čela. — *Kamiļarka* je svećenička kapa i to svećenika istočne crkve. — *Kapica* je mala frańevačka kapa, a znači još i djetińu kapicu. — *Keravka* je isto, što i bijela kapa ili bjelo-kapa, samo što se još boļe pri dnu kere (vrsta ženskog rada) istaknu i krajevi kapi na okolo iskeraju. — *Kesaš* je fes ili bilo kakva kapa, koja unutra na vrhu ima jednu kesu, u kojoj bi se kaime (banke), kao i drugi žuti novac nosio. U toj kesi, koja bi se na srijedi stezala poput tehare (vrsta novčarke), nosili bi se i razni spisi. To je sve za to čińeno, da se kradokesicama i drugim sličnim jalankesegijama trag novcima i drugim vrijednostima zametne i da im ruku ne dopanu. — *Kito-kapa* je svaka kapa, koja na sebi ima kitu. I kita, kad se s fesa skine, znak je korotovańa za nekim. — *Klobuk*. Za pravo se kod nas prije nije ni nosio po sredini zemļe, nego jedino oko međa, ili su ga nosili stranci, kao konzuli i t. d. No djeca prave klobuke i od fesova, a to tako, kad im drugi kraj naokolo zavrate, ili na koji drugi način namjeste te svoje šešire. Po klobuku je dobilo i jedno selo u ļubuškom kotaru svoje ime, tamam kao što i jedno mjesto kod Sarajeva po kapi: „Kapa“, koje neki zovu još i s dodatkom „Čolina kapa“. — *Krepuńaš* je fes, koji se vas ovije crnim krepunom (velom) u znak žalosti i rušeńa za kim. Nekoji ga svega ne ovijaju krepunom, nego ga samo čim crnim pri dnu oko krajeva omotaju. — *Kruna* može biti carska i biskupska. Katolici ne običavaju tu biskupsku kapu nazivati „mitrom“, nego samo to će reći kadgod, kad se govori o papinskoj tijari. — *Kubašlija* je visoka starinska kapa, koju bi pašalije nosile. — *Kukuļa* je pri vrhu bila kukuļasta ili špičasta. Ńu je samo ženski svijet nosio. — *Kundurtuka-kapa*. Oko ńe žene bilo šta oviju, n. pr. jemeniju, a onda po tome omotaju svoje pletenice oko fesa. — *Međedija* je prije bio osobito u modi i na glasu. Boje je „crveno u mrku“. — *Mitra* je vladičina kapa. Dok katolici ne običavaju govoriti biskupskoj kruni mitra, isto i pravoslavni mitru ne običaju zvati krunom[1]. —

[1] Poznata je ona šaļiva narodna priča, kad su nekog omlađeg svećenika hotjeli zavladičiti, pa ga pitali ńegovi prijateļi, ili bi volio mitru, ili Mitru (lijepu komšinicu), a on im više od šale nego od zbiļe odgovorio: da bi volio Mitru.

Mrki fes je isto, što i crni, ali baš ne mora biti plaho crn. — *Obavrļun.* Po ńem se bilo kakav šal obavrļa (omota). — *Orlija* je fes prozvan po gradu Orliji, gdje je najprije postao. (Da taj grad Orlija po čemu ne znači onaj franceski grad Orleans?) — *Perjeničar.* Na ńem se vija perjanica ili perjenica bilo junačka, bilo svatovska. — *Podbradfuka.* Taj fes nose starije i vremešnije žene. Za ń je prešiveno štogod, kao n. pr. kakva tkanica, gajtan i t. d. koji onda takoj ženi ispod brade prolaze, pa se na drugoj strani kakvom kukicom zakuči i zapuńči. — *Podrezlija* je fes, što se podreže pri dnu. — *Potunuz* je pola tunuza (gl. niže). — *Prebojen* se u drugu boju meće, nego što jest, i ńom se preboji, kako se već želi. — *Samurkalpak* je junačka kapa samurovinom postavļena ili kako bilo urešena i nakićena. — *Sarukaš.* Oko ńeg je saruk (vrsta šala) zavijen. Saruk se zavija ili na „pogaču", da iziđe fes širi kao pogača, ili kao obično, ili na „burmu", kad je ovoj više ovoja redom složen. — *Soluntar* je vrlo visoki fes, pa mu se tako od šale veli, kao i solunar. — *Šarlan.* Svačijem bi se iskitio i išarao: cvijećem, vunom, repinama, perjem i t. d., kad bi se kakvo veseļe činilo, kao uz poklade, ili kad bi se u svatove polazilo. Onaj, koji bi ga nosio, morao je svakojake sojtarluke (majmunluke), kao kakav pajaco praviti, da što više smijeha i veseļa prouzrokuje. — *Šeh (šejh)-kapa* je šejhovska kapa, koju šejhovi nose. Mogu je nositi i drugi, pa su je i od prije i nosili. — *Šešir* je poznata kapa. — *Širitaš* je fes, po kojem su bili kao neki širiti, i to sve radi nakita. — *Škriļak* ili *škrļak.* Vidi: klobuk. — *Šļem* je malo poznato kod našeg ovdašńeg naroda, a tako i kaciga. — *Šušaļ* je fes, na kom nema kite, ali to baš ne mora da bude radi kakve žalosti ili korote. — *Tablaš* je fes, na kom je tabla ili kalkan. — *Tağ* je vrsta šejhovske kape. — *Tantula* je starinska široka kapa ili fes. — *Tuba* je dugoļasti fes, koji bi prema vrhu sve to šiļastiji bivao. Po ńemu su nekoji prozvali onaj cilinder, što ga mećemo na lampe, „tuba". — *Tuka* je fes, oko kojeg se obično jemenija ili kadifa obavije. — *Turban* je dolaskom islama u naše krajeve prenešen. — *Tunuz* je dobio svoje ime, što je najprije bio pravļen u Tunuzu (Tunisu). Ako nije bio pravi tunuz, zvao se je „potunuz". — *Zavratka* je poznata crnogorska kapa. — *Zelenčohaš* je sade (sasvijem) od zelene čohe. — *Zuaf* je vrlo visoki fes, turski cilinder, a pô zuafa je niži i mańi. Zuaf je najboļi stambolski fes.

GRAĐA.

Bukovica.

Piše Vladimir Ardalić iz Đevrsaka.

(Nastavak.)

Život u zadruzi.

O zadruzi u opće *1. Plemena.* U selu Đevrskama (općine skradinske kotara šibeničkog) ima kuća 122, koje sačiňavaju svaka za se svoju zadrugu, amo rečeno: vamiliju ili kortu. Namjesto reči: „koliko ima kuća ili vamilija (korata) u selu", reku: dima. Sve se vamilije dijele na dime. Što ima i po više vatara u jednoj vamiliji, tad je onda više i dima, to se ne broji nego za jedan dim, kad nije vamilija razdieļena.

Kuće se dijele na plemena, a svako pleme, pa bile i dvije kuće, zovu varošom, a to još, ako su osamļene. Plemenà u ovom selu ima 28, a to su: Ardalić, Baļković, Berić, Bilić, Bizić, Bjelanović, Borak, Crvak, Cvijetan, Ćakić, Ćorić, Dragaš, Đurica, Jakovļević, Jelača, Jolić, Kešić, Korda, Mandić, Martić, Pavić, Rončević-Bunčić, Radošević-Kužat, Slavuļ, Šarić, Tošić, Vojnović, Žiković-Starčević.

Selo je raštrkato sa kućami i poļom 4 kilometra širine i duļine. Ima kuća, da su na samoći, a ima ih i skupa. Gorňi kraj sela zove se *Zečevo* su dima 35: plemena su: Korde, Kešići, Đurice, Bjelanović, Mandići, Ardalići, Ćakići i Berić. Zečevo zove se po starinskoj kuli (gradini), koja je okrugla i ne loše sačuvata, koja se kao čardak vidi iz daļega, i ista nahodi se na glavici, sa bure od kuća Ćakića, a u jug Ardalića. U zapad Zečeva u burni kraj za kilometar puta imadu zvane *Ogrede* su 6 dima. Plemena su: Ležaić i Crvak. Ispod Zečeva za dva kilometra varoš je *Gorňe poļe* su dima 17. Plemena su: Cvijetan, Jolić, Ćorić, Tošić i Ćakići. — Ispod *Gorňeg poļa* jest sredina sela Đevrsaka, sa kućami za tri kilometra u poprijeko, razmaknute đekoja jedna od druge, kao i prve. Iste počimļu od burne strane, pa do carske teste, su dima 52. Plemena su: Ležaići, Crvak, Slavuļ, Bjelanović, Bižić, Dragaš, Pavić, Korda, Rončević-

Bunčić, Crkva sv. Ilije sa grobļem, Ardalić. Jolić. Radošević-Kužat. Žiković-Starčević. Jakovļević, Ćakić, Tošić. Jelača, Mandić, Vojnović, Baļković, Borak. Martić. Bilić i Šarić. Ispod sredine sela i poļa prostire se poprijeko dugačko brdo, pri tom tišteći u buru i u duļinu za kilometar i po: ima 12 dima. Iste kuće zovu se Nožica a neki reku: Kremenica, Škoļ i Gošić. Kuće su tu neke u blizu (sklopu), a neke na samoći. Plemena jesu: Jolić. Cvijetan, Mandić i Bjelanović.

Kazivao mi je sadašńi starac od bliže 90 god., neki Stevan Ardalić iz Zečeva, da je čuo pripovijedati od svog đeda, da u stara vremena najprije je doselilo u Đevrske 7 kuća, koje su se bile nastanile u sred sela, kamo je i crkva s grobļom: tu da su se umnožili kako s čeļadma, tako i sa stokom, koje da bi im bivalo tijesno stati, tako da su gradili jare za blago i išli bi za krainom. 'vatajući goru, ogrede i zemaļa, t. j. išli po onoj: „Nema očevine bez krčevine“. — Tako malo po malo sačińavali bi dijo sela ili zaseoke, koje su posļe prozvali Zečevo, Gorńe-poļe, Ogrede, Nožica (Kremenica, Škoļ, Gošić). Sasvim što su prozvali te rečene varoše posebnim imenima. kod vlastih to se nikad ne priznaje, nego sve pod imenom jednim zove se Đevrske, kamo je najprije već naseļeno sredina sela. i kamo se crkva s grobļom nahodi[1]. Kako reko', da je 7 kuća na-

[1] Koju je, kažu, neki Radovan Korda sagradijo kao za pokoru sebi i svom plemenu, koji da su bili veliki lupeži i zločinci, kad im je varoš bijo u sred sela ne daleko od sadašńe crkve. S tijem Kordami onda da je bilo izmješato u jednom sklopu još pleme Mandića i Kešića: tî da su slogovali svi zajedno, da ih je bijo veliki broj sigurni' ļudi, koi bi išli podaleko kao četnici za dognati kradenije' volova, i ti da bi odma' sve na jednoj krvi poklali, koje bi razdijelili svima po varošu; tu da je bila jedna starica pobožna, koja da ne bi ćela tog kradenog mesa nikad jesti, a da bi čorbu srkala, daklen da su joj govorili: „Kad moreš čorbu od mesa, onda i meso ije“, — a ona da bi rekla: „Vodicu sam ja s bunara dońela, ja ću je kao i moju srkati, a za vaše meso ne ću znati“. Istoj da je bilo ime Joka, a nazvata iz milošte Koka. Ista da je znala križati i bajati nad čirima i ostalim ranami. Čire bi prije obašla, te bi rekla, da još nije vrijeme obajavati ih. Tako mudrosti svojom čekala bi, da čir prije sâm sazori i gńoi se, onda tâ da bi križala i bajala, što čir bi se posļe dva tri dana i sam prodro. Tadaj bi rečena Koka stijecala sebi glas, da je bajańem činila da gńoj prodre. — Gore rečeni Korde. Kešići i Mandići, kad bi kradena goveda dognali, da su bili vaļani za jednu noć goveda poubijati, meso komšijami porazdijeliti, pa i pojesti, nego da bi i kože ostrugali, izrezali i svako sebi da bi opanke načinili, u jutro odma' na noge obuli. Potražnici da bi za ńima došli u potragu, ti da bi im odma' pokazali opanke

selilo najprije Đevrske, te da je bilo u dosejenicim više momaka. tako i cura sestara, i od tri, pripovjedaju, sestre, da su postala tri plemena, t. j. od Mande Mandići, od Pave Pavići, od Dragane Dragaši. I ko jedno krstno ime slavi, zovu se rođaci; i ova rečena plemena slave svi sv. Jovana, za to bi se moglo vijerovati, da bi mogli biti od jedne krvi.

Ima plemena, koja su izumrla u ovom selu, a to su: Carići, Budiše, Đurići, Gušići, Stanići, Šepe i Dokići. Ova su plemena, kako reko', izumrla, osim jednog Jovana Gušića, koji je u najmu i star do bliže 60 god. Ali ostali, kako su odavna istrunuli, ali tijeh se zemje, koje i sad obstoje, uvijek zovu i zva' će se ńihovijem imenom. kao: Caruše, Budišińke, Dokuše, Đuruše, Gušińke, Šepińke i Stanića ogreda, u kojoj su sad 'rastići debeli i veliki. Kako reko', da je davno gospodar umro, pa je za dugo u rukami bila Bjelanovićâ, i tâ su joj kašńe Stanićâ tri gospodara umrla, ali ogreda nije nikad promjenila imena od prvog gospodara. nego se je zvala i zvati će se uvjek Ogreda Stanića[1]. Kako je rečeno, da su se bili nakopitili dosejenici u sredini sela Đevrsaka, kamo su najprije i došli, te prelazili u vrh i u dnu sela na stanove k blagu, kamo bi se malo po malo i za stalno okućili, — ni tu tijem ne bijaše suđeno, da živu zajedno, nego se i tu podijeliše, te kamo je bijo jedan dim, u tima stanovima sad ima puno više. U istom Zečevu, počimjući od bure

na nogami govoreći: „Da ne bi ovi opanci od vašije' goveda bili?" koje(!) bi im odgovorili, da to ne može biti moguće prije(?). I tako tijem da se lako ne bi u trag ulazilo. — U istom varošu da je bila neka babetina, imenom Kovra, koja je nehotice zapalila svoju kuću. Od te sav taj lupeški varoš da je izgorijo, jer su im onda kuće po ševar bile. Korde i Kešići presele se u Zečevo k stanovma ili jarami, a Mandići u dnu sela Nožicu. Od tog izgorelog varoša i sad zidine vire, obrasle dračom i kupinom. Narod sadašńi drži na pameti, da su tu lupeži bili i dosta volova jedińaka tu ubili, zato da je opušćelo. I kad se što kunu, uzimju u riječ: „Kuća mi se kućetinom zvala, po ńoj djeca šepuriće brala, i crno mi trńe na ogńištu raslo, kao u Korda, — ako sam kriv ili tomu uvjet!"

[1] Kao ne daleko ovdalen, više glavice Bribira, ima nepregledna prostorija zemaja su mnogo različitije' gospodara, ali ta prostrancija zove se „Banpoje", a to po gospodaru nekadašńem od Bribira banu Šubiću, — kao ti su bili zemjami najprvi gospodari, koi su zemje prisvoili i obradili. Reče se: „A narod a zemja jedno ime nosi", jer koi je narod ma bud koju zemju kao prvi gospodar, što se znati može, uvatijo i obradijo, po tome se ta uvjek do sad zove i zva' će se, prelazi ime od kojena na kojeno, a ne smeta, što su posje preko više ruku posjedovate ili težene.

poprijeko pri brdu prama suncu, Kordin dim bijaše 1, sad 5; Kešića 1, sad 2; Bjelanovića uvjek 1; Đuričin 1, sad 5: Mandića 1, sad 6; Ardalića 2, sad 4; Ćakića 1, sad 11: Berića 1 (nedavno ozidat stan i kuća; isti rodom iz Varivoda, tu blizo). U Gorńem polu, Todora, prozvatog Toše Mandića, od koga su se sinovi mu prozvali Tošići, bijo je dim 1, a sad 10; Ćakića 1, sad 4; Ćorića, Cvijetana i Jolića u istom Gorńem polu ostao je do sad po 1 dim. U Ogredami Ležaića bijo je 1 dim, sad 5; Crvkov 1 prije i sad. U Nožici: Bjelanovića bijaše 1 dim, sad 2; Mandića 1, sad 6; Cvijetana 2, sad 3; Jolića dim 1 (natrag dvije godine doselen iz sredine sela). A ostali, što su ostali na starom temelu u sredini istog sela, i koi se ńesu promicali, t. j. ćeli ići za blagom i krajinom, nego ostali na prvom mjestu, isto su se razdijelili, kao i ostali, koi su otišli privremeno na stanove, za koje se je mislilo, da se ne će nikad podijeliti. Ali se kaže: „Đe je braće tu je i dijela“. Tako i bijaše.

2. Broj zadrugara. Najviše oželeni' ludi i zajedno živući' u većem broju imade u kući Ležaića iz Ogredâ, i u Ležaića u sredini sela, pa u Nožici (dońem selu) tijeh imade u kući Bjelanovića. Ostali su sa čeladma u mańem broju, koji ożeńen, koji nije. U višoj vamiliji ili korti više ih je i ožeńeni'. U Ogredami u jednoj kući Ležaića ima čeladi 30: ožeńeni' 7, dijece 15, od tijeh siročadi 4, i udovica 1. U sredini sela isto u kući Ležaića drugoj čeladi ima 30: ožeńeni' 6, djece 20; od tih siročadi 3, udovac 1, udovica 1. Za tijem velika vamilija biva u Nožici (dońem selu) jedna kuća Bjelanovića, i ta čeladi ima 26: ožeńeni' 4, djece 17, sirote ni jedne: udovica 1. (U ovome kraju broi se sirota onaj, koi je nejačak — t. j. dijete — bez otca i majke; a koi je odrastao i oženijo se, pa ne imao ni otca ni majke, tome se više ne rekne, da je sirota, a naiskoli, đe ima ńih zajedno više braće i koi od snage.)

U zadruzi ili vamiliji (kortami) kažu, da ih je prije više bivalo, a pomańe se ženili: u kući jedva da bi dva do tri bila ožeńena, i to kad bi im bilo 30 do 40 godina, jer od sviju rečeni plemena bijo bi po jedan dim, a u tom po 30, 40 do 50 čeladi — i svi da su stali bole, nego sade — koi su bili svako svoj rod, živili mirno, kao od svoje krvi bez ičijeg prigovora.

3. Došlaci u zadruzi. I došlaka je bilo u nekim vamilijami. Pripovjedaju, da je neki Mandić iz sredine sela, jednom putujući našao u kršu za grmom dijete, đe plače, samo samcato daleko od svakije' kuća i putova. Rečeni Mandić da je uzeo dijete i metnuo preda se na końa, te dognao kući u Đevrske, — tako za dušu. Uz-

cima, te bi im najmilije i najmuteberuije (najpribranije) bilo. kad bi ih ko „fino-fesom“ darovao i za što nagradio. — *Guńavac* vas bude ruńav i guńav, čim malo pokisne, ma se kako iz početka lijep i gladak činio. — *Ǵiǵaraš* je dječiji fes raznim ǵiǵama nakićen, da se od djece otklone uroci. — ***Hrvatka*** ili ***rvatka*** je poznata kapa, koja se nosi oko Bańaluke. — ***Izvez*** je fes, po kom je štošta navezeno, osobito sprijeda više čela. — ***Kamiļavka*** je svećenička kapa i to svećenika istočne crkve. — ***Kapica*** je mala frańevačka kapa, a znači još i djetińu kapicu. — ***Keravka*** je isto, što i bijela kapa ili bjelo-kapa, samo što se još boļe pri dnu kere (vrsta ženskog rada) istaknu i krajevi kapi na okolo iskeraju. — ***Kesaš*** je fes ili bilo kakva kapa, koja unutra na vrhu ima jednu kesu, u kojoj bi se kaime (banke), kao i drugi žuti novac nosio. U toj kesi, koja bi se na srijedi stezala poput tehare (vrsta novčarke), nosili bi se i razni spisi. To je sve za to čińeno, da se kradokesicama i drugim sličnim jalankeseǵijama trag novcima i drugim vrijednostima zametne i da im ruku ne dopanu. — *Kito-kapa* je svaka kapa, koja na sebi ima kitu. I kita, kad se s fesa skine, znak je korotovańa za nekim. — ***Klobuk***. Za pravo se kod nas prije nije ni nosio po sredini zemļe, nego jedino oko međa, ili su ga nosili stranci, kao konzuli i t. d. No djeca prave klobuke i od fesova, a to tako, kad im drugi kraj naokolo zavrate, ili na koji drugi način namjeste te svoje šešire. Po klobuku je dobilo i jedno selo u ļubuškom kotaru svoje ime, tamam kao što i jedno mjesto kod Sarajeva po kapi: „Kapa“, koje neki zovu još i s dodatkom „Čolina kapa“. — *Krepuńaš* je fes, koji se vas ovije crnim krepunom (velom) u znak žalosti i rušeńa za kim. Nekoji ga svega ne ovijaju krepunom, nego ga samo čim crnim pri dnu oko krajeva omotaju. — ***Kruna*** može biti carska i biskupska. Katolici ne običavaju tu biskupsku kapu nazivati „mitrom“, nego samo to će reći kadgod, kad se govori o papinskoj tijari. — ***Kubašlija*** je visoka starinska kapa, koju bi pašalije nosile. — ***Kukuļa*** je pri vrhu bila kukuļasta ili špičasta. Ńu je samo ženski svijet nosio. — ***Kundurtuka-kapa***. Oko ńe žene bilo šta oviju, n. pr. jemeniju, a onda po tome omotaju svoje pletenice oko fesa. — ***Međedija*** je prije bio osobito u modi i na glasu. Boje je „crveno u mrku“. — ***Mitra*** je vladičina kapa. Dok katolici ne običavaju govoriti biskupskoj kruni mitra, isto i pravoslavni mitru ne običaju zvati krunom[1]. —

[1] Poznata je ona šaļiva narodna priča, kad su nekog omlađeg svećenika hotjeli zavladičiti, pa ga pitali ńegovi prijateļi, ili bi volio mitru, ili Mitru (lijepu komšinicu), a on im više od šale nego od zbiļe odgovorio: da bi volio Mitru.

Mrki fes je isto, što i crni, ali baš ne mora biti plaho crn. — *Obavrłun.* Po ńem se bilo kakav šal obavrła (omota). — *Orlija* je fes prozvan po gradu Orliji, gdje je najprije postao. (Da taj grad Orlija po čemu ne znači onaj franceski grad Orleans?) — *Perjeničar.* Na ńem se vija perjanica ili perjenica bilo junačka, bilo svatovska. — *Podbradtuka.* Taj fes nose starije i vremešnije žene. Za ń je prešiveno štogod, kao n. pr. kakva tkanica, gajtan i t. d. koji onda takoj ženi ispod brade prolaze, pa se na drugoj strani kakvom kukicom zakuči i zapuńči. — *Podrezlija* je fes, što se podreže pri dnu. — *Potunuz* je pola tunuza (gl. niže). — *Prebojen* se u drugu boju meće, nego što jest, i ńom se preboji, kako se već želi. — *Samurkalpak* je junačka kapa samurovinom postavłena ili kako bilo urešena i nakićena. — *Sarukaš.* Oko ńeg je saruk (vrsta šala) zavijen. Saruk se zavija ili na „pogaču", da iziđe fes širi kao pogača, ili kao obično, ili na „burmu", kad je ovoj više ovoja redom složen. — *Soluntar* je vrlo visoki fes, pa mu se tako od šale veli, kao i solunar. — *Šarlan.* Svačijem bi se iskitio i išarao: cvijećem, vunom, repinama, perjem i t. d., kad bi se kakvo vesełe činilo, kao uz poklade, ili kad bi se u svatove polazilo. Onaj, koji bi ga nosio, morao je svakojake sojtarluke (majmunluke), kao kakav pajaco praviti, da što više smijeha i veseła prouzrokuje. — *Šeh (šejh)-kapa* je šejhovska kapa, koju šejhovi nose. Mogu je nositi i drugi, pa su je i od prije i nosili. — *Šešir* je poznata kapa. — *Širitaš* je fes, po kojem su bili kao neki širiti, i to sve radi nakita. — *Škriłak* ili *škrłak.* Vidi: klobuk. — *Šłem* je malo poznato kod našeg ovdašńeg naroda, a tako i kaciga. — *Šušał* je fes, na kom nema kite, ali to baš ne mora da bude radi kakve žalosti ili korote. — *Tablaš* je fes, na kom je tabla ili kalkan. — *Tađ* je vrsta šejhovske kape. — *Tantula* je starinska široka kapa ili fes. — *Tuba* je dugołasti fes, koji bi prema vrhu sve to šiłastiji bivao. Po ńemu su nekoji prozvali onaj cilinder, što ga mećemo na lampe, „tuba". — *Tuka* je fes, oko kojeg se obično jemenija ili kadifa obavije. — *Turban* je dolaskom islama u naše krajeve prenešen. — *Tunuz* je dobio svoje ime, što je najprije bio pravłen u Tunuzu (Tunisu). Ako nije bio pravi tunuz, zvao se je „potunuz". — *Zavratka* je poznata crnogorska kapa. — *Zelenčohaš* je sade (sasvijem) od zelene čohe. — *Zuaf* je vrlo visoki fes, turski cilinder, a pô zuafa je niži i mańi. Zuaf je najbołi stambolski fes.

GRAĐA.

Bukovica.

Piše Vladimir Ardalić iz Đevrsaka.

(Nastavak.)

Život u zadruzi.

O zadruzi u opće 1. *Plemena.* U selu Đevrskama (općine skradinske kotara šibeničkog) ima kuća 122, koje sačińavaju svaka za se svoju zadrugu, amo rečeno: vamiliju ili kortu. Namjesto reći: „koliko ima kuća ili vamilija (korata) u selu", reku: dima. Sve se vamilije dijele na dime. Što ima i po više vatara u jednoj vamiliji, tad je onda više i dima, to se ne broji nego za jedan dim, kad nije vamilija razdieļena.

Kuće se dijele na plemena, a svako pleme, pa bile i dvije kuće, zovu varošom, a to još, ako su osamļene. Plemenâ u ovom selu ima 28, a to su: Ardalić, Baļković, Berić, Bilić, Bizić, Bjelanović, Borak, Crvak, Cvijetan, Ćakić, Ćorić, Dragaš, Đurica, Jakovļević, Jelača, Jolić, Kešić, Korda, Mandić, Martić, Pavić, Rončević-Bunčić, Radošević-Kužat, Slavuļ, Šarić, Tošić, Vojnović, Žiković-Starčević.

Selo je raštrkato sa kućami i poļom 4 kilometra širine i duļine. Ima kuća, da su na samoći, a ima ih i skupa. Gorńi kraj sela zove se *Zečevo* su dima 35; plemena su: Korde, Kešići, Đurice, Bjelanović, Mandići, Ardalići, Ćakići i Berić. Zečevo zove se po starinskoj kuli (gradini), koja je okrugla i ne loše sačuvata, koja se kao čardak vidi iz daļega, i ista nahodi se na glavici, sa bure od kuća Ćakića, a u jug Ardalića. U zapad Zečeva u burni kraj za kilometar puta imadu zvane *Ogrede* su 6 dima. Plemena su: Ležaić i Crvak. Ispod Zečeva za dva kilometra varoš je *Gorńe poļe* su dima 17. Plemena su: Cvijetan, Jolić, Ćorić, Tošić i Ćakići. — Ispod *Gorńeg poļa* jest sredina sela Đevrsaka, sa kućami za tri kilometra u poprijeko, razmaknute đekoja jedna od druge, kao i prve. Iste počimļu od burne strane, pa do carske teste, su dima 52. Plemena su: Ležaići, Crvak, Slavuļ, Bjelanović, Bižić, Dragaš, Pavić, Korda, Rončević-

Bunčić, Crkva sv. Ilije sa grobļem, Ardalić. Jolić. Radošević-Kužat, Žiković-Starčević, Jakovļević, Ćakić. Tošić, Jelača, Mandić, Vojnović, Baļković, Borak. Martić. Bilić i Šarić. Ispod sredine sela i poļa prostire se poprijeko dugačko brdo, pri tom tišteći u buru i u duļinu za kilometar i po: ima 12 dima. Iste kuće zovu se Nožica a neki reku: Kremenica, Školj i Gošić. Kuće su tu neke u blizu (sklopu), a neke na samoći. Plemena jesu: Jolić. Cvijetan, Mandić i Bjelanović.

Kazivao mi je sadašńi starac od bliže 90 god., neki Stevan Ardalić iz Zečeva, da je čuo pripovijedati od svog đeda, da u stara vremena najprije je doselilo u Đevrske 7 kuća, koje su se bile nastanile u sred sela, kamo je i crkva s grobļom: tu da su se umnožili kako s čeļadma, tako i sa stokom, koje da bi im bivalo tijesno stati, tako da su gradili jare za blago i išli bi za krainom. 'vatajući goru, ogrede i zemaļa, t. j. išli po onoj: „Nema očevine bez krčevine“. — Tako malo po malo sačińavali bi dijo sela ili zaseoke, koje su posļe prozvali Zečevo, Gorńe-poļe. Ogrede, Nožica (Kremenica, Školj, Gošić). Sasvim što su prozvali te rečene varoše posebnim imenima. kod vlastih to se nikad ne priznaje. nego sve pod imenom jednim zove se Đevrske, kamo je najprije već naseļeno sredina sela. i kamo se crkva s grobļom nahodi[1]. Kako reko', da je 7 kuća na-

[1] Koju je, kažu, neki Radovan Korda sagradijo kao za pokoru sebi i svom plemenu, koji da su bili veliki lupeži i zločinci, kad im je varoš bijo u sred sela ne daleko od sadašńe crkve. S tijem Kordami onda da je bilo izmješato u jednom sklopu još pleme Mandića i Kešića: ti da su slogovali svi zajedno, da ih je bijo veliki broj sigurni' ļudi, koi bi išli podaleko kao četnici za dognati kradenije' volova, i ti da bi odma' sve na jednoj krvi poklali, koje bi razdijelili svima po varošu; tu da je bila jedna starica pobožna, koja da ne bi ćela tog kradenog mesa nikad jesti, a da bi čorbu srkala, daklen da su joj govorili: „Kad moreš čorbu od mesa, onda i meso ije“, — a ona da bi rekla: „Vodicu sam ja s bunara dońela, ja ću je kao i moju srkati, a za vaše meso ne ću znati“. Istoj da je bilo ime Joka, a nazvata iz milošte Koka. Ista da je znala križati i bajati nad čirima i ostalim ranami. Čire bi prije obašla, te bi rekla, da još nije vrijeme obajavati ih. Tako mudrosti svojom čekala bi, da čir prije sâm sazori i gńoi se, onda tà da bi križala i bajala, što čir bi se posļe dva tri dana i sam prodro. Tadaj bi rečena Koka stijecala sebi glas, da je bajańem činila da gńoj prodre. — Gore rečeni Korde, Kešići i Mandići, kad bi kradena goveda dognali, da su bili vaļani za jednu noć goveda poubijati, meso komšijami porazdijeliti, pa i pojesti, nego da bi i kože ostrugali, izrezali i svako sebi da bi opanke načinili, u jutro odma' na noge obuli. Potražnici da bi za ńima došli u potragu, ti da bi im odma' pokazali opanke

selilo najprije Đevrske, te da je bilo u doseļenicim više momaka, tako i cura sestara, i od tri, pripovjedaju, sestre, da su postala tri plemena, t. j. od Mande Mandići, od Pave Pavići, od Dragane Dragaši. I ko jedno krstno ime slavi, zovu se rođaci; i ova rečena plemena slave svi sv. Jovana, za to bi se moglo vijerovati, da bi mogli biti od jedne krvi.

Ima plemena, koja su izumrla u ovom selu, a to su: Carići, Budiše, Đurići, Gušići, Stanići, Šepe i Dokići. Ova su plemena, kako reko', izumrla, osim jednog Jovana Gušića, koji je u najmu i star do bliže 60 god. Ali ostali, kako su odavna istrunuli, ali tijeh se zemļe, koje i sad obstoje, uvijek zovu i zva' će se ńihovijem imenom, kao: Caruše, Budišińke, Dokuše, Đuruše, Gušińke, Šepińke i Stanića ogreda, u kojoj su sad 'rastići debeli i veliki. Kako reko', da je davno gospodar umro, pa je za dugo u rukami bila Bjelanovićâ, i tâ su joj kašńe Stanićâ tri gospodara umrla, ali ogreda nije nikad promjenila imena od prvog gospodara, nego se je zvala i zvati će se uvjek Ogreda Stanića[1]. Kako je rečeno, da su se bili nakopitili doseļenici u sredini sela Đevrsaka, kamo su najprije i došli, te prelazili u vrh i u dnu sela na stanove k blagu, kamo bi se malo po malo i za stalno okućili, — ni tu tijem ne bijaše suđeno, da živu zajedno, nego se i tu podijeliše, te kamo je bijo jedan dim, u tima stanovima sad ima puno više. U istom Zečevu, počimļući od bure

na nogami govoreći: „Da ne bi ovi opanci od vašije' goveda bili?" koje(!) bi im odgovorili, da to ne može biti moguće prije(?). I tako tijem da se lako ne bi u trag ulazilo. — U istom varošu da je bila neka babetina, imenom Kovra, koja je nehotice zapalila svoju kuću. Od te sav taj lupeški varoš da je izgorijo, jer su im onda kuće po ševar bile. Korde i Kešići presele se u Zečevo k stanovma ili jarami, a Mandići u dnu sela Nožicu. Od tog izgorelog varoša i sad zidine vire, obrasle dračom i kupinom. Narod sadašńi drži na pameti, da su tu lupeži bili i dosta volova jedińaka tu ubili, zato da je opušćelo. I kad se što kunu, uzimļu u riječ: „Kuća mi se kućetinom zvala, po ńoj djeca šepuriće brala, i crno mi trńe na ogńištu raslo, kao u Korda, — ako sam kriv ili tomu uvjet!"

[1] Kao ne daleko ovdalen, više glavice Bribira, ima nepregledna prostorija zemaļa su mnogo različitije' gospodara, ali ta prostrancija zove se „Banpoļe", a to po gospodaru nekadašńem od Bribira banu Šubiću, — kao ti su bili zemļami najprvi gospodari, koi su zemļe prisvoili i obradili. Reče se: „A narod a zemļa jedno ime nosi", jer koi je narod ma bud koju zemļu kao prvi gospodar, što se znati može, uvatijo i obradijo, po tome se ta uvjek do sad zove i zva' će se, prelazi ime od koļena na koļeno, a ne smeta, što su posļe preko više ruku posjedovate ili težene.

poprijeko pri brdu prama suncu, Kordin dim bijaše 1, sad 5: Kešića 1, sad 2; Bjelanovića uvjek 1; Đuričin 1, sad 5; Mandića 1, sad 6; Ardalića 2, sad 4; Ćakića 1, sad 11: Berića 1 (nedavno ozidat stan i kuća; isti rodom iz Varivoda, tu blizo). U Gorńem poļu, Todora, prozvatog Toše Mandića, od koga su se sinovi mu prozvali Tošići, bijo je dim 1, a sad 10: Ćakića 1, sad 4; Ćorića, Cvijetana i Jolića u istom Gorńem poļu ostao je do sad po 1 dim. U Ogredami Ležaića bijo je 1 dim, sad 5; Crvkov 1 prije i sad. U Nožici: Bjelanovića bijaše 1 dim, sad 2: Mandića 1, sad 6; Cvijetana 2, sad 3; Jolića dim 1 (natrag dvije godine doseļen iz sredine sela). A ostali, što su ostali na starom temeļu u sredini istog sela, i koi se ńesu promicali, t. j. ćeli ići za blagom i krajinom, nego ostali na prvom mjestu, isto su se razdijelili, kao i ostali, koi su otišli privremeno na stanove, za koje se je mislilo, da se ne će nikad podijeliti. Ali se kaže: „Đe je braće tu je i dijela“. Tako i bijaše.

2. Broj zadrugara. Najviše ožeńeni' ļudi i zajedno živući u većem broju imade u kući Ležaića iz Ogredâ, i u Ležaića u sredini sela, pa u Nožici (dońem selu) tijeh imade u kući Bjelanovića. Ostali su sa čeļadma u mańem broju, koji ožeńen, koji nije. U višoj vamiliji ili korti više ih je i ožeńeni'. U Ogredami u jednoj kući Ležaića ima čeļadi 30: ožeńeni' 7, dijece 15, od tijeh siročadi 4, i udovica 1. U sredini sela isto u kući Ležaića drugoj čeļadi ima 30: ožeńeni' 6, djece 20; od tih siročadi 3, udovac 1, udovica 1. Za tijem velika vamilija biva u Nožici (dońem selu) jedna kuća Bjelanovića, i ta čeļadi ima 26: ožeńeni' 4, djece 17, sirote ni jedne: udovica 1. (U ovome kraju broi se sirota onaj, koi je nejačak — t. j. dijete — bez otca i majke; a koi je odrastao i oženijo se, pa ne imao ni otca ni majke, tome se više ne rekne, da je sirota, a naiskoli, đe ima ńih zajedno više braće i koi od snage.)

U zadruzi ili vamiliji (kortami) kažu, da ih je prije više bivalo, a pomańe se ženili: u kući jedva da bi dva do tri bila ožeńena, i to kad bi im bilo 30 do 40 godina, jer od sviju rečeni plemena bijo bi po jedan dim, a u tom po 30, 40 do 50 čeļadi — i svi da su stali boļe, nego sade — koi su bili svako svoj rod, živili mirno, kao od svoje krvi bez ičijeg prigovora.

3. Došļaci u zadruzi. I došļaka je bilo u nekim vamilijami. Pripovjedaju, da je neki Mandić iz sredine sela, jednom putujući našao u kršu za grmom dijete, đe plače, samo samcato daleko od svakije' kuća i putova. Rečeni Mandić da je uzeo dijete i metnuo preda se na końa, te dognao kući u Đevrske, — tako za dušu. Uz-

gajajući to nađeno dijete počne napredovati, da bi ostala kućanska dijeca s tijem igrala se i jedno drugo da bi posipali lugom. Taj nađeni mali da bi nadjačava ostalu dijecu. škri|a se babu|ima na kućanku, kad bi mu dokońali. Ista dijeca, za tome bo|e potprašiti. miješala bi prpe (t. j. žeravice sa lugom) te ga posip|i, — tako. kad bi mu dogorelo, bi se ocvijelijo. Starješina, što ga je našao, kad bi čuo, da ńegov mali plače, da bi svu dijecu po varošu za ń izlemao, koja da bi govorila, da same žiške (iskre) s vatre polijeću i padaju na tog, za to da i plače, a oni da ga ne posip|u, nego samijem lugom kao i on ńi'. Tako bi kućanska dijeca — kao dijeca — s tijem se igrala, pa isto lugom i prpom ga posipala, t. j. bi ga ožižali, samo da zaplače, koga prozovu po posipańu vatre ili žižaka — Žižom[1]. Od tog jednog nađenog i nazvatog Žiže Mandića sad ima u Zečevu 6 dima ili korata, koi se nikad dobro ne drže sa ostalijem pravim Mandićim, koi su u Gorńem po|u, sredini sela, i Nožici. da pače ovi podniposto ne naliče ni sa obličavi, ni sa ćudi, ni sa govorom na te u Zečevu, jednom riječi: niti jedni na druge naliču, niti jedan za druge prilipću, kao ni čičak za jae, samo što Jovańu

[1] Tako da je uzrastao u kući Mandića, u telu da je bijo naočit, da se nije pristojno držao prama ženskićim u kući, zato da ga je starijeŝina jedan put žestoko okarao, a Žiža da je odgovorijo: „A ti me ženi". Starijeŝina da je odgovorijo: „Na čemu se misliš ženiti? Nemaš kuće ni kućišta, ni vrtla ni podvornice, ni đubreńaka, ni ovce ni koze, ni końa ni vola, ni krave ni junice. A ko misli kobilu dovesti, treba da prije pripravi štalu i jasle, pa onda da tek kući vodi je, a ti toga nemaš ništa". Ta napovjed Žiži nije se svikla, nego ode tužiti se tadašńem preturu u Zadar. Kad su došli pred tog, starijeŝina kazao je svoje od početka do konca, a Žiža sve da je begenisao i rekao, da je, osim što je odavno u Mandića, da mu je svake posle i teške radńe radijo, što se je na toga odžaku živ odro na svakoj radńi, i da je svu svoju snagu u ńeg ostavijo. Pretur na to da je sudijo: da mu Mandić ima dati koi provižijun, ili ga uzdržati do smrti. Ali Mandić ne ćede više toga sobom držati, nego za jamiti ga se, ozida mu komad kuće kao stân u Zečevu i dade mu na istom mijestu 3 dana zem|e, pa da mu je i blaga zavrgao, koje bi tome Žiži, kažu, išlo sve za rukom: da je kupovao pos|e sâm zema|a, da bi tadaj davao za dan orańa kvartu žita. I taj kroz to da se je i oženijo. Ime Žiža bi nosijo, a bezime Mandić da se je odazivao, a to po gospodaru, koi ga je našao i od'ranijo i š ńim uzrastao. Istom gospodaru da je bilo puno žao, što se je taj zazvao Mandićem, a od ńih nije potekao, niti se zna, či je, ni ko je. I od tog doba spomińe se ona narodna: „Od'rani tuđu sirotu za svoju štetu i sramotu. Dobra mladu ne čini, zaboravi' će; a staru nikako, jer nema dokad da vrati".

krstno ime jedno služe. Pravi Mandići kažu, da su doselili u Đevrske iz Like, sela Mazina, kamo ima tu tog plemena i sad.

Za rečenijem Žižom u ovom selu dolazi i drugi kao tuđinac, neki zvani po materi Jandre Mijaļević iz Ostrovice, isto od ove općine, uru puta dalečine odavleн. Natrag sto godina, kažu, da je bijo postrižen za kaluđera neki Sava Bjelan u manastiru Krki kod Kistańa. Tako da se je taj bijo zavadio sa bratijom i odvrgao se iz tog manastira, koi da je došao po tom u svoje rodno selo Đevrske. U to vrijeme ne bijaše popova na parokija' u svakom selu (a i sad mańka ih), tako tadaj ne bijaše ga ni u Đevrska'. Onda seļani obladaju tog kaluđera Bjelana, da ostane kod ńih, ako 'oće za uvjek, što to i bijaše, pošto je selo sad bogato, a onda i po gotovu bilo je, u kom taj parok kaluđer u brzo obogati, što steče i prijateļa, biva po onoj: „Dok je blaga, dotlen prijateļâ, nesta blaga, nesta prijateļâ.“ Tako taj 'vatajući prijateļe trevi se pobratiti s nekim Mijaļevićem, katolikom iz Ostrovice, koi je imao, kažu, četri kršne sestre. Ti pobratimi tako jedni drugom da su često dolazili i držali se dobro. Kaluđer tako dolazeći bijaše se vele zaļubijo u jednu sestru od tih četriju svog pobratima, tako da bi krijući u Ostrovicu taj dolazijo i uvlačijo se u kuću na uže kroz balkun svojoj dragoj, koju najposļe čini dovesti kući u Đevrske[1]. Ona mu i sina rodi Jandru[2]. Posļe nego je taj mali Jandro teke podrastao, otac mu kaluđer čini ga prebaciti neđe u škoļ k moru na boļi uzgoj i na nauku, tako da je bijo obrkatijo, pa i vjeru katoličku držao[3]. U god. 1857. taj parok

[1] On bi je sakrivao u prvotać što kuda, kao i sad zna se za jedan ćemer u konobi, đe je cura imenom Tona stala godinu dana ob dan. Vladika neki Mutibarić da je bijo arum (strog), koi da je čuo za sve to, da bi dolazijo naročito u Đevrske ispitivati, ali je zateći. Seļaci da bi što i kazali, ali komšije da su krili i kleli se vladiki po nagovoru, da ne znadu za ništo. Isti vladika posļe je umro, te kaluđer toliko se nije drugog pribojavao, što ta ńegova vjernica poče izlaziti iz cemera i više se ne kriti.

[2] Odma' po rođeńu da ga je kaluđer poslao u Plavno više Knina na dojeńe i odgoj. Ona ženska, koja je to dijete nosila upréeno u koļevci na leđima, da je srela putom u pustińi, daleko od svači' kuća jednog neobrijata starca, koi da je upitao: „Šta, ženo, nosiš?“ Ona da je rekla: ništa, niti je ćela ikako da kaže. Taj starac da je rekao: „Znam ja i bez da mi kažeš, što ti je u koļevci. To ti nosiš na dojeńe kaluđera Save Bjelana djete. Moja draga, ti to ne nosi niđe, nego ajde u tu jamu i tu baci, jer će to i toga sjeme mnogom svjetu dodijati i zla uraditi“. Ženska to ne ćede učiniti, a starca nestade.

[3] Pošto je dobru parokiju kaluđer imao, a tvrdac baška bijo, tako da je bijo dosta obogatijo, zemļe da su tadaj cjene bile, koije' bi dosta

i kaluđer trevi umrijeti, a sin Jandre ostane i utvrdi se na odžaku kao stariješina i nasljednik, koi zazove se Bjelanović[1]. Od toga Jandre ostala je bila žena mu i djece[2]. Zaludu je rečeni Jandre bio kao tuđinac i došljak i t. d. u kući kaluđera Save, taj kad je umro. Jandri malo je ko što za to prigovarao (osim Zadranina), — jer rođene braće

kupovao, novaca da bi uzaimao na goder (ili: dava pod goder, a to: seljacima davao novce, a oni ńemu zemlje kao zalog, te taj bi zemlju godijo, a seljak novce; tako bi duralo, dok god ne bi prije bili vraćeni novci). Kažu, da kaluđer ne bi zemlje dao, ako bi prošao termin (izišao dugu rok). Kažu, da su neki seljaci prije utanačenog termina vraćali novce, a taj da bi ih odbijao, slobodeći, da mu nije preša od ńih i t. d. Kako su novci migljivi, te lako se iz ruke izmaknu, to, kad bi dočuo kaluđer, da je seljak novce izpuštijo, onda da bi taj svorca pitati svoj zajam. Zaludu bi se dužnik škužavao i obetavao, ne bi mu pomoglo. Još glagońaju, da je dva koljena zatrao i kuće im opustijo s takim zajmom, a to Carića i Stanića, koje su sad ruševine okolo zemlje Bjelanove, koje se zovu po prvim gospodarim, što je prije rečeno. Kad je rečeni parok počeo više ulaziti u zeman i otešćavati, počmu mu neki iz daleka uvlačiti u uši, da on tobože ima sina, što se za ń već i zna, da je taj od ńegova srca i krvi, i da zašto ga ne bi činijo dovesti kući k sebi, te ga oženiti. Te seljačke bulezanije parok čŭ, pa i posluša: što na brzu ruku čini dovesti svoga Jandru; što on toga čini na brzo oženiti sa ćeri bogatog gazde Pane Sablića iz Knina, s kojom imaše djece. Parok i kaluđer Sava, čim je vidijo sina oženńena, sve je više stjecao žitak. Kad bi kupovao zemlje, kupovao bi ih na ime svoga Jandre.

[1] Iste godine poslje smrti kaluđerove taj dovedeni Jandre prevrćući karte nađe, da je neki i(z) Zadra dugovao pok. ocu mu Savi dobru svotu novaca, za koje mu učini petilj. Kad su bili u očitbi na sudu, upitao je Zadranin: „Da što je bijo prečasni pokojni Sava tome Jandri?" Jandre reče, da je otac. Na to Zadranin da je odgovorijo oštro: „Ti ńesi ńegov sin, nego si espureo, niti imaš prava tražiti me za što; i ostalo staúe toga pokojnoga tebi ne bi smjelo pripadati, nego sve manastiru, jer je bijo kaluđer". Kad to čŭ Jandre, odma' izađe iz suda, ne ćede se dalje pravdati, ostavi. Poslje toga isti dan kûpi dvije ustre, ode van grada te se sám zakla, koga su poslje tako našli u životu, koga ne bijaše moguće škapulati. Isti se je sam sudijo, za jedno, što ga je rečeni Zadranin teško prekorijo i uvrijedijo na sudu; za drugo opet, đe mu je rekao, da staúe pok. kaluđera Save imalo bi pripasti manastiru, što se je, kažu, najviše i zato pobojao, da će ostati bez ništa, te za ne dočekati to, smrt sebi zadade.

[2] Između koje bijaše i jedan sin mu Sava, đeda kaluđera ime, koga mater Ana posla na nauke. Ne bijaše ni Savi suđeno uživati đedovu stečevinu. Također i mater mu Tona, što je znala, kažu, više čaratanija, koja je natrag dvaest i pet godina umrla. Za života, kad bi god nokte rezala, ne bi ih bacala, nego skupljala ih u jednu kesu, koje je još za zdrava života naredila, da se ta kesa s noktima ima zakopati s ńom u

kaluđer nije imao, a žitka očinskoga ništa da mu nije ili malo ostalo, nego stekao sve sâm, zato mogao je, kom 'oće i šta 'oće. Na čemu je sin mu Jandre ostao bogat, zemļe što kome davao bi na izor, ili kmetiju, te tako sve konšije kmetovi, ka i sad. Tad bogatu gospodaru ne bi smjeli ništa u oči prigovarati, jer se kaže: da bogastvo pokriva rogastvo. Sve da su i ćeli kašńe pokojnog kaluđera tome što i prišpecnuti, da je doveden, ili što, nijesu imali dokad, jer stari kaluđer Sava jest umro, a sin mu Jandre u istoj godini se je zaklao[1].

Sadašńi i Sava —ić[2] broi se za tuđinca. Ńegova mater rodom je iz Đevrsaka, koja je bila udata za Pavla —ića u Bribiru. Ista došla je noseća k materi, koja (! mati? *Ur.*) posļe malo vremena rodi muškića, Savu, koi uzraste na materinstvu u Đevrska', što toga malog da dan danas zazovu Popićom, baš niko ga zovnuti ne će: „o Sava!", nego: „o Popiću!" Sinu tê, —iću, što ga je mater u trbuvu dońela iz Bribira, u Đevrska' se je svašto prigovaralo: da se ne zna, ko ga je načinijo, jali pop, jali ćaća mu Pava, za kim mu je mater bila, ili ko drugi, te kad svačijeg uvjeta ima, reku mu, da je smjesa. Taj —ić malo po malo je ogugla sve prijekore, ne ļuti se, što ga zovu Popićom, postao je poslušan, mlad se je i oženijo od dobre korte, ima i poroda. Kako svako selo često svađa se međašma (jedni drugom nose blago, ako preko ciļa pređu kome u kuvin), tako Bribirani neke godine počnu nositi đevrsačko blago, što ovi opru se za ne dati, i taj —ić se je tu pokazao junak ili avanica, ben da ńegovo blago nije se nosilo, ali za slogu sela, u kom se stoji, ti uļesi (!) ili dovedeni, za pokasti se i za udobriti se selu, prvi uvjek skaču za svaku obranu: ili da se koi kupi porez u selu za što (što je

---

greb, kad umre, kao što to bijaše i izvršeno. Da su je pitali: zašto to ona čini? Ista da bi im rekla: „Ko nokte, kad reže, ne skupļa u kesu i ne zakopa, kad umre, uza se, taj će svaki posļe smrti dignuti se i ići skupļati, kuda ih je bacao". Ali taj primjer da i drugi ko amo radi, ne čuje se.

[1] Kaluđer je ukopat u grobļu kod crkve u Đevrska', što mu je sin Jandre učinijo krst i ploču sa pridugim sadržajem srpskije' slova, svršujući: „iz blagodarnosti podiže ovu ploču Jandrija Bjelanović", — ali ne imenuje se ni kao sin, ni kao nasļednik.

[2] U rkp. je dakako potpuno ime. I ako su ovo sve stvari, što ih u selu zna svatko, ipak treba poštovati svačiju osjetļivost. I ńeke pojedinosti izostavļamo, a i ono, što ostavļamo, ostavļamo samo zato, da se vidi, koga narod drži za tuđinca, „uļeza", „devorca", premda je ovakva chronique scandaleuse, što još živi u narodu, i sama po sebi vrijedna građa. *Ur.*

običaj), onda ti prvi dobre vo|e daju, što se god upita, štono se kaže: „U kakvom si kolu, onaku i pjesmu pjevaj". Tako isti Popić sa nekim Đevrščanim jednog dana natubakaju babu|ma roudu bribirsku i arambašu sporadi blaga, đe su ćeli nositi, za koje ta ronda učini svi em proces, te na batimentu Đevrščani budu svi odrap|eni kondunom, među koima i taj Popić. Svijem služi kao na čast, a Popiću po gotovu, đe je za korist cjelog sela i on poštrandao. Da bi ko što i rekao ili asolijo (pregonao) tog Popića, kao što se događa dovedenima, ne smiju, jer taj ima ženine rodbine, a ima i ortaka oko sele u konšiluku, s koima, kažu, da ide u noć, koje on sluša, kud god oni zapovide, za to ga ti i brane od svakog prigovora i navale, jer im je od koristi. I krstno ime sv. Lazara Pava —ić, što se je po zakonu ćaća tome odazivao, u Bribiru služio je, stari *—akić, kome se je u kući Popić rodijo, sv. Đurđa služaše: čim stari umrije (o kom će riječ biti), isti Popić niti ćedijaše služiti ćaćina krstnog imena ni đedova, što je morao, nego uze konšinsko sv. Jovana, a to sporadi više uzrokâ, a za najviše sporadi troška, jer kad konšije veštuju ka i on, ne će mu dodijavati dolaziti na piće; a da bi služijo obaška, ne bi mogao ortaka tolikije' zajaziti, što taj s tijem se vadi, i t. d.

Gńatija Jagodić, rodom od kistanskog sela i te općine, i on se broi za tuđinca. Ima, da je došao, 14 godina, u kući curi Anici Kordinoj pok. Đure, isto u Đevrska', s kojom sad ima 3 sinčića i ćerku. Ali taj se ne pača s nikim, niti što može da sam učini bez žene i babe mu (punice), koje se odazivlu gospodarice i koje su one same na zem|ištnim kńigami upisate[1].

U obće na tako zvane u|ese (!) dobrim se okom ne gleda. Reku im: da su se prodali, ili da su se oni udali, da su ušli u laštvo, i

[1] Rečeni Jagodić za|ubio se jest sa Anicom Kordinom preko svoje po tankoj krvi rodice Simeune, žene Aćima Korde, koi je konšija istoj curi i plemeštak. Simeuna dovijar je tome Jagodiću bila, i se|ani su tu zvali, jer ima dotu, a jedinica u matere. Ali bi Siša (Simeuna) ńoj kudila momke se|anske i svakom bi manu našla do li svoga Gńaje. Dok se je to pročulo, da će ona za tog u Kistańe stići, bili su joj neki u selu počeli pute pretjecati; ali Siša čini Gńaju da je brzo vodi, i po običaju Gńajo odvede su tri druga Anicu bez vjenčańa, što su nekoliko vremena u Kistańu zajedno bili, te bi malo po malo po redu dolazili u Đevrske k materi, kad god i obadvoje. Ali više bi nastavala, odlazila i dolazila ćer Anica, nego đuvegija ili bego (jerbo čini se sramota momku odma' curi doći u kuću i zasjesti), te tako malo po malo dolazeći i odlazeći, đe rano đe kasno, Jagodić se je ustabelao i pripitomijo.

da su dovedeni. Otprije, kažu, da bi progonili tê. Kogod nije svoj rođeni seļanac, reče mu se devorac, a iz devorja mučno trpe u selu, pa makar bijo iste vjere, svakako broi se za devorca. I djecu toga ne mogu da podnose, nego se na ńih muško i žensko izdiru zato, đe ńesu otpali od seļanca. Ako se s kim ti uļesi za što poinade (što se često događa), odma' mu reku: „Muči, pridošlico i dovedene! Ajde u svoje selo, oklen si došao, pa zapovjedaj, a ovđe ļe ne ćeš, niti što svoga imaš!“ Tako taj mora da guca i muči i da svakom ugađa, ako misli u miru biti i u selu obstati, štono se kaže, vaļa da bude „silom prijateļ“. Događalo se je, da su uļesi bježali od žena, kamo bi došli, a to sporadi đe bi mržńu od sela imali na sebi, pa i sporadi korbe od iste svoje žene, jer 'oće žena da svojim uvjek zapovjeda sama, a to uļesi neki ne mogu da trpe.

Nedavno je još neki Đuro Tošić došao u laštvo k udovici Ani Šepinoj. Tošić je iz Gorńeg poļa, a udovica iz sredine sela Đevrsaka. Istome Tošiću ne prigovara niti na ń roži iko od sela, osim prvije' konšija. On kao seļanac seļanki je došao. Govore, da: boļe da se taki pomagao, nego devorac, da je bliža košuļa nego 'aļina. Istina, da ne kisaju na Tošića ostali seļani, nego prve konšije, kamo je došao, i posļe nego se je tom udovicom ob noć vjenčao, imao je više svadńâ[1].

Red u zadruzi. *Gospodar.* Svaki dim ili vamilija ima svoga starijeшinu. To je najstari brat u kući. Isti ako je dobar t. j. miran, blâg, gore po kuću, jer svi mu se pačaju u posle, svi prekraćuju, što bi koi put i dobro moglo za kuću treviti, sami se služe po kući, koi što 'oće, zamjeraju kruvu, da je glotan i drugoj svakoj 'rani i piću; raznose, uzajmļuju po konšiluku, jer reče se: „Đe nema glave, tu nema ni uzglavļa, a pusto mļeko i mačke loču“. Svak se navraća tome dobri u kuću, te ko god dođe, vaļa ga častiti, a najskoli navraćaju se što koje ženetine od te kuće ženami — kad znadu, da je dobar starješina, a kuća bogata — te dolazeći i odlazeći toliki gosti i svojbina, a najviše ženske posestrime, čine da kuća dangubi

[1] Jednoga dana, kad je bilo mokro, a nije se što drugo moglo u poļu raditi, Tošić uļes potkopavao je sa ženine strane od zemļe među, koja je bila od nabacanijo' grêda. Tako krečeći i uzdižući škaļ, a pri tom raširivajući ženinu zemļu, vidi to Nikolica Čakić, koi polagano privuče se i udari kamenom u rame Tošića, baš kad je klečeći škaļ uzdizao. Koliko ga je lupijo, đe mu je među potkopavao, toliko više, što je konšiji udovici došao u laštvo, jer je isti Čakić imao prije za to namjeru, nego Tošić, koi se je kao navrgao.

i da se troši. Rečeno je, da: „Nikako se ne veseli tetkinu kolaču i božićnom jugu“[1]. — Stariješina u vamiliji kad je ärum (strog), boļe po kuću, jer toga se sva kućna čeļad boe: a kad domaća čeļad boe se starijèšine i počituju ga, onda i svak drugi, bilo seļanac, bijo devorac. Kad kućna čeļad metnu pod noge makar koje svoje čeļade, ili žena muža, onda toga i svak drugi drži za ništo i ruga se š ńime. Kad je zao (ärum), kuća ide napredku, u kući vlada red, čistoća, zdravļe i posluh, ustaje se rano, a liježe kasno, jer svi su onda u poslu. U zla starijèšine malo kad da mańka žito za 'ranu, jer drži sve pod kļučom, jesti ne da na svake uvrati, i da se premeću s kruvom, kad koje 'oće, ako prije ne zarade. Isti nagoni ženskadiju, da đubar svaki dan ščišćaju po avliji, što je pao od blaga. Strogi ili ärumi starijèšina ne trpi, da ga za carevinu (dańak) robe, nego gleda što prije to da plati: kažu, da je naopako u kući i na san viditi popa, ļekara i ušjera (što robi), a kamo li na javi! „Crne kape, zli biļezi!“ Arum starjèšina u svim krajevma (poslima) kućnim točan je, ne trpi čeļad, koja su nečista, najskoli djeci ne da ručati, dok se ne umiju i ne isčešļaju. Mlađem svakom posao dava po godinami, koi bez omilańa u svoje doba dižu se za poslom ići. Ako bi se razļenili, taki starijèšina odma' izmuva mlađe ļenote, a odrasle izpsuje svakim rugom iz svega glasa, te za izbjeći neko šibe, neko psovke — da konšije ne bi čuli — onda jedva čekaju, da svako za svoim poslom ide. Najskoli žetelice, kad žeńu kod zločesta starijèšine, ne smiju niđe puštiti, da klas vrci na stranu; ali kad trgaju, da zrno grozđa kuda pane: nego sve se radi svojski, ne danguбeći, i gledaju, da bi tome ugodili, samo da ne viče. A da je dobar, od ńeg niko ni spomena ne čini, drže ga ka devetog u plugu i smiju mu se u brk.

Ženska koja da je starjèšina povrh muškije', to rijedko đe ima. Nego kamo je čovjek samac sa nejakom djecom, te kad taj po slučaju bi umro, onda žena tu bude starijèšica i starijèšinstvo uzdrži, koja kadra ništa nije uraditi kao muška glava, jer vaļa raniti, kasniti, ići po putovije', kuće zidati, vinograde saditi, na pravde ići, te za to žensko dobro nikad nije, niti ima snage, ni pameti, ka muško.

Ovuda zamjeraju onoj kući, ako je đe žensko gospodar. Tu drže ļude, da su budale i bezijaci. Ženi ne sliši nikako, da žitkom upravļa, jer bi morala ići na put; a koje bazaju po putovije' i obće ļudma

[1] T. j. da kad tetka svaki put, kad dođe, dar donese, ali gleda drugi boļi vavjek odńeti; o Božiću ako je sńeg pao, a jug trevijo punuti, rastopijo ga je, ali je odma' po tome i drugi donijo.

kao muško, diže se onda za tom hrđav (!) glas i t. d. U sjevernoj Dalmaciji imao sam više prigoda biti kod seļaka imućnije' na užini, ili na kojoj časti drugoj, ali ženskije' ne bi vidijo, nego ļudi bi na sopru iće nosili i sve, što je potreba, bi se dizali; a ženske bi sa djecom kod vatre bile, đe im je mjesto ļeti a zimi.

Ženskog starješine niko se nikada ne boi, sve da ļudi obamru u kojoj kući, te da same žene ostanu. Sud tutora odma' metne, koi će upravļati sa žitkom i s tijem udovicami.

Starješina, kad je ärum, a pravedan (dobar mu biti ne vaļa), sve mu u redu i po końću ide. A ta se ńegova pravednost vidi: kad mimo ostalu čeļad kućnoga krijući ništa ne pije i ne jede, niti svojoj ženi i djeci namiče; kad što kućno (t. j. bratińsko) proda, te braći kaže, koliko je novaca u'vatijo i kuda će s ńima okrenuti; kad je kod stolice, pa meso djeli po godinami, a ne po breije' a drugom a sebi, a tuđoj ženi a svojoj; i kad tako isto vino na čaše jednako razdaje, onda je pravedan starješina, makar i ärum (zao) bio.

Zločest i nepravedan zove se onaj: koi nikom kućńeg računa nikad ne prikazuje, što je uzeo, kuda će potrošiti; sâm kad kućnoga pića često se napija i svojoj ženi i djeci izobila dava, a drugi žele ga okusiti: kad ne će da se stara za nikakvu rabotu, nego zimi kod ogńišta nabraja, a ļeti u 'ladu izvali se, pa leži, iz 'lada viče, larma i dozivļe što koga za radńu, da se pašti (nastoi), a on glavom ne će niđe da priđe — što onda ne ide u redu.

Starješina pravi treba, što no se kaže: da svađe svoj nos metne i da zaviri, da se ne oslońa na svakoga; da obiđe, je li u veče metnuto kako volma gristi i końma: da pazi na mlađe, da ne idu pa calakańu (jedna vrst igre), te da svjetuje i uči, kako treba koi posao umjeti raditi. A najviše se gleda starješini, da je ustalac (da se rano diže), da zna među ļudma govoriti i nadmudriti ih u kome poslu ili govoru.

Što se tiče, ako bi starješina mogao koga kaštigati u kućnoj vamiliji, toga ne može on uraditi, man da bi svoju djecu ili ženu: a drugima ne. Kad koe što skrivi, običaj je ispsovati svakim rugom, da čuju sve konšije: to je najviša kaštiga; koi se onda poļute te ne će da idu jesti i za dugo na oči. Starješini krivac ne ide, nego se uklońa. Udža starješina ne odjevati neposlušna, i koi što skrivi, a najskoli pred seoski sajam žeļenu robu ne će tom da nabavi; — a to: kad ne će da mlađešina odma' onud da ide, što mu je starješina poručijo, ili sâm zapovidio, nego oklijeva; kad naređeno ne učini, nego prebaci, što mu se zapovidi (onda mu se reče, da je

zaboravak izijo): kad dokasno iz jutra spava, a ļeti uvjek, kad se sàm ne sjeća napasti ni uvraćati po međina' i oblozije' koe živo, te kad se isto ne bi sjetio napoiti, učupati mu trave, ili đe je sore prijeloz (!) zazidati. A najgore je po mlađešinu, kad za koim blagom ide, pa zaspe, a ono u tuđu ili svoju štetu uđe i satare: i još, ako tuđem treba plaćati. Ovo je prama mlađešinami bilo prije i sade vavjek.

Stariješina je sa svima u miru u kući, rijedko da se đe čupaju i tuku. Ali kad dođe do tog, onda ide svak sebi, — podjele se. Svadńa postae u kući, kad se svi požene, te jednom ili drugom žena kad donese dotu, a nekom ne donese. To sve, što žena donese, zove se prćija, koe svaki tvrdo čuva. Daklen ona druga, što nije dońela ništa, nevjeri i roži na svoju jetrvu, đe ima i đe je đuvegija kori, što nije dońela i ona i t. d. Sporadi toga se vavjek priječaju, zubaju i svake besjede prosipļu, koje ne vrijede šupļa boba. Džaba, što se one među se tako inade, nego svaka posļe svome đuvegiji pûnta (laže) koješta jedna na drugu. Doneklen braća to i trpe, ali ženska kažu da more svaka čoeku pamet okrenuti, te tako rano i kasno deveteći (žalostivo prikazivajući), đekoi đuvegija najposļe mora da i vjeruje, zašto se onda i posvade, pa i pomire. Da bi ta svadńa za dugo bila, ne može, jer dolaze svetkovine i gozbe, na koima treba veselo svi kućani da stoe, kao o Božiću, makar koje s kime da je u zavadńi bilo, treba da se pomirbože (t. j. poļube među sobom na početku objeda tri puta: kad se ļube izgovaraju zajedno: „Mir boži. Kristos se rodi. Vo istinu rodi“). Daklen čim su se tako izļubili i to rekli, svadńa pada, mir je odma' povraćen za neko vrijeme, tako da od Božića do Božića svađaju se i pomiruju.

Za stariješinu u kući je li biti čâst, to stoi do žitka. Ako je kuća jaka (bogata), a bez duga, te ako ima snage u ńoj za radńu, koi ako su poslušni, onda je dika biti tu za stariješinu. Ako li je kuća pripotrebna, te u ńoj i bilo snage za râd, a ne sloguju svi zajedno, onda je sramota i zvati se stariješinom na takom žitku, i reku: da je boļe u dobra gospodara biti sluga, nego u potrebi stariješina.

Istom od ostalije' kućana lašńe je, đe ne izgledaju mu na mjestije', da u poredu radi š ńima (kućanma) teškije' radńa. Mlađi misle, da je stariješini zato lako, đe su mu u ruci kļuči od svega, pod koima ima pića i mrsa, te kažu: „Ko čele gńeči, prste liže“, ili: „Kom u ruci, onome i u g . . . ci“. Teže mu je od ostali' kućana za više uzrokâ: pa đe se mora da providâ, kad nestane žita, kome svakom se sramota čini, kad toga premańka, koga mora kupovati, a da ne

bi se imalo zašto; što se to često događa, jer kuća nijedna nema legućije' novaca ni kase: poļe odnese. Onda starješina mora da metne obrez pod noge, te da 'ranu uduži za svoju čeļad. Tako i više stvari za kuću taj mora da pribavi. Po slučaju ako godine izdadu, da se nema uduženo oklen isplatiti, a trevi kuća otići na dime (podjeliti se), dug. koga je starješina digao za svu kuću, dužnik (vjerovnik) nikad ne traži za to sviju kućana, nego onom, kom je u ruku dao. Više puta dogodi se, da odjeļenici ne će da priznadu tog duga, što ga je bivši starješina uduživo, vadeći se u svake: da je mogao platiti, da mu je u rukami sve kućno bilo, ili da je mogao da ne duži i t. d. Pravo u tom mlađi nemaju, jer kažu, da: Ne zna oni, ko kusa, neg oni, ko drobi. Kamo je dobar starješina te u kući svega imade, svi zapovjedaju i svi su starješine; kad koja potreba kuću oblada, onda se ne će de providaju svi, nego gledaju na starješinu i nukaju ga, da se on sam stara i dobije, za sviju ńih. Kako reko', posļe nego se podjele kućani, na puno mjesta događalo se je, da je starješina stari dug sam od svoje bedre morao plaćati. Zato je tome svakom najgore od drugije'. Neke starješine u tom su mudre, te kad što premańka za kuću te se mora da uduži, ne ide sam, nego uzme sobom više kućana za svoju sigurnost, te ne će sam da na svoje ime diže, jerbo jedni, koi na svoje samo ime duže, smetu se. Kaže se: da je uvjek teže volu podkolńaku[1] i starijem bratu, koi, dok je starješina, uvjek je zvat i nukat, za to mora da se kreće i da nastoi.

Starješinin posao jest, da se škrbi za svaku radńu kad se započimļe, a to: kad je vrijeme od orańa i sijańa, taj iz ambara vaļa da žito vadi i uspe u vreću, koje mlađa žena donese na sebi (đe je blizo zemļa; ako je podaleko, onda gone na paripčetu, oli na magaretu). Tad starješina sjemena uspe u torbu sijačicu za to otkatu, koju objesi o rame, okrenutu sprijed. Kad dođe na ńivu, najprije prekrsti se, te sije uz ńivu doļi, gore. Kad posije, onda isti i ore (t. j. za plug drži), a mlađi goni i mujaka vole. Kad se uzore i počme se branati, starješina leže na branu, da se ļepše zemļa izravna i koja busenica smrvi, a mlađi goni vole. Kad dođe žetva, mlađešine žeńu, starješina nosi

[1] Vô podkolńak jest onaj, koi je prvi do kola predńije' pod vozom. Volar obično, kad kola goni, stoji pri sredini voza do kola predńije', koi bada i nuka vola podkolńaka, prvog do sebe, jer mu je pod rukom, kôm teško biva; tako nagońen mora upirati, moga a ne moga. Drugi voli tako se ne mujkaju, jer ne stoi blizo volar, pa ga se i ne boe, zato mańe upiru, i za mańi teret ćute.

snop ražene slame na bunar, koju u koritu seoskom kvasi, te tako od te mokre slame splete dosta uža tu na bunaru, te ih uprti na se i odnese žeteocima, koi mu pomogu skupļati rukovedi (!) i dodavati, da veže u snopļe: kad je povezao, isti unosi u kola za voziti na guvno, ako nije daleko; ako li je blizo, onda starješina sa mlađijem isto snopļe sanosi na sebi k guvnu, te ga štivavaju u granice okrećući klasje klasju. Kad je vrijeme za vrći i za nasađivati vršaj, ženske najprije očiste i pokvase guvno, stariješina nagoni i upravļa: dok se god ne ovrše. Kad se pak ovrlo, stariješini je red da vije, koi pļune u dlan, pa uzme lopatu i na ńoj žita, te baca u vis. Ali više puta okreće se okolo hrpe bacajući u vis žito, te s koje strane boļi vjetar puše, i pogodan mu bude za vijańe, otalen i vije. Ako li vjetar slabo puše ili vara, oli stane, onda stariješina reče mlađima — ili kojemu drago tu, da se trevi —: „Ajde kogod lažite što, ne bi li oklen boļi vjetar puno“, — jer se, ako se tadaj počme koje šta nabrajati i lagati, vjeruju, da će za uvano oklen god vjetar punuti, koga stariješina jedva čeka da pune, makar puvao po istini, ili po laži, samo da more prije izvijati, da se ļetina unese u kuću. Kad se sve izvije žito, stariješini je red, da klekne na koļena, pa da to mjeri i da broi za znati, koliko ga je. Tadaj mlađi vreće zameću na mlađe ženske, da unose u ambar, odma' stariješina s kućanma, koi su poznaiti (!), čini račun, kako mu se je snopļe naplatilo, koje se je slagalo u granice ili devetače (svaka devetača ima devet snopa ili granica), te ako je svaka ta devetača dala žita šinik (10 varćaka ili 100 litara), onda je stariješina zadovoļan, koi se onda 'vali pred svakim, i tome je dika, kad mu rodi ono, što je on svojom rukom sija. Kad se sve u kuću sanese, stariješina čini račun od žita, 'oće li moći dokrušiti. Na baška odma' usjev odvadi, a ono, što ostaje te ako na svako čeļade ima po 12 kvarata (ili 500 sadašńi' litara) za godinu dana 'rane, onda ne će ni pomańkati; ako li nije godina toliko dońela na glavu, onda stariješina prikazuje svijem kućanma, da se mora što od blaga prodati, te za ranijega, jeseni, dok je žito cijeńe, prikupiti.

Na starješinu pada red, da makar koja gozba bila — O Božiću, Uskrsu ili krstnom imenu — da prvo bravče svojom rukom zakoļe, koje povali i okrene mu glavu k istoku, kad koļe. (Tako i svako kućno čeļade radi, kad iz svog tora koļu.) Stariješina i udi (reže) ubijene krmke za zimu, koje meće u salamuru i iznosi na dim, te kad se osuši skîda, pa onda zakļuča u kašun oli kovčeg. — Kad je vrijeme od makar koe radńe, on treba da određuje: kad

će se žeti, trgati vinogradi, mekotiti zemļe, kad da se striže blago (tu vaļa da dobro gleda, i da sâm striže). Kad ko što pita u zajam iz kuće (koi alat, ili što drugo), onda kućani, ako nije stariješina pri kući, ne dadu, odbijaju, da ne smiju bez ńega: ako li je stariješina kod kuće te nije voļan makar koga zajma dati — najskoli kad neki po običaju, kad im krupa obije vinograde, ili drugu koju ļetinu, idu od kuće do kuće prositi, ako je velika kuća, treba obilatije da se i udjeli — kako reko', ako nije stariješina voļan udijeliti — puno da bi dao, žao mu je: malo ako bi i dao, boi se, zamjeri' će mu ti prosijoci i pronije' će ga: da je taki 'vaki džumrijaš, dromoser, cincar i t. d., — onda za opravdati se, reče: „Ļudi braćo! Ja sam ne zapovjedam. Kaže se: ‚Ko ima brata, taj ima i ortaka‘. Kļuč od ambara nije se trevijo kod mene biti, te da bi što udijelio, — odnijo ga je taj i taj brat nekud uza se. Ipak da su svi ođe, ja sa moje strane ne bi kratijo što dati“. Na to prosijoci odu ća. Tako budu u dogovoru, malo u kojoj kući da ne odbijaju, da ne smiju dati jedan od drugoga, jer koi stariješina nameći dijeliti, pukne glas o tom, te ga često nekakvi prosijoci i pogorijoci oblaze, te dok svak reče: evola (!), osta glava ćelava!

Gospodarica. Vamilija ili korta 'svaka mora da ima svoju gospodaricu, amo rečeno: stariješicų ili maju, koja ima obaška svoj posao, jer neko vaļa da sprema i u kući tolikoj čeļadi, ili mobi (kad ih je puno). Bila kuća i mala, treba da ima svoju maju, koja radi iste posle, koi je kipiraju, kao i u velikoj kući, štono se kaže: ošļarica joj ne mańka, t. j. metla, lopata, naćve, peka, pa đe bila da bila. U velikoj vamiliji, đe ima puno žena, na šetemane spremaju.

Lako je poznati, kakva je maja. Najprije po sudma: jesu li joj čisti — zjele i žlice, s koima se ede; bukara iz koe se voda pije, bjeli li se; ako je avlija pometena svaki dan, i kuća — kamo se loži vatra — i ako je po ńoj uzdignuto, a ne rasćulato. Na bunaru se može viditi, kakva je maja: kad grabi vodu i ļeva u vučiju, te ako koja pļuska, kao ni sebi ni svome, i proļeva mimo vučiju, kažu, da je onaka u svačem. Na kruvu se isto vidi, je li dotrpavna: kojoj je kruv mecav, glotan, neslan, tvrd, nedokisao, nepečen, odma' svi kućani prekori' će je, najskoli kad tuđi' puno (moba) trevi raditi, a jelo nije po konču, svi najašu i svega joj reku, šaleći se, na pô zazbiļa: „Kakav ti je kruv? I kako si ga ukuvala i oprļala, otpale ti do lakata! Crna se mast o' tebe gradila i kola š ńom mazali! Ej boca te sodžala, jer ne znaš — oli ne ćeš — da boļe ga manko ispečeš!“ — A ona ńima: „Štogod meni rekli, na sebi stekli! Ńesam

*

imala dokad. Digla sam se rano, pa dok sam naložila vatru, pa kuću omela, pa otišla na vodu, pa s vode kući, pa prosijala brašno za pulu, pa dok sam nastavila bakru, pa usula brašno, pa dok sam svarila i umješala za vas, pa kruve tolike daj, kuvaj i peci, — e mora da kom što vali! Ko bi vami svima tolikijem ugodijo, nije se rodijo. Ala, kod kuće ļepše bi' će da vam siguravaju" i t. d. Ovako svaka se pravda i brani, i svaki svoj korak, što učini, računa ga za veliki posao. Svaka maja vidi se i na brašnu, kakva je, koja ga zna štediti: reku da ima berićet u rukami. I koja podmeće na ručku sinoćne komade od večere, da ne propanu, begeniše je starješina i drugi, ako i ne će mlađi. Vidi se i na mački iz one kuće, je li kakva maja: ako je mačka gojna, dika je maina. Tako i na psima iz te kuće: ako su gojni i masni, do mae je. Ako li je koi pas mršav, sramota je svoj kući: drugi kad to mršavo pašče treve, reku: „Ćo, ubijo se s'ambara!" To je jedna velika uvrijeda onoj kući, čije je; s tijem se izgovara, da ona kuća nema u 'ambaru više nikakva žita — što je sramota, kad ostane prazan ambar; — te da nemaju oklen mesti mekińa, niti može preteći od čeļadi, nego da i ńima ne dotječe. A ne će da reku, da je to, što je pašče mršavo, ništa drugo nego ļenost maina. Još se ista poznaje, je li vrijedna, na samaru końskom. Ako je sprema, t. j. poprug, uže, s čim se tovari, kuskune, petļe, praće — sve siguro i novo, evola joj, jer s vunom ona drma, i to plete, za to stoi do ńe.

Maju lako je poznati od ostalijeh žena u kući, jerbo je uvjek garava, lužava i zamackata. Više puta ako je i umivena, neiščešļata je, što se vadi, da nije imala dokad, te kad je ogarena po obrezu kuda, odma' joj reče, ko je vidi iz konšiluka: „Majo, pozdravļa te kovač!" Onda ona već zna, šta e, te pita: kuda? A kad joj se upre prstom, kuda se je izgarila, zeru se protarlija, pa reče: „Po čem bi se poznala, da sam maja, kad ne bi bila lužava i garava! Za tijem je meni deveta. Ko mi zamjeri, nek mi ne da pod biļac! Ružne kuću teku, ļepe kolo vode. Ne boim se, da će mi ko skuditi momka i napovjed ustaviti". Svaka maja jest i gojna, zašto joj je sve pod rukom. Kažu, da snaga i ļepota na grlo ulazi, te kad joj se reče, da se je prima, što ede, ńoj to nije potpuno drago, boi se da ne bi ostala podrečena. Zato ne drži uzla na jeziku, nego odma' ispobekne: „Začudi mi se u . . . U što sam ti ćela reći? Kakva sam, da sam, sebi sam. Ovaka sam i juče bila, na meni meso ńesu mravi navukli, nego moi zubi natukli".

Je li teško mai, to vaļa pitati čobanice. Kažu, da bi lako učinijo od čobanice maju, a od mae mučno čobanicu, po kojoj pada svako vrijeme: kiša, led, sńeg, a ļeti pati i stumči noć. Maja, istina, da ima vrtńe, što no se kaže: da ne stoi kuća na zemļi, nego na ženi, — ali joj je sve u rukami, te more, kako 'oće, izbolčati i sebe od truda izmjenuti: muškići odu po radńi i što kuda, a ona kod kuće radi, što 'oće, po tenanu. Ako je starješina skupijo mobu, te 'oće joj se toliko kruva da ukuva, onda zovne koju nevu iz varoša, da joj pomože: za siguravańe ića lako je naći pomagača, nikakva reći ne će: ne mogu, ili nemam dokad.

Mai se ne gleda, da robu najgoru nosi. Novo ne oblači, nego kad k crkvi pođe. Onda se nagerzi, što more boļe, i to često ne, kao od godine do godine, kad pođe na naredbu (ispovjed i pričešće), probuče se, a ostalijeh dana more, kako 'oće: ne gleda e niko. Štedi sadak, crkvar i pregaču crkvaricu. Druge, koe ńesu mae, idu puno ođevenije, jerbo se sastaju s svjetom, i kom su vavjek na očima.

Svaka će maja reći, da joj je teško i potuži' će se muškima, da joj je gore, neg ńima, što grede vaļaju. I koi put čini' će vintu, da je zaboļelo od umora, te leže pokraj vatre, okrene leđa i pari se tužeći se, da je protislo, što počne jaukati i nabrajati ovako: „Ajme meni, kuku ovoj do vijeka! Ajme, muko moja! Uj, uj! Nigda ova više ne će“. Što zove, da joj vode donesu, da š ńom muća usta — ostala čeļad udžaju se i smijati joj, đe se onako žali i nabraja, jer joj ńesu prvine. Kad ona opazi, da se ko cilika i kekeće, onda podigne glavu i reče: „Mučte, zamukli mukom! Što ste mi dodjali, 'aļine vam vaše dodijale! Kako mi ne razumijete?“ Najviše tako da se vaļa oko vatre dva dana. Kad vidi, da je niko ne žali, digne se, odbija na čeļad i kune ih, da joj mira ne dadu, da š ńima ne more biti zdrava ni bolesna. Kako se digne, polagano ječi i zaveže glavu, za znak da se vidi, da e boli. Posļe nekolika dana baci povoj s glave i bude ļuta, grdi po kući, puzdrca peku, zvoni mašom, tuče djecu, inadi se svakim i govori: „E, mislili ste, da se ne ću dignuti! Svi vi na me, a Bog je za me i mlada presveta neđeļa, kojoj vavjek postim. Dočeka' ću ja, da i vas koga što zaboli, viđe' ćemo, 'oću li kome prilaziti i ponude davati, ka i vi meni!“ Ista najviše razboli se, kad zna, da će se đubar na ńivu nositi, što onda treba, da svaka nosi na sebi, bila starješica, a bila mlađešica: muškići trpaju u vreće i zameću na ženske, što je đubar svaki težak i odvali ramena. A maja, to da e miti, razboli se.

Svakoi (!) je ńoj pošteńe i dika biti za maju, đe je dobar žitak i đe ima cureńaka, pa joj dadu ruku u poslu, kao: donesu propire za vatru, očiste kuću, podjaruju pod bakru, i t. d. A đe nema od ženska niko, nego sama ona, na nos joj sve izlazi, što izije. Ali to je rijedko đe, da je jedna, koja sigurava, a puna kuća čeļadi. Ako tu niko nema za ženitbu, onda uzme najmenicu, koja joj baš sve pomaže osim prosijavańa brašna i kuvańa kruva.

Preko cijele godine svakoj starješici ili mai zna se, što je kipira. Najprvo je ńezino starańe, da ostavi sirišta od blaga, kad koļu o Božiću, da unaprijed može sir siriti. U tom mjesecu, ako ima vode u mlinije', nagoni starješinu, da za ranijega gone, ili da voze samļeti, neka ima dosta brašna, jer kad ga je izobila, ustoi se, te bude puno berićatnije; i da ga čeļad mańe troše, nego kad se meļe malo po malo. — Posļe Božića, nagoni muškiće maja, da idu sjeći drva, što joj more biti dosta preko svega ļeta, te da se mogu osušiti za slađe goriti. — Uz korizmu svaki dan ona treba, a niko drugi, da skupļa jaja za Uskrs. Kad je veliki petak, narene starješinu, da kupi vrzuļe za crļeniti jaja. Tako u subotu veliku crļeni ih. Na Uskrs posļe svega jela maja treba da razdjeļue: starješini najprije dade duzinu (t. j. 12 jaja), ostalijem na mańe: nekom 10, nekom 8, a ženami ostalijem po 6, djeci po tri, po dva, a najmańem onom, pa da je u koļevci, jedno. Po Uskrsu krije maja jaja za nasađivańe kokošiju. Muškići su vavjek pišmani na jaja, te izgone od maje, da svari ili ugruša koe, ali ona niječe, da ih nema, ko bi ńima nateko jaja i t. d. Da trevi zet doći, onda za ń ih mora da ima: od pantivjeka baba treba da zetu povrh svega ića da svari jaja i pred sama ńega namakne, oli da mu pošaļe po kom kući, pa i ńemu dade, t. j. utisne u džep, kad pođe ća. — Kad se kokoši uz proļeće poraskvocaju, maja vaļa da nasađuje[1].

Po Uskrsu svaka maja zaparava sudove i kabliće od varenike, u što će musti; čisti mļečar, đe će metati sir i vareniku, obruč koi ako mańka na tim sudma, naćerava starješinu, da ga nabije. Kad se počme musti blago, muzu čobani, a đekad i maja — nego ona vareniku uzvariva i razlijeva po škipima, skida skorup, koga meće u kablić za cicvaru variti[2]. Dok god trae varenike, maja svake srijede i petka sir siri za unapried. — Po Spasovoj ista stara se strižeće nožiće naoštriti i narene starješinu, da blago striže. Je li

[1] Kako nasađuje, to će doći na svoje mjesto. *Ur.*
[2] Kako se kod toga gata, to će doći na svoje mjesto. *Ur.*

vuna ostrižena, zove ženske, da se vuna pere, što bez sebe nikako ne da. Kad je vuna oprata i osušena, stariješica nastoi, da se odma' gargaša (češļa). Ako ne bi ko u kući mogao, onda daje drugom odma' presti (što prije izmjeri; tako i kad prima opredenu, vagne na kantaru, da nije preļa prekrnadila). Maja naredi, kako vaļa presti: debelo, oli tanko, zašto koe bude slišiti. Kad je već vuna opredena, maja ide tražiti tkaļicu, pa bila i u trećem selu, i ona se s tom pogađa. Kad je sukno već otkato, maja ide odkupiti i dońeti ga na sebi i odma' šaļe u vaļalo, na koga metne raboš, jedan, a drugi ostavi u sebe, s koim ide dizati ga iz vaļala. Čim je isto sukno donešeno kući, maja od ńeg kroi nekom 'aļinu, nekom 'aļak, a nekom benevreke (gaće). — Posļe toga sukna onda stara se opresti od kučina (zaostale slabije vune) i oplesti ajmove za końe (t. j. sapone, s koim se sapińu u vršaju). Uža vaļa da troja uvjek ima gotova, koja maja vaļa da ih oplete od kučina; i mutap, na kom se slama unosi u pojatu.

Kad starijеšina u dogovoru drugije' kućana 'oće da što žita proda za imati u ruci koju gastu, onda maja vaļa da rešeto pribavļa, ako ga nema, jer 'oće se više rešetâ, jer ne redi (stroi) sama maja, nego još koja žena. Šuļe (odredine) maja skupļa, kad se god redi žito, pa ih ostavļa za krmke, koje ona sama uvjek 'rani i mete im. Kad se ubiju posjeci (krmci), maja topi salo; kad 'oće š ńim da začińaju pulu, ili što drugo, maja ga vadi ispod kļuča i svojom rukom začińa.

Ako koi sud u kući mańka, ona nagoni da se bez otezańa kupi. Najļuća je maja ļeti, kad kiseli mļeko. Za ń najprije uzmuca kablić kvasinom, pa onda uzmlači vareniku, koju ulije u kablić (svaki put prekriži ozgo tri puta žlicom): samo vaļa da varenika bude mlaka. Ako joj se ne ukiseli (t. j. ne uzļuti), onda metne zelenije' bajama pod korom pe šest: ako joj ne će ni tako da izađe po komoćićn, onda zamota u čistu krpu komadić ka oras(!) kvasca; ne će li ni tako, onda najkašńe i divolozu metne u dnu kablića; ako i ona ne će da uzļuti mai mļeko, onda su vareniku podrekle zle oči, što kukava maja mora ići zato vračarici, da preļeva vodu i da kaže uzrok; što posļe svega mora začińati samom varenikom čeļadma pulu, — a i vole kućani, da je tako, jer je mļeko drugča puno ļuto, pa im trnu zubi. Ali maja isto štetu namiri: krsti vareniku (razvodni je) te š ńom pulu začińa. — Od Ilińe maja kupi začinu u mješinu, koju naļeva varenikom, dok ne bude puna. Do po Božića to sgusne se i zove se skuta. Uz mesojeđe maja je vadi i čeļadma začińa pulu.

— Kad je čobanima so davati, van maje ne daje niko. Ona dae istu so u ženske dane (t. j. srijedom i subotom) valajući, da će se unaprijed sve jańice (ovce) objańiti. Kad so dae čobanu, punu šaku zagrabi i govori: deset (to: da od jedne šake more se deset ovaca omrsiti), i tako broi unapried šakom za deset, dok ne namiri za sve. — O Lučińoj[1] i Petkovači puštaju se prazovi (ovnovi) na ovce — prvi put. Prije nek (!) će se prazovi puštiti, maja uzjaše na praza jednoga po jednoga, pa onda pušta među ovce. To radi uzdajući se, da će sve ženske se u napredak pojańiti. Drugi put isto poluči prazine, i prije neg će ih napustiti, raspaše sa sebe kanicu (pâs) i pruži preko struge (ulaza), pa se popne na strugu i raspeči noge, da prazovi i blago prolaze. I s tijem gańata, da će biti više jańica, nego jańaca. — Na Božić maja nagoni čobane i djecu, da se idu mirbožiti s ovcami. I onda govore: „Ovco moja! Kako se ja s tobom ļubio, tako i ti sa svoim jańetom“, — jer ovce udžaju omrznuti svoje jańe i tući ga, koje mora da krepa. Zato maja nagoni na Božić prije sunca, da se to radi. — Prije, nek su se pojańile, maja najprvi put, kad pomuze vareniku, da se ne boi, da joj ne bi je podrekli, skine verige s vatre i smota ih u gužvu, pa kroza ńi' na cjedilo cjedi je cjelu u kotlić za uzvariti. Isti čas, kad uzvaruje, ili nad vatrom siri sir, ne da ni žiške vatre nositi, da bi ko pitao u lulu: boi se, da bi joj luledžija moga u vatri sreću odńeti. — Kad se šteti varenika i mļeko, maja vjeruje, da će krepavati blago, i odma' nagoni starješinu, da prodae. — Na Badńi dan, prije nek će se večerati, maja od svake izbine po zericu načme, pa i vina, papra, soli i uštipak, te metne na rbinu, pa iznese na bunište zvati vuka: „Vujo, eto ti tvoe, a miruj, što e moe!“ To iće, što e namjenila vuku, tu ga ostavi, ne smije niko kretati. — Na Božić maja darue djecu, da je zovu iz kuće: „O, majo! Đe ti koke nose?“ Maja odgovara: „U kući u zidu na jednom gńezdu“. Onda odma' šćuka kokoši na sred avlije, da zobļu žito, što e maja u obruč usula: onda vala da joj kokoši ne će što kuda nositi van kuće ńezine. Ista ne da ugarka opaļena nikad u kuću uńeti iz krša — sporadi lisice, da joj ne bi kokoši nosila; niti sparoga da peći na vatri u proļeće, jer da će se pilići speći u jajma, te se ne bi mogli poleći. Svaki put, kad zagrmi, nasađena jaja propanu; zato maja, dok se god pilići ne izlegu, drži ispod kvočke gvožđe. — Kad se čele

[1] S posebnih se razloga priopćuju ovdje ńeki obredi, što ih obarļa „starješica“, prem da bi im bilo mjesto među „Vjerovańima“. *Ur.*

roe, a ne će da se 'vataju odma', nego se dižu u vis za otići, onda stariješina moli maju, da golom g . . . com sjede na zemlju, da će tako i matica s čelami sjesti odma'. Maja, čim sjede tako, uzme dva kamena te tuče jedan od drugi vičući: „Sjed, majka, sjed, majka!“ — Kad se mačka u kući okoti, kad ko dođe koe mače pitati, stariješina ga pošaļe mai, a ona, makar koi bio od prijateļa, pa da e zet, što e joj drag ka i sin (a đekojoj više neg sin), mačeta ne da mukti, nego vaļa dati za ń makar šoldu, — a to sporadi końa, da ne krepavaju.

Stariješina đe blizo kuće nakopa po veliku 'rpu zemļe i u toj zašiļenoj i dubokoj 'rpi maja sadi broć, s kim će tańgati pređu za svu kućńu čeļad. O Jurjevoj počme raditi o tańzi. Prije nađe ovelik lonac, koga natrpa puna pređe, struke i drugog pletiva i prameńa od vune. To sve nadolije vodom, broćom i čivitom, pak onda zakopa u đubar, samo poklopi lonac pločom, sv' ploče metne dvoe drvļadi na sukrst, da bude sretna tańga. Maja zna na tańgi, 'oće li je zaboļeti, a to: ako e metnula modrilo, a ono se izvrglo u crļenilo, ili da e postalo suro, ona već se nada boci. Od pantivjeka reče se makar kome, da mu ne bi mogla koja stvar za rukom izaći: „Ne da mu se u tańgi“, oli, ako je ko što lagao, a nije mu za rukom ispalo, reku: „Nije mu se dalo tańgati“. Udža mai ko, kad sazna, ukrasti pređu iz lonca i tańge, a u lonac se opoganiti, ili ga razbiti, što mai zato bude puno žao, koja odma' ide plaćati popu, da s oltara kune. Ona voli i tako da joj se dogodilo, nego da se okrene tańga od modra u crļeno. Kad u đubar ne meće lonca, onda uz ogńište pokraj vatre, đe je vrućo (!). ka i u đubru; nego tu je lonac na očima, pa nije zgoda izim uroka.

Kad je potreba uzimati postova za svu čeļad u kući, ili koi drugi pazar, što se iglom mora šiti, to je maja vješta kupovati. Muški će puno skupļe platiti i goru robu uzeti: u prvu butigu, đe dođu, tu uzmu, po što e, da e. A maja tako ne radi. Ona će prije obići i ciglu butigu u gradu, u svakog trgovca pita robu, koi edva čeka povaditi joj. Tako, kad opipa, pita za preciju, trgovac da reče, da će joj za mańe, neg ńega stoi, dati, ne će odma' u nijednoga pazariti, nego, kad tako isprova sviju, opipa im robu, sazna za preciju, onda u sebi notri, u koga bi uzela. Kad snotri, ide prije što ručati, te kad i trgovci ručaju, onda maja drži, da su boļe voļe, i da će lašńe moći odadrijeti na pogodbi. Tako i bude. Pred polazak kući, đe je snotrila, tu ide da pazari. Trgovca nađe od ručka u dobroj voļi, koja ga svoim maštanijami oblada te joj robu dade, po

što 'oće ona, da sav dobitak, što e dobio na ńoj, moga bi ga miš na repu u zid odńeti. Stariješina nije taki, jerbo ńemu, kao muškiću, čini se sramota u toliko butiga zavirivati a cergati se. Sporadi toga, za imati cjene robe od lakta, sve starijeŝine potisnu maju, da ide pazariti, koja bi na pogodbi od muve nogu otrgla.

Svakog petka, osim kad u koi trevi mjena, maja luži robu, lukšija, odapira i nosi na bunar u korito seosko prati. Ali ne će sviju kućana, nego od svoga bege i svoje djece. Zato, đe ima pe', šest žena u jednoj vamiliji, na redove (t. j. šetemane) za maju budu, sporadi krpļeńa i prańa i vezeńa čarapa svaka svome begi i djeci. Jer kad bi vavjek maila za svu čeļad, ne bi imala kade sebi nikad ništa sigurati od kućni' poslova. Đe je jedna sama maja u kući, čudo se ne oštińava, što je kuća joj na glavi, a prańe, siveńe, krpańe, i vezeńe — tome mjesto lako ona nađe: da ne takne iglom, sve dođe gotovo, nit je ko za što ima prekoriti, niti ona kojoj jetrvi prigovoriti. Kad ih više, tije' žena, u vamiliji ima, lašńe je za koliko puno maiti, jer jedna donaša vodu, druga drva, treća i četvrta i t. d. u svačem, kad more, pruža ruku mai. Ali to mai ništa ne kuvińa, nego je li joj šetemana ńezina minula, ostavļa ošļaricu, a ćepava iglicu. Govori: „Da se ja sama pečem oko vatre za vas, a da vi sebi šijete i vezukate! Ne ću! Po redu ćemo maiti i svaka sebi vezukati talac na glavac, pa šta kojoj bilo da bilo!“

Ako ne bi, đe ima više žena, mai dale ruku u poslu, nego bi ona morala ići na vodu, u drva i siguravati, tute odma' inad i dijo. Đuvegija tè škoči se i reče za svoju ženu: „Kad će biti maja, i ići u drva, i na vodu, onda svak sebi, ka baba i Bog, onda bi' će isto maja i vorgija' će štokuda, ali ima' će za koga i zna' će, za koga će“. Zato đe ima braće, pa žele zaedno ostariti, svaki svoju nagoni, da radi za kuću isto ka i maja, samo što ne zaviruju, đe zaviruje maja prava.

Svakidašńa radńa je mai: Čim se porano digne, skupiti joj je lug na ogńištu, koga sipļe za smokvu u avliji, ako ima; ako ne, š ńim u đubar, baška štogod za prańe ostavi. Zatim odma' naloži vatru i odma' nastavi bakru za pulu. Zatim prosije brašno. Kad uzvari voda, uspe ona osoli (jer so stoi pod ńezinim kļučom). Posļe jedne ure, neg je pula varila, maja umješa je, izvadi u zjelu, što odma' za tim i začinu iz mješine vadi, uzvari u tavi i začini. Dok god ona ne začini i ne sjede, kućani drže žlice u ruci i čekaju je. Onda svi edu zaedno. Kad su poeli, maja diže stolicu i pere sude. Svaki put spi-

rine krmcima dae. Ako je stariješina kupio mobu, onda maja gotovu pulu nosi u poļe, kamo se radi. Zjelu metne na glavu s pulom, a žlice zadije za pâs. Tako kad donese, svi joj se vesele i nadmudrivaju se š ńome, što ona ne ostae jalova: zna svima odkasti. Čim dođe is (!) poļa od mobe, onda prosijava brašno i kuva kruve, loži vatru i peče ih. Kad digne kruv, s pročeļa mašom prekriži, đe je bijo, svaki put, kao i verige, kad skine bakru. ne da, da se zamavaju. (To radi sporadi mrca: u kući kad bi umirao, da se dugo ne muči.)

Posļe užine maja stara se za večeru: prebira varicu, meće je variti. Ako ne, to ona ide u bašču zeļe brati. Ako ga nema, ona ide po poļie' što čije, u divije zeļe, kog dovuče po punu torbu, kao: mrkava, brnbeča. štavļa. kostriža, makļa, presličice, prilipače. mekane travice, čelinke, ušca, vrańie nožice, tucńa. štira, mačije' muda, vučije stopice, škripavca, šļeza, marine ručice, salatine, palamude i radića. Radić. mrkve i brnbeče zauļi i zakvasi, jer imaju korjeńe ka prst debelo, a ostalo isto, kad svari, samo zauļi i osoli i nakriža u ń čiluka (divijeg luka), — što e to muškićim drago. ka da su mrsa jeli. jer nalaze, da e zdravo.

Tako ona, dok je god maja i odazivļe se stariješica. redom posle svoje odkrčue i jedžak promjeńiva. koji je voļa.

Bisna (?) maja svoju mobu, kad se vraća s kopańa u veče, dočeka mlakom vodom za umivańe ruku, što su ih zakaļali zemļom, i ona ih poļeva. Ta se maja zato puno begeniše, đe svoe težake tako dočeka. Ledenom vodom kad umorne ruke umivaju sporadi maine ļenosti, ne mogu se lako oprati: zemļa prijane ka kola po dlanie', pa zabole ruke, umorne od ledene vode, da jedni žlice ne mogu pridržati za dugo od trna. što gmižu uz zańi'. Niko ne će prońeti o mai zli, oli dobri glas, što ožuļari (nadničari): tijem ona mora da ugađa, sve kako 'oće oni. Najļući su na ńu, kad užinom trevi zakasniti, jer oni radeći izgladne, a poznadu po suncu, je li podne. Ako mae još nema. vavjek izviruju: e da e! Kad dođe, skoče svi na ńu, kao na pô šale i na po zbiļe, što e zakasnila. Doktur joj ne treba: ona sviju nadrve jezikom, začepi im usta, da niedan ne zna joj ni pobeknuti. Svu svoju ļenost i nemar, pri kojoj je, odbija na bolest, oli na djete u koļevci, ako ga ima, da joj se razboļelo, da e plakalo, da ga je previjala i trala, pa podoila i uļuļala, dok ne zaspe, za to da nije mogla posla prie opremiti. Koja je ļenica, bila maja o druga prosta, te kad je pred koju radńu tešku, a pošto uštinu djete, da zaplače, samo da ga ide zabaviti, da otegne oko ńega,

da e miti radńa[1]. Ima ńi', koe činu vintu, da doe djete, i tako na koļevci site se naspavaju.

[1] Pripovjedaju, da e jedna bila u Kordinu varošu, te kad bi god česova radńa zakalala se, a ona odma' trke trke djetetu svome koļevci, te ga čini zaplakati, samo da joj reku: „Eno ti se krivi djete", što ona odma' ide zabaviti ga i podoiti. To se ńoj i 'oće: oko djeteta produļiti, jer sjedi. Za tê vuncutariju znao je neki Ante Korda, ńezin kućanin, koi je i sad živ su god. do 90. Tako jednog dana starješina naredi sve ženske iz kuće žeti, i još drugije' skupi. Ńiva bijaše podaleko od kuće za dvije dobre škriļe, a bijaše velika ugriva. Što e morala i ta s djetetom ići žeti, ka i ostale, uprtila je koļevku i djete na leđa, te da se kasa za žetelicami. Ben da e zategla, ali je ipak dogegala i rasprtila koļevku pod 'rastić u 'lad i prijanula uz drugarice žeti. Ante bijaše vurben i školdžija (šalčina), te joj pripreža oči, ka mačka mišu, pa koļevku djetetom ukrade te odnese kući babi, da ga pita i zaboļa, ako bude kmeziti se — koi brže boļe se vrati. Ugrijalo bijaše, Bogo moj, da mozak uzvari. Đurđiji bi' će da e palo na um ići u 'lad, — na jedan ma' puzdrci srp i pođe. Pita je Ante: „Đe ćeš, ku' si trgla, ka muva bez glave?" „Šta me pitaš, đe ću! Ta eno mi se djete dere, o' gladi 'oće da iz kože izleti!" „A ti ga ajde podoj!" „Bogme moram, da mi i ne govoriš." Kad tamo ona dođe, nema djeteta ni koļevke. „Kukava žalosna, što mi je od djeteta bilo?" Svak muči, a ona vitla oko sebe i zagledala se u 'rastić, ka tele u nova vrata. Uždralile su se i ostale žetelice i čude se djetetu, a Ante da pukne od smija, samo đe ona laže, da je čula, da djete pod 'rastićom krivi se, a ono kod kuće spava. Najposļe kaza Ante, što e i kako e, a ona ostade, kao da e oputu izjela, đe se u'vatila u laži. I više zemana na ćak su je uzimali.

(Nastavit će se.)

Vrbnik na otoku Krku.

Narodni život i običaji.

Piše Ivan Žic.

Priroda.

Kraj i mjesta.

Vrbnik je komun (poteštarija) i plovanija na škoji (ižuli) od Veje. Spada pod dištret od Veje, kapitanat od Lošińa, juntu od Parenca i logotenencu od Tersta.

Vrbnik se nahodi (nahaja) mej moren od bure i komuni Beškun od juga, Punton-Kornićen od gerbina i Dobrińen od termuntani.

Mejaše mej Verbnikon i Beškun su počet od bure va Butińi priko Prigradnoga na Triskavec va gerbin. Mej Punton i Verbnikon su mejaše od Triskavca va termuntanu priko drmuni Kuka i Bele, pek do pod Bergud komunadu. Odovud gredu mejaše mej Dobrinskin i Verbenskin kunfinon va buru priko dermuni Pavutnih, malo z bandi sv. Kerševana na vodu Rakovik i naprid priko Vlaškoga komunadi na sv. Martin, a odovuda na Berdo i po ńen va dragu Petrinu.

Mi govorimo: „naš komun, naša plovanija, naš kunfin, verbenski kunfin, naš puk, če se pod naš zvon čuje"; a naši susedi nas zovu: Verbancani i Varbancani, Verbančani, Vermničane, Grmničane, Verbončani. Našu plovaniju zovu: Verbanski komun, Verbanska plovanija. Naši gospoda govore: općinaVrbnik i župa Vrbnik. Tuji gospoda prave: komun Verbeniko i: parokija Verbeniko[1].

[1] Čujen praveć starijih judi, da Vrbnik nosi ime od travi *verbena*. Ja deržin, da Vrbnik potiče od *žukre*. Va verbenskon poji je raste dosta dibje i prave. Pervo je je raslo još i više, zač za moje male pameti su je judi dosta skorenili. Naši gorinci, ki stavaju priko mora, rabe žuki za veživat tersi, ter su od starini tergovali i pazarili z Verbenčane s tun stvarun, a oni ju ne zovu: *žuki*. Ako ju seda i zovu tako, va staro vrime ju nisu zvali. Ni isti Verbenčane nisu zvali prija žuki — žuki, nego su ju morali zvat drugačije i najberže su ńoj govoreli *vrba*, koti i ju i seda zove hrvaski narod. Da je tomu tako, prave mi sami Verbenčane govoreć svekomu okrutu, ki je upleten od

Mi, verbenski puk, nazivamo jeden drugoga po selu, kadi biva. Najprija smo gradari i venkari. Mi stojimo nutri Verbnici, zato smo gradari; oni stavaju zvena, veni, zato su venkari. Ovijsti još nose ime i od sela, da se razpoznaju boje, pek ńih zovemo: venkar z Risik, z Garice, ali (prez „*venkar*“ reć) rečemo Garičanin, Rišičanin, Kanpejar, Papratanin i tako naprid. Naši susedi ali ne mare znat, ali ne znaju nas razpoznat, mi smo ńin šolo Verbenčane.

Mesta, kadi naši judi stavaju, su ove: „Grad“. Gospoda su ga zvali, a i još ga zovu: kastel, a mi bimo rekli: keštel Vrbnik, Risika, Paprata i Garica (turešti ju zovu Garice).

Risika[1] je na termuntanu od grada. Ni jedno selo, nego ima ove sela: *Glavicu*, ka je na livu ruku od puta z Vrbnika va Dobriń, malo više pol ure hoda od grada. Ime su ńoj tribida dali za to, zač stoji na jednoj glavičici. Od ńe na termuntanu ravno je selo *Paprata*. Šeguromenti su mu dali tribida ime od papratini, zač je čudo raste po rišičkoj bandi. Još va termuntanu je *Germovi*, samol četirepet kuć va germih, tako i ńin je odotuda ime. Od Paprat ravno va buru je *Rupa*, istotako tri-četire kuće, a za ńimi je v zemji škuja, prezna jama, ku mi zovemo rupa.

Od Rupi ravno va buru je *Veršek*[2] posopet malo kuć. — Va termuntanu priko dolca od Verška je selo *Čofrova* ali *Čofrov*[3]. — Podno Verška malo va jugo na buru je *Stara Risika*. Od ove na termuntanu va buru je Dolińe selo ali Sridńa Risika. — Od ove va termuntanu je *Mavra selo*, ali *Mavrova*, ali *Mavrov*[4].

Garica[5] nahaja se od grada va gerbin malo va termuntanu. Bit 'oće do ńe jedna ura na nogi. — Poj z grada po putu, ki peja

---

žukve: *vrńa*. Dodar i ono, če dadu volon na rilo, da ne jidu, kada oru, i pson va vrime, da ne jidu smokav po sušilih i grozdova po mestih, govore *verńica*, ako i ni od žukve nego od drva ali žice. Ako moja vaja, Vrbnik je bliže fervaskoj (!) vrbi, nego latinskoj verbeni.

[1] Od kuda je potekla Risika, ne znan reć, nego najbliži rišiški susedi, Dobrinci, govore dervu *mahača* — *risikovina*. To dervo je vavik zeleno i ima male male perca, koti iglice po sebi.

[2] Ime nosi sobun, zač je na jenon veršići.

[3] Zač se tako zove? Ne znan ni ne moren ugonit, ako bih i ves moj vik ugańal.

[4] Se bojin se, da sen ugonil ime, ako reċen, da je moral bit pervi, ki je zastavil to selo, čovik Maver.

[5] Više puti govorimo i: kunfin, komun gariški, zač ona ima svoj posobojni kuntrabucijon, zato ju va kńigah na kasi, kadi se kuntrabucijon plaća, zovu „komune čezuarijo Garice“.

priko Dobrinskoga Krasa na Melinsku, 'oćeš prit najpervo va gariško selo *Kozarin*[1]. — Od Kozarina na termuntanu va buru su tri četire kuće *Stoza* na stozi. — Od Kazarina va gerbin je *Goriña Garica*[2]. Za ńun je va jugo-garbin Doliña Garica. — Za ovun va jugo su *Kanpeje*[3].

Leta tisuću osensto devetdeset i sedmoga nahajan va celoj verbenskoj plovaniji 3248 duš.[4]

Gore i vode.

Na celon vejskon škoji je najviši verh *Obidin* na *Triskarci:* dosiže na 500 metar. Mi nimamo gor, ma dosta verhi.

Verbenski komun je veći del neraven. Va ńen, kot sen rekel, gor ni, a višočini dosta.

Nima ni rik, ni fjumer, ma potočini, po kih voda teče samol kada dežji, ima na sve bandi, kolikogod se 'oće.

Južni kraj komuna su sve goli boki i verhi. Burni kraj je isto takov k moru, ma ni toliko strm i ves se pari, koti jeden bok. Termuntanska banda opet visoka, ma ni koliko južna. Gerbin je basiji i sreda komuna je basa, deboto ravna.

---

[1] Nigda se je u nas paslo čudo koz, boje da ne bi bilo, bilo bi čudo grabrić i hrastić po komunadi ostalo živih. Ako smin reć, moglo je ńegovo ime od kozi poteć.

[2] Je l potekla od „gori", ali od „gorit", ne ću reć. Ma berže da je od gori, zač je na glavici posajena.

[3] Po svoj priliki od talijanskoga *kanpo*, zač je prilično na ravni, ako i visi malo na jugo.

[4] Pital se(n) gospodina plovana-dekana, da me puste pogjedat va ńihove plovanske kńigi, ter sen našel zapisano ovo: Leta tisuću osensto i četernajstoga (1814) bilo je v gradu muških 403, ženskih 467; v Risiki muških 97, ženskih 103; v Garici muških 74, ženskih 86; skupa muških 574, ženskih 656, zajedno 1230 duš. — Leta tisuću osensto i trajset i drugoga bilo je v gradu: muških 540, ženskih 522, v Risiki m. 129, ž. 123; v Garici m. 82, ž. 80; skupa muških 751, ženskih 625, zajedno 1376 duš. Od tada do leta tisuću osensto i devetdeset i šestoga va kńigi ni broja, a ovo leto je stavno, da je duš svih zajeno va celoj plovaniji 3211. Još sen našel zapisano va plovanskoj kńigi i ovo: Leta 1832 bilo je duš v gradu od p r i č e s t i muš. 291, žen. 263; v Risiki m. 70. ž. 81; v Garici m. 53, ž. 53; v gradu; o d s p o v i d i m. 67, ž. 69; v Risiki m. 30, ž. 28; v Garici m. 13. ž. 13; v gradu n e p r e p r a v n i h z a s p o v i d m. 73, ž. 90; v Risiki m. 29, ž. 23; v Garici m. 16, ž. 14, popi: 14, žakan 5. Leta 1835 svih od pričesti: m. 485, ž. 539; od spovidi m. 205, ž. 220; za birmu m. 50, ž. 53.

Na termuntani je najveći verh sv. Kerševan. (Zač je na ńen bila criki sv. Kerševana. Seda je mirišće.) Va komuni je najveći *Hlam* (potekel je vajada od *Hlm*). Na mejaših su *Prigradni* i *Triskavec*[1]. Prvi ima sobun ime, zač gre priko ńega gromača, ka pregrajuje komun verbenski i bešćanski.

Pokalajmo se malo na basije. Počnimo od termuntani.

Najskrańi verh je ovdi *Berdo*. Verh mu je *Luńev*, dno od bure mu je more, od juga potočina *Supovica*, od gerbina potočina *Brodina*. Od Brodini je bok *Kjenska*[2], a fińuje na *Sv. Martini*, *Ternovici* i *Mircih*.

Od ovih vrhi gre zemja ravna priko Vlaškoga na potok. To se zna, da je nad potokon opet bok. Ta ravna zemja fińuje na jugo na *Glavici* i *Smihovili* (od crikve sv. Mihovila). Mirišće je ondi i seda, ali ni sve, nego samo bokun (kus) zidini. Na buru fińiva ta ravnica na *Verški, Kermovićevi seli* i *Lemešini*. Na najskrańen jugu je bok *Kuzmań*.

Vraćan se posopet na Berdo. Z verha Berda u jugo vidi se jeden verh. Ne znan mu imena. Ta verh gre z termuntani va Supovicu, z juga va *Sv. Marek*, poret, z bure po boku *Vela Vran* ali *Kunpirača* u more, a z gerbina po drmunih „*Juranićevi*" va sedlo pešćak ter po ńen va *Marru*, z ove va Kjensku. Još malo v jugo od toga verha je priko potočini *Černi*: vavik je zelen, z delga čern, raste po ńen mahača, plavika, tetavika, ošja ali fraterska sparožina — zato je vaviki zelen. I ov ima na verhu ravnicu, ka se dviže va gerbin, ter se gubi va boku od Verška i po *Steničinah* na boku Kermovićeva sela. — Od Černoga na jugo leži *Jamna* ali *Telstri* mej dragami *Melskun* i *Jarnun*, ma se gubi va boku od *Čela* po *Dragićevu*. — Za Telstvin su *Rasohi*: imaju dvi puntice, kako vili. I one gredu va bok od *Papratńaka*, a priko ńega va Čelo. — Za Ra-

[1] Za drugoga prave, da je bilo nigdo na ńen nikakovo spravišće. Najzada su ze judi va ton spravišći povadili i jeden je dal jenomu trisku (ali za uho, to je, da ga je lupil z dlanon po obrazu). Ma i toj fabuli ja malo verujen. Najberže da *Triskavec* nosi ime sobun: strili triskaju, a na ńen najviše.

[2] Zač se zove kjenska, ne znan. Kjeni po ńoj ne rastu, a su i kada judi po ńoj kjeli, ne moren reć. Ternovica ima ime od terna, ma ga je malo na ńoj. Mirca su tribida mirišća. Se bojin, da je tu bila crikva i mostir. Od ńe je bokun kapića vidit i sedaj. Kadi je bil mostir, ondi se ore. Kopajuć su našli nikakovo kameno kolo, skalnicu i žaru, ter čudo bokuni od žar, kvadrel i opuk. Niki mi je rekel, da je to bila criki svetoga Emerika, ma ja toga ne moren poželknut nikakore.

sohami pride na jugo *Draženica,* ka gre po *Škrebutňaku* boku va Čelo. Južni bok Draženice se zove *Černikora stran* (ma je seda malo čerua, zač je golo kameni). Na verhu se zove *Verhčernikova.* — Još na gerbin je bok *Stojnič, Černikovi* i *Bokova.* Ove tri padaju va potočinu od *Sridňega,* ki gre va *Kostrijčici* v more. Bokovi priko *Perkij* gre v *Melini,* a po ňih na Čelo. Ovojsto pek pada na termuntanu po boku *Kuzmaňu* i *Kerčici* na *Temnič.* Va gerbin gre po *Glavici, Obrovu, Valu* i *Crikviščih* va poji. Na jugo se po Melinah veživa ze *Kuničinon.* — Od Kostrijčice je *Kostrij.* Ov gre na *Saldovu Jaru* i *Uporicu* va *Sridňi,* ki se gubi na Kuničini. Kostrij gre na jugogerbin va *Nerizi* i po ňih va *Magrižinu.* Na buru se Kostrij moči v mori, a istešo i na jugo va *Dragi,* verbenskon porti. — Odovuda počimje bok, ki se zove: *Bok, Goriňi, Uporica, Sridmarkovi, Gražjin, Vrani, Neriz,* i fiňuje na *Zaberdi* i va termuntanu Kuničini.

Verbnik je na jednon trubčini, zato mu kantaju: „Verbniče nad moron, visoka planino!“ On se gubi na jugo va dragi *Zgribnici* i *Dragah.* Na jugo-gerbin gre na *Grohot* i *Verkoňin* i *Retec,* a na gerbin po *Brigu* va dražice. Retec gre v jugo v *Rapovij, Šipun* i *Podgaćice.* Na gerbin pada za *Rumića Dolec,* a na termuntanu po boku *Mali Bok* va *Japnenicu.* Od Japnenice počimje *Japneški* ali *Japnenški Bok*[1]. Japnenški bok gre po *Viniščih* na Zaberdi. Ove padaju po boku Kuničini, *Podkuničini* va gerbin v poji. Na jugo gre po *Veloj Steni, Sv. Nediji* i *Dubčiću* va *Lopar.* Ovijsti gre v jugo zgoru na *Vitačenice, Pililin* i *Kosovnice,* na gerbin v poji, a na buru va *Kotojina (neutr. pl.)* i *Podgaćice.*

Od Grohota, Verkoňina i Rapovija je verh *Sv. Maver*[2]. Sv. Maver gre raven v jugo po *Podzavojku* na *Zarojek,* a va buru gre va *Čerenec.* — Čerenec je *Mali* i *Veli* ter niže od ňih *Šupeška,* a sprid ňe *Šupec.* Sveršuje se na jugo va Dražinah i Zavojci.

Pervo nego gren naprid v jugo, moran se vernut nadzad, zač mi je ostalo još nikoliko imen za pravit, nego ove su po ’non prostoru, ki sen popisal. Tako: *Orej, Nad kapelicu* spadaju k Čelu; *Ubelc* spada tamo tolikajše. *Katičina Draga* je mej Sridňim i Magrižinun.

---

[1] Palili su va ňen japnenice, a seda skoro da ne bi ni kerja v ňen bilo, da ga ni pokojni biškup Lete (Feretić) činel zaprit i komunu za nikoliko let platil dohodek, ki je imel na ňega.

[2] Govore, da je pervo tu bival stari Verbnik. Crikvina je, ma kuć poznat ni, nego su bili nigda zikopali nikakove grobi od kvadrel.

— Okolo Verbnika je *Namori, Rušičini Steni, Podkorač, Pod kupinu, Maloga Anta Vert, Podkeštel, Pod sveti Peter, Zagradi.* — Na boku od Gorińega je *Bočina, Starina, Kelk, Zgoru - bokon - za Kostrij, Svete Marije Dragi, Medulin.* Na verh Nerizi od Dubčića gre zgoru *Prosik.* — Od Kuničina je još *Omišjin, Podorej, Podmoča.* Od Pililina je još *Stupica.* Na gerbin je *Gelboka Neriz* i *Podzapoji* i *Zadna (pl.),* na buru: *Šumajdin, Križev.* — Nad Verkońinon je *Lokrica* i *Jupojica,* za 'vun su Podgaćice. — Od Zavojka gre *Vojak, Selca, Voječ,* a od Stupic je *Uzriń, Bunića (pl.)* i *Tohoraj.* Od Zavojka va buru su *Grabrovice* i *Sajevice* ter *Svitńak.* Sajevice imaju na termuntanu *Bintenice* i *Binteški Bok,* ki pada va *Dražini* i *Muleč.* Va buru imaju *Podokladi,* a ove gredu po *Guston* na *Černice.* — Svitńak pada na jugo va potočinu *Vir,* na buru po *Srakoru* va *Kermińaki* i *Potorošću* na žal. — Homo ze žala na Potovošćoj po potočini va gerbin, ćemo prit najpervo na *Kalučin,* pek *Maslini,* pek na *Gračišće,* ontrat pravi *Vir,* ontrat *Bokovi,* onda va *Oceri, Sedmokorce* i najzad smo na Tohoraji. Ov ima još va gerbin *Zdenca, Župńa* i *Bojni.* Nad Dni, Stupicami, Uzrińen, Bunići, Tohorajen, Zdenci, Župńi i Bojnin, ki ga opašuju od termuntani, bure i juga, dviže se *Hlam.* Ov gre po *Križiću* va *Dna.* Na termuntanu-gerbin ima boki: *Zabran, Maukov, Rankov* i *Očičišća,* ter stran *Zadna.* Va buru ima Hlam bok *Golub.* Va jugo pada po Verhih i *Brajdinah* na *Bojni,* a po *Malon Hlamu* gre na *Triskarec* i *Marriń.* Na gerbin ima Hlam bok: *Golešini, Brańušini, Lešćatni, Sv. Kuzmu, Dvorinu, Podbrestić, Na-Čečernicu* i *Nad-Meje.* — Sv. Kuzma se gubi va ravnicu *Mestińak* i *Mul* z *Opatijami,* pek *Pod-Čečernicu.* Hlam priko *Mažava* svršuje va *Kutońini* na termuntanu. Burni bok *Rankova, Očičišć* i *Mažava* zove se *Stran,* ni nego nastavek strani Zadna.

Va termuntanu od Kutońina je *Sv. Frančisk, Kider, Sv. Jurej, Židin, Trubičajen, Stran, Sv. Antona Drmuni, Okoreja, Trudna, Kolmanice, Kozina, Zakojenica* i *Stoza,* a nad ńun *Sv. Kerševan.* Ovo je sve na gerbinskon kraji od *Poja.*

Vernimo se seda nazad: Stoza gre na *Pridolči* i *Majarec,* Zakojenica na *Skerplan,* Kolmanice po *Gromočah* i *Rujinih* na *Kanpeje* (Opojs! Zaboravel sen, da i po *Meknelih* gredu Kolmanice na Kanpeje.) Okoreja gredu va gerbin ravno, pek se zvernu na Kanpeje. *Sveti Jurej* gre na *Ropunače, Krasinu, Melińak, Skalnice, Rejavicu* na Kanpeje. Krasina gre na *Raven* i *Podsunčin* na Kanpeje. — Mestińak se dviže od *Črišńeva* va *Panosiće* i gre va gerbin na

Sitovića Bok, za *Sitovicu*, pek *Valdement i Kavučin*. Još su na Sv. Kerševanu od bure: *Kolorozi, Grabrovnik, Vinderska* i *Gradec:* Fraćipanov grad, — ma je već razvajen, pozniva se istešo jako dobro, kakov je bil i kolik je bil va fundamentih, a va višinu ne moren reć, koliko je bil visok. Va gerbin gre Sv. Kerševan va *Pavutni*.

Od Mestińaka i sv. Kuzmi pridu va gerbin *Mate Dermuna* i *Susan*, ter *Sv. Irana Stan*, a za 'vin *Kuka* i ńoj va termuntanu *Hrusta*.

Vernimo se sedaj opet na Potovošću. Ves del komuna od ńe i Vira v jugo zove se *Krasi*, i to: *Vele Krasi*, zač *Male Krasi* su od Zavojka do Vira i Tohoraja. — Nad Potovošćun je najprvo *Zmińak*. Ov ima na gerbin *Prezmińači*, a na buru *Razbojnicu* i *Zavelki*. Od ovih va buru je *Veli* i *Mali Dubni* s *Tenkin* i „*Velin Gradon*“ ali *Stražnicun*. Za Zmińakon je *Sternec* z *Reci, Pećinami* i *Južnin*; ńemu na buru su *Graca (Vele* i *Male)* z *Mejugračjin*.

Ovin na buru je *Glavina* z *Prileti*, pek *Vinca*, za ńimi *Veli* i *Mali Gajen, Ternovica, Albeče* i *Prigradni*. — Od Prigradnoga vrnimo se na termuntanu, ter imamo *Velu* i *Malu Vardu, Verha, Bokova* (oboje *pl.*), *Lesni Bok, Hrib*, a ovomu va gerbin *Kudiju*.

Još moramo poć va termuntanu, ter pasat valometon, 'se alaj mora, da brojimo dragi. Mi zovemo *draga*, kadi se je more zajalo va zemju, kako i kadi je ravna zemja mej dvimi boki. Pod Berdon, va termuntani, najajamo dragu *Petrina*; gjeda v jugo, a je mej Brdon i dobrinskin *Kijcen*. Za ńun je na jugo (do Verbnika ćemo hodit v jugo) *Supovica* (mej Berdon i *Vranun Velun*), za 'vun *Lučica* (mej Kunpiračun i Puntun Sv. Marka): obi gjedaju va buru. Za ńun je *Sv. Marek*, žal, a poret mal; opet je malo na buru. Mej Gustin Reton i Jamnin je *Melska;* gjeda i ona va buru. Za Melskun gre *Javna (Vela* i *Mala)* do punti *Rasoh*. Odovud počimje *Drestelna* i gre ća do *Drvarišć*, a odovud je *Draženica* ze *Zelun Dragun* do punti Draženice. Odovud je *Kostrijčica*. Mej Kostrijen je *Draga*, poret i mandrić pod gradon, a ima žal *Onuluk* i žalić pod valometi *Medvidicu*. Od Dragi je i *Podkorač* i *Podkupina*, škari. Zven ńe va buru je škar *Pod maloga Anta Vrt* i *Pod Gospoju*. Mej *Sv. Petra Reton* i *Vajarinami* je *Zgribnica* (*Vela* i *Mala*) ze *Sudińe Perki Škaron*. Mej puntun *Vajavin* i *Mulčen* je *Kozica*. Za 'vun pride škar *Podgolubi*, pek *Černice*, a za ovimi je *Potovošća*. Od ńe na buru je *Margurova*, pak *Sv. Jurej*, poret, ki gjeda va termuntanu. Od ńega su *Konobi*, valomet i škar. Za puntun *Tenkin* je *Pokrovica*, a od ove gre *Sršćica*, dober poret od naravi, gjeda va termuntanu, a gre

do *Glavini*. Za ovun je *Ogrul*, dober portić, ma mal. Još imaju tamo škari *Lupeški Poret*, *Stara Posta*, *Grohotina* i tako naprid. — ma judi tamo malo pače, ako ne va vrime od rib ribari.

Sve od Glavini do bešćanskoga kunfina zove se z jenin imenon *Butiń*, najgora pošta, prez porta pravoga; kraj ima debel, a dno gelboko i more hudo, zač zakuha, kako va pińati voda, kada populne i koliko bura.

Još nisen sve popisal, se bojin, da će se kigod nać još, ki će i meni reć da sen i ovo i ono mogel, a nis zapisal. Če nis dal ovdi, 'oću reć va imenih, zač mislin, da koga pjažaju imena štat, on će volit imit je na kupi, nego ovako rašterkani ko kadi, ni ta stala, ni ta legla.

Pervo imen 'oću da van pravin, kako ča zovemo po zemji.

Kadi je malo visoko, a samo ob sebi, zovemo *trubec* i *trubčina*. Če je više, zovemo *bok*, *vrh*, *glavica*, *višina*. Sveki bok ima *dno* i *verh*, a mej ńimi je bok. Ako gre bok jako na zgoru, onda je *sterm*. Kada je gladek ali jako sterm prez derv, onda se zove *šajavica*, *šajavičina*. Bok od boka zove se i *banda*, a vrh se reče i *verhunec*, *vršina*, *vršić*, *sami vrh*. Bok od boka zove se samo za poji *stran*.

Priko mora, na gorińem kraji, je 'se pelno gor. Ki su bili nigda soldati, zovu goru *muntańa*. Mej dvimi boki je *zapadina*, kada god i *sedlo*. Ako je koti jama, onda se reče *propast*. Gelboka jama v zemji je *rupa* ali *bezna jama*. Uska delga zapadina mej boki je *klanec* ali *potočina*.

Dragi na mori imaju *žal*, a kadi more skače na kamik, zove se *valomet*. Ako je na valometi škuja, ali mala dražica, to je otrat *škar*. Nike škari i valometi imaju posobojno ime: *Oslina*, *Hjibina*, *Pod Škuju*, *Na Tuhińi*, *Pod Mitru*, *Kamik*.

Od valometa i žala v zemju je *kraj*. Ma kraj je i sama suha zemja na žalu, zač: ki pade v more, pride na kraj.

Tekuće vodi, da bi bila velika, ni u nas. Potočin je dosta, a voda švrji po ńih, kada dežji, ali kada se zilije oblak. Nike potočini — kako od Sršćice i Potovošće — nose dodar i velo kameni sobun i zahitaju more.

Mertve vodi su *kajugi*, kadi voda stoji, kada dežji; *kajužini*, kadi stoji više vrimena, ali istešo preselhne. Još su *kali*, *lokve* i *zdence* ter *guštirni*; ma *kal*, *loki*, *zdenec* i *guštirnu* su udelali judi. *Kal* je jama, ka derži veći del leta — a i celo leto — vodu; *loki* je veća od kala i derži više vodi i do dejega; *zdenec* je jama va zemji, ogra-

jena od gologa kamena i već puti s kàmenin nadkrivena, a do dna ima stebicu; voda rabi samo za pit juden, i živo ne more na ńu: za ńega su kal i loki. *Guštirna* je uzidana od kamena, melti i pohartana s porculanun, a prvo je bivala ohartana z japnon i na muku speštanun opučicun. Lokve i zdence su veći del puške, a kali su juške. Najde se i juških zdenac.

Živa voda *zvira* ze zemje i ne presehne nigdare. Ako voda samo ze zemje *pišći*, ali i po niku doba zvira, pek presehne, kako to biva po poju, onda se zove *vrutek*. Na kraji imamo mi Verbenčane malo živih vod, za pravo reć samo tri: *Rakovnik*, *Potoki*, *Grabrovnik* i *Rovoznik*. Alaj mora i v mori alaj kraja jih je, koliko se 'oće, ali juden rabe samo *Sv. Marek, Stari Kelk*, *Novi Kelk* i *Škuja*. Druge se ne more rabit, zač su ali posve v mori, ali se z moron jako mišaju. Vridno je odotih spomenut *Vrući,* ka zvira deboto va srid dragi Zgribnice v mori.

Kada verbensko poji opline, ontrat voda po rupah otiče i za Rumića-Dolec spod zemje gre ven po jenoj škaji pod Šumajdin, pek teče po jarku, zgubi se va jednoj dražici, opet pride ven i opet se zgubi, sopet pride ven i teče v more va Dragu. Prave, da ju čuju na nikih mestih, kako teče pod zemjun. Kuda vavik teče voda. je *potok;* meńi potok je *jarek.* Jarka kopaju po poju, da ńin otiče voda, a kopaju je i na dragah, da odvernu vodu, neka ńin ne dela škodi. I potok i jarek imaju *dno* i *bandi; verh*, kadi potok počimje, i dno, kadi se gubi. Po bandah potoka se nahita zemju, da bude viši, ter se ne razlije, a ta zemja zove se *naklo.*

Da nan je moguće trgovat s kamenin, berzo bimo zabogateli. Kamogod se gerneš i oberneš, sve je pelno kamena, a nasvalito okolo grada i na jugo od ńega. Nahaja se *belnoga kamika*, ali ni za posel, ne da se fadigat. Je i *zelenastoga kamika* okolo termuntskoga kraja poja. To je *brusovačina.* Raspada se, ni on ni za delo. Najlipši kamik je *mendulat*, čevjeni i modrak. Ov je bel i ima v sebi čevjene ali modraste krpi i venice, koti žilice. Kada se lipo zbrusi i oluštra, ne bi rekel, nego da je mramor. Po nikoliko ga rabe za v criki delat skalini i kolunice i ontari. Meštri, ki su ga delali, govore, da je lip, ali tvrd, teško se dela i prha.

Najviše se kava kameni va kavi za zidat kuće i gradit mošuni. Japnenice se mogu palit, ali već jih ni š čin palit: dermuna su se posikli. Vendar se još skoro seko leto opali po jedna japnenica pod verbensku plovaniju. Da ne bi čudo guštala gonba, moglo bi se od drugud pejat drva za palit japnenice. Mi se pari, da japno ni poredno od našega kamika.

Na nikih mestih su našli seńal od karbuna. Tako na Dubnou. Ali kako čujen praveć, ne bi se znelo trudno, ako bi se šlo kopat. Isto tako je va Sedmokovci seńal od rudi. Provali su ju. Govore da je železo, ali da ne plaća dosta. Niki 'oće, da su jednuč našli li va Sedmokovci želti teški kamičić, ter su ga držali, da je zlato. Ali ni bilo ki, bilo je ki, nego ni bilo š čin trošit, da se ovidi, je i pravo zlato.

Zemļe.

Mi imamo pušku zemju: *komunadu*, i puške dermuna, pek juške ali kmetske.

Ako je zemja na tri kraje zatvorena z boki, a na jednu bandu visi k otvorenu, onda je *draga*. Kada je 'se okolo na 'kolo zatvorena z boki, zove se *dolec*. Ravna zemja, na koj raste samo trava i kigod germić, ter ko god stablo — ako ši, ako ne — zove se *zelenica, plas, raven, ravnica*. Je-l to v dermuni, kadi su gusti drva, ontrat je *čistina, plišina, pliš* — kada ne raste na ńoj niš. — Kadi je *kerj*, to će reć: da rastu drva, ono se zove, ako je ograjeno, *dermun*; ako ni ogromačano ali oplotano, onda je *komunada*, ali nosi ime od onud, kadi je, koti: *Stran, Bergud, Bokovi Prezmińači, Černikovi, Čelo, Dragićev* i tako naprid.

'*Pašišće* je dermun, kadi su redki drva, nego raste trava gusta. *Umejek* je neofadigana zemja do fadigane, ali je od ńe odijena bilo z gromačun, bilo s ploton: nutri li more bit kerja. *Neriz* je pašišće z malo travi, a ni verve derv, nego s kun god ostružinun: nigda se je fadigala, a seda je zapušćena, zato ńoj je i ime *neriz*. Če se pek fadiga, to je *mekot mekotina, mekotica*, ako stoji samo ob sebi. *Liha* je na ravnici, ako je više deli ne ogromačanih sveki za se, nego samo odijenih po mejaših ali seńalih. *Laz* je liha, ka se ne fadiga, nego se na ńoj kosi seno; laz se zove i *senokoš*. Delga uska liha, ku ni moguće fadigat na vergań, nego samo l na motiku, zove se *nožica, verbakan, gerbakan, lišica*. Zemja pol same kuće, ali malo deje, zove se *vert*, ako je ofadigana.

Kerpa zemje, ako ńoj se ne će reć ńe osobojno ime, reče se: *kuntrada, kraj, banda, kunserba, kunfin*. Ma mi najvolimo zavat po pravon imenu.

Naše se zemje obćeno ali splošno zovu ovako:

Zarok 'se, če je bliže gradu od Dražin priko Zavojka i Vitačenic do Poja va gerbin, od Vitačenic do Kuničina va termuntanu i odovud va buru za Sridńi priko Uporice va Kostrijčicu. *Zarok* mu je tribida ime, zač se po ńen ne smi past maloga živa (velo se ni

ne pase po komunadi od Jurjeve do Mihoje). *Zven-Zaroka* su na jugo i to od Hlama i Kermińaka do mejaši na bešćansko. *Sredi* su od Mestińaka do Krševana. *Poji* je mej boki, a teče od *Dan* dno Hlama na jugu do Vinderske i Potok pod Gradec na termuntanu. Burne bandi dolińega poja su: *Podzapoji, Spasice, Pod Sv. Nediju, Na Rupici, Pod Velu Sten, Podvornice, Podorej, Podkuničin, Pod Moču, Sv. Mikuli Poji, Jaz, Ubrov, Sv. Mendalina, Škojić, Nogi, Vinderska.* — Banda od gerbina nosi ove imena od juga v termuntanu: *Torkań Podkoračerice, Podvornice, Podvitreš, Sveti Frančisk, Podžidin, Baćin Melin, Jaz, Petrića Poji, Luki, Lužek, Roroznik. Pod Kamašericu, Lašća, Nogi, Vinderska.* — Sredun poja su: *Lug, Latica, Otočec, Pojiči, Baćin Melin Luki, Roroznik Jaz.* — Celo poji je: *gorińe, sridńe* i *dolińe*, zač ga na dva mesta presika put.

Po licu je zemja: *bela* (debela, teška, bele zemje) ali *pojska, čerjena* ali *zrenska. Černa* zemja je po vertih. *Želta* zemja zove se *ilo*, ali ńe je malo gole. Još je *mel, rar, lehka* zemja, ali *papratska* zemja.

Zemja je *huda, oštra, prhka; gelboka, plitka; škondretina, škerpelina.* Sika ove tri imena ima, ako ne će da rodi; tako isto *krića.*

Steni, hrusti, groti je kraj, kadi ne će niš da rodi, ni trava ne raste. *Škraca* je škuja mej kamenin, ali va kamiku, a pelna zemje. More bit i prazna.

Malo sprida sen rekel, da ću van popisat imena. Ćapal sen se za besedu, a od čovika ni nego beseda: će reče, mora mentińat, kako bi šel san svoju besedu pojist? Donke čujte, ali štite, ako vas je dobra voja, ja počimjen[1]:

Albeče je bok v Krasih. Po ńen su drmuna i mesta orače, a i nasajeni s tersovin. Najviše je pek gola komunada, po ńoj raste mej kamenin trava, sikavec, magriž i kuš. Je i nikoliko verbenskih stani tamo, ma malo, zač i.an je delgo hodit onamo. *Arčirov* je malo ravna, a drugo bok gjeda va gerbin. Već je po ńen malo komunadi. Sve su Puntari pozatvarali i razkopali, ter nasadili trsi. Nego nisu toga udelali samosegon, ne, Verbenčane su ńin dali oblast. Obojin je od toga bila vela korist, ma sedaj tužna ńihova srića. Prišel je beteg na tersi (govore mu nikakova filošera) i propal je fit i kavidal, zač su trsi poginuli. *Baba* je jena vela st. ali h. va jenon potočini, tamo blizu bešćanskoga kuntina. *Badaliće* su d. i dolca. Reku ńin i *Badalića. Baćin Melin.* Tribi da je nigda bil tu melin, ma je moral jako malo vodi

[1] Kratice: b. *bok, boki*, d. *dermun* (pl. *dermuna)*, dr. *draga* (dc. *dražica)*, h. *hrusta.* k. *komunada*, l. *loki*, m. *mesta*, mš. *mejaš*, mk. *mekote*, n. *nerizi*, p. *potočina*, pn. *punta*, s. *selo*, sm. *smokri*, st. *sten*, t. *tersi*, u. *ulikri*, v. *voda* (vm. *mertra voda*, vž. *žira voda)*, vt. *ralomet*, z. *zemja*, zl. *zelenica*, ž. *žal.*

imit. Sedaj ga ni, a ime je ostalo meston, lazon i bokunu komunadi, ka se tuda drži poja. *Baćini Dermuna*. *Baćin Dvor* je pek jena kuća (v?) gradu. *Bandatića Draga* su mesta. Gospodar ńin jo bil Bandatić. *Barov Kal* je vm. (za napajat živo), a i bližńe d. i dolce. *Becińa* su m. (Prave da su videli beče nutri sušeć i da je jo jeden morski gad ćuval. Tako ńe ime ima sobun.) *Bela zemja* je v poji; zove se i *pojska zemja*. *Bele* su d. kornićarske blizu mejaša verbenskoga. *Berdo* je vrh s k. i d. na mejašu od Dobrińa. *Bergud* je k. na Garici. Po ńen su drva. *Berjuska (Berjunska, Berńuska)* je k., m. i t. *Bešćanski Hlam* zovu niki verh *Prigradni*. *Beška* je m. od juga Verbniku. *Bijenica* i *Pod Bijenicu* su u. i verti gradarske. *Bintenice* su m., t. i k., a *Binteški Bok* i niki dermunić. *Bisažice* je m. Nosi ime sobun. *Blizna*. l. i zdenec. *Bobišća*, m. *Boćina* istešo, će i boki. *Bojni*, sedaj bešćanske stani, m. i d. tere k., a nigda verbensko. *Boki* je b., ma su na ńen m. *Bokovi* su tri, zač su mej boki i na bokih d. i m. *Bortolov Dolec*. *Brajdi, Brajdini*, m., a nigda su bili po ńih t., na redi sajeni, pek red ters se zove i brajda. *Brańušini*. b., a največe k. i kogod m. *Brestovica*, l. i zdenec, k., m., d. i stan. (Nigda je na ńoj rasel brest.) *Brig* i *Brigi* je put i vrti od mora do grada od gerbina, a sve je na boku. *Brodanće* su m. blizu Glavice. *Brodina* je p. za Berdon. *Bunića*, m. *Burni Bok*, d. na buri. *Butiń*, more i kraj, b., verhi i k., dolčiće, m. *Cingulin*, dolčić, put, k. *Crikvišća*, m. i d. Vidi se mirišće od stare crikve i od kuće. *Čečernica*, zelenica, l., m., d., stan. *Čelićevec* je malo *Čelo*, pravo za pravo jeden del ńega. *Čelo*, k., d., m., verh. *Čerenec*, k., n., vrh, b. *Čerenec* je *Mali* bliže gradu i *Veli* priko maloga. *Černa zemja* je po vrtih i novina v mestih. *Černi Verh*, b., d. *Černice*, dražica, žal, m. sterni, k. *Černikov, Černikova Stran, Černikovi Verh*, b., verh, m., d., k. *Čiprovo selo*, dolca i d. *Čiritež*, m. *Čisti*, d. *Čistina*, kadi je golo, ne raste nego trava. *Čofrova*, s. z verti, mesti i dermuni. *Črišńevi*, m., dolčić, d., k. *Čumińe* su m., dolec, d., kal. *Dermun* je z. ogromaćana, a nutri rastu derva i trava. *Dermuniće*, d. *Dermunina*, d., m., k. *Dervarišća*, k. i m. (Nigda su tu slagali ribarske derva.) *Dićnovi* se vajda diče, da su m. *Dna*, stran, k., d. i m. ter del poja. *Dobriń*, mš. *Dohtića* (i *Nohtića* ali *Noftića*) *Bok*, d. *Dolca* m. i d. *Dolčić*, mali dolec. *Dolčina*, m. *Dolec*, mesto od svih banad zatvoreno s boki. *Dolova*, mš. *Domja* i *Domńa* d., nutri mirišće od crikve. *Draga* je morska i krajna. Ovajsta je mej trimi boki; na 'n kraj, na ki je nagńena, je šira. *Draga*, poret verbenski, m., d. *Dragi* m., d. *Dragičev*, d., m., b. *Draženica* pn., b., m., k. *Draženi*, m., d., k. *Dražice*, m., d. *Dražini*, m., k., b. *Dreni*, m. i d. *Drestelna*, m., u., t. i sm., k., morska dr. *Dubčić* b., verh, m., k. *Dubni* k., m., t., l., d., b., verh. *Duga* m., d., kal. *Dunaća*, dermuna, nigda verbenske, sada bešćanske. *Duplača* je dupla gromaća okolo d., m. *Dvorina*, d., b., k. *Fortica* vt., s koga dica skaču v more. *Franičev*, m., dolčiće, d., k. *Fratrova Mekot*, m. *Fumini Dermuniće*, d. *Gaćice (Pod Gaćice)*, n. i m., b. *Gajen (Gajni, Na Gajni)*, verh, b., k., stan. *Galijina*, m. *Garica (Gorińa i Dolińa)*, kunfin (porezna općina), s., m., d., dolca, l., kali,

b. *Garina*, m. *Gelbjina*, velika jama. *Gelboka Neriz*, m. i n. *Gerdňa*, cesarske d. i mš. *Gergini Brajda, Gergovi Brajdi. Germov (Germovi)* s., m., d., l., b. *Glavica*, s., m., d., vrte, verh, m., d. *Glavina*, pn. *Prilet*. *Glavinovi*, d. i dolec. *Glogova*, d. *Golešini*. b., m., d., k. *Goli, Goli Bok*, d. *Golopčića*, m. *Golub*, b. Hlama. *Golubovi*, dolca i d. *Gora*, sela, gradi i z. kuntra Verbniku priko mora. *Gorelina*, m. (*Gorinci*, judi ki stavaju na gori.) *Goriňe Brajda*, brajdi, gori. *Gostiňec*, s., m. *Grabroňini*, d., m. *Grabrova*, m., d. *Grabrovice*, b., kalić, m., k., n. *Grabrovnik*, k., verh, m., d., vž. *Graca (Vele* i *Male)*, verh, b., k., nigda m.; b. od Zmiňaka. *Gračišće*, d. i b. ter verh. *Gradec*, mirišće Franćipanova grada, verh, m. i d. *Gražjin*, put, b., n., m. *Grilca* m., d. (Gl. *ˏgrilca. Ur.)* *Grohot*, put, kuće, mošuni, m. (vajda od kamena, zač ga je dosta.) *Grohotina*, b. Butiňi. *Grohotni*, d. *Gromača* je okolo na okolo dermuna ali mesta ograjena od gola kamena, ali kup kamena kadigod nahitan. *Gromače*, gromačini, d. *Grota*, sten i steni. *Grumača* = gromača. *Grušina*. z., na koj je čudo gruha (maloga kamena). *Gusti Ret*, pn., d. (zač je gusto dervo nutri). *Guštirnica* je guštirna, a okolo ňe stani i m. *Halimer*, m. *Hlam (Veli* i *Mali)*, verh, b., m., d. *Hrib*, verh, b., stani, m. *Hriča*, plitka z. ali pelno gruha z jako malo zemje. *Hrusta*, d., k., m., v. *Ilo*, z. želta. *Ižula*, škoj. *Jadro (Za Jadro)*, m., d., b., k. *Japnenica*, dražice, put. *Japnenški, Japneški Bok*, b., verh. *Jara*, jarica mošuna kako štaja. *Jarek*, kuda teče voda, ali su ga judi udelali. *Jarna, Jamna*, morska i krajna dr., b., d., m. nasvalito u. *Jaz*, m., put, stran, lokvina. *Jesenovi*, d. *Jupojica*, m., n., put. *Juranićev, Juranov, Juranovi*, d. *Južni*, d. *Kal*, v. va d., mala l. *Kalučin*, stan, verh, m., d., k. *Kanpeje*, s., m., d., dolca, stani, k. *Kamik*, sika v mori. *Kapelica*, m., d., put, k. (od kapelice, ka je tu uzidana bila). *Karbarus*, stani, m., d., k., l. *Karića*, m., d., dolca. *Karki*, m., d., dolca. *Karmenini*, d. Gospoje od Karmeni. *Kastril (Kastrili)*, l. i d. ter m. *Kaštel*, talijansko ime za ťervaski „*gradić*", verbenski Keštel. *Katičina draga*, m., d., k. *Kar*, m., k. i kadi se kopa kameni. *Karučin* m., d., devet kali va jenon kalu. *Kelk*, b., v.: stari Kelk. *Kerč*, m. *Kerčica*, zdenec, k., m., d. *Kermiňak* i *Kremeňak*, t., k., verh. *Kermorićevo Selo*, m., d., stani. *Kider*, b., d., k. *Kjenovica*, m. *Kjenska*, k., put, d. *Klančina*, dolec i put mej kućami ter mesti, klanec. *Kolmanice*. m., dolec, d., kal, *Kolorozi*, b. pod Derševanon, d. *Komunada* je ono, če je puško, svečije i nišćere. *Konobi*, pol sv. Jurja vt. i d. *Konobice pod Keršerevanon*, m. i d. *Konobice za Hlamon*, d. *Kosovnice*, b. m., stani, d. *Kostrij*, verh, b., puški d., juške m. *Kostrijčica*, dr. morska i krajna za Kostrijen. *Kotlića*, dolca i m., d. *Kotojina*, m. i n. *Kotorčev stan*, m., d., stan. *Kovačevice, Kovačevi Lihi*, m., d., zdenec. *Kozarin*, s., m., put. *Kozica*, morska dr. *Kozina*, s., k., verh, put. *Kraj*, z. alaj mora i deje od mora (i konec česagod). *Kras*, s. dobrinsko na mejaši. *Krasi (Vele* i *Male)*, jeden del komuna. *Krasina*, m., d., k. *Kričerni*, d. *Križ, Križi, Priko Križi*, m.. d. *Križev*, m., stan, d. *Križić*, del Hlama. *Krušvice*, m., d. *Kudija*, d. i k. *Kuka*, b., verh, d. *Kunfin*, sve, če obhaja komun; kunfin

je i mejaš od mesta. *Kuničin,* verh, b., m. stani, k. *Kunpirańa (Vela* i *Mala)*, m., rodi rado kunpir. *Kunserba* = kuntrada. *Kuntrada*, jeden bokun mest, komu se ne će da reče imena. *Kupina*, jeden kraj glavice, na koj je Verbnik; po ńen se hita smeti i šporkicu v more. *Kusadi*, m. va poji (vajada od ,kus'). *Kut*, jeden kraj Hlama. *Kutońin*, d., m., verh, b., stan. *Kuzmań*, b., stani, d., k., m. *Ladorika*, d., m., dolec, zdenec, l. *Lašca*, m., poji. *Latica*, m. poji. (Na boku od sukńice imaju ženi laticu.) *Laz*, kadi seno raste, poji. *Ledini*. k. (*Ledina* se zove, će još ni bilo nikad fadigano, nasvalito ako je ravno i čisto.) *Lemešina*, stan, m., d., b., verh. *Les (Za Les)*, m., d., stani, k. (*Les* se zovu derva i rozgi od tersa, ke se imaju sadit.) *Lesni Bok*, d., b. verh. *Lešćatni*, b., k., m., d. *Ligańiće*, m., d., b. *Ligońin*, m., d. *Liha*, *lišica* je delgo usko mesto neodgrajeno, nego samo ima mejaše. *Lihi*, d., b. *Loki*, *lokva*, *lokvica*, jama pelna vodi mertve i redko presehne; rabi za napajat živo i prat, višeputi i za pit. *Lokvi*. *Lokva*, *Lokvica*. *Podlokva*, m. *Lopa*, m., d. *Lopar*, m., t., n., b., stan, mošuni. *Lučica*. morska dca. *Lug*, sreda dolińega poja. *Luk (fem.)*. del dragi pod gradon, ž. *Luki*. m. poji. *Luńer*, na verh Brda. *Lupeški poret*, dca. morska (skrcivali su se nutri lupeži). *Lužek*, del gorińega poja. *Magrižina*, m., n., b. (od magriža). *Majarec* m., stan, d., dolca. *Male Germa*. k. *Mali Bok*. b. od Reca. *Male Dermuna*, puški d. *Maloga Anta Vert*. vert i vt. *Mandrić*, mesto v mori, kadi se svežuju male barki. *Mańator*, m. *Margurova*, morska dca., m. *Markov Dolec*, m. *Maslini*. b., k., d. *Maukov*. verh, m., b. od Hlama. *Mavra (Mavrova)* s., m., d., b., verh, k. *Mavrin*, verh, b., k., m., d. *Mažar* m., d., stani, zdenec. *Medulin*. jama za mel kopat, m., n., mošune. *Medvidica*. škar i ž. *Meja (Meje)* d., m., zdenec. *Mejugrači*, m va sedli mej obimi Graci. *Meknela*, l., m., stan, d., k. *Mekot* je mesto ali zemja malo čistija, ni toliko grušjiva i veći del jedno mesto samo ob sebi na sami. *Mekotica*, *Mekotina* je kako i *mekot*, a ima i više mest zajedno, ke se tako zovu. *Melini*, m., d., stani, b., k. *Melinice*, m. *Mel*, melasta z. po papratah. *Melińak*, stani, m., d., k. *Melska*, morska i krajna dr., m., b., gorinska kućica. *Menkńa (Menkja*, *Na Meńkih)*, k., d. *Mestińak*, stan, m., d. *Mesto*, kus zemje ograjen i razfadigan. *Metki*. d. *Mislučajnica*, stani, l., m., d., zdenec, k. *Mitarije*, m. *Moča*, kadi voda pišči ze zemje, m., d. *Mul*, će brani poret od mora; m., d. *Muleć*, k., t., n., mošuni, verh, b. *Mulina*, m., d. *Na Ustih*, dolec. *Neprijazen*. m., d. (Neprijazen je napast, vrag, Bože mi prosti!) *Neriz*, staro zapušćeno m., sedaj pusto. *Noftića Bok*, vij: *Dohtića Bok*. *Nogi*. m. v gorińen poji. *Nožica*, uska delga liha, ku ni moguće orat, nego se fadiga samo l na motiku. *Obrov*, vij: *Ubrov*. *Oceri*, stan, m., d. *Očičišća*, verh, b., m., kal. *Ogrul*, dca., mostir sv. Mikuli, seda mirišće. *Okladi*, m., d., t., b., verh. *Okoreja*, stani, m., d., k., b., verh. *Omišjin*. b., k., m., d. *Opatije*, m., d. *Oplaki (Vele* i *Male)*, m., k., b. *Orej*. *Orih*, *Oriši*, m., d. *Osikij*, m. *Oslina*, kamik. *Ošja*. b., d., k. *Otočec*. m. v poji. *Panosice*. m., dolec, stan, d. *Paprata*. s., m., d. *Papratna*. l., m., b., verh. *Papratńak*, stan, b., d., m. *Parenc* je grad, pod čiju zapovid spada Verbnik. *Pašišće*, plišiv d. i ne velik;

rabi za travu. *Pasjak*, stan, m., b. *Pavutni*, m., d. *Pećini*, d., b., verh. *Perača*, m., d. *Perkije*, stan, m., d. *Perlec*, verh, stan, d., b. *Petibrati*, m. od pet brat. *Petrića Poji*. *Perovo Poji*. *Petrina*, morska dr., b., v. *Pililin*, m, d. *Pitrovi*, stan, m., d. *Plas*, lipa ravnica pelna travi i kigod germ. *Plišina*, kadi nî derv ni dermuna. *Plišivi*, b. *Podgaćice*, vij: *Gaćice*. *Podgolubi*, vt., kadi bivaju golubi. *Podkeršeran*, vij: *Sv. Keršeran*. *Podkeštel*, vij: *Kaštel*. *Podkonobi*, vij: *Konobi*. *Podkovač*, ž., vt. *Podkovačevice*, vij: *Kovačevice*. *Podkrižić*, vij: *Križić*. *Podkuničin*, vij: *Kuničin*. *Pod dno luga*, m. *Podokladi*, vij: *Okladi*. *Podomišjin*, vij: *Omišjin*. *Podorej*, vij: *Orej*. *Pod popriramì (popriri)* m. *Pod smokvami*, m. *Podsunčin*, vij: *Sunčin*. *Podšumajdin*, vij: *Šumajdin*. *Podters* = *pokrovica*. *Podtriskavec*, l. *Podvitreš*, vij: *Vitreš*. *Podvornice*, m. v poji. *Podzapoji*, m. v poji i pokraj ńega. *Podzavojek*, vij: *Zavojek*. (Z ovun besedun *pod* je još čudo imen.) *Poji* je ravna bela z. koti veli delgi dolec; s. dobrińsko. *Pojići*, del poja. *Pojina*, stan, m., d. *Poklonec*, mala crikvica i va ńoj po jedan sveti bez ontara. Bližńe m. se onda tako zovu. *Pokrovica*, brak, kamik gelboko pod moron. *Poret*, kadi se vezuju barki. *Potne*, m. *Potočina*. *Potok*, kuda teče voda, kada dežji. *Potoci*, *Potoka*, m. *Potorošća*, ž., dr., m., p. *Prenovica*, m. *Prezmińak (Prezmińači)*, sprid zmińaka stan, b., verh. *Pridolči (Na Pridolči)*, stan, m. *Prigrada*, d. *Prigradni*, b. i verh. *Prikokriži*, m. *Prileti*, d., b. verh. *Prosik*, verh, b., m., n. *Punet*, s., m. *Punta* je ret. (To je kus zemje, komu je s tri bandi more okolo.) *Pušarov dolec*. („Pušar“ je, ki lovi zece.) *Rakovik*, potok, mš. (Seda već ni nutri rak.) *Ranec*, m., d. *Rankov*, m., b., verh, *Raporij*, m., mošuni, guvna. *Rasohi*, ret, m., k, b., stan. *Raven (Za Raven)*, m., d., stani, k. *Ravnica*, ravna z. *Razbojnica*, m., stani, b., verh, k. *Razdomišńak (Razomisńaci, Razdomisńaci)*, m., stan. *Reca*, d., verh, b. *Rečińe*, m., d. *Rejavica*, l., b., m., d., stani, k. (Železo zarejavi. Stomańa je rejava, kada je sporka od zemje, a voda je rejava, kada je va ńoj čevjene zemje.) *Ret*, vij: *Punta*. *Retec*, verh, b., m., mošuni, guvna, stožišća. *Rigor*, d., stani, b., verh. *Risika*, del verbenskoga komuna, s., m., d., d., verhi, b. *Ropunače*, m., d., stan. *Rosuje*, m., d. *Rovoznik*, vž., m., l. žive vodi. *Rujini*, m., d. *Rumićev Dolec*, m. *Rupa*, jama, ka požira vodu; s., m., d. *Rupi*, *Rupica*, m. *Rušičini Steni*, vt. *Ružića Loki* (pod Triskavcen.) *Sajavica*, gladki stermi b. *Sajevice*, stan, m., d., k., b. verh. *Saldova Jara*, m., stan. *Samotvorec*, t., stan, d. *Sedlešca*, d., k. *Sedmakovec (Sedmokovec, Samokovec)*, p., b., d., m. (Prave, da je tu zlata i železa.) *Selca*, b., t., k. *Selino*, m., d., b. *Seršćica* dr., ž., m. *Sika*, vij: *Hriča* (i *Kamik*). *Sirčenovi Dolec*. *Sitovica*, *Sitovića Bok*, l., m., d., stani. *Skalnice*, m., d., k., kav od kamena i škril. (Skalnica je zdelben kamik, va kon se drži voda.) *Skerplan*, stani, m., d., b. *Spasice*, m. v poji. *Spermińači*, vij: *Prezmińači*. *Speržunaća*, m. *Srakov*, jeden b. Svitńaka, m. *Sreda (Sredi)*, ves jeden del komuna mej Hlamon i Derševanon. *Sridmarkovi*, m. *Sridńi*, b., verh, dr., d. *Stan* je kuća z mošunami, guvnon i stožišćen zven grada; rabi po letu pastiron, a i po zimi kadagod ve dne. *Starina*,

m., n., mirišće. Starina je, će stariji ostave svoj dici po ńihovoj smrti. *Stari Put*, m. i dražice na staron putu. *Sten*, velik kamik. *Steni*, b. i verh. *Stenice*, vij: *Rušićini Steni*. *Sterner*, b., verh, d., stan. (Jako je stern. *Stipansko selo*, m., d. *Stojnić*, m., b. *Stoza*, uski put, s., m., d. *Stran*, k. pelna derv za poji i *Černikova Stran*, jedna banda boka. *Stražnica*, verh i b. *Stupica*, b., m., d., k. *Sudińe Perki Škar*, vt. *Sunčin*, stani, m., d., l. *Supec*, m., t., u. *Suporica*, dr., m., p., b., ž. *Susan*, m., d., stani, zdence, l. Puntari ga zovu *Isus*.) *Sv. Antuna Laz*, d., m. *Sv. Duha Brajdi*, m. *Sv. Frančisk*, m. *Sv. Jirolim*, m., t.; k., s. *Sv. Jurej*, dr., poret, d., m. *Sv. Jurej* (drugi), d., b. *Sv. Keršeran*, verh, b., d. *Sv. Kuzma* m., d., stani. *Sv. Marek*, m., b., pn., poret, ž. *Sv. Marije Dermuna*, vij: *Kričerni*. *Sv. Marije Dragi*, d., m. *Sv. Marije Poji*, m. *Sv. Marer*, verh, b., m., n. *Sv. Mendalina*, m. *Sv. Mihovil (Smihovili)*, m., d., verh. *Sv. Mikuli Poji*, m. *Sv. Nedija*, m., n., verh. *Sv. Peter*, l., m., d.; (drugi) verh, m.; (opet drugi) verh, pn., m. *Sv. Tela*, m. *Srih Sretih*, m. ali dca. *Šije*, m. i d. Šija je pol živu na vratu. *Šipun*, m., t., u., n. *Škar* je škuja z mora v zemju mej steni. *Škerpelina*, slaba zemja. *Škoj*, z., oko koje je more. *Škojić*, m. *Škondretina*, plitka slaba z. a staro mesto. *Škrebutńak*, stan, m., d., k. (Sedaj ne raste va ńen škrebut.) *Škuri Klanec*, klanec, m. *Špidal (Podšpidal)*, jedan bokunić zemje sprid grada. *Šumajdin*, m., t., n., u., b., vert. *Šupeška*, b., verh, m., l. *Telstri*, b., d., m. *Temnić*, m. *Tenka zemja*, kadi je je malo i slabo rodi. *Tenki*, ret, d. *Ternovica*, l., m., d. *Ternovka*, m. *Tersi*, mesto, na kon rastu tersi, tersovi. *Tohoraj*, l., zdenec, verh, m., d., b. *Torhań*, m. i d. *Triskavec*, verh, b. k. *Trudna*, b., verh, m., d., stan. *Tuhiń*, vt. *Ubelc*, m., d. *Ubrov (Obrov)*, m. *Ulikvi*, mesto, kadi rastu ulikvi. *Umejek*, bokunić neofadigana kraja v mesti. *Uporica*, m., n., b. *Usriń*, b., verh, stan, m., kal. *Va Drori*, m., stan, k. *Vajarini*, b., m. *Val*, b., verh, d., m., stani. *Valdament*, m., d. *Varda (Vela* i *Mala)*. *Vardica*, b., verh, d., stan. *Vardačuje*, m., d., b. *Verbnik*, grad, komun, plovanija. *Vertini*, verti. *Veja*, grad, škoj. *Vela Mekot*, m. *Vela Preza*, kamik v mori, kadi se dica kupju. *Vela Sten*, mok, m., n. *Vele Ropunače* vij: *Ropunače*. *Veli Bok* pogjej: *Japnenški Bok*. *V. Dermun*, d. *V. Grad*, mirišće na glavini; vij: *Glavina*, *Prileti*. *V. Pergul*, kamik, s koga dica skaču v more. *Veli Verh*, d. *Venska zemja* je sveka, ka ni v poji. *Verh*, b., verh; gledaj: *Stran*. *Verhaj*, d. *Veršek*, verh, s., m., d., v. *Verha*, d. *Verkońin*, mošuni, stogi, verti. *Vertec*, verti (v) gradu. *Vertina*, stan, k., m. *Vinca*, d., l., d. *Vinderska*, b., d., m. *Vinišća*, m., n., d., b. *Vir*, p., d., k., b. *Vitačenice*, b., m., n. *Vlaški*, k., m., d., verh. *Vneci (Vneca*, *Mleca*, *Mleci*, *Bneca)*, grad, pod čiju je komandu bil Verbnik pred sto let. *Vojak*, verh, b., m., d. stani. *Voječ*, b., verh, m. *Vojvodin*, d. *Volarova Draga*, lihi, m. *Volarov Delec*. *Voltica*, vt, ravna koti volta. *Vrani*, b., n., m. *Vrańak*, b., verh, m., d., k. *Zaberdi*, verh, k., m., n., mošunić. *Zabran*, b., verh, k., hlamu. *Zabranske Steni*. *Zadražeń* vij: *Dražeń*. *Zaglav*, b. nad lokvun na dubnon. *Zagradi*, mošuni, verti, m., već i kuće za gradon. *Zagradin*, d. *Zajadro*, zdenec, l. (Jadro je na barki.)

Zakojenica, stani, m., d., l. („Zakoje" se živo, kada mu se z nožićen preriže grišćavek i probode serce. Su l kada ko živo zaklali na Zakojenici, ne znan. [Moguće! No klali su već na „Zakojenici", jer su do ńe morali doći preko „*Kolena*" ili barem „*Noge*". Jesu li one „Nogi" tamo blizu? *Ur.]*) *Zakosovnice* vij: *Kosovnice. Zales* vij: *Les. Zameliňak* vij: *Meliňak. Zapadina*, gelboko mej boki. *Zapervaj*, m., zdenec. *Zarok* je s jednin imenon najbliže okolo grada mej moren, gradon od Dražin na Vitačenice, od ńih na Zaberdi, z ovoga za Sridńi na Kostrijčicu. Od Jurjeve do Mihoje se ne smi past po ńen živo, tako tribi da je zarečen. Zabrana je još i seda „zapelo, podzapelo" *(? Ur.)*. *Zastrani*, za stranun, d., m. *Zašepčin*, l. (Šeguromenti je bilo tuda Šepčevo blago. Šepec, šepčina, šepavec je, ki ne more na obi nogi hodit.) *Zavelki*, b., verh, p. *Zavojek*, verh, b., m., k. (Z ovun besedun *za*, kako i z besedami *pod*, *nad*, *na*, *v*, *va*, od sekoga imena se načini drugo ime, a če spomińa, je blizu pervoga, od koga je poteklo.) *Zdenca*, zdenec, m., b. *Zela Draga*, *Zela*, *Na Zeloj* (vajada: dragi), b., d., k. *Zeli Brig*, b., d. (Ja mislin, da to 'oće reć: hud, zločest, zač se kada god čuje tu besedu va ganu. Kada se ki posiče, ali razbije glavu, ter mu se rada pozlobi, ontrat se pokaže ven nikakovo osobojno meso, ko zovu Verbenčane *„zelo meso".) Zelodražeń (Zelodražńi, Zelodraži)*, m. d. *Zgribnica*. morska i krajna dr. ter m. *Zgoru - (Zdolu) - bokon - za - Kostrij*, m., n. *Zmińak*, b., verh, m. *Žgrilca*, *(Zgrilci, Žrilci)*, m. d. *Židin*, *Židina*, d., m., v. *Župńa (pl.)*, k., m., stan.

Zrak i vrijeme.

Jutrom najprija počne svitlit, onda puca zora, onda je *zora*, a kada sence pride ven, već je *beli dan* i dura sve, dokli sence ne zajde. Kada je sence zašlo, počne se mračit, pek pride *pervi mrak*, a za ńim Zdrava Marija, pek škura noć. Beli dan ima *jutro*, *ruček*, *polne*, *večerńu*, *južinu* i *zahoj*.

Šetemana ima seden dan: *ponedijek, utorek, sredu četertek*, *petek*, i *sobotu*. Dani su *težatne* i *blagdeni, nedije*, *praznici* i *blagdenece*. *Težatni* je, kada se smi delat ali fadigat. *Blagden* je, kada se ne smi delat. *Praznik* je veli blagdan (na priliku Božić, Vezem), *blagdenec*, kada se smi delat, ki 'oće. Blagden je blagdenec sekomu, ki se zaveća, da će ga deržat za blagden.

Trajset dan je *misec*. Miseci su: *prosinec*, *sičeń*, *mareč*, *aprij*, *maj*, *antonski (ivanski*, *petrovski)*, *mendalinski*, *agust*, *mihojski*, *sisveti*, *katarinina*, *božić*. Broje se i ovako: *prosinec*, *sičeń*, *mareč*, *aprij*, *maj*, *juń*, *julij*, *agust*, *sekteber*, *otober*, *novenber*, *decenber*. Još se broje i: *jenar*, *febrar*, *mareč*, *aprij*, *juń*, *julij*, *agust*, *šetenber*, *otober*, *novenber*, *decenber*. Mladi judi znaju brojit i ovako: *sičeń*, *vejača*, *ožujak*, *travań*, *svibań*, *lipań*, *srpań*, *kolovoz*, *rujan*, *listopad*, *studeni*, *prosinec*.

Dvanajst misecі je *leto*, *godišće*, *leto dan*. Leto je od mladoga leta do staroga leta ali Šelvestrove.

Vik je koliko jeden člověk žive. *Člen* je, koliko budu živeli, ki su sedaj živući.

Misečina je od *mlaja* do mlaja. Misečina se mińa: ima: ***tretak***, *sedmak*, *perri kraret*, *užbu*, *zadńi kraret*, kadagod i ***stari sedmak***. Kada je malo misečini vidit, onda se zove *kosirić*. Misečinu ali misec sam užaju zvat *Marko*, tako prave nasvalito maloj dici: „Viš, ava Marko!"

Celo leto se dili na *protuleti*, *leto (belo leto)*, *podzimi* i ***zimu***. Protuleti se otvara pup. 'Se se ozeleni; v liti je teplo; podzimi pada peri, v zimi je zima. O Martińi je *martinsko leto*, biva ali osen dan sprida, ali osen dan zada Martińe. *Godišće* ali *god* je dan, kada se spomińa, da je ki umerl.

Ako niš ne puše i da ne rićе peri, onda je *bonaca*, *tišina*: more je tiho, bonaca kako uli, ńila bonaca, more kako kal.

Vetri su po bonaci: v jutron „bava od poja", a tako i večer puše s kraja v more (zovu je i *sirerini)*. Kada je bonaca v belon leti, tako puše od desete ure *lirant* do zapolne, a okolo zahoja puše ***„bara spod senca"***. Livant puše od mora, a bava spod senca puše s kraja v more.

Veter *hlidi*, *hlini*, *podaje*, *puše*, *ruče Hlidi*, kada malo malo puše: *puše*, kada bi zagasilo svіću: to je samo bava: kada malo jače, da se peri na dervih i kitice kreću, *puše;* kada jako jako puše, onda *ruče*, *cofla*, *šriče*, *rore*, 'se jeden viher, 'se jeden ogeń. Najveći veter je ***viher*** i ***šijun***. Po ton, kako je veter jak, je *retrić*, ***veter***, *retrina*. Ali se reče: *bavica*, ***bara***, ***friška bava***, *reter*, ***frižek veter***, *viher*, *šijun*. ***Biša boba*** i ***trunba marina*** je viher, ma ov biva na kraji, a one dvi bivaju v mori.

Vetri pušu seki ze svoje bandi, pek se po ton i zovu: ***bura***, *jugo*, *gerbin*, *termuntana*. Mej termuntanun i burun ni u nas nikakova vetra, nego naša bura puše nigda *po termuntani*, nigda ***da grego***, nigda je prava bura, nigda puše *po lirantu*. Po mestih na gori se to pozniva i po valih v mori. Ako gre veter spod Crikvenice, onda je *bura po termuntani;* ako gre spod Novoga, onda je ***prara bura;*** ako gre spod Seńa, a vali zanaša malo na termuntanu, onda je ***da grego bura:*** ako jako na termuntanu zanaša, onda je ***po lirantu***. Ke sorti bura puše, znaju judi ugonit po dimńaku i dimu.

Za burun je najstalniji veter u nas *jugo*. Ovojsto pek puše od juga, tamo z bandi Hlama. I jugo uža puhat *po livantu:* biva ***lirantera***, *liranterina*, *dežjak*, ali *po gerbinu*. Jugo užaju zvat ***široko***.

Nestalen veter je *gerbin*, a puše po belon leti, ma najradije puše veter zmej gerbina i termuntani, a zovu ga isto *gerbin*. Ov pernese najraje krupi i biva jako studen, ma malo dura.

Termuntana puše spod Rikve. *Gola* uža popuhnut kadagod pol letu, a v zimi reje zapuhne, ma studena je vavik. Mora nikad ne kopa.

Običajne vetri su (*v*) Verbnici *bura* i *jugo*. Celo leto puše tut jeden, tut drugi. Od kada jeden ferma, pade, do kada drugi počne, biva bonaca.

Bura puše na podzimi, v zimi i na protuleti. Jugo više na protuleti i podzimi, a redko v leti. Od bure nismo seguri ni v belon leti. Kada zaperdne bura v zimi, dura i po petnajst dan, a tako isto i jugo va ńegovon štajuni.

S protuleta i na podzimi bivaju *molajtini*. To je bonaca, nebo oblačno, a vrime teplo. Biva umorno i po nikoliko megli.

Provence su lipe vrimena z malun burun, *burinon*, nasvalito je judi žele za dežjen (kada je zemja dosta mokra, a sence već nima kriposti za sušit na podzimi), ali s protuleta, kada je tribi osušno vrime, a sence još ne tepli dosta.

Po misecih su vrimena:

Prosinec i sičen. Bura, jugo z dežjen, kadagod snig, ma dura jako malo. *Beršina*, kada je bonaca: onda se rosa smrzne. Biva i *požled*, a to je, kada zapade snig, pek se počne topit, a na to prasne bura i *vedernica*, ter se ona voda od sniga na putih smrzne i udela sve, koti jedna laštra. Judi po 'non ne moru hodit, zač pelze nogi. Mareč. Bura, jugo, dež, soldan, grmjavina, škropec. Vrime ni stalno, seki čas se miña, zato ga zovu va drugon miseci „marčeno vrime". Beršina, Aprij. Molajtini, jugo, dež. Vrime se još miša. Počimju *neverini*. Prasne bura i opali sve. Beršina kadagod udela škodu, zač zgori mladice. Maj. Dež, jugo. Ni segur od bure. Od polovice suh. Neverini. Juń od polovice suh. Nevera: to je nagel veter, grmjavina i magancija, ter krupi. Lipe vrimena z bonacu gusti. Julij suh i neveri. Bonaca, ma bura zna perdnut najiviše spod neveri, dura malo. Agust do polovice suh, od polovice moker s *doliñin vrimenon* (jugo), još nevera i krupi. Već se javja bura doliš pod kraj. Jutron i večer hladno. Rosi vele. Setenber. Dež, jugo, javja se bura, lipo. Otober. Najradije skroz moker z jugon. Novenber. Dež, bura, jugo, molajtini, Zima tverdne. Biva mraza i beršini. Decenber. Bura, dež, jugo, led. Zima tverda. Lipo vrime je, kada je vedro i ne puše niš, ali samo malo.

Gerdo vrime je, kada je dež ali veter; ***umorno vrime***, kada ni vetra, ali je dolińe vrime prez dežja, ma oblačno. ***Sušec*** je po letu: ve dne peče sence, a noćun puše burin. ***Dežjak*** je ni bura, ni livant, ni jugo: nateže nikoliko na buru, ali ni vetra, nego ***mareta*** v mori. *hjemustaričina.* i to svedoči, da dež ne će fermat. ***Sparelina, vezgalina*** je v leti: sence žari, pali, peče, nebo je začedjeno, v ariji je *čedina,* ni megla, ni dim, više nateže na dim; vetra nikakova. *Vrime stabilo* je, kada 'se jeno vrime ali dež, ali bura. ***Sejeno vrime.*** ako se i pari, da će obernut na drugo, 'se jeno derži. ***Ni dež, ni vrime*** priti, da će dežjit: kagod kapja i pade, ma ovako visi ni simo, ni tamo, zato reku i: *vrime visi.* ***Božje vrime***, kada je hudo vrime. velik dež, al veter, al oboje. ***Pesji dan*** je jako zločesto vrime jednoga dana. ***Vrime od porta*** — to je, da se po ńen ne more delat niš. kako je hudo.

Z neba, z ajera, z oblaka pada voda, to je ***dež.*** Po forci je dežju ime: *rosa, dež,* ***nalivica***, 'se jena *plima.*

Dež *kapje,* ***šterca, štromi,*** *sije,* ***zarasa***, ***rosi***, ***dežji***, ***pada***, ***zliva***. ***pada kako s kebla***, ***pjuska***, ***mlati***, ***praska***, ***gospodva***. ***cipa***; ***pada***, ***pari da je potop svita***; ***dežji***, ***kako da se je otvorilo nebo***; ***oblak se je zilel***, ***zitočil***, ***zisul***, ***otvoril.***

Škropec je dež z vetron, a kapje redki; ***općeniti dež***, kada pada posvuda; ***rosa***, ***rosandura*** i ***sunprehada*** — to je dež, ki ćapa samo jeden kraj, i to još dobro ne namoči.

Snig je bel, koti muka. On pada na koti bele ***pahjiće*** ali ***kudijice***. On ***zaleta***, ***leti***, ***pada***, a i ***kija*** i ***mete***. Snig umi padat i koti male bele balice velik kako zerno od biže i kako soldań, ma su beli, a od soldańa su stekleni koti i sol, ali steklo imaju kolur.

Soldań i ***krupi*** su 'se jena stvar, samo l soldań su male zerna, a krupi su veliki i one samo v leti padaju, a on v zimi i na protuleti, redje na podzimi pada. Krupi su balice na kantuni, na stožek. na punticu. One ***padaju***, ***mlate***, ***peštaju*** z gore. Suhi su, kada padaju goli; ako padaju z dežjen, onda su pomišani. Dež i krupi se čuju z delga, kada gredu k nan, zač ***hrume***, ***šume***.

Po zimi se skrutne voda po lokvah, kalih, zdencih i kajugah, a to je ***mraz***, *led.* *Kandaloti* su, kada se voda s česa pomalo cidi i smrzne.

Vrime se *kida*, *pešta*, kada gre po stajunu, ki mu odgovara.

Splohon rečeno, u nas je više teplo, nego zima, samo l, kada ni bure, zač ona je i v leti i v zimi studena.

T l o.

Tla se zove sve, če je doli. Tako na priliku čovik stoji na nogah, ako pade: pal je na *tla*. Kada čovik hodi, kudagod hodi: re po *tlih*. Ali mi najvolimo reć: *zemja*, a ne *tla*.

Zemja je u nas veći del *gerbara*. *Rarna* je malo, deboto bih rekel: premalo kuntra celon verbenskon kunfinu.

Ostran poja i ńegovih boki va termuntanskon kraji, ter nikih dolčić i dolac (ma ji' je jako malo), pek Tohoraja i nikih drag va Vincih je sve *čerjena* zemja ozgora, a ozdola na čudo mestih, ako se malo zakopa, je *želte* zemje, ali *ilorača*. Po poju je *bela*, *debela* zemja. Po dolcih je *težka čevjena* zemja. Po komunadi, mestih i dermunih ostran bandi od Risiki je zemja kadi više, kadi meńe *grušjira*, va ńoj je čudo *gruha* (maloga kamena). Paprata i paret Vala, ke su takajše venske zemje, da se razpoznivaju od pojske, imaju *mefiru* zemju, fini *mel* i redko kadi ki gruh. Ona je belasta, nego i tuda se vidi čevjenice. I pod mahačun je *var* ali *mel*, nego pod ńin su *hrusti* i *hriča*. Malo po malo je dež zipral svu zemju, a voda ju je zela v more, pek su seda gole steni i *škrace*, a mej ńimi seńal od zemje.

B e l a zemja je težka za fadigat. Kada je mokra, ne da se delat, zač *se pizgva* i *ńari*, koti testo; kada je suha, ontrat je tverda koti pod. Sva se razpuca i tribi je čudo dežja, dokla ńoj se puče zateknu. Ona i derži vodu. Kadigod je je, ondi je moguće udelat kal.

Č e v j e n i c a se dela lehko, samo l ni poć va ńu, kada je jako mokra, zač se preveć ćapuje motiki ij ona.

M e l, p a p r a t s k u zemju se more segda fadigat, samo l da ne dežji. Ona silu pje vodu, ako bi v leti (enamo va štajuni agusta i julija miseca) slobodno seki dan dežjivalo, papratska zemja ne bi bila premokra.

Malo ne da nis zaboravel: imamo mi i *černe* zemje, ma samo l po vertih okolo grada, zač se onuda boje gnoji, ma ako bi se zapustila, tako bi ij ona obledela, pek počevjenela. Po dermunih pod ńilin perin i va ledini je zemja, kako da bi z verta, to je černa, ma samo l dokla ju malo sence ne vidi i dokla ju intrada ne spije.

Pod zemjun moraju bit nikakove *prohodi*, po kih voda teče ća. Na više mestih po dolcih se dogodi, da se *prohlupi* zemja i udela jama, a kada dežji, rado se dolec natoči vodi, da biva sva zemja pokrivena, ma do uru, dvi, već je ne biva vidit kapa.

Največe vrimena derži vodu pojska zemja. Kada čudo dežji, *opline* poji. Gorińe poji voda samo l polije, i ako pride o Mihoji, spari zeli

(broski) i ripu; ako pride ranije, opari još i fermentun. Doliñe poji je pek jako pod vodun. Sva voda se steče v ńega, pek opline i biva pod vodun kogod leto celu zimu. I po poju je na oseu, devet mest propala zemja, pek su se udelali rupi, ke požiraju vodu. Po ńih re voda v more. Ako lug i ne opliva po sve, more je okolo grada sve belo od vodi i zemje, ku je pernesla sobun po škujah.

Rupi, ke nisu v poji ni v dolcih, nego po mestih i dermunih, zovu se *prezna jama*, *bezna jama*, zač da nima nigdire dna. Ovejste nisu gori na tratur, kako i prave rupi, nego su uski, kako škaja ali škraca na verhu, a doli ne znan, kakovi su, nego kada se va ku hiti kamičić, ontrat gre sve zvoneć zdolu tin-tin i ne čuje se, da je pal na dno.

Je u nas i nikoliko velih škari. *Škar* je škuja va valometi i va ńu gre more. Va kigod škar more poć i barčica. Nutri biva prostora kadigod koliko kamara ali kuća.

Koti sen već nigdi i natelknul, mi imamo komunadu i dermuna nefadigani. Če se fadiga, zovemo *mesto*, ako je veliko i široko; *liha*, ako je usko a delgo; *mekot*, ako je samo ob sebi jeno mesto, a druge ga se ne derže, nego su malo deje od ńega, ali jih ni ni blizu; *draga*, ako je mej dvimi boki; *dolec*, kada je 'se okolo na 'kolo zemje bok. Liha more bit: *lišica*, *nožica*, *gerbakan* i *lišina*. Mekot je *mekotica* i *mekotina* (ovako se zove, kada je zapušćena). Draga more bit i *dražica*, a dolec — *dolčić* i *dolčina* (ako je li, koti mekotina, bil kada zapušćen). Ako je mesto do same kuće, ali jako blizu ńe zove se *vert*, dokla je mal; ali ako je velik, zove se *mesto*. Ovdi mi je još reć, da se mestu reče i *kus*, ali *bokun*, ako je veliko, a *mrvić* i *mravić*, ako je malo. Još reku i *pedeń*, *pogrišć*, *pest* zemje.

Judi mire mesta na *jujeri* i na *metri*. Mi se najvolimo deržat stare navadi, ter mirimo na *konop*, *šežeń*, *klaftar* i *korak*. *Konop* je dejina konopa, ki rabi za svezat derva na živi, ali vezat voli: to je *poprezni konop*[1].

Cena zemje v mesti se štima po bandi, va koj je. Cvet od zemje su Paprata, zato se na Papratah štima minica sidbi na 100 do sto i deset fijorini. Drugud je osendeset, šezdeset, pedeset i još cenije.

---

[1] Nego mi sami sebi ne mirimo tako na fino, ali istešo dosta dobro zmirimo *na sidbu*. *Sidba* je doba za set, ali je i koliko se simena posije v jenon mesti. Za tu meru rabi žito, ali jačmik, ali jarec (ma mi ga redko zovemo jačmik, a gušće ga spomińamo va kruhu, zač kruh, ki je od gola žita, zovemo *jarčeńak)*. Kadi se v mesti sije pogrišć (to je obidvi ruki skupa spravni ozdola i na perstih, a ozgora

Seki kraj ima svoju vridnost. Rotnici gjedaju, kada stimaju, je l mesto na potoru od vodi, ali od živa; su l nutri kakovi žiri: tersi, smokvi, ulikvi, crišńe, ali ča drugo; je l zemja plitka, ali gelboka, bela, ali čevjena ilovačina, i koliko rodi ter va ku klašu spada.

U nas urodi na minici sidbi, ako je najboje leto, do pet minic intradi, ako je sridńe leto, tri minice i pol, a i dvi; više puti ni sime.

Kada se promisli, če sen rekel prija, ontrat ne falin čudo, ako rečen, da je tribi za famejicu od četiri, pet duš majkol četerdeset minic sidbi. Čul sen praveć, da je tolikin odńin tribi samo l za kruh šezdeset do sedendeset minic intradi, a kadi je palenta, zeli, kunpir, ripa, ali z jednun besedun: kuhińa! Sva srića je za nas to, de imamo veći del po dvi intradi: ranu i kesnu. Tako nan urodi više nego bi, kadi se samo jedna intrada sije. Kako to biva, da imamo dvi intradi na leto 'se v jenon mesti, 'se bojin se, da ću drugdi pravit.

---

otvoreni), tu je *pogrišć sidbi.* Još imamo veću meru od ote: *polić.* Dva polića su *četertińak,* dva četertińaka — *kvartarol,* dva kvartarola *minica,* dvi minice *kvarta,* a deset minic je *maža.* Još je jena mala mera, *zdela.* To je veće od polića, a ni četertińak. Tako po tih merah se zna, koliko i ki ima sidbi. Govore, da minica šenice peže okolo desetek do dvanajst kil.

(Nastavit će se.)

Duvno (Županac)[1]

Narodni život i običaji.

Piše Stojan Rubić i o. fra Andro Nuić.[2]

Kraj i mjesta.

Duvno spada po položaju zemljišta k Hercegovini. Po današnjoj političkoj razdiobi spada k Bosni (okružje travničko, kotar Županac. općina Županac).

Duvno graniči od sivera sa selom Šuica (! Ur.), od iztoka sa planinom Ļubuša i Vran. Od podne Trobukva, od zapada Koškopoļe i Grabovica, kao i Buško blato.

Čitavo poļe sa okolicom selâ zove se od svakoga Duvno'.

Po starini je starije Duvno nego li *Županac*. To se lipo očituje i u pismama, jer se nigdi ne piva *Županac*, već uvik Duvno. Lipo su stari cinili Duvno, a pripovida se, da su ga zvali „Duvno, zlatno guvno", jer je narod bio dobar i želijo jedan drugom dobro. a nije se, ko danas, beštimalo ni zlo govorilo. Danas sve izlazi na tančinu i u Duvnu, pa i ne rađa sada, ko do sada

Pripovida se, da je ovo staro misto, a da je u ńemu bilo i bojeva (mejdana), te da je poļe dosta puta krvļu natopļeno. Za Duvno se govorilo prije, da je (žitnica) ambar dalmatinski.

U godini po tri put pada dernek u Duvnu, a prije je pado dernek u Mokronogama, pa su se i nazivale Mokronoge *Bukovik*. Sad pada dernek u Duvno na rišćanski Petrov i Veliku Gospojinu i Mihoļdan.

---

[1] Obadva se ova prinosa izdaju na svjetlo samo u nadi: ne bi li potakli još kojega Duvńaka, da stane toplim srcem i pozornim okom promatrati narodni život u zanimļivom ovom kraju. Obadva su ova prinosa dobra, no već razlika među ńima pokazuje, što sve može izmaknuti pažńi jednoga sabirača. Zato sam ih i spojio, i ako sam se teško na to dao. Cekańe bi teško doneslo boļi plod od onoga, kojemu se nadamo po ovim prinosima, kada dođu na svjetlo. U g. se Rubića samo — i to tek gdješto — vidi prava duša onoga naroda, i to se vidi samo ondje, gdje je po kazivańu pisao. — *Ur.*

[2] Svaki je prinos izrađen za sebe, a spojio sam ih ja. Što je iz prinosa g. o. Nuića, označeno je ovako: , '. — Jezik — osobito način pripovijedańa — nije posve na narodnu. — *Ur.*

Duvno Sl. 1. Pogled po Duvnu (voz s vologončetom.)

Oko sveg Duvna je poļe, koje je došlo na okrugo. Što je poļa bliže kuća, to se ove i zovu *podvornice*, a malo daļe su *livode* *(kosnice)*. Poļe duvańsko je okruženo okolo gorama, a ispod greda su sve na okolo od bure spram jugovine, a onda jopet od jugovine k buri su sve ispod grede sela. Ispod sela od bure teče Šujica, i saliva se pod Tuboļom u ponor i nestane je u onom ždrilu, a izvriva(!) u *Vrilu* (Buško blato) i zove se tamo *Ričina*. Priko Šujice ima 4 ćuprije i pod svakim selom, ispod kog teče, skakala od stina. Najviša je ćuprija blizu ponora, a zove se i *Buk*, jer kad se ponor u proliće i jesen zaduši, pa ne more voda da otiče, onda kod te ćuprije b u č i i pini se, te se otale i nazva *Buk*.

‚Pošto je Duvno veliko poļe, dugo je od sivera prama podne 4 sahta, od iztoka prama zapadu široko $1^1/_2$ saht, i pošto su sela okolo čitava poļa naredana jedno do drugoga, zato ću početi sela brojiti od sivera prama podne i tako sve na okolo. Sela su rastavļena jedno od drugoga od 10 časa do pô sahta.‘

Na livoj strani Šujice od bure spram jugovine jesu *Mokronog* (125)[1], a veli se, da je ovo selo nazvano tako, što je onda bilo prije sve vrilo do vrila, te niko nije mogo doć iz poļa u selo, a da ne bi bar malo ugazijo. Odma' blizu Mokronoga je *Lug* (118), *Kuk* (79), *Sarajlije* (280), *Letka* (271), *Vedašić* (357), *Oplećani* (135, tursko selo), *Srđani* (117), *Rašćani* (‚*Rašļani*‘. 25),[2] *Mandino selo* (159), *Lipa* (124), *Omoļe* (327), *Borčani* (367), *Kongora* (395), *Seonica* (270), ‚*Crvenice*‘ (369), *Mesiovina* (454). Od Mesiovine su jopet sela ispod planine k buri: *Bukovica* (476), ‚*Mrkodo*‘ (415), *Brišnik* (‚*dońi* 209, *gorńi* 494‘), *Cebara* (109), *Omerovići* (tursko selo, 67), *Kovači* (174). — S desne strane Šujice je: *Eminovo selo* (220)[3], *Buovo*, *Stipanići* (‚Stipańići, 677‘) *Jošanica* (75), *Podgaj* (116),

[1] Brojevi u zagradi znače broj dušâ u selu (iz rukop. g. Nuića). *Ur.*

[2] U rkp. g. Nuića idu daļe sela ovim redom: Lipa, Mandino selo, Kongora, Borčani, Omoļe, Seonica, Crvenice, Mesiovina, Bukovica, Mrkodô i t. d., a zadńi red selâ ovako: Tuboļa, Stipańići, Jošanica, Podgaj, Kolo, Župańac varoš, Blažuj, Eminovo selo. (G. Nuić nema: *Buovo*, a g. Rubić: Crvenice, Mrkodô). — *Ur.*

[3] Eminovo selo se je po starini zvalo *Ilijino dobro*. Kad je niki paša išo i prigledo sela i gradove sultanove, te postavļo i dilijo na agaluke, on je sa sobom vodijo tri izmećara (sluge), pa sve oni izmećari išli a gledali, kako paša dili onom ono, onom ono, a ńima amo baš ništa. Ele kad su stigli u Duvno, reče Ilija: „Amo, dragi paša, eto ti sve diliš onom ono, onom ono, a nama ništa. Daj i nama štogod, da te

Kolo (343), ‚*Županac*, varoš' (1809), ‚*Blažuj*' (137). ‚Skupa 9323 duše'. *Tuboļa*[1] (‚novo selo', 30), Kolo, Blažuj, Eminovo selo i Jošanica (75) nisu pod gredom.

Gore i vode.

‚Duvno kao poļe jest ravno, postoji u nizini, na okolo jest okruženo sa planinom, osobito sa sivero-iztoka *Malovan* i *Želivodić*, od iztoka *Ļubuša, Vran* i *Sviňača*, od podne *Vranbaba* i *Koškopoļe*, od zapada *Tušnica, Jelovača* i *Buļan-strana*'. Gore na livoj strani jesu: *Dvojine, Ļubuša* i *Crni Vrh*, a između *Ļubuše* i *Crnog Vrha* ima stara ruševina *Stražbenica*, a tude ima jedan dolac, zove se *Bukvića Dolac*; u ňemu ima u srid lita toliko vode, da vô more zaplivati. Uz Ļubušu se veže *Vran*, koji je malo zaresto u šumu, a drugo je sve krš i božja golet. Doli k jugovini od Duvna je *Lib*, a između ňega i Vrana je rivina i zove se *Grla*. Na Libu je nikakva stara gradina, a doli pod Libom u Kongori isto druga. Ove stare bine. veli se, da je ko niki Džafir beg Kovčić gradijo. Na jugu su od Duvna *Studena Vrila* i *Trobukva*, a od večerina (zapada) je *Grabovica, Tušnica (Tušňica)*. Između Grabovice i Tušňice jest *Privlaka* i put u Buško blato. Uz Tušňicu se vata *Jelovača* i *Kovač*, a u Kovaču je biļeška i dotle je duvaňski udut, a ondale livaňski.

‚Majdan od kamena ima ovde malo više Županca: vrlo dobar kamen, ali nije žestac pravi, već bil je i dosta zgodan za tesati.[2]

i mi moremo spomenuti!" Paša mu dade sve selo i poļe pod selom, ono sve, što siže do duvaňski' podvornica i jaučerica. Ilija radijo i upravļo svojom zemļom, a i ozenđilijo (obogatijo), ne triba ti pitat. Jednom se skumi s nikim Eminom Korićan, s kojim se dobro pazijo. Borme u to vrime počele izlaziti nikakve nove tapije na zemļu, ele ti onaj Emin pođe u Carigrad (Stambol), da izvadi na svoju zemļu tapije. Ilija začuje, da mu se kum sprema po tapije, te to i on ponese kumu stare tapije i dadne, da mu promine i donese nove. Emin uzme, i kad se vratijo, poruči kumu, da zakoļe nikoliko jaňaci i pripravi ručak, da će oni doći i dat mu tapije. Ilija sgotovi i sve naredi, kako mu je kum poručijo. Oko podne, kad su izašli iz džamije, krene Emin kumu i povede kadiju i nikoliko ļudi, te pošto jili, Emin prišapļe ništo kadiji, a kadija na Iliju: kada se je on dobavijo turske zemļe i kako smi orat tursko, i osudi ga na višala, a zemļu dade Eminu. Iliju obise, a Emin priuzme zemļu i od onda se nazvalo Eminovo, te i danas, a makar da su se ļudi iskupili.

[1] Ja sam bio pod Tuboļom i čuo sam i tri puta zapisao samo „*Tubuļa*". — *Ur.*

[2] Ovi je majdan poznat već iz rimskog doba, jer se isti kamen nalazi u ňihovim građevinam, koje su ove godine ovde u Županču odkrivene.

Duvno. Sl. 2. Ponor pod Tubojom (izvana).

— Kamenog ugļa nalazi se u Vučipoļu od sivera k zapadu, daleko od Župańca 1 saht. Kopa se i s ńim se služi kotarska oblast, muška i ženska škola. Prodaje se, tko hoće, na tovar (oko 88 kilogr.) 30 nč. Seļaci se s ńim ne služe, jer za to ne imadu zgodâ. — Klačine se pale, gdi imade šume: prodaje se na tovar na mistu 80 nč. Pale klačine i s kamenim ugļem, ali nije dobar, kao s drvetom. Ima kamenog ugļena i u Mokronogam, ali ga do sad nitko ne kopa.

Rudâ — zlata, srebra ili kakvi' drugi' — do sad ne nalazi se.

Rika glavna, što teče posrid poļa, zove se *Šuica.* Izvire pod Stržańem, zatim teče kroz selo Šuicu u Duvańsko Poļe. Ima još mala rika u Mesiovini, zvana *Miļacka,* druga kod Stipańića, zvana *Oštrožac.* Na obima mlini mliju priko sve godine: obedve teku u poļe. Šuica vijuga se po sridini čitava poļa i saliva se u *Ponor,* te izvire izpod jednog brda od ³/₄ daļe u Buško Blato.

Izvora imade prilično dosta[1] okolo čitava Duvna, koji malo daļe otiču. Imade ih mnogo, koji u litu za vrime suše prisuše. Jezerâ ne ima. Barà i močvara ima u sridi poļa, zvatom *Jabuka,* gdi se ševar kosi (što služi za pokrov seļački' kuća). Jama glavna ima u Bukovici za vrime kišno i iz ńe voda iztiče; zove se drugčije i *pećina,* jer nekako izgleda kao na svod od kamena. Vrilâ likoviti', vrući', slani' ili kiseli' ne ima.‘

Šujica u proliće i u jesen nadođe i poplavi livode.

Kad voda teče ravno, pa zavije, ono misto, di zavije, zove se *lakat* ili *okuka;* ako je to livoda, zove se *ada* ili *tuk.* Kad se Šujica razlije te opane, ostane po livodam *muļ (kal* ili *naplav).* Sridinu rike, di je voda najdubļa, zove se *matica,* a di je ko podubļe, zove se *vrtlog* ili *vir,* jer se tude voda vrti i ne teče odma'.

Z e m ļ e.

‚Ovde u Duvnu ne ima nikakvih šuma, sve je po poļu golo. Sva okolica sa planinom, dokle se vidi, jest gola, jedino na planini Vranu vidi se nešto gvozda, a to je sve bukovina. Po drugim ima ponešto sitne bukovine i dubovine. Većinom Duvńaci dogone drva kao i

[1] Znade se, koliko ih ima. Čudim se, da ni g. Rubić nije toga zabiļežio, a pred ńim mi je ńegov otac pričao, kako se je doznalo, da u duvańskim gorama imadu 74 vrela: Junak usnuo u gori, a došle u blizinu **v i l e**, ne znajući za junaka, koji se u to probudio i pritajio. Tada se jedna vila zakune: „Tako mi 74 vrila“ u ovim gorama, ako (ne znam već, što). To je junak čuo i tako se to znade. *Ur.*

japiju iz planine Malovana i dale, drugi iz Vrana: ta je dalećina oko 6 sahta. Ima nekoliko godina, na mnogin se je mistima zagajilo. Drva gone na końima i kolima.

Po polu, gdi su močvare i ne može se na vrime uzorati, to su livade. Ima gotov polovinu pola za livade. Ima i pašńaka. što je

Duvno. Sl. 3. Ponor pod Tubolom (iz nutra; desno mlin baš pred ždrijelom).

ostavleno za svako selo, da može svoju marvu priko litr pasti. Pašńaka imade svako selo po stranam i planinam iznad kuća i sela. Pošto imade dosta prostora, imadu mnoga sela od sivera i iztoka i svoje kosnice Vinogradi ovde ne mogu biti radi studeni.

Vrijeme.

Jest 'ladno, a ni liti nema velike žege,[1] pa zato južniji Hercegovci, koji izgone volove i drugi mal na litišće, kad su ji' pitali, kakvo je vrime, oni su rekli: „Tri miseca za volove, a jedno lito i dvi zime.“

U ovom se kraju znade za četiri godišńa doba: proliće (pramaliće), lito, jesen i crna zima. Vitrovi su obični bura i jugovina, a liti podpuhne kadikad *večeriń (podsunčak)*. ‚Duva ili puše vitar većinom priko cile godine *bura (siver)*, u proliće, kad se snigovi rastapaju, *jugovina*, priko lita većinom vazda bura, u jesen jugovina i bura, zimi vazda bura.‘ (Bura se i jugovina, vele, jednoč svadile, pa bura reče: „Amo šta ti pušeš, juže, zar nije lipše, da ja pušem i da zabilim od mora do pa sve i vr'ove gora?“ Jug odgovori: „Eh, zar nije lipše, da ja zacrnim od gora i sve ravnine do mora?“) Jug se zove i *siromaški ćurak*, jer je onda toplije i narod ne triba ni zimi ložit u peći.

Proliće nastane u ožujku i tada se počme topit led i snig, a i kiša češće pada. Vrime je dosta 'ladno i čak, kad sve ozeleni, more pasti snig. Tako svake godine pogine bar nikoliko marve od leda. Kad je proliće kišovito, onda se veli, da će rodit godina.

U proliće cvita voće i trńe: crni i bili trn (glog) i cviće po livodam. Kad crni trn dobro ocvita, veli se, da će dobro poniti godina. U proliće se počima orati i saditi kumpir i sijati usiv. Ako koji težak počme malo ranije orati, pa ga zateče snig (jer još more i u proliće zapasti), onda mu se drugi rugaju veleći: „Posrala mu se vrăna na krčalo.“

Prolitńi je misec *lažak*, pa i *veļača*, privrtļiv, jer more za čas snig, a časkom i pušancija, pa i piva se:

Lažak laže, snigom maže,
Ispod sniga travu kaže.

U ovom misecu su i *babine uke*. (Pripovida se, da je u jednoj pećini živila baba, a ona je imala nikoliko ovaca, dvi, tri kravice i nikoliko koza. Ele sve joj se rano isteli i izjańi, pa baba istirala mal [blago] i počela se rugat veļači:

[1] ‚Duvno stoji nad morem 909 metara. Veoma je studeno, osobito u zimno doba. Najviša studen po toplomiru iznosi 10 do 15 R. (Ovo sam prokušao kroz moji' 6 godina.) Vrućina najviša može biti od 20 do 24 R.

Veļe, veļe, veļača,
Mačija derača,
Ja te se ne bojim,
U mene su telčići,
Od pedļa jim roščići,
U mene su jańčići,
Od pedļa jim bičići.

Veļača uzajmi od brata Marka tri bila danka, a od lažka devet dana i udari vurtuna i mećava [snig], i tako ti je baba i ńezin mal pogin'o.) Kad su „babine uke“, niko ne smi na dalek put, jer će vurtuna i privrtļivo vrime. U proliće je u naravi lipo i to je najlipše doba, što se i piva:

Znaš li, dragi, kad se zagledasmo,
U proliće, u najlipša doba,
Kad se sije ječam i šenica,
Kada cvate katmer i ružica!

Lito je toplije od prolića, a i liti, kad dune bura, studeno je. Vrime je suvo i niki' godina pripeče, pa se osuši zelen. Kadgod po misec dana nema ni kapce kiše i narod se moli s ujakom za kišu. Obično puše bura, od koje se ritko kad nadati kiši, već da Bog milosti svojom dade. Čim pune jugovina i počme od mora grmiti, veli se: „Rže morska kobila, eto kiše!“ Ako grmi i siva od bure, kaže se, da siva na buru i na vitar. Kad je liti nebo oblačno i okiši se, pa još ob dan zabiļuje, veli se, da će još padati, a ako li u večer, kad sunce zalazi, baci zrake, veli se, da se osmijiva sunce, bit će sutra lipo.

Liti se počima kosit sino, a malo kašńe i žito. Čim se sadije prvi plast, veli se: „U poļu prvi plast — od zime odma' glas.“

Kad liti kiša češće pada, odma' sina, koja su pokošena, prominu ćeru, a vele: „Sina crna, a dica svitla.“ Ako ne pada kiša, onda se veli: „Sina svitla, a dica crna.“

Kad se ko pripane, da sve od suše ne izgori, ostariji ļudi reču: „Molite vi Boga do Gospojine za kišu, a mi ćemo od Gospojine.“ Oni stariji znadu, da će od Gospojine daļe kišovito vrime.

‚Ovde je pravo lito kroz 2 miseca: srpań i kolovoz.‘

Jesen (podjesen). Vrime je maglovito i sumorno, a počima borme i studiti. Pod kasnu jesen pada i mraz i studeno je, zato i pivaju: „Od sv. Luke metn' u nidra ruke. Ne vadi ji' vanka do sv. Marka.“ Jesen se sabire sve iz poļa, te ne ostavļa se ništa, jer se veli, da je jesen bogata, a zima rogata.

Najoštrija su tri zimska miseca, i ta su studeni, sičań i veļača. Još i prije Božića dikoji' godina ima zapađe, te se sve smrzne (scokula). Prid Božić je malo vrime privrtļivo, i nagađa se zato dvanest

dana, kakva će bit cila godina. Svaki dan se gleda, 'oće li padańe, studen, lipo, i to se sve pamti i taki će svi dvanes miseci biti.

Zimi more zapasti velik snig, te udari velik vitar i počme pušiti (nositi) snig. Na nikim mistima oko Duvna je taka pušancija (pušavica, vurtuna), da putnici mlogi plate glavom. Tako kod Kuprisa i na Borovoj Glavi niki' godina su nalazili pometenika. Narod naš u ovom kraju najviše se boji sičńa i veļače, te se piva:

Sičań sikne,
Veļača vekne,
Snig na zemļu kokne,
Eto kosi dreke.

Zimni je svetac *Kalendora*, te niki vele, da je pola zime, a drugi im reču:

Kalendora, dora,
Veli da je laž,
Prođe zime pola,
Za ńom iđe sv. Blaž,
Zima je strag.

Zima se more otegnuti te onda pošļe udari, kad se nada, da će lipo.[1]

Padańe (Padavine). Kiša, ako tijo pada, a nema vitra, veli se, da pada *rosuļa* ili *opća kiša*, pa se i piva:

Pada kiša rosuļa,
Na divojci košuļa,
Bile gaće, šiga, miga,
Uda' ću se, je l' ti briga.

Kad je kiša s vitrom, onda se veli, da pada *škropac*, a kad sunce grije, a kiša pada, te to liti ili u proliće pada, veli se da pada *maća (kļü)*, a dica pivaju:

Sunce grije, kiša pada,
Cigani se legu
U zelenu lugu.

Ili pivaju i ovu pismicu:

Pada, pada maća,
Bi'će žita kraća.
Ustav', Bože, maću,
Da to dica ne plaću.

---

[1] Tako je bio niko Juko Jakić, pa bi on uvik reko: „Sinak, strag su Mara i svatovi.“ Kućna čeļad bi ga uvik psovala i govorila, da je najmučnije prideverit i iz'ranit mal do Jurjeve. Jedne godine viš on ostarijo, a zima se otegla, pa o Jurjevi najviše mala krepavalo od gladi. On ustadavši pa u klanicu i podrivši sva goveda i końe, pa latívši za špruļu, te udri na snig. Kućna čeļad zaviče: „Amo Bog s tobom, Juko, šta radiš od mala?“ „Eto nek iđe, pasja tuńa(?), Jurjeva je, ja ne ću više mećat sina.“ Pošļe toga uvik su držali, da se zima more otegnut. *(? Ur.)*

B i ļ e.

U okolini restu ove imenom poznate biļke: žara (kopriva, sliz, gavez, mličika, škripovac (,škripavac'), oloušac, majčina dušica, ivica, vrisak (cvatu o Gospojinam), abdovina, čemerika, pelin (a toga imaju dvi vele [vrste]: crni i bili), graorika, ditelina, zerin (zelenkada), jagluka, drimovac, kaćun, gorušica, čičak, bunika, ogńica, gladišina, ciganska duša (magareći trn), tica, gospina trava, kukurik, boliglava, kukoļ, ļuļ, i vrste žita: ječam, šenica, kukuruz, proso, eļda, napolac, ozimica (ozimac).

Oko kuća restu nike divļe biļke, koje beru (,čupaju, paraju'), dok su mlade, i jidu, a te su: šćir, divļa laboda (,loboda'), (mlada) žara, vranija nona (,vranija noga'), šurlin, ušac ili volovske uši, kokošija voļa, mišakļina, vučija stopa.

U bašči (vrtlu) restu: pazija, loboda (laboda), špańak (špińak), a sade i: salatu, i cvića, kano ti: bosioka (vesliđena), kadifa, kolačuša, žuti' i crļeni' bekturana, metvice, sabašćića (koji iz jutra cvatu), latifa, rezede, zambaka (perunike), kolopera, miloduva i šene.

Ļekovito biļe: zova (s tom čiste ranu od gńoja), vrisak i ivica (dobra je za zaduve, a isto) tica i pelin bili; srčenik (reste u planini, i toga je mučno nać, a kad se nađe, triba izvadit koren: koren stružu nožom i pokisele u vodi mlakoj ili varenici, pa piju: to je dobro izme prsa i u nutra, kad što boli), bokvica, pazija (te su dobre, jer izvlače gńoj iz rane), gavez i sliz (kad se pribije noga ili ruka, te se trave privijaju), bunika (kad dozrije [sazori], uberu se oni plodovi i čuvaju se, kad zub boli, da se meću na zub), podbila, kukurik, žabokračina, bili luk, čičak i očna trava (modra za muške oči, a crļena za ženske). — Likovito biļe za životińe: gavez (meću, kad živina slomi nogu ili išćeti), koprive [žara] (i to vade iz zemļe one žiletine, pa ji' spare malo na vrilu ogńišću i privija se na slomļenu nogu), sliz (isto pare i meću, ako se živina ubila u hrpta ili u stegna).

Biļe za bojeńe: broć (goje oko kuća, pa s ńim se boji suknenina crļeno), lišće od liske i od zove (bere se i boje sukneninu žuto), lišće od murve (beru i boje zeleno).

Liti kose ševar i sturu iz vode, pa suše i onda tkaju asure, koje steru po podu zimi. Najviše ji' se tkaje u Duverovićim. (Jedna tako otkana asura vridi 50—60 novč.). U vodi još reste šaša (šašaka), koja je kroz sridu šupļa, a od ńe grade se civi, na koje ženske suču pamuk ili lan.

Biļe za kićeńe (cviće): kadife (crļeńe i žute, kolačuše), vesliđen (fesliđen, bosiok), šena, bekturan, koloper, zambak (perunika), sabaščić, rezeda, metvica, miloduv, morska ļubica, jagluka, koviļe, smiļe (ali ono kupuju od Dalmatinaca).

Biļe za čarańe: koprive (i to bez žila, koje opet sade), gra' (i to plod).

Biļe za posrećivańe: imela, bršļan, maslina (koju donose iz Dalmacije), drimovac, ļubica, jelica (jela), omorika. Djeca beru sturu i grade od ńe puške i šeove te pletu kape.

‚Po planinam ima dosta 'jagoda i malina. Drače i kupina nema.'

T l o.

‚Tlo poļsko nije kamenito, već većinom pržinasto i piskovito. Obično su tanke zemļe. Ima i gńilasti' (ilovača), ali pravi' duboki' i crni' zemaļa malo je, izvan, kuda su livade po močvaram oko Šuice. Močvare postanu od velikih kiša, obično kuda se ne ore. Poplavi ne ima'. Većina je zemļe sve sama crnica *(!? Ur.)*, a na nikim mistima ima po dišto i piska, pa se za to one ńive i zovu *piskuļe*. Najtańa je zemļa u Eminovu poļu (pod Eminovim selom). Još je tanka zemļa u Prosinama. Ispod Kola ima dosta zemļe, što je sad ispaša, a niko je ne ore, jer u proliće voda potopi.

Zemļa je dosta rodna, a more se ńiva od dana orańa, na koju iđe tovar usiva, kupiti za 70—100 for.[1] Jedna obiteļ (čovik, žena i dite), kad posije 150 oka na mistu (na dobru ńivu), more bit ra'et i mirna za godinu dana. Tlo, veli se, da je prije boļe rađalo, jer ńiva, koja danas daje 5 tovara, prije 10 godina davala je 7 i 8 tovara. Zemļa, ako se ne gńoji, ne more ni davat, jer veli se, da gladan gladna ne 'rani, a triba gńojit, jer prija će slagat bila brada, nego li gńojna brazda.

‚Pošto je ovde planina, zato se mnogo gušće sije, nego na južnijim mistima. Jedan dan orańa sa 6 volova u jednom plugu može težak zasijati 50—60 oka ječma. Ako dobro godina rodi sa kupusom i kunpirim, tada težak prištedi jednu tretinu žita.'

Životińe.

Sisavci. Love i ubijaju (sbog šćete): lisice, vukove, zecove, miševe (poļske i kućne), kune, tvoriće (džudžane). ‚Jedino zecovi se ubijaju

[1] ‚Sridńa cina na 190 oka ječma za usijat: 70 forinti. Na 100 oka ječma, kada se usija, kažemo da je dobro rodilo, ako donese 500 oka. Za jednog čovika, ženu i troje malašne dice dosta je za prehranu kroz jednu godinu 150 oka usiva.'

japiju iz planine Malovana i daļe, drugi iz Vrana: ta je dalećina oko 6 sahta. Ima nekoliko godina, na mnogim se je mistima zagajilo. Drva gone na końima i kolima.

Po poļu, gdi su močvare i ne može se na vrime uzorati, to su livade. Ima gotov polovinu poļa za livade. Ima i pašńaka, što je

Duvno. Sl. 3. Ponor pod Tubojom (iz nutra; desno mlin baš pred ždrijelom).

ostavļeno za svako selo, da može svoju marvu priko litu pasti. Pašńaka imade svako selo po stranam i planinam iznad kuća i sela. Pošto imade dosta prostora, imadu mnoga sela od sivera i iztoka i svoje kosnice Vinogradi ovde ne mogu biti radi studeni.

Vrijeme.

Jest 'ladno, a ni liti nema velike žege,[1] pa zato južniji Hercegovci, koji izgone volove i drugi mal na litišće, kad su ji' pitali, kakvo je vrime, oni su rekli: „Tri miseca za volove, a jedno lito i dvi zime."

U ovom se kraju znade za četiri godišńa doba: prolića (pramalića), lito, jesen i crna zima. Vitrovi su obični bura i jugovina, a liti podpuhne kadikad *večeriń (podsunčak)*. ‚Duva ili puše vitar većinom priko cile godine *bura (siver)*, u prolića, kad se snigovi rastapaju, *jugovina*, priko lita većinom vazda bura, u jesen jugovina i bura, zimi vazda bura.' (Bura se i jugovina, vele, jednoč svadile, pa bura reče: „Amo šta ti pušeš, juže, zar nije lipše, da ja pušem i da zabilim od mora do pa sve i vr'ove gora?" Jug odgovori: „Eh, zar nije lipše, da ja zacrnim od gora i sve ravnine do mora?") Jug se zove i *siromaški ćurak*, jer je onda toplije i narod ne triba ni zimi ložit u peći.

Prolića nastane u ožujku i tada se počme topit led i snig, a i kiša češće pada. Vrime je dosta 'ladno i čak, kad sve ozeleni, more pasti snig. Tako svake godine pogine bar nikoliko marve od leda. Kad je prolića kišovito, onda se veli, da će rodit godina.

U prolića cvita voća i trńe: crni i bili trn (glog) i cvića po livodam. Kad crni trn dobro ocvita, veli se, da će dobro poniti godina. U prolića se počima orati i saditi kumpir i sijati usiv. Ako koji težak počme malo ranije orati, pa ga zateče snig (jer još more i u prolića zapasti), onda mu se drugi rugaju veleći: „Posrala mu se vrăna na krčalo."

Prolitńi je misec *lažak*, pa i *veļača*, privrtļiv, jer more za čas snig, a časkom i pušancija, pa i piva se:

Lažak laže, snigom maže,
Ispod sniga travu kaže.

U ovom misecu su i *babine uke*. (Pripovida se, da je u jednoj pećini živila baba, a ona je imala nikoliko ovaca, dvi, tri kravice i nikoliko koza. Ele sve joj se rano isteli i izjańi, pa baba istirala mal [blago] i počela se rugat veļači:

---

[1] ‚Duvno stoji nad morem 909 metara. Veoma je studeno, osobito u zimno doba. Najviša studen po toplomiru iznosi 10 do 15 R. (Ovo sam prokušao kroz moji' 6 godina.) Vrućina najviša može biti od 20 do 24 R.

Veļe, veļe, veļača,
Mačija derača,
Ja te se ne bojim,
U mene su telčići,
Od pedļa jim roščići,
U mene su jańčići,
Od pedļa jim bičići.

Veļača uzajmi od brata Marka tri bila danka, a od lažka devet dana i udari vurtuna i mećava [snig], i tako ti je baba i ńezin mal pogin'o.) Kad su „babine uke", niko ne smi na dalek put, jer će vurtuna i privrtļivo vrime. U proliće je u naravi lipo i to je najlipše doba, što se i piva:

Znaš li, dragi, kad se zagledasmo,
U proliće, u najlipša doba,
Kad se sije ječam i šenica,
Kada cvate katmer i ružica!

Lito je toplije od prolića, a i liti, kad dune bura, studeno je. Vrime je suvo i niki' godina pripeče, pa se osuši zelen. Kadgod po misec dana nema ni kapce kiše i narod se moli s ujakom za kišu. Obično puše bura, od koje se ritko kad nadati kiši, već da Bog milosti svojom dade. Čim pune jugovina i počme od mora grmiti, veli se: „Rže morska kobila, eto kiše!" Ako grmi i siva od bure, kaže se, da siva na buru i na vitar. Kad je liti nebo oblačno i okiši se, pa još ob dan zabiļuje, veli se, da će još padati, a ako li u večer, kad sunce zalazi, baci zrake, veli se, da se osmijiva sunce, bit će sutra lipo.

Liti se počima kosit sino, a malo kašńe i žito. Čim se sadijo prvi plast, veli se: „U poļu prvi plast — od zime odma' glas."

Kad liti kiša češće pada, odma' sina, koja su pokošena, prominu čeru, a vele: „Sina crna, a dica svitla." Ako ne pada kiša, onda se veli: „Sina svitla, a dica crna."

Kad se ko pripane, da sve od suše ne izgori, stariji ļudi reču: „Molite vi Boga do Gospojine za kišu, a mi ćemo od Gospojine." Oni stariji znadu, da će od Gospojine daļe kišovito vrime.

‚Ovde je pravo lito kroz 2 miseca: srpań i kolovoz.'

Jesen (podjesen). Vrime je maglovito i sumorno, a počima borme i studiti. Pod kasnu jesen pada i mraz i studeno je, zato i pivaju: „Od sv. Luke metn' u nidra ruke. Ne vadi ji' vanka do sv. Marka." Jesen se sabire sve iz poļa, te ne ostavļa se ništa, jer se veli, da je jesen bogata, a zima rogata.

Najoštrija su tri zimska miseca, i ta su studeni, sičań i veļača. Još i prije Božića dikoji' godina ima zapađe, te se sve smrzne (scokula). Prid Božić je malo vrime privrtļivo, i nagađa se zato dvanest

dana, kakva će bit cila godina. Svaki dan se gleda, 'oće li padańe, studen, lipo, i to se sve pamti i taki će svi dvanes misеci biti.

Zimi more zapasti velik snig, te udari velik vitar i počme pušiti (nositi) snig. Na nikim mistima oko Duvna je taka pušancija (pušavica, vurtuna), da putnici mlogi plate glavom. Tako kod Kuprisa i na Borovoj Glavi niki' godina su nalazili pometenika. Narod naš u ovom kraju najviše se boji sičńa i veļače, te se piva:

Sičań sikne,
Veļača vekne,
Snig na zemļu kokne,
Eto kosi dreke.

Zimni je svetac *Kalendora*, te niki vele, da je pola zime, a drugi im reču:

Kalendora, dora,
Veli da je laž,
Prođe zime pola,
Za ńom iđe sv. Blaž,
Zima je strag.

Zima se more otegnuti te onda pośļe udari, kad se nada, da će lipo.[1]

P a d a ń e (Padavine). Kiša, ako tijo pada, a nema vitra, veli se, da pada *rosuļa* ili *opća kiša*, pa se i piva:

Pada kiša rosuļa,
Na divojci košuļa,
Bile gaće, šiga, miga,
Uda' ću se, je l' ti briga.

Kad je kiša s vitrom, onda se veli, da pada *škropac*, a kad sunce grije, a kiša pada, te to liti ili u proliće pada, veli se da pada *maća (kļü)*, a dica pivaju:

Sunce grije, kiša pada,
Cigani se legu
U zelenu lugu.

Ili pivaju i ovu pismicu:

Pada, pada maća,
Bi'će žita kraća.
Ustav', Bože, maću,
Da to dica ne plaču.

---

[1] Tako je bio niko Juko Jakić, pa bi on uvik reko: „Sinak, strag su Mara i svatovi." Kućna čeļad bi ga uvik psovala i govorila, da je najmučnije prideverit i iz'ranit mal do Jurjeve. Jedne godine viš on ostarijo, a zima se otegla, pa o Jurjevi najviše mala krepavalo od gladi. On ustadavši pa u klanicu i podrivši sva goveda i końe, pa lativši za špruļu, te udri na snig. Kućna čeļad zaviče: „Amo Bog s tobom, Juko, šta radiš od mala?" „Eto nek iđe, pasja tuńa (?), Jurjeva je, ja ne ću više mećat sina." Pośļe toga uvik su držali, da se zima more otegnut. *(? Ur.)*

Biļe.

U okolini restu ove imenom poznate biļke: žara (kopriva, sliz, gavez, mličika, škripovac (,škripavac'), oloušac, majčina dušica, ivica, vrisak (cvatu o Gospojinam), abdovina, čemerika, pelin (a toga imaju dvi vele [vrste]: crni i bili), graorika, ditelina, zerin (zelenkada), jagluka, drimovac, kaćun, gorušica, čičak, bunika, ogńica, gladišina, ciganska duša (magareći trn), tica, gospina trava, kukurik, boliglava, kukoļ, ļuļ, i vrste žita: ječam, šenica, kukuruz, proso, eļda, napolac, ozimica (ozimac).

Oko kuća restu nike divļe biļke, koje beru (,čupaju, paraju'), dok su mlade, i jidu, a te su: šćir, divļa laboda (,loboda'), (mlada) žara, vranija noua (,vranija noga'), šurlin, ušac ili volovske uši, kokošija voļa, mišakļina, vučija stopa.

U bašči (vrtlu) restu: pazija, loboda (laboda), spańak (špińak), a sade i: salatu, i cvića, kano ti: bosioka (vesliđena), kadifa, kolačuša, žuti' i crļeni' bekturana, metvice, sabaščića (koji iz jutra cvatu), latifa, rezede, zambaka (perunike), kolopera, miloduva i šene.

Ļekovito biļe: zova (s tom čiste ranu od gńoja), vrisak i ivica (dobra je za zaduve, a isto) tica i pelin bili; srčenik (reste u planini, i toga je mučno nać, a kad se nađe, triba izvadit koren: koren stružu nožom i pokisele u vodi mlakoj ili varenici, pa piju: to je dobro izme prsa i u nutra, kad što boli), bokvica, pazija (te su dobre, jer izvlače gńoj iz rane), gavez i sliz (kad se pribije noga ili ruka, te se trave privijaju), bunika (kad dozrije [sazori], uberu se oni plodovi i čuvaju se, kad zub boli, da se meću na zub), podbila, kukurik, žabokračina, bili luk, čičak i očna trava (modra za muške oči, a crļena za ženske). — Likovito biļe za životińe: gavez (meću, kad živina slomi nogu ili išćeti), koprive [žara] (i to vade iz zemļe one žiletine, pa ji' spare malo na vrilu ogńišću i privija se na slomļenu nogu), sliz (isto pare i meću, ako se živina ubila u hrpta ili u stegna).

Biļe za bojeńe: broć (goje oko kuća, pa s ńim se boji suknenina crļeno), lišće od liske i od zove (bere se i boje sukneninu žuto), lišće od murve (beru i boje zeleno).

Liti kose ševar i sturu iz vode, pa suše i onda tkaju asure, koje steru po podu zimi. Najviše ji' se tkaje u Duverovićim. (Jedna tako otkana asura vridi 50—60 novč.). U vodi još reste šaša (šašaka), koja je kroz sridu šupļa, a od ńe grade se civi, na koje ženske snču pamuk ili lan.

Biļe za kićeńe (cviće): kadife (crļeńe i žute, kolačuše), vesliđen (fesliđen, bosiok), šena, bekturan, koloper, zambak (perunika), sabaščić, rezeda, metvica, miloduv, morska ļubica, jagluka, koviļe, smiļe (ali ono kupuju od Dalmatinaca).

Biļe za čarańe: koprive (i to bez žila, koje opet sade), gra' (i to plod).

Biļe za posrećivańe: imela, bršļan, maslina (koju donose iz Dalmacije), drimovac, ļubica, jelica (jela), omorika. Djeca beru sturu i grade od ńe puške i šeove te pletu kape.

,Po planinam ima dosta 'jagoda i malina. Drače i kupina nema.'

T l o.

,Tlo poļsko nije kamenito, već većinom pržinasto i piskovito. Obično su tanke zemļe. Ima i gńilasti' (ilovača), ali pravi' duboki' i crni' zemaļa malo je, izvan, kuda su livade po močvaram oko Šuice. Močvare postanu od velikih kiša, obično kuda se ne ore. Poplavi ne ima'. Većina je zemļe sve sama crnica *(!? Ur.)*, a na nikim mistima ima po dišto i piska, pa se za to one ńive i zovu *piskuļe*. Najtańa je zemļa u Eminovu poļu (pod Eminovim selom). Još je tanka zemļa u Prosinama. Ispod Kola ima dosta zemļe, što je sad ispaša, a niko je ne ore, jer u proliće voda potopi.

Zemļa je dosta rodna, a more se ńiva od dana orańa, na koju iđe tovar usiva, kupiti za 70—100 for.[1] Jedna obiteļ (čovik, žena i dite), kad posije 150 oka na mistu (na dobru ńivu), more bit ra'et i mirna za godinu dana. Tlo, veli se, da je prije boļe rađalo, jer ńiva, koja danas daje 5 tovara, prije 10 godina davala je 7 i 8 tovara. Zemļa, ako se ne gńoji, ne more ni davat, jer veli se, da gladan gladna ne 'rani, a triba gńojit, jer prija će slagat bila brada, nego li gńojna brazda.

,Pošto je ovde planina, zato se mnogo gušće sije, nego na južnijim mistima. Jedan dan orańa sa 6 volova u jednom plugu može težak zasijati 50—60 oka ječma. Ako dobro godina rodi sa kupusom i kunpirim, tada težak prištedi jednu tretinu žita.'

Životińe.

Sisavci. Love i ubijaju (sbog šćete): lisice, vukove, zecove, miševe (poļske i kućne), kune, tvoriće (džudžane). ,Jedino zecovi se ubijaju

[1] ,Sridńa cina na 190 oka ječma za usijat: 70 forinti. Na 100 oka ječma, kada se usija, kažemo da je dobro rodilo, ako donese 500 oka. Za jednog čovika, ženu i troje malašne dice dosta je za prehranu kroz jednu godinu 150 oka usiva.'

za hranu.' Vukova (kurjaka), veli se, da je prije više bilo, no i sad ji' ima dosta. ‚Nazad desetak godina vukovi su od vlade potrovani, kroz čitavu godinu ne će više od 100 male životińe poklati.' God. 1894. je čak i u gradu ji' bilo o zimi, a i liti u Gjimbe Selimovića prid kućom udarijo 9 ovaca. Međeda ili medvida ima u Vranu te i oni dosta šćeta učine, ali mu ne mogu ništa, nego, ako ga vide, bacaju vatru za ńim, te tako ga uplaše. ‚Imade i po gdikoji jazavac.'

Ptice. Po trńu i baščama ima tica, a i u poļu i kućama, kao što su lastavice. U trńu su: švrake, kosovice i vrebci: u poļu: čevrļuge, pripelice, volarice, kukuvire i patke, te blizu voda i ronci; u gradu: golubovi, vrane, palčici: u šumi: grivne (jarebice), slavuļi (bumbuli), divļi golubovi, orlovi, gavranovi, love, kukavice (i to malo koja se čuje). ‚Ticà imade oko kućà: kopač, čavka, švraka: po poļima i livadam: cigavac i čapļine. Ima ih, kojim narod ne zna imena, a to su obično male tice. Po stranam ima jarebicà. Štetne su samo: orao, kokošar i švraka.'

Od **riba** poznaju se imena oštruļak (oštrļka), merdžanuša, podbila. ‚Najviše ih ima, kada se mistre *(!? Ur.)*. Nisu dobre vrste. Rakà sasvim malo imade.'

Od **gmazova** ima: zmijà, i to: poskok, šaruļa (šarovita), bilouška, guščeirica (!?), zelenbaća (za kojeg se veli, da doji krave ili ovce, ako je mliko krvavo); ‚smuculja nije otrovna, plavostrik jest, malo ujeda čovika i životińu.' Zmije se niki' godina u višem broju pojavļuju, a niki' godina ji' je mańe. Kad je godina kišna i dosta topla, ima ji' dosta. Tako svake godine pogine nikoliko marve od zmije, a i ļudi su na oprezu. Kad su u šumi čobani, te se boje zmije, pivaju:

Drž' mi końa, Marijo,	**Jezus, Isus i Marija,**
Doka dođe Ilija,	**Smeti je sveti Ilija!**

Žabà (‚vodeni' ima dosta i jedu se') i to: zapuhača, zeleni' žabica. Bilo je korńačà.

Kukci. Na marvi živi obad, uši (osobito na telacima); na ovcama i jańcima žive roļci i krpci, (‚na životińi krpuša'). Na kokošima uši kokošije.

Na čovičjoj 'rani žive: mrmice, žižice, gusine, buvač (buhač) na kupusu, crv u kumpiru (te ih zovu: kumpirov crv), ‚na žitu skakavac ili kakve baje. Spuža i drugi' gļista nema.'

Tjelesni ustroj naroda.

Općeniti ustroj tijela.

Ļudi su svi prilično odrasli, razvijeni, i drži se u nas za rugo, kad je ko malen, i veli mu se: pendek. Imade i vrlo visoki' ļudi, tako da po prilici do 2 metra visine doreste. Glave su većinom okrugle, a ima duguļaste.

Kosa je većinom crna ili vrána, a mańe ima žutkaste ili crļenkaste (ako je crļenkasta, veli mu se: doratast). ‚Kose kovrčaste nema.' Koža je bila i žutkasta. Ako je ko malo biļi, a kosa mu žutkasta, veli mu se, da je bilaverast (plav), a ako je crnkast i kose crne, vele da je crnomańast. Divojke pivaju bilaverastu (plavu): „Tri bi plava za jednoga dala, Za jednoga crnomańastoga."

Oči su vráne (crne), a ima dosta modri' i zeleni'. Crne oči, vele, da su najlipše. Ako nisu ni crne, ni modre, vele, da su mačkaraste. Crnôku pivaju: „Crno oko dobro vidi, Di u mraku dvoje sidi."

‚Zovu se ļudi po boji: žuti, zele, pozakatašni, topo, topal, ševo, kļako, zgure, šanto' *(sve po boji? Ur.).*

Posebne pojave.

Ļudi su dosta jaki, tako da jedan po 60 oka (75 kg.) na końa more dignuti. Prije, vele, da je bilo i jači' ļudi. ‚Ženske su sitnije i mršavije. Ļudi su lipši od ženskadije. Dice imadu od 5—10. Dica najviše umiru. Za neplodnost oni ne znadu: mislim, da u čitavom Duvnu ne ima više od 15—20 ženâ neplodnicâ. U mojoj župi od 3500 duša ja ne znam nego za 4 žene.' Ļudi ritko dostižu 100 godina, umiru od 60 do 80 godina.

Dijelovi tijela. ‚Na čoviku zove se: kosa, glava, time, oči, trepavice, zenice, obrve, sklapci, nugao, čelo, slipočice, uši, obraz, lice, jagodica, nos, nozdrve, brkovi, gorńa i dońa gubica, brada, kosirice, zubi, usta, vrat, zatiok, ramena, pleća, leđa, kosti, ruka, pauza, mišnice, lakat, nadlaktica, cipac, šaka, dlan, nokti, palac, roguša, sridńi, pokraj maloga, mali, prsa, sise, zličica *(žl-? Ur.)*, trbuh, pupak, mošńe, žlizda, jaja, stegno, kolino, jama pod kolinom, gļezno, naplat, taban. Cilo tilo u čovika zove se lubańa ili čitavo tilo.'

Noge doli drugčije se vele gńati. Tako se piva babi staroj:

> **Stara baba, grbavo čeļade,**
> **Pokrij gńate, pobļuva' se na te.**

Više gńata su stegna, a povrh stegna su kukovi. Kod kukova su slabine, a sprid mošńe, a strag dubara. Povrh slabina su bedre sve do ruku. Strag su leđa i krsta odmah pod rebrima. Viš bedara su ramena, lopatice. Sprid su prsa i kotlaci odma' ispod vrata. Usta su sastavļena od gorńe i dońe kosirice. Cila glava se zove: paća. Mošńe zovu i pripune ili život.

‚U čoviku zove se: moždani, mozak, vratne žile, grkļan, letńak. džigarica (bila i crna), žuć, slezena, bubrezi, criva, guzno crivo. drob, kerešine, kulen.'

Mane ili falinke. *Šepav* (kad je kome jedna noga kraća, a jedna duļa); *contav*, *conto* (kad je u koga jedna noga iskrivļena): *patkast* (kad su u nikoga noge malene, a na stranu iskrivļene); *sakat* (kad nikomu ništo fali na ruci ili na nozi, ako je ništo osiko ili iskrivijo): *livoruk* (koji sve livom rukom radi, a desnom ne more ništa; vele mu i *livaja); ćorav* ili *ćoro* (ako komu fali jedno oko): *škiļav* (ako ko jedno oko uvik zatvara ili od navike, ili je bolestan); *erav* (komu jedno oko na krivo gleda): *vrļo* (vele onomu, komu jedno oko gori gleda, drugo ravno); *razrok* (je onaj, komu oči jedno drugome gledaju); *kratkovid* (koji vidi oko sebe prilično, ali u duļinu baš ništa); *žmirav*, *žmiro* (je onaj, koji, kad gleda, čas stisne oba oka, a čas raskolači); *tankovijast* (koji je malo više uzrasto); *pendekast* (koji je malen i nizak); *grbav* (ima na leđima kakov izrast, a zovu ga) i *samarina; gurav* (koji je u gorńem dilu malo poget *[? Ur.]* zemļi): *traļav* (u kojeg je sve neumireno i sve mu je, ko nije u ļudi).

Koji nije pri sebi, vele mu, da je: sulud, suludast, da ima vitar u glavi, habreo („bir takta eksik", a to je turski, da mu: jedna daska u glavi fali). ‚Tko je rođen malouman, kaže mu se: mazlun, manit; tko zna i ne zna: sumanit, sulud, vitren, na jednu vodu, zamlaćen.'

Bolesti.[1] ‚Kakvi' osobiti' bolesti nema. Kadnokad pojavi se ogńuština, vrući *(tiphus)*, grla, kozomak, groznica, ali ritko. Najviše umiru od nepoznate bolesti, netko od prizebe, od zaduhe, od sušice, od upale džigarica i t. d.'

‚Vańske bolesti: porezo se, posiko se, stuko se, spržio se, naparizio se, iskilavio se, pridro se, satro se, slomio se, ištetio ruku (nogu), razbio glavu; zmija ga ujela, čela ga ubola, pas ga ujo.

[1] Uzalud sva uputa — bolesti nijesu dovoļno opisane, a kako je narod u tom riječit! Premda za lijekove ima posebno mjesto, ipak sabirači miješaju to ovamo, pa je i ostavļeno ovdje, ako se nije moglo zgodno izvaditi. — *Ur.*

Kada zacili, kaže se: ozdravio, pribolio, nadigo se.' Kad koga udari grana, drvo ili što drugo, te ga ubije, a malo okrvavi, vele, da ga je *očeprlalo*.

Kad imadne ko ranu, te mu zareste, ona mlada kožica zove se *pomladak; natučak*, kad neko radi te se ubije u ruku u dlanu ili iđe bos, te natuče. *Prišć* postane. kad se ko ožeže mlikom ili vrilom vodom, te se izdigne ona bila kožica; kad se prokine, onda udari samo vodica; *žul*, kad ko radi drlavim ratilom ili iđe po kamenu, a u tankim opancima, onda nažula. *Micina* jest oveći prišć, a more potrajat i po misec dana da se ne ogńoji. *Travnača* je onako velika, ko i micina, a kad se provali, onda iz ńe za dugo iđe ona nečist (gńoj); *slijić*, kad zaboli na zdravu ruka, te se otvori rana, onda kraj druga; to je najteža bolest, jer mogu i kosti ispasti od rana.

Zanoktice ima onaj, koji viš nokata ima kožu 'rapavu i ko končice, te onda končice trgaju i udari krv, onda svežu koncom dobro, da izađe ona krv i ostane prst bez zanoktica.

Badlevi su u očima, onda ih, kad je bistar dan, čupaju i to iđu k kakvoj višćoj osobi.

(Kožne bolesti.) *Srab*. Ako se čovik pokrije ćebetom, što ga je pas pomokrio ili onečistio, ili mačka, onda se izaspe *sugreb*: crleni vrlci, te ako se češe, eto *srraba*.

Bradavice obično izrestu po rukama ili na lišcu, a veli se, da se tići (!) jedna od druge. ,*Mrtva kost*. *Kraste*. *Perutina* bude u glavi, te, kad se češlaju, izliće po komadić'.

Unutarńe bolesti. ,*Glavobola* (kad boli u glavi ili pridńi dio ili zadńi). *Uvobola* (kad uši bole). *Sandžije*, *protiskuje* (kad čovik isprozeba, pa se sve iskupi, onda ga počme u bedri ništo ko nož bosti). Kad *nazebe (nazima)*. *Grčk*. (Ta se bolest javi, kad nazebe i spava bez pokrivača. Obično grčk u'vati ruku ili nogu. *Grlobola (karapača)* stisne u vratu, da ne more isan (čovjek) žderat. *Srdobola* jest vrlo teška bolest i onaj rače sve krvlu. I tu je bolest teško izličiti. *Suva*. Ta malo na kog dođe, ali od ńe nema lika, i vele, da prilazi; zato ne će ništa sušičavog da oblače: kad umre, sve ńegovo bace. *Kašal*. Kad koga *zadušuje u prsima*. *Goni* koga *na dvor*. Kad ko *struni želdac* (plahi želdac). *Proliv*. To je kod male dice, osobito, kad im niču zubi'.

Ospice. To je bolest obično dičińa, koju boluju od 10—14 godine. Izaspe se po svemu tilu i razjidi se ono, pa posli se počmu sušiti i opadati. *Kozomak (kozije ospice;* sitnije su nego obične ospice). — *Kostobola*. — *Grosnica*. Ta bolest se malo pojavla u našem

kraju, a na koga dođe, teško ńemu, jer od ńe ne znaju lika. U Duvnu obilazi grozničavi bolestnik oko „Lazina križa“ i moli Boga. pa veli se, da je mnogim pomoglo.

Vrući. Ta bolest se ritko pojavļa, a prilazi s jednoga na drugoga: veli mu se i *ogań*.

Kad ditetu stane mokrača, pa kad ne more da mokri, vele, da mu je ***kamenčić u mihuru***. Liče tako, da stara baba u Duvnu (nika Iva Filipovica) uzme onu resu u usta, te izliči, ako je dite do 2 ili 3 godine staro, a starije ne more izličit.

Životne potrepštine.

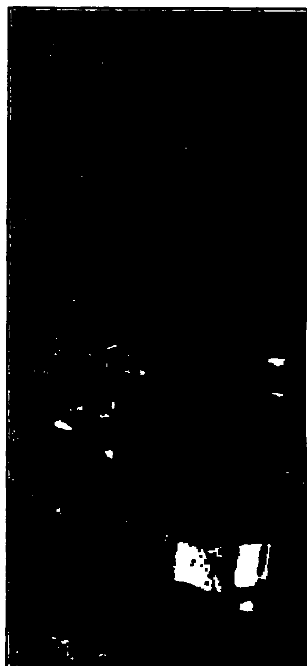
Odijelo i obuća.[1]

„Odića gradi gospodića“. „Odiven — glavan, zenđio (bogat), pametan.“ Tako i kad niki reknu, da je ovog ili onog mlada kruta: „Lako joj bit kruta, kad su je onako zaodili. Ta da se i pâń obuče i onako odije, ne bi više bijo onaki.“ To prigovaraju one malo siromašnije i fukarnije onim zenđilskim mladama.

Sve, što se oblači, zovu niki *'aļine*, niki ***ruvo***, niki opet *sičivo*, *odića*. *Ruvo* se zovu one 'aļine, što ji' cura u sanduk sprema za udaje. (‚Jednom ričju kaže se čitavom odilu jednog čovika *odilo*‘.)

‚Sva sela okolo Duvna, s malom iznimkom, odivaju se jednako‘.

Odijelo za djecu. *Mala djeca*. Već dite malo odma', čim se rodi, triba da se odiva. Dicu odma' oblače u tanke ***košuļice***, a na glavu im oblače (ustiču) ***kapicu*** od bila beza saševenu. Ispod brade ji' podbrade bilom krpicom. Noge i do pod pazuva zaviju u ***pelenu*** i poviju onda *povojom*. Pelene i povoje tkaju od vunene pređe, nike u gradu od platna (ili beza) sašiju. Tako dicu iz malena oblače, dok malo ne odjači.

Duvno. Sl. 4. Duvańska starica s malim djetetom (ono je u anteriļici i čorapićim prtenim na nogama).

[1] Poradi mnogih nedostataka izostavļena su za sada poglavļa: *Selo i okolina*, *Kuća i dvorište* i *Hrana i posuđe*. *Ur.*

Kad dica malo odjače, onda im oblače *čorapiće* od vune ili suknene, te od pamuka (prtene), a još i *anterijicu*, a niki *ančermicu*, a šiju od kupovnoga platna, koje je obojeno. (‚Kad prohodaju, po košulji metnu *ječermu* crnu od vune, suviše opasaju sa širokim pasom od vune boje smeđaste.‘) Tako se dica oblače sve jednako i muška

Duvno. Sl. 5. Muško seosko odijelo.

i ženska do 3. godine podjednako. Kad dica navrše tri godine, onda počmu žensku dicu malo drugčije oblačiti, a mušku drugčije.

Veća dica. Muškomu ditetu najprije obuku košuljicu, a onda anterijicu kratku do pasa, te po ńoj opašu malim i laganim pasićom, a niki još i gaćice oblače, a u gaćice sprate onu anterijicu, te onda opašu pasićom. Na glavu im ustiču *fesić* (vesić), a na noge čorapiće i male opančiće. Nike čorapiće podšiju kožicom, da mu za

duļe duraju. — Tako obično oblače muško dite u Duvnu, a na selu malo je drugčije. Obuku mu košuļicu dugu do niže kolina, a onda aļinicu od klašańa, i opašu ga pasićom od struke, koja je obojena crļeno ili ugasito. Na glavu mu oblače bilu kapicu od beza, te je ova kapica povrh čela malo išarana. Ili mu oblače (ustiču) kupovnu kapicu, koja ima kitice crne, te ove kitice padu povrh čela. Na nožice mu obuvaju čorapiće i opanke. Dici još niki na selu za pas privežu malu bronzicu, da se more s time zabavļati.

Žensku dicu odma' malo različitije oblače, i to: u gradu košuļicu dugu i anterijicu kolik i košuļu, te malo gizdavijim pasom je opašu. na noge prtene čorapiće i male kundurice; nike opet kratku anterijicu, koju sprate u dimije (tako se i turska dica oblače u ovim godinama). Na glavu im ustiču fesić, ali je mańi nego u muškadije. a kosicu jim češće češļaju i niz leđa je okriću.

I u selu ženskiće već malo drugčije oblače: aļinicu malo duļu i košuļica da viri ispod aļinice, čorapiće šarene, na glavi ne nosi vesića ili kapice, već bilu krpu ili kapicu, pa onda krpu po kapi. Pas je otkani uzak, a nije od struke.

Muško dite od 6 do 12 godina opremaju ovako: Najprije košuļicu kratku, pa onda gaćice; svrh košuļe oblače prosto sašivenu anteriju od bila beza bez kita. Opaše se isto strukanim pasom, koji ima na kraju kiticu. Svrh toga svega oblači (‚misto jačerme') *džoku* (‚bez rukava, a na okolo obtočenu sa crvenom čojom ili gajtanom crvenim: džoka je od vune i okaļena'). Na nogama nosi čorape bile od vune, ili šarene, te ji' gori podveže, a onda još *bozavce* i opanke, koji su malo lipše građeni. Tako se na selu muškić (muško dite) nosi. (‚Kad navrše 10 godina, obuku *šarvare*, t. j. gaće crne od vune, i bile gaće od botane pod šarvaram'). (Gl. sl. 7. str. 265. i opis na str. 266.)

Ženska dica ili curice nose dugu aļinicu, koja je malo kićenija i s jakićima iza ruku, te duga dosta, a opašu se pasom, koji je šir malo i šareniji, te crveno ili ugasito obojen. Oko pasa. a sprid na kolina opašu *pregaču (pregu, pregļaču)*, koja je crļena ili ugašeno bojena, te išarana. Na nogama nose čorape, ali nisu samo malo šareni, već su i kličani, a svrh ńi' još i bozavce, pa opanke malo pirlitanije. Na glavi nose krpu bilu sa kiticama.

Čim dica malo odjačaju u 10 i 12 godini, već se razlikuje nošńa muhamedanske dice od kršćanske i hrišćanske.

Muhamedanska dica u 12. godini, i to muška, nose košuļu od tańeg beza, te ili široke ili uske rukave, tako isto gaće tańe, u koji' je tur niže do nogavica spušćen. Svrh košuļe oblači, ako je

studenije, *anteriju*, a ako je ljito i vruće, *ančermu* (ačermu) bez rukava. Svrh gaća oblači *čakšire*, koje su prosto sašivene i brez nakita i grana sa nikoliko gajtana ogajtańene. Na glavu ustiče fes, koji je crne ili crljene boje. Na fesu niki nose kitu, a niki još ne

Duvno. Sl. 6. Muško seosko odijelo.

nose. Na noge obuvaju bile čorape, niki *postule* ili *jemenije*, a niki *kundure,* pa niki i *opanke.*

Muško odijelo. ,Na glavi kapa *fes*, okolo obmotan crveni šal, koji se kupuje kao i fes. Košulja od domaćeg platna, ili se kupuje: dopire do srid butâ, t. j. malo iše kolinâ. *Jaka* je navezena i

išarana sa koncem crvenim, zelenim i modrim, osobito naprid, suviše sa malim kiticam od crvenog pamuka. Sapińe se sa kukcom i spońom od žice žute. Po košuļi meće se zvana *anterija*. Dosiže do pasa. Ona je od domaćeg debelog platna, brez rukava, našarana je najfinije, što se može, sprida, ali samo s bilim koncem, nakićena s bilim kitam od pamuka, niz sva prsa po rubovim. Po anteriji meće se zvani *džamadan* ili *jačerma* od crne ili modre čohe. Oboje se kupuje gotovo. Po džamadanu meće se *džoka*, od domaći' klašańa (sukna), brez rukava; dosiže niže pasa, obtočena po rubovim crļenom čohom i crļenim gajtanim. Čoha i gajtan kupuje se. Po džoki dolazi *ku(m)poran*, drugčije zvan i *guńac*, obtočen isto kao i džoka, samo ovi ima rukave i malo više sa gajtanim nakićen, prama sisam ima također po jedan naokruga zvrk od čoje i gajtana. Mnogi imadu kumporane i džoke sa resama po leđima i prsima. To se nekako izprovlačuje kroz sukno i bude sve resa do rese. Rese su duge oko 10 cm. *Pâs* jest domaća tkanina, od vune je, širok oko 30 cm, dug oko 5 m, obojen sa broćom domaćim, smeđast. Pâs se paše jedan, dva puta oko košuļe i anterije, za tim metne se *silaj (svilaj)* od tvrde kože, sa tri, četiri lista jedan po drugomu sprida. Otrag paše kajiš sa brńicom. Ostali dio pasa opaše se po svilaju.

Na dolńem tilu imadu bile široke gaće od domaćeg ili kupovnog platna, a *šarvare* isto široke, boje crne, od domaćeg sukna. Šarvare i gaće bile vežu nizko izpod kukâ. Šarvare i gaće dopiru niže kolinâ. Od kolinâ imadu *tozluke* (kupuju se od čove) ili — većinom — čorape (od domaće vune, od različite i bojadisane pređe, opletene od domaće ženskadije) sve do kolina; od zlobova (!?) nožni' do gori jesu rastavļeni, a sapińu se sa više kukaca i spońa. Po čarapim meću se *napršńaci*, koji se nataknu na nogu i dosižu malo više od pô tabana i naplata. Odozgor su opleteni sa bojadisanom vunom.

Po napršńacim dolaze *opanci* od kože. Sprida odozgor našiveni su sa bilom oputom, unaokolo isto sa oputom od visine sa jedno dva prsta. Unutra meću obojke od sukna.

Liti se nosi olakše odilo ili brez kumparana; kad je vruće, skidaju se šarvale od sukna i ostanu bile gaće, tako isto i kod rađe.

Svečano odilo ili m i s n o razlikuje se kod muškadije u tom, da svečano ili misno mora biti novo ili brez zakrpâ i sasvim čisto.'

Svakdašńe odilo je sve isto na broju, ko i misno, samo je misno kićeno i pirlitano, a oko kuće se ne gleda: „Što je za lužinu, nije za družinu."

Duvno. Sl. 7. Selska mlada i divojka u misnom ruvu.

‚*Svatovsko odilo* jest kao i svečano, samo koji imadu crvenu jačermu sa tokom, obuku, za šal metnu kakvo cviće, ili navezenu maramu ili čevrmu (jagluk) itd.'

Žensko odijelo. *Djevojačko.* ‚Na glavi posebna crvena kapa od čohe, okolo obšivena crvenim gajtanom, do polovine kape otrag prikrivena bilom maramom, naokolo izvezana sa bilim (a gdikoje i crvenim) koncem, pri kapi pričvršćena sa spiodam. Po kapi sprid nakite sa neakvim čendrļinim i novcim kapu. Oko vrata imadu nakit od koruļâ cakleni', niže po prsima đerdane ili kolajne izpripletene različito od koruļâ cakleni' različite boje ili od novaca, kao pletâ, banovaca, neakvi' drugi' parica srebreni' itd. Košuļu (nose) od domaćeg, obično debelog platna do pod kolina ili do srid gńata (?! *Gl. sl. 7. Ur.)*. Košuļa je izvezena oko nidara najfinije različitim bojadisanim koncem. Nidra se sapińu na kukce. Po dnu košuļe isto je navezeno, isto i po rukavim. Po košuļi meće se crna haļina, malo kraća od košuļe. Po istoj malo je šare. Ova je sa rukavim. *(Gl. sl. 9.)*.[1] Po haļini dođe crna jačerma brez rukava. Dopire do kolina. Nakićena je sprid sa crvenom čohom i kiticam, tako i naokolo sve, osobito oko ramenâ i bedarâ. Gaćâ ne nose. *Prcglača*, obična tkanina domaća, smeđa, dosta debela i široka, dopire spoređ košuļom, nešto blizu pasa na sridini smriškana; *veznice*, koje naprid ostaju, po dnu navezene. Po pasu imadu *papte* od tuča, ili srebrene ploče, nike kajiše i po kajišu izlivene nakite od kalaja. O tomu visi na sindžiru britva, praļak, otčenaši (krunica) i štokakvi drugi nakit, koji zveče. *(Gl. sl. 7. na str.* 265. *i sl. 8. na str.* 267.)[2] [illegible]

---

[1] Varoška divojka u tankoj košuļi s velikom jakom oko vrata. [illegible] košuļe obukla je 'aļinu i jačermu. 'Aļina i jačerma je kićena [illegible] čojom i strag kiticam od bobaka podkićenim crļenom čojom. Na [illegible] je jačerma ispirlitana srmom — i oko poramenica — a 'aļina [illegible] kićima iza ruke. Opasala se je pasom i sprid pregačom. Povrh [illegible] je pripasala *ćemer* i *parte*. 'Aļina je po prsima išarana na *kriš*[illegible] *lama*. Oko vrata je pripela *đerdan* od *bobaka*. Na glavu je [illegible] *fes*, a prikrila se je bilim *šudarom*. Na nogama ima *opanke*.

[2] Divojka *(desno gledaocu)* u košuļi i jačermi nakićenoj [illegible] čoj m. Opasana je pasom, a sprid pregačom po pasu. Povrh toga [illegible] po pasu pripasala *ćemer* i *pavte (papte)*. Na prsa je pripela *đerd*[illegible] od bobaka. Niz pregaču je obisila maramu. Na glavu je uštakla *kapu* crvenu, na kojoj su kod solufa *kite*. Prikrila se je *krpom* (koju je pripela *špijodom)*. Zakitila se je s obe strane cvićom. Na nogama ima *čorape* srmene (suknene), a povrh ńi' *terluke* i *opanke*. (Otrag se vidi dite od 7. godina u gaćam i anteriji. Na glavu je ustaklo fes.) — *Sl. 8. na str. 267:* Divojke (cure) u misnom ruvu u košuļam i

Duvno. Sl. 8. Divojke u misnom ruvu.

Mlade gotov isto nose, samo što imadu na glavi bilu *vežiglavu* i prsteńe na rukam, i po tom se poznaju, da su žene.'

Mlade u nas na selu nose se dvojako. Jedne nose, dok su još prve i druge, pa i treće godine, crlene jačerme, a nike i ne nose, već onu od sukna. (Gl. sl. 7. na str. 265.)[1]

,Žene, koje već počmu stariti, ne imadu nikakva nakita, a u ostalom nošńa je jednaka; na glavi imadu većinom crlenu maramu'.[2]

,*Rukavice* (domaće pletivo) od vune nose svi, kad je studeno. Pletene su za svu šaku, a ne za svaki prst.'

,*Postelina.* U selačkim kućam ne ima postelâ, već se spava po tavanu u sobi, jedno do drugoga; poda se prostru kakvo halinče, a na se guń. Kad se ustanu, ženskadija smiste gdi u kraj, ili na kakav sanduk haline'.

Ostale tkanine. ,Stolńaka ne imadu. Ručnikâ imadu i š ńima taru se, kad se umiju. Torbe imadu dosta lipe, smeđaste i nakićene. Kad kud iđu i triba jim jila, u ńoj nose. Ovo je sve kućna tkanina. Vriće za końe kao i mutape imadu.'

Razlike u odijelu. ,U selim od podne (kao Mesiovina i Brišnik) muškadija mnoga nose zdvorańe gaće tišńe sa nogavicam nalik na čakšire; oko promańa ńešto su nakićene, boje su modre. Divojke imadu na glavi crvenu kapu sa kiticom naprid od crne svile.[3]

---

jačermi. Opasane su pasom i sprid pregačom, niz koju je jedna obisila sindžiriće, a druga peškir. Na glavu su ustakle crlene kape, te je u jedne potkićena kitam, a u druge bilim bobcima. Prikrile su se krpam. U ruci drže očinaše, došle su u crkvu.

[1] *(Lijevo od gledaoca).* Mlada u raspletenoj košuli i s kitama na rukavima. Povrh košule je obukla jačermu od sukna, koja je nakićena crlenom čojom. Opasala je pâs, a po pasu sprid pregaču, niz koju je zapela *peškire*. Povrh pasa je pripasala *ćemer* i *pavte*. Prikrila se je po crvenoj kapi krpom, a za kapu je zakitila kitu smila i pero paunovo. Ispod vrata je pripela za kapu *podbrńik* od stari' cvancika. Na prsa je pripela *đerdan* od bobaka, podkićen starim cvancikam i banovcim.

[2] *Gl. sl. 4. na str. 260:* Starija žena u *anteriji* i *jačermi* (ančermi) od sukna. Opasana je pasom, po kojem je sprid pregača. Na nogama su joj sukneni (vuneni) čorapi, a na čorape je obula postule. Pokrila se je po *kapi šudarom.*

[3] Naši se rugaju Dalmatincima za nošńu: „Mate nosi čakšire sa devet žepova". Kad je jedan naš pito Dalmatinca: „A muke ti, di ti je kapa?" — „E, muke ti trude, prođi s druge baude, pa ćeš vidit, di je." Rugaju se isto Skoplanima, kad dolaze na pazar. Naš jedan drugog pita, da li ima jebandžija (strani' ludi). On odgovori: „Ta ima skopalski' šalića i peškirića", zato, što oni zaviju glavu peškirom. *S. Rubić.*

Domaće odilo ritko se među se prodaje.[1] Strani ļudi ga ne kupuju. Muško odilo, da se kupuje za jednog čovika čitavo i novo, zapalo bi od 60—70 forinti. Žensko odilo brez nakita kovnog zapalo bi od 35—40 forinti.

Starinsko odilo bilo je pońešto drugačije u krojeńu, ali je bilo brez nakita. Tada se na kuparane i džoke nije mećalo crvene čohe i gajtana. Svilaji jesu bili više nego danas napulani sa kalajom.

Duvno. Sl. 9. Varoška djevojka iz Duvna.

Divojke plele su sebi kape od bile vune i kitile naprid svakojako. Žene mlade nosile su neakvu veliku kapu na glavi, sličnu kao što nose rišćanski popovi. Bile su od debelog kartuna smotane i

[1] Domaće odilo se prodaje i to najviše ženske pregače, pasovi, pa i jačerme. Kad koja domaćica ima mlogo ženskadije, pa to je borme veliko društvo, onda se more više i posla uraditi. Ženskadija onda tkaju i prodaju po koje aļinče i muško. *S. Rubić.*

platnom obašivene, a po platnu svakako nakićene sa paricam, špiodam, cvićem itd. Odila starinskog ne ima više nitko. Kazuju, da je današńe lipše, ali je skupļe.

Narodno odilo ovde još ne propada.[1] Nitko naroda ne svituje, da nosi ovako ili onako. Odilo, koje se ne pravi kod kuće, to se kupuje u bližńem varošu.

Majstora posebnog za krojeńe ili šivańe odila po selim ne ima, već to sve s malom iznimkom domaća ženskadija tkaju, boje, kroje i šiju. U varošu samo posebni šivači kumparane i džoke sa čohom i gajtanim i drugim nakitim obšivaju.'

Gradsko muhamedansko odijelo. *Muško odijelo.*[2] Momak. čim odraste te stupi u 18. ili 20. godinu, već sad nosi sve lipše i kićenije: anteriju obično bilu ili šarenu, svrh anterije *fermen*, koji je vezen, sprid nikoliko grančica i strag. Obično je od modre, crne i zagasite čove. *Čakšire* su kićenije i sa više gajtana, i to po 14 do 20 gajtana, a sa svilenim ili suknenim harčom. Povrh džepova su grančice, ko i povrh tozluka. Niki nose skrojene sa digišima, a to su i po turu otrag gajtani. Na noge obuva čorape prtene, liti, a zimi suknene, koje sprati pod tozluke, a na čorape kundure. Opaše se ili *trabolozom*, a niki i šalom crļenim ili ugasitim pasom. Na glavu ustiče fes, koji je crļen ili crn, a na ńemu kita oduļa i svilena. Niki još nose sa'at, te onaj lanac obise priko vrata i za pasom mu stoji sa'at. Tako se oblače skoro svi momci.

Čovik nosi malo poslabije odilo. Čakšire su od jake čove padve i bez nakita, samo nikoliko suknena gajtana okolo. Anterija je prostija

---

[1] Narodno odilo propada, jer im se građani rugaju, i to ismijavaju one, koji se u gradu nose narodno, pa onda ovi odbace narodnu nošńu. Seļaci općeći s ovima opet u ńih se ugledaju, pa i oni mrze čisto na svoju nošńu. Više sam puta čuo, kako se i onaj jadni seļak i seļanka skužavaju uć u kuću prijateļa u gradu. Kad ga ovaj nudi, a on onda odgovori: „Pa neka me, lipo mi je i ovde. Zar da ja svojim opančinam tamo gazam!“ U selima se je još prilično dobro sačuvala narodna nošńa. *S. R.*

[2] *Sl. 10. str. 271. (Lijevo):* Muhamedanski momak (što se tiče džaminskih poslova, *imam)* u čakširama čojenim. Gori je obuko povrh košuļe *anteriju* bilu, a po anteriji od čoje *fermen*, koji je sprid vezen granama svilenim. Opaso je se *trabolozom*. Na glavu je ustako *fes*. Na nogama ima prtene *čorape* i *kundure*. Petak je, danas triba ašikovat. — Hodža *(desno)* je u biloj tankoj *košuļi*, povrh koje je obuko *jačermu* od čita i *fermen* od čoje. Povrh gaća je obuko *šarvale* čojene. Opaso je se zelenim suknenim pasom. Na nogama ima *jamenije* (postule). Oko fesa na glavi obavijo je *soruk (ahmediju)*.

i ne miňa se, dok se ne razdre. Fermen od proste čohe i bez nakita. Fes obično jedan, dok se ne raskine i ne poplavi. Na noge obuva postule (jamenije), niki kundure. Pâs je obično crļen ili šaren.

Stari čovik nosi samo što je otoplije: čakšire od čim debļe čohe, anteriju od debela čita (a unutra metne pamuka, te ta se onda zove *hrka ['rka]* pamuklija), fermen obično od modre čohe, i to debele. Oko glave obično zavijaju ili bijelu ahmediju, ili ocrļeni šal, koji

Duvno. Sl. 10. **Muhamedanski momak i hodža.**

ima crne kolutiće. Opaše se crļenim ili šarenim pasom, a strag za pojas mnogi zapnu duvankesu, koja je od čove. U ruci nosi čibuk (kamiš). Na nogama nosi čorape, *mestre* i postule.

Iznimno se nose hodže i hadžije, te stari bezi.

Hodže (odže) nose anteriju, te fermen, a niki nosi misto fermena *saltu*. Vrh gaća nosi *poture*: te su oširе nego li čakšire. Na nogama obično nosi čorape prtene i mestve, onda postule. Opaše se šarenim pasom. Oko glave nosi ahmediju, koja je prosto bila, ili malo

‚*Svatovsko odilo* jest kao i svečano, samo koji imadu crvenu jačermu sa tokom, obuku, za šal metnu kakvo cviće, ili navezenu maramu ili čevrmu (jagluk) itd.‘

Žensko odijelo. *Djevojačko.* ‚Na glavi posebna crvena kapa od čohe, okolo obšivena crvenim gajtanom, do polovine kape otrag prikrivena bilom maramom, naokolo izvezana sa bilim (a gdikoje i crvenim) koncem, pri kapi pričvršćena sa spiodam. Po kapi sprid nakite sa neakvim čendrlinim i novcim kapu. Oko vrata imadu nakit od korulâ cakleni’, niže po prsima đerdane ili kolajne izpriplet‍ene različito od korulâ cakleni’ različite boje ili od novaca, kao pletâ, banovaca, neakvi’ drugi’ parica srebreni’ itd. Košulu (nose) od domaćeg, obično debelog platna do pod kolina ili do srid gńata (?! *Gl. sl. 7. Ur.)*. Košula je izvezena oko nidara najfinije različitim bojadisanim koncem. Nidra se sapińu na kukce. Po dnu košule isto je navezeno, isto i po rukavim. Po košuli meće se crna halina, malo kraća od košule. Po istoj malo je šare. Ova je sa rukavim. *(Gl. sl. 9.).*[1] Po halini dođe crna jačerma brez rukavá. Dopire do kolina. Nakićena je sprid sa crvenom čohom i kiticam, tako i naokolo sve, osobito oko ramenâ i bedarâ. Gaćâ ne nose. *Prcglača*, obična tkanina domaća, smeđa, dosta debela i široka, dopire spored košulom, nešto blizu pasa na sridini smriškana; *veznice*, koje naprid ostaju, po dnu navezene. Po pasu imadu *papte* od tuča, ili srebrene ploče, nike kajiše i po kajišu izlivene nakite od kalaja. O tomu visi na sindžiru britva, pralak, otčenaši (krunica) i štokakvi drugi nakiti, koji zveče. *(Gl. sl. 7. na str.* 265. *i sl. 8. na str.* 267.)[2]

---

[1] Varoška divojka u tankoj košuli s velikom jakom oko vrata. Povrh košule obukla je ’alinu i jačermu. ’Alina i jačerma je kićena crljenom čojom i strag kiticam od bobaka podkićenim crlenom čojom. Na [illegible] je jačerma ispirlitana srmom — i oko poramenica — a ’alina [illegible] kićima iza ruke. Opasala se je pasom i sprid pregačom. Povrh [illegible] je pripasala *ćemer* i *parte*. ’Alina je po prsima išarana na križi[illegible] *lama*. Oko vrata je pripela *đerdan* od *bobaka*. Na glavu je [illegible] *fes*, a prikrila se je bilim *šudarom*. Na nogama ima *opanke*.

[2] Divojka *(desno gledaocu)* u košuli i jačermi nakićenoj crv[illegible] čoj m. Opasana je pasom, a sprid pregačom po pasu. Povrh toga po pasu pripasala *ćemer* i *pavte (papte)*. Na prsa je pripela *đerdan* od bobaka. Niz pregaču je obisila maramu. Na glavu je uštakla *kapu* crvenu, na kojoj su kod solufa *kite*. Prikrila se je *krpom* (koju je pripela *špijodom)*. Zakitila se je s obe strane cvićom. Na nogama ima *čorape* srmene (suknene), a povrh ńi’ *terluke* i *opanke*. (Otrag se vidi dite od 7. godina u gaćam i anteriji. Na glavu je ustaklo fes.) — *Sl. 8. na str. 267:* Divojke (cure) u misnom ruvu u košulam i

Duvno. Sl. 8. Divojke u misnom ruvu.

Mlade gotov isto nose, samo što imadu na glavi bilu *vežiglavu* i prsteńe na rukam, i po tom se poznaju, da su žene.'

Mlade u nas na selu nose se dvojako. Jedne nose, dok su još prve i druge, pa i treće godine, crļene jačerme, a nike i ne nose, već onu od sukna. (Gl. sl. 7. na str. 265.)[1]

,Žene, koje već počmu stariti, ne imadu nikakva nakita, a u ostalom nošńa je jednaka; na glavi imadu većinom crļenu maramu'.[2]

,*Rukavice* (domaće pletivo) od vune nose svi, kad je studeno. Pletene su za svu šaku, a ne za svaki prst.'

,*Posteļina*. U seļačkim kućam ne ima posteļâ, već se spava po tavanu u sobi, jedno do drugoga; poda se prostru kakvo haļinče, a na se guń. Kad se ustanu, ženskadija smiste gdi u kraj, ili na kakav sanduk haļine'.

Ostale tkanine. ,Stolńaka ne imadu. Ručnikâ imadu i š ńima taru se, kad se umiju. Torbe imadu dosta lipe, smeđaste i nakićene. Kad kud iđu i triba jim jila, u ńoj nose. Ovo je sve kućna tkanina. Vriće za końe kao i mutape imadu.'

Razlike u odijelu. ,U selim od podne (kao Mesiovina i Brišnik) muškadija mnoga nose zdvorańe gaće tišńe sa nogavicam nalik na čakšire; oko promańa ńešto su nakićene, boje su modre. Divojke imadu na glavi crvenu kapu sa kiticom naprid od crne svile.[3]

---

jačermi. Opasane su pasom i sprid pregačom, niz koju je jedna obisila sindžiriće, a druga peškir. Na glavu su ustakle crļene kape, te je u jedne potkićena kitam, a u druge bilim bobcima. Prikrile su se krpam. U ruci drže očinaše, došle su u crkvu.

[1] *(Lijevo od gledaoca).* Mlada u raspletenoj košuļi i s kitama na rukavima. Povrh košuļe je obukla jačermu od sukna, koja je nakićena crļenom čojom. Opasala je pâs, a po pasu sprid pregaču, niz koju je zapela *peškire*. Povrh pasa je pripasala *ćemer* i *pavte*. Prikrila se je po crvenoj kapi krpom, a za kapu je zakitila kitu smiļa i pero paunovo. Ispod vrata je pripela za kapu *podbrńik* od stari' cvancika. Na prsa je pripela *đerdan* od bobaka, podkićen starim cvancikam i banovcim.

[2] *Gl. sl. 4. na str. 260:* Starija žena u *anteriji* i *jačermi* (ančermi) od sukna. Opasana je pasom, po kojem je sprid pregača. Na nogama su joj sukneni (vuneni) čorapi, a na čorape je obula postule. Pokrila se je po *kapi šudarom*.

[3] Naši se rugaju Dalmatincima za nošńu: „Mate nosi čakšire sa devet žepova". Kad je jedan naš pito Dalmatinca: „A muke ti, di ti je kapa?" — „E, muke ti trude, prođi s druge bande, pa ćeš vidit, di je." Rugaju se isto Skopļanima, kad dolaze na pazar. Naš jedan drugog pita, da li ima jebandžija (strani' ļudi). On odgovori: „Ta ima skopaļski' šalića i peškirića", zato, što oni zaviju glavu peškirom. *S. Rubić.*

Domaće odilo ritko se među se prodaje.[1] Strani ļudi ga ne kupuju. Muško odilo, da se kupuje za jednog čovika čitavo i novo, zapalo bi od 60—70 forinti. Žensko odilo brez nakita kovnog zapalo bi od 35—40 forinti.

Starinsko odilo bilo je pońešto drugačije u krojeńu, ali je bilo brez nakita. Tada se na kuparane i džoke nije mećalo crvene čohe i gajtana. Svilaji jesu bili više nego danas napulani sa kalajom.

Duvno. Sl. 9. Varoška djevojka iz Duvna.

Divojke plele su sebi kape od bile vune i kitile naprid svakojako. Žene mlade nosile su neakvu veliku kapu na glavi, sličnu kao što nose rišćanski popovi. Bile su od debelog kartuna smotane i

[1] Domaće odilo se prodaje i to najviše žonske pregače, pasovi, pa i jačerme. Kad koja domaćica ima mlogo ženskadije, pa to je borme veliko društvo, onda se more više i posla uraditi. Ženskadija onda tkaju i prodaju po koje aļinće i muško. *S. Rubić.*

platnom obašivene, a po platnu svakako nakićene sa paricam, špiodam, cvićem itd. Odila starinskog ne ima više nitko. Kazuju, da je današńe lipše, ali je skupļe.

Narodno odilo ovde još ne propada.[1] Nitko naroda ne svituje, da nosi ovako ili onako. Odilo, koje se ne pravi kod kuće, to se kupuje u bližńem varošu.

Majstora posebnog za krojeńe ili šivańe odila po selim ne ima, već to sve s malom iznimkom domaća ženskadija tkaju, boje, kroje i šiju. U varošu samo posebni šivači kumparane i džoke sa čohom i gajtanim i drugim nakitim obšivaju.'

Gradsko muhamedansko odijelo. *Muško odijelo.*[2] Momak. čim odraste te stupi u 18. ili 20. godinu, već sad nosi sve lipše i kićenije: anteriju obično bilu ili šarenu, svrh anterije *fermen*, koji je vezen, sprid nikoliko grančica i strag. Obično je od modre, crne i zagasite čove. *Čakšire* su kićenije i sa više gajtana, i to po 14 do 20 gajtana, a sa svilenim ili suknenim harčom. Povrh džepova su grančice, ko i povrh tozluka.' Niki nose skrojene sa digišima, a to su i po turu otrag gajtani. Na noge obuva čorape prtene, liti, a zimi suknene, koje sprati pod tozluke, a na čorape kundure. Opaše se ili *trabolozom*, a niki i šalom crļenim ili ugasitim pasom. Na glavu ustiče fes, koji je crļen ili crn, a na ńemu kita oduļa i svilena. Niki još nose sa'at, te onaj lanac obise priko vrata i za pasom mu stoji sa'at. Tako se oblače skoro svi momci.

Čovik nosi malo poslabije odilo. Čakšire su od jake čove padve i bez nakita, samo nikoliko suknena gajtana okolo. Anterija je prostija

[1] Narodno odilo propada, jer im se građani rugaju, i to ismijavaju one, koji se u gradu nose narodno, pa onda ovi odbace narodnu nošńu. Seļaci općeći s ovima opet u ńih se ugledaju, pa i oni mrze čisto na svoju nošńu. Više sam puta čuo, kako se i onaj jadni seļak i seļanka skužavaju uć u kuću prijateļa u gradu. Kad ga ovaj nudi, a on onda odgovori: „Pa neka me, lipo mi je i ovde. Zar da ja svojim opančinam tamo gazam!“ U selima se je još prilično dobro sačuvala narodna nošńa. *S. R.*

[2] *Sl. 10. str. 271. (Lijevo):* Muhamedanski momak (što se tiče džaminskih poslova, *imam)* u čakširama čojenim. Gori je obuko povrh košuļe *anteriju* bilu, a po anteriji od čoje *fermen*, koji je sprid vezen granama svilenim. Opaso je se *trabolozom*. Na glavu je ustako *fes*. Na nogama ima prtene *čorape* i *kundure*. Petak je, danas triba ašikovat. — Hodža *(desno)* je u biloj tankoj *košuļi*, povrh koje je obuko *jačermu* od čita i *fermen* od čoje. Povrh gaća je obuko *šarvale* čojene. Opaso je se zelenim suknenim pasom. Na nogama ima *jamenije* (postule). Oko fesa na glavi obavijo je *soruk (ahmediju)*.

i ne mińa se, dok se ne razdre. Fermen od proste čohe i bez nakita. Fes obično jedan, dok se ne raskine i ne poplavi. Na noge obuva postule (jamenije), niki kundure. Pâs je obično crļen ili šaren.

Stari čovik nosi samo što je otoplije: čakšire od čim debļe čohe, anteriju od debela čita (a unutra metne pamuka, te ta se onda zove *hrka ['rka]* pamuklija), fermen obično od modre čohe, i to debele. Oko glave obično zavijaju ili bijelu ahmediju, ili ocrļeni šal, koji

Duvno. Sl. 10. **Muhamedanski momak i hodža.**

ima crne kolutiće. Opaše se crļenim ili šarenim pasom, a strag za pojas mnogi zapnu duvankesu, koja je od čove. U ruci nosi čibuk (kamiš). Na nogama nosi čorape, *mestre* i postule.

Iznimno se nose h o d ž e i hadžije, te stari bezi.

H o d ž e (odže) nose anteriju, te fermen, a niki nosi misto fermena *saltu.* Vrh gaća nosi *poture*: te su oširе nego li čakšire. Na nogama obično nosi čorape prtene i mestve, onda postule. Opaše se šarenim pasom. Oko glave nosi ahmediju, koja je prosto bila, ili malo

žutim kolutovima išarana (Sl. 10.). Ako je svečanost ili petak, ogrne dugu ***džubu***, koja je uprav do pete, a od čohe.

Slično hodžama nose se hadžije. Hadžije uvik nose onu džubu i ***soruk*** oko glave.

Stari bezi — kao što su sad u Duvnu Kapetanovići — ti su nosili još kićenije i lipše odilo. Obično je bilo od skupe crļene ili zelene, te i ugasite čohe, a sve vezeno. Komporan (koparan) je bio s dugim rukavima, koji su bili ili obišeni, ili su se oblačili; fermen je vas bio vezen zlatom i svilom, i to s čakmacima; čakšire su također vezene i s granama, a na tozlucima su bili od svile i zlata direci. Niki su stari imali i *dolame* (ko Bedžo Arnautović). To su bile ili od crļene ili od zelene čove, pa bi je obukli, a spustili rukave niz leđa, te su visili u nikoliko kita. Kad jaši, onda ima još silâ (silaj), za koji, ako ima oružja, zadije, ako nema, onako pripaše. Niki oblače čizme, i na końa meću crļenu kabanicu, pa ako ustriba, obuku.

Nakit i češļańe.

Nakit. Cure i momci se gizdaju, i to kad je svetkovina, pa kad iđu na mobu i na sila.

Ko prigoni s kićeńem, veli mu se, da se puno *čička*.

Mladež se liti kiti cvićem, a najmilije je smiļe, koviļe, kadifa kolačuša, crvena kadifa i bekturan. Cure se kite za solufe, a momci niki za šal zapnu, a niki za solufe. Kite se i perjem obično od tuke ispod krila, pa to mekano perje oboje crļeno i modro, pa sredaju i unutra po jedno pero od pauna. To se zovu ***perle***. Tim se kite i cure i momci, pa i mlade. *(Gl. na sl. 7.)*[1] Prsteńem se kite mladež, ali to prsteńe nije sve čisto: samo po jedan ili dva čista, a ostali su od kositra. Čim se oženi, ostavi prsteńe sve, samo onaj (vinčani) srebreni čuva. Tako isto i ženskadija.[2] Ženskadija se kiti (‚kovinam od srebra i čendrļinim po glavi i prsima') srebrenim paricama, pa i onim starim banovcima, koje prošupļe i metnu na sindžiriće. Tako puno kićeni' sindžirića zovu zajedno ***kor***. ***Kor*** nosi mlada, a i cura malo postarija, koja kani brzo udavat. Momčad neka se kite tokama, koje su na crļenoj jačermi. Neki imaju samo pločice od toka.[3]

---

[1] ‚Mlade nose za jedno pô godine od udaje perja na glavi od pavuna.'

[2] ‚Žene nose na prstima po 2—3—5 prsteńa *(! Ur.)*, obično od srebra i tuča. Ove im daruju na udaju muž i drugi svatovi.'

[3] ‚(Ļudi i momci) na ječermam čohenim imadu sprid puce od bile kovine.'

Češļańe. Kad *muškadija* zakosati (okosati), onda iđe jedan drugom, da se *obriče:* ,briju svu glavu, ostave na vrh glave ńešto *perčina*, da je lašńe brijaču za ń prihvatiti s rukom, kada brije. Perčin dopire samo do vrata. Momci ostavļaju na glavi više perčina i dopire im do jake.' Obično u jednom selu imadu po dvojica, koja briče sviju. Nijedan seļak ne plaća tome berberu ništa: on ji' brije za ļubav: ,ne plaća se zato ništa izvan lule duvana ili jednu cigaru. Za brijańe ne treba drugo, nego namoči se glava s vodom i nasapuna, i gotov je.'

,Britve imadu proste od 20 novč. Oštre ji' na *belegijam*, kajišim od svilaja i na goloj ruci.' Kad se *ustra (brič, britva)* istupi, onda nosi je na tocilo, pa je malo istoči.

Ni muškadija se — većina ji' barem — ne strigu kose, već pušće *perčin*. To je lipo u nas na selu, koji ima rođeni perčin. Veli se, ko ima rođen perčin, da taj ima višu snagu. Niki perčin plete, a niki ne plete, već ga pušći, da mu pane čak niz leđa.

Onaj, koji plete perčin, upliće u ńeg *uplitńak*, na kom su pri dnu sinžirići i parice. Onaj, koji se striže, veli mu se, da ima *kiku*. Koji nose perčin, odma' u ńeg zadiju i češaļ, pa kad se zamrsi, da ga odma' more izčešļati. Kad se muško ili žensko dite prvi put šiša, onda onaj, koji ga šiša, vaļa, da mu dade kakav dar od para. ,Nazad 40 godina nosila su sva muškadija duge kose, t. j. *perčin* (i ja sam to nosio, dok nisam otišo u samostan), ostali dio glave brijo se je. Perčin se je pleo i češļao: to su obavļale divojke. Imao je perčin i svoje *vezalo*. *Vezalo* se je ńekako uplićalo u perčin, a na dnu vezala bile su kite od čohe crvene i cakleni' koruļa (bobica) i t. d. Sada perčine gotov nitko ne nosi: ovo se je počelo pobacivati osobito od zauzeća Bosne i Hercegovine. Ima još i ta razlog, zašto se je uvidilo, da je to teško o tom raditi, i ne ima svak divojaka, pa je reda bilo i u tuđe kuće za to ići. Najprije se je perčin počeo nizati pri jaki od košuļe, pak svak svoj češļati, i nije se pleo. Da perčin ne bude razčupan, imao je svak u kosi češaļ na oblug *(obluk. Ur.)* od rožine, koji je perčin u redu držao.'

Ženskadija čuvaju svoju kosu. Niki običavaju žensku dicu, dok su još onejaka, ošišati, jer će jim, veli se, boļa i gušća kosa biti. Dok su još curice i dok iđu gologlave, često se puta izmivaju kišnicom, da jim boļe kosa reste. Ženska, koja ima malenu kosu, veli joj se, da je *nalet*. Ženskadija se sva jednako češļaju u gradu, samo u tom se razlikuju, što starije žene i babe svoju kosu kriju, a cure i mlade još boļe skidaju prikrivače, da jim se kosa vidi.

U gradu se češļaju tako, da kosu pokvase malo vodom ili zejtanom, da se boļe raspravi, a onda češļaju se. Kad se isčešļaju. onda jedna drugu spliće, ili se sama splete. Pletu se obično u gradu *na jednu* i *na dvi*. ‚Žene i divojke imadu dvi pletenice, t. j. sa strane po jednu. Pletenice spuštaju se pokraj ušiju. U pletenice upliću *vezalo*.‘ Na dnu doli kosa upliću trobojnu našu katoličke cure, a 'rišćanke *zelenu* vrpcu. Muhamedanke upletu *zeh* svileni, ili zeleno štogod. Žene i babe samo š čim god svežu. ‚Pletu svaka sebi, obično od tri struka u svakoj pletenici.‘ Veli se, da su se nigda splićale na više pletenica, pa tako se eto piva u pismi:

Majka Maru sitno pletijaše
Od petero i od devetero,
Uz pletivo Maru svitovaše itd.

‚Krajeve od pletenica svežu za vratom, ostali dio vidi se sprida.‘ Starije žene spliću se u dvi pletenice, pa te onda svežu oko glave. Žensku, koja nejma dugi' kosa, ismijavaju: kad se češļa, onda joj viču, da se popne na stolac, jer će joj se kose zamrsit.

‚Divojke se razpoznaju po crvenoj kapi i što *zolufe* nose, t. j. puste po ńekoliko kose pokraj uha od lica, dugačke do 10—15 cm. Mlade nose još dugļe.

Tuđe kose nitko ne nosi, niti kupuje, niti prodaje, niti striže. Dicu žensku strigu do 10 godina, zatim i one puste kose‘. Na selu mažu kosu, kad počmu češļat, neslanim mladim maslom, a prije, vele, da su se mazale lojom, pa ostalo je i u pismi:

„Sidi cura na kamenu,
Češļa kosu po ramenu,
Lojom je je namazala,
A grebenom isčešļala i t. d.“

Kose, veli se, da su sojile (?) malene i velike. Ima trave, kojom mažu kosu, da boļe reste, amo sve tê trave ne znaju. Izmivaju kosu onom vodom, kad pare 'aļine, onako pomlakom vodom, a zove se *zana*.

U nas se gleda na kosu i kad se cura zamira, a ne zna joj se za ćud. Ako ima dugu i lipu kosu, veli se, da je dobre ćudi: ako nejma dobri' kosa, veli se, da joj od zla ni kose ne će da restu.

(Nastavit će se.)

Poezija.[1]

Tomić Mijat[2] i Suzica kadija.

Vino pije Tomić Mijovile,
A u Vranu, visokoj planini.
Kad se ńemu dade pogledati,
Pogledati u poļe duvańsko:
Kosci kose Jabuku livodu,
Kosci kose, kupe kupilice, —
Onda družtvu Mijo govorijo:
„Družinice, mila braćo moja,

[1] Ovdje se podaje samo primjer duvańskih pjesama, i to većinom takovih za koje nema sumńe, da su duvańske, t. j. nastale u Duvnu. G. *S. Rubić* poslao je „Zborniku" pjesama „junačkih" i „ženskih" za lijepu kńigu. — Što se evo u „Zborniku" izdaju i pjesme, to ima posebne razloge. Jedan je razlog posebno narodoznanstveni: da građa podade pogled i u duševni život naroda, a taj pogled ne bi bio jasan po građi, objelodańenoj sprijeda. Drugi je razlog to, što su ove pjesme novi prilog ne samo za razumijevańe razvitka južnoslovjenskih narodnih pjesama — osobito „hajdučkih" — nego su one i novi prilog motivima, da ne spomińem novosti u tehnici. — *Ur.*

[2] *Hajdukovańe Tomića Mijovila.* Na dnu Duvna imade selo Brišnik, a sastoji se iz dva čapora kuća, te se jedan čapor zove: gorńi Brišnik, a drugi: dońi. U gorńem se je Brišniku rodio Tomić Mihovil (Mijovil). Oca i matere nije upamtio, jer su mu umrli, dok je on još bio u bešici, te ga je uzeo k sebi stric mu Niko. Kad je dijete odraslo, te moglo sebi krušac zarađivati, ode od strica, te se pogodi u najam kod bega Kovčića, da mu čuva ovce. Čuvao je ovce do 20. godine, te ga beg zamiluje. Kad mu je bilo 20 godina, bijaše jak i snažan, da se s ńime nije niko mogao ni por'vat, ni kamena bacit, amo ni jedne ojne (igre) u svemu Duvnu.

Jednoga dana dođe u Brišnik Arap, te popne čador na livodi, a za čador priveže końa, te zazove bega Kovčića na mejdan. Narod, koji nije vidao Arapa, bojao se je ko vatre. Što je god Arap iskao, oni su mu donosili, te je čitav zulum navalio na dońi kraj Duvna. I beg se zabrinuo, jer je morao ili na mejdan, ili davati Arapu, što je god iskao. U večer dođe Tomić Mihovil od ovaca i zateče bega snuždena. Kad mu beg kaza, što je i kako je, i za što je snužden, Tomić se nasmija i reče mu, da će on za ńega na mejdan. Beg ga poče blagoslivati. U jutru se Tomić spremi, te pođe, da dijeli mejdan s Arapom. Vele, da je Arap na svakoga bacao nekakvu smrdļivu vatru, te ga onda ubio. Tomić se Mijovil prikrsti, te zove Boga u pomoć i pođe protiv Arapa. Arap udari na ńega vatrom, ali ga Tomić dokopa rukama, te ga udari o ledinu. Izvadi ńegovu sabļu, te ga ńegovim oružjem zakoļe. Begu to bijaše vrlo milo i drago, te on zamiluje još više Tomića Mijovila i pokloni mu Jabuku-livodu niže Duvna. I danas se zove: Tomićova livoda.

Iza toga prošlo je ńekoliko vremena, a beg se oženi iz Duvna (kasabe), te obeća Mijovilu, da će mu pred svatovim nositi barjak. Tako i bi. Beg iskupi svatove, a Tomić je pred ńima nosio barjak. Pošto su se vratili i poveli curu te izmakli iz kasabe, izleti jedan iz svatova, te reče drugima:

„Dobre beže svate sakupio,
I lipu je curu zamirio,
Samo, braćo Turci, ne vaļade,
Da nam vlašče zelen barjak nosi."

Oni su ga šutkali, da ne dira u Tomića, a on tri puta tako govorio, te i nagonio końa na Mijata. Kad je treći put naletio na Mijata, on poteže nož i rasiječe ga po pole. Tako su stigli kuli.

U večer je bila večera, a prije večere se običaju Turci natjecati u igrama i bacańu kamena, ali ih u svemu nadhiti Tomić. Turcima se to krivo činilo, te pomisle, da ga smaknu. Tomić se je dosjetio, te u večer, kad su oni sjeli za večeru, a on ti nagne iz kuće. Zvali su ga, a on nije htio, nego se sam spremi, te kud će, — nema nikud: stric mu umro, a ostati ne more od Turaka. Smisli se te krene u hajduke, i to u Vran planinu.

„Nije l' majka rodila junaka
„I sestrica brata odgojila,
„A na čistu bez bešike krilu,
„I danas ga ovde prigodila,
„Da otiđe u poļe duvańsko,
„A da vidi, pobratime dragi,
„Čiji s' kosci, čije l' kupilice?"
Svi junaci mukom zamukoše
I u crnu zemļu pogledaše,
Kako reste na zavojke trava,
Kao dojke u mlade divojke,
Sam ne gleda mali Marijane,
Već svom stricu među oči vrane:
„Evo majka rodila junaka,
„A na čistu bez bešike krilu,
„I danas ga ovde prigodila,
„Koj' će otić u poļe duvańsko,
„I viditi, pobratime dragi,
„Čiji s' kosci, čije l' kupilice."
Pa se diže na noge lagane,
Pa uprti uprtńaču torbu,
O ramenu viša granaliju,
Pa eto ga u poļe duvańsko,
Te on koscim Božju pomoć viče,
A kosci mu pri'vatili zdravļem:
„Čiji l' kosci, čije l' kupilice,
„Čija li je zelena livoda?"
„„Kosci jesu Suzice kadije,
„„Kupilice Suzice kadije,
„„A livoda pokojnog Mijata."“ -
Kad Marijan riči razumio,
On je koscim tijo govorijo:
„Ako bude na Mijatu glava,
„Pronica' će kroz otkose trava."
Pa se vrati u Vran u planinu,
Sve on kaže, što je i kako je.
Kad u večer večer večerali
Bila kruva i rumena vina,
Onda viknu Tomiću Mijate:
„Dite moje od Mostara Šećo,
„Ajde splići malog Marijana,
„Oblači ga u žensku odoru!" -
Kad on spremi malog Marijana,
On zavika svu redom družinu:

Za ńekoliko dana se to pročulo po selima i po Duvnu, te se u Vranu sastane oko Tomića 60 drugova, i to sve:

„Od zla oca, od gore matere,
Kojem nije žao poginuti,
Koji može stići i uteći,
A on svoje sve nosi uza se,
Puška mu je i otac i majka,
A za virnu ļubu i ne znade." -

Kad je Tomić sakupio društvo, te vidio, da ih ima toliko, da je hrane premalo, a mnogi su od ńih, vidio je, strašivi, jednoga dana uhvati Tomić Mijovil hercegovačkoga jarca, te ga počne na očigled društva živa derati. Družina ga upita, šta radi, i da se onako ne dere jarac, a Mijovil im reče: „Koji god od vas mojih drugova ne bi mogao ovako podnijeti, da ga dušmani živa oderu, onaj nije za moje družine." Kad je bilo sjutra dan, a od 60 drugova ostalo samo polovina. S tima je četovo sve do smrti.

Pripovijedaju, da je boļih junaka u ńegovu društvu bilo, nego što je on, ali on je bio najslobodniji. Ļeti bi bio u Vranu i Ļubuši, a pripovijedaju, da je prelazio s društvom i u Kamešnicu kod Livna. Stalno ńeg vo mjesto bio je Vran, te bi za sušna vremena obitavali u pećini, koja se i danas zove „*Mijatova pećina.*" Za tu pećinu vele, da je mogla voditi ispod zemļe do Travnika. U istu pećinu pripovijedaju, da je Tomić ostavio blago, te da to blago stoji u hrpama i da ga nekakva prikaza čuva. Ko bi mogao onu prikazu prevariti, da bi joj mogao oteti iz ruku mač, taj bi mogao i novce uzeti.

Zimi je Mijovil boravio po selima. O Lučińdańu bi razdijelio družinu na pola sa malim Marijanom, te bi on jednu zimu zimovao u Końicu ili u Kongori kod Kovčića, a Marijan bi zimovao u Mokronogama nedaleko Duvna. Jedne zime, pripovijedaju, da je Tomić zimovao u Rami kod kadije, te tude zametnuli kavgu i mnogo je Turaka palo.

On bi najprije na lijepo iskao toliko, koliko se može hraniti — sebe i družinu. Ako bi mu tko uskratio, on bi mu oteo i opļačkao ih više.

O ńemu narod vrlo mnogo pjeva uz tanke gusle javorove, te ga hvali, kakav junačina biše. On je poginuo, kako pripovjedaju u Doļanima iza Vrana. („*Smrt Tomića Mijata*"). I sada mu se grob nalazi tamo. Ima i sad od rodbine ńegove u selu Brišniku Tomića. *S. Rubić.*

„Spremajte se, moja braćo draga,
„Da iđemo Suzici kadiji:
„Večeras je u ńeg dokosnica."
Otale se oni podigoše,
Te evo ji' do sela Blažuja,
A do kule Suzice kadije.
U najlipša doba dolazili:
Baš na gradu zauči jacija.
Tomić drmnu alkom na vratima,
A zavika iza svega glasa:
„Gospodare, Suzica kadija,
„'Odi vinčaj kićenu divojku!"
U tom sleti tanana robińa,
To otvori od avlije vrata.
Mijo svoje uvodio društvo,
U'vatiše Suzicu kadiju,
Višaju ga o bilome gradu,
Baš o gradu, a za bilu bradu.
A bilu mu kulu porobiše,
Na tavanu vatru naložiše,
Pa za sobom vrata zatvoriše,
Da se ne bi šćeta dogodila.
Pa odoše u Vran u planinu.
Davno bilo, sad se spomińalo.

Tomić Mijat izbavļa malog Marijana.

Vino pije Tomić Mijovile
U vrh Vrana u dnu Duvna ravna,
Oko ńega do tridest drugova.
Tomić kupu rukom pri'vatijo,
Te družini svojoj nazdravijo:
„Zdrav', družino, moja braćo draga!
„Ni u moje, ni u vaše zdravļe,
„Već u zdravļe onoga junaka,
„Koj' će otić Livnu kamenome
„I doniti svakome od naske
„Svakom drugu po dobre opanke,
„Meni starcu divan-kabanicu!"
Svi junaci mukom zamukoše,
I u crnu zemļu pogledaše,
Kako reste trava na zavojke,
Kano dojke u mlade divojke,
Al ne gleda mali Marijane,
Već svom stricu među oči vrane,
Pa je stricu tijo govorijo:
„Evo majka rodila junaka,
„Koj' će otić Livnu kamenome
„I doniti svakome od naske
„Svakom drugu po dobre opanke,
„Tebi starcu divan-kabanicu."
Ńemu veli Tomiću Mijate:
„Be averim, moje drago dite,
„Ajde, sine, u sto dobri' časa!
„Već poslušaj, sine Marijane,
„Sutra jes' ti petak turski svetac,
„Pa će izać Turkińe divojke
„Biloj kuli bega Atlagića.
„Ne svraćaj se u kolo divojkam,
„Pozna' će te livańske delije."
Al Marijan 'aje i ne 'aje,
Već se sprema, štogod boļe more:
Na se meće uprtnicu torbu,
Priko torbe pribacio diļku
Pa on ode Livnu na krajini.
Kad je bio Livnu kamenome,
Kad kod kule čudo ugledao:
Tu Turkińe kolo u'vatile,
Kolo vodi Fata Atlagića.
Ja kakva je, tri je jada bila!
Jedne uši, a dvoje menđuši,
Jedno grlo, a tri su đerdana:
Jedan đerdan od sitna merǵana,
Drugi đerdan od sitna bisera,
Treći đerdan žućeni' dukata.
Što je đerdan od sitna merǵana,
Merǵan sitan, a grlo bijelo:
To se dvoje udariti more,
Kano krvca po bijelu snigu;
Što je đerdan od sitna bisera,
Klapa curu taman po ńedrima,
Pa joj kaže, di joj dojke stoje;
Što je đerdan od žuti' dukata,
Klapa curu uprav po pojasu,
Te joj kaže, kuda gaće veže.
Na nogam joj gaće čiftijane,
Do pola su postavļene vukom,
A od pola vukom i baukom.
Na učkurim dvista marijaša,
Gaće breče, marijaši zveče.
Kolo vodi kićena Fatija,
Kolo vodi, a pisme izvodi.

Marijan se u kolo umiša,
Pa on kida kolo na četvero,
U'vati se do Fatije mlade,
Do Fatije, ćeri Atlagića.
Tude ńega poznat ne moga'u.
Kad se malo biše ugrijao,
Skide momak divan-kabanicu,
A zavika Fatija divojka:
„Bog t' ubio, babo Atlagiću,
„Zar ne vidiš gorske aramije,
„Aramije — malog Marijana?
„On je našu kulu porobio:
„Eno tvoga svitla ǵeverdara,
„Eno tvoje bijele košuļe,
„Ja sam ono svojom rukom vezla."
Obkoliše livańske delije,
U'vatiše malog Marijana,
Baciše ga u dno u tavnicu,
U kojoj je voda do kolina
I zelena šaša do ramena,
Zmije zviždu, a jakrepi šćipļu,
A lasice grizu nausnice.
Tu je bio do tri bila dana.
Kad četvrti danak osvanuo,
Viknu vila Tomić Mijovila:
„Zlo ga sijo, mijo pobratime,
„Zlo ga sijo i vince popijo!
„Marijana u'vatili Turci,
„Bacili ga u dno u tavnicu.
„Nego ajde i vodi družinu,
„Te porobi kulu Atlagića,
„Ukradi mu iz bešike sina,
„Te ćeš tako ńega izbaviti."
Kad je Mijo riči razumijo,
On na družtvo čeru učinijo:
„Svak na noge, moja braćo draga,
„Marijan je dopao tavnice,
„Mi moramo ńega izbaviti,
„Jali svoje usijati glave."
Kad je družtvo riči razumilo,
Svi se tude opremili lipo,
Te krenuše Livnu na krajini.
U dobra su dolazili doba:
Baš na gradu zauči jacija.
Tu su sili, te se odmorili
I rujna se vina ponapili.
U tom gluva omrknula noćca,
A zavika Tomić Mijovile:
Da čuvaju na avliji stražu,
Svak na dobru da s' osloni diļku,
Bilosapac do pola izvuče,
„Ja ću otić na oblicu kulu."
Tada družtvo Miju poslušalo,
Mijo ode uz oblicu kulu:
Sve pospalo kao i poklano.
Amo evo sriće u junaka:
Po kad kada sine misečina,
Te se vidi, ko unutri spava,
Kad tu spava beže Atlagiću,
A do ńega mlada begovica,
Između ńi' sine Ibra'ime.
On uzima dite iz bešike,
Te on ode niz oblicu kulu,
Vodi družtvo na Crļene Stine,
Otkle s' vidi Livno i širine,
A i bila Atlagića kula.
Kad u jutru jutro osvanulo,
Dan svanuo i granulo sunce,
Probudi se beže Atlagiću,
Al mu nema sina Ibra'ima.
Vrlo se je beže pripanuo,
Te sve Livno vikom uzbunio,
A grunuše na kuli prangije,
Al ga nešto s Crļenica viče:
„Bre, đidijo, beže Atlagiću,
„Ev' u mene sina Ibra'ima!
„'Odi amo, da ti sina dadem,
„A pušći mi malog Marijana."
Kad je beže riči razumio,
Od tavnice kļuče do'vatio,
Te on pušći malog Marijana,
A on uđe na Crļene Stine,
Da uzima sina Ibra'ima,
Nu da vidiš Tomića Mijata:
On mu čedo u povoju daje,
Jer se drži junačke beside. —
Davno bilo, pobratime dragi,
Davno bilo na ļutoj krajini,
Davno bilo, sad se spomińalo,
A mi da smo zdravo i veselo!
Koga nije, da kruva ne jide!
A ja čuo od slipca iz Poļica,
Je l' istina, sigurno ne znadem,
Ako laže, i ja polagujem.

Tomić Mijat i trgovci.

Zavijala do dva mrka vuka:
Jedan vije na dnu Duvna ravna,
Drugi vije na vrh Duvna ravna;
Što 'no vije na vrh Duvna ravna,
Ono ti je mali Marijane,
Što 'no vije na dnu Duvna ravna,
Ono ti je Tomiću Mijate.
Zapituje mali Marijane:
„Striče dragi, Tomiću Mijate,
„Je li rano svanulo proliće,
„Je su l' sašle ćake na stanove,
„Istirali blago i goveda,
„Igraju li oko staja jańci,
„Poskakuju l' bile jalovice,
„Je li vrime četu sastavļati?"
Odgovara Tomiću Mijate:
„Dragi sine, mali Marijane,
„U nas jeste svanulo proliće,
„Izišle su ćake na stanove,
„Istirali blago i goveda,
„Igraju se po rudini jańci,
„Poskakuju bile jalovice, —
„Vrime jeste četu sastavļati.
„Već povedi svojih petnest druga,
„Povedi ih ka Vranu planini,
„Onde ćemo društvo sastavļati."
To rekoše, ka Vranu krenuše,
Iskupiše četu u planini.
Jedno jutro rano uranio,
Uranio Tomiću Mijate,
Te dozivļe malog Marijana:
„Marijane, moje dite drago,
„Búdi, sine, svu družinu redom,
„Sad će nanić sarajski trgovci,
„Ka Mostaru robu kupovati,
„Lako ćemo ńiem (!) dočekati:
„Strašive su mlade kiriģije,
„Samo ćemo gledat na Aliju,
„Jer Alija velik junačina, —
„Pet je puta ovda prolazio,
„Progonio bale i tovare, —
„Rad'te, dico, dok ga u'vatimo."
U toj riči, u kojoj bijahu,
Dok evo ti bale i tovarâ!
Zasidoše po gori hajduci,
Svi gledaju trgovca Aliju.
U tom grunu duga granalija,
Granalija malog Marijana,
Puče puška, kano isto vrime,
I pogodi trgovca Aliju,
Pade Ale u rudinu travu,
A zavika Tomiću Mijate:
„Drš'te, dico, bale i tovare!
„Na kom końu grana jorgovana,
„Na onom je čova venetička;
„Na kom końu sova obišena,
„Na onom je gotovina blago."
U'vatiše bale i tovare
I uzeše gotovinu blago.
Za to društvo prominu opanke
I pripravi rumenike vina. —
Davno bilo, pobratime dragi,
Davno bilo na ļutoj krajini,
Davno bilo, sad se spomińalo.

Smrt Tomića Mijata.

Uranio Tomiću Mijate,
Uranio rano u nediļu,
U nediļu prije jarka sunca,
Uz jeliku leđa prislonio, —
Šira su mu leđa od jelike! —
Pa on pijo kafu iz fingana,
Prisrkuje iz lule duvana.
A zagrkća na jeli gavrane,
Tomić Mijo Marijana viče:
„Marijane, drago dite moje,
„Ajde uzmi dugu granaliju,
„Pa otiđi od jele do jele,
„Pa potiraj sa jele gavrana,
„Da ne plaši po gorici društva."
U mlađega pogovora nema,
Te on uze dugu granaliju,
Pa on iđe po gori zelenoj,
A sve gleda od jele do jele,
I ugleda na jeli gavrana.
To ne bio na jeli gavrane,
Nego kume Bobovac Ilija.
Marijan se vrlo začudio:

„Šta ćeš tude na jeli zelenoj?“ —
„„Ja vas tražim za tri bila dana,
„„Vrlo vas je kuma pozdravila,
„„Da zađete u Doļane ravne,
„„Da ne vodiš ja vele družine,
„„Jer vam se je kuma porodila,
„„Te se nije ona pripravila,
„„Da družinu može darovati.
„„Ajde ti i Tomiću Mijate.““
To mu reče, ode u Doļane,
A Marijan stricu u planinu.
Kad Marijan stricu dolazio,
Sve mu kaza, što je i kako je.
Oprema se Tomiću Mijate,
Što može i (što) bijaše više,
Tako isto mali Marijane,
Te sađoše u Doļane ravne.
Dobro ih je kume dočekao,
Jer je sašla crna Arapina:
Ńem izdade Tomića Mijata.
Izdade ga za bocu dukata!
Kad u večer večer večerali,
O svačem su oni besidili,
O junacim i o puškam dobrim.
Onda veli Bobovac Ilija:
„Oj Bora ti, Tomiću Mijate,
„Tebe puška ubiti ne može,
„A ćorda te posići ne može,
„Od šta bi ti poginut mogao?“
Prevari se Tomić Mihovile,
Prevari se, ujede ga guja:
„Oj Bora mi, Bobovac Ilija,
„Mene puška ubiti ne može,
„A ćorda me posići ne može,
„Može m' ubit puca sa dolame.“
Kad svanulo i granulo sunce,
Tada ńemu kuma dolazila,
Donosila bocu bez grļaka,
Te upita Tomića Mijata:
„Kako li je ovo vidit, kume?“
„„Da je s grļkom, i lipša bi bila.““
Donosi mu krvavu košuļu,
Te upita Tomića Mijata:
„Ja kako je ovo vidit, kume?“
„„Da je čista, i lipša bi bila.““
A nije se jadu dositio,
Nego pita kumu Bobovčušu:
„Što si se ti, kumo, pomamila?“
Kad u večer večer večerali,
Tad mu reče Bobovac Ilija:
„Skini, kume, zelenu dolamu,
„Plaho si se, kume, ugrijao.“
Prevari se Tomiću Mijate,
Prevari se, ujede ga guja,
Jer m' opara pucu od dolame
Te je dade crnu Arapinu,
A on s ńome pušku napunio.
Stade zveka oko bile kule.
Tad upita Tomić Mihovile:
„Šta 'no zveči oko bile kule?“
Ńemu veli Bobovac Ilija:
„Došle jesu Doļanke divojke,
„Da gledaju malog Marijana.“
U tom puška puče kroz pengera
I pogodi Tomića Mijata
Baš pod kalpak u čelo junačko.
Odmah pade Tomić Mihovile,
Sam' izusti do tri ove riči:
Prva jeste: Isus i Marija,
Druga: Bože, primi mi dušicu,
Treća jeste: „Biži, Marijane,
„Čuvaj sebe, a osveti mene.“
Tad poviknu mali Marijane:
„Pušku, kumo, sapelo te kumstvo!“
Kad mu puška vina napojena!
„Sabļu, kumo, sapelo te kumstvo!“
Kad mu sabļa soli nasoļena!
Navrviše Arapine ļute,
U'vatiše malog Marijana,
Svezaše mu ruke na opako,
Od lakata do bilih nokata,
Iz nokata crna krvca lije.
Osikoše glavu Mijatovu,
Za gotovu stolu zasidoše,
A zalažu glavu Mijatovu,
Zalažu je mesom ovnovinom,
Zalivaju vinom i rakijom:
„Što ne piješ, Mijatova glavo,
„Što ne piješ sada, ko do sada?“
A sve gleda mali Marijane,
Svezane mu ruke na opako.
Za to čuli svi Doļani ravni,
Pa i ona Doļanka divojka,
Što je 'no je Mijo izprosio

Za sestrića malog Marijana.
Čim ugleda glavu Mijatovu
I svezana malog Marijana,
Ona leti u Vran u planinu,
Ona nađe jelu ponajvišu,
Pa zavika iza svega glasa
Po imenu Batinu hajduka:
„Zlo ga sio, Batina hajduče,
„Zlo ga sio i vino popio!
„Na rane ti vino udarilo,
„A na grlo mliko materino!
„Pobru su ti Turci pogubili,
„Marijana živa u'vatili,
„Svezali mu ruke na opako
„Od lakata do bili' nokata,
„Iz nokata crna krvca liva.“
Kad to čuo Batina hajduče,
Na društvo je čeru prosipao,
Svi se goli' ćorda dobaviše,
Oni lete kroz goru zelenu,
Sve od jele odsicaju grane,
Dok stigoše kićenu divojku,
Ter pitaju kićenu divojku,
Što je bilo i kako je bilo.
Sve im ona po istini kaže.
Oni vele kićenoj divojci:
„Ajde vaške ti zajavi vaše,
„Sve odjavi na torove bile,
„Dok sađemo u Doljane ravne.“
Brže ode kićena divojka.
U tom došli oni u Doljane,
Opkoliše kulu Bobovčevu,
Isikoše malo i veliko,
U'vatiše crna Arapinu,
I onoga Bobovac-Iliju,
A bilu mu kulu porobiše,
Porobiše, vatrom zapališe,
Marijanu ruke oprostiše,
Bobovčuši oči iskopaše,
Pa joj bile dojke prorizaše,
A kroz dojke ruke prometnuše,
Zatiraše u Vran u planinu:
„Ajd lov lovi po Vranu planini.“
Ni' dvojicu na kolac nabiše.
Poče kleti Bobovac Ilija:
„Pušći mene, kume Marijane,
„Salit ću ti Mijata od zlata.“
„„Što će meni Mijate od zlata,
Kad ne može sa mnom četovati,
Četovati po Vranu planini!““
Među dvi ji' vatre pritakoše,
Od bokova meso odsicaju,
Ter zalažu crna Arapinu,
A i kuma Bobovac-Iliju,
Pa ga pita mali Marijane:
„Što si, kume, iscirio zube?
„Ili ti je varenika vruća?
„Ili ti je kiselina ljuta?“
Odvedoše kićenu divojku,
Oženiše malog Marijana,
Ukopaše Tomića Mijata,
Ter odoše u Vran u planinu.

Pribrao: *Stj. Rubić.*

Petar Mrkońić izbavlja braću Seńane . . .

Zakukala sińa kukavica
Baš u Seńu, gradu kamenome.
Jedna kuka, kad joj na um pane,
Druga kuka jutrom i večerom,
Treća kuka, nikad ne pristaje.
Koja kuka, kad joj na um pane,
Ono jes' ti ljuba Ivanova;
Koja kuka jutrom i večerom,
Ono jes' ti seka Ivanova;
Koja kuka, nikad ne pristaje,
Ono jes' ti majka Ivanova.
Kukala je devet godin dana.
Kad deseta nastala godina,
Pušća majka po vojsci telala:
Majka daje duge podvornice
I uz ńiu mline mlinarice, —
Koji melju kroz godinu dana
Po sto tovar bilice šenice —
I uz ńiu stupe valjarice, —
Što valjaju čoju venedičku
I bacaju na godinu dana
Deset kesa sve gotova mala: —
Ko će otić do Budima pusta
I viditi Seńanin-Ivana
I Tadiju, brata Ivanova,
Jal' su živi, jali su pomrli.

Tu se niko naći ne mogaše,
Već se nađe stari Mrkońiću.
On uzjaši svog końa sivaļa,
Pa evo ga Seńu kamenome.
A izlazi Ivanova majka,
Ona kuka kano kukavica,
A privrće kano lastavica:
„Di si, Petre, ako Boga znadeš,
„Što te nema u devet godina?
„'Oćeš otić ka turskom Budimu?
„Evo tebi ńive podvornice
„I uz ńiu mline mlinarice, —
„Koji meļu kroz godinu dana
„Po sto tovar bilice šenice —
„I evo ti stupe vaļarice, —
„Što vaļaju čoju venedičku
„I bacaju na godinu dana
„Deset kesa sve gotova mala —
„I evo ti moja bila kula,
„I evo ti moja Anđelija,
„A za tvoga sina Marijana."
„„Ne ću tebi blaga nikakvoga,
„„Daj mi samo đogu Ivanova,
„„I daj meni ćordu Ivanovu,
„„I daj meni nikoliko blaga,
„„Ja ću otić ka Budimu pustu,
„„Da ja vidim svoga pobratima,
„„Il' je umro, il' je osužńijo.""
Izvede mu debela đogina,
I iznese Ivanovu ćordu,
I nasu mu pune egle blaga.
Otale se Petar opremio,
I opremi svoga Marijana,
Pa odoše pod Kunar planinu.
Dok se mrkla ufatila noćca,
Onda veli mali Marijane:
„Daj ti meni debela sivaļa,
„Ja ću otić pandurici kletoj,
„Razgledati panduricu pustu,
„Spavaju li unutra panduri."
On mu dade svog końa sivaļa,
Pa on ode pandurici kletoj,
Sveza końa za jelu zelenu,
A on skida čizme i kalčine,
Pa se peńe kuli u peńgere:
Sve pospalo kano i poklano.
On se vrati do końa sivaļa,
„Jesus" reče, pojaši sivaļa,
Te ga goni pandurici kletoj,
Pa poziva Muju Buļubašu:
„Izađ' amo, aran Buļubaša,
„Da junački mejdan podilimo."
A izađe aran Buļubaša
Salt u gaćam i samoj košuļi,
Za učkure zapeo kubure,
Ko da plaši sove oko kule.
Dočeka ga momak na sivaļu,
Ćordom ma'nu, odsiče mu glavu.
Sviju dvanest redom pozivao
I sviju ji' dvanest pogubio.
Neka pobre, vesela mu majka!
Panduricu vatrom zapalijo,
Vratio se natrag u natrage,
A do starca Petra Mrkońića,
Sve mu kaže, što je i kako je.
Onda dobre końe pojašiše,
Otiraše ka Budimu pustu:
Ne smeta jim sada pandurica.
Kad dođoše bijelu Budimu —
Uprav svanu i sunce ogranu —
Do mehane krčmarice Luce,
Onda veli posestrima Luca:
„Di si, Petre, ako Boga znadeš.
„Što te nema kroz deset godina?"
Onda veli Petre Mrkońiću:
„Sakrij końe, ako Boga znadeš,
„Końe sakrij u tople podrume,
„A nas sakrij u šikli odaje."
Kad su oni večer večerali,
O svačem su eglen otvorili,
Pa je pita Petre Mrkońiću:
„Je li vira, posestrimo Luce,
„Kako ćeš mi pobru izbaviti?"
„„Ja ti ne znam, Petre Mrkońiću,
„„Što ću mlada od života svoga,
„„A sad znadem, što ćeš i kako ćeš:
„„Svaki danak Zlata vezirova —
„„Ona dođe na vodu čatrńu,
„„Pa popiva Zlatka plemenita,
„„Sve pripiva Petra Mrkońića
„„I ńegova sina Marijana.
„„A sutra je petak, turski svetak,
„„Saći 'oće Zlatka plemenita,
„„Sa' će ona na vodu čatrńu,
„„Ja ću tebe onda priobući,

„„Priobući u žensku odoru,
„„Pa ti ajde na vodu ćatrńu.“ “
Kad svanulo i granulo sunce,
I izašlo dana nikoliko,
A evo ti Zlatke vezirove,
Et' evo je na vodu ćatrńu.
Za ńome su četiri momkińe,
Skute nose, da se ne orose,
A rukave, da s' ne truni zlato.
Side cura u rudinu travu,
Poče pivat Petru Mrkońiću
I ńegovu sinu Marijanu.
Onda ńega Luca priobukla,
Priobukla u ženske aļine,
Ode Petre na rosnu livadu.
A veli mu kićena divojka:
„'Odi amo, moja drugarice,
„Otkale si, od kojeg li grada,
„Ne bili mi štogod kazivala
„Od onoga Petra Mrkońića
„I ńegova sina Marijana?“
„„Da ti vidiš Petra Mrkońića
„„I ńegova sina Marijana,
„„Po čem bi ti ńega poznavala?
„„A da vidiš malog Marijana,
„„Ujtila b' te trostruka groznica,
„„Ja kakav je mali Marijane!
„„Lipši jes' ti od svake divojke.“ “
„Ja bi lako ńega poznavala:
„Ńegova je štampa dolazila.“
Onda joj se Petre kazivao.
Kad se Petre curi kazivao,
Obima ga rukam zagrlila:
„Di si, Petre, ako Boga znadeš,
„Di si, Petre, toliko godina?“
Tu su oni viru utvrdili,
Utvrdili, što će i kako će:
„Večeras će vezir u ǵamiju,
„U ǵamiju klańat teraviju.
„Čim začuješ učiti jaciju,
„Ti izađi na avlinska vrata.“
Ode Petar posestrimi mladoj,
Zlatka ode svomu bilu dvoru.
Kad se smrkla i omrkla noćca,
Petar ode na avlinska vrata,
Al' ga čeka Zlatka opremļena.
Curu lati za bijelu ruku,
Odvede je posestrimi mladoj.
Al' mu veli mali Marijane:
„Šta je, Petre, ako Boga znadeš,
„Jesmo li mi viru založili,
„Da ćemo mi pobru izbaviti?“
Onda cura ńemu govorila:
„Marijane, moj očińi vidu,
„Ajde leti na visoku kulu,
„Babo ć' ostat u biloj ǵamiji —
„A osta' će tri debela sata —
„Ti ukradi dva bliznaca sina.“
On odleti na visoku kulu,
Pa on leti u drugu odaju,
Te ukrade dva bliznaca sina,
I odoše Seńu kamenome,
Odvedoše kićenu divojku,
Odnesoše dva bliznaca sina,
Pa ji' rane i oda zla brane.
Kad svanulo i granulo sunce,
Zacvilio vezir od Budima,
Od žalosti bilu bradu guli:
„Ko m' ukrade dva bliznaca sina!“
Daje vezir nebrojeno blago,
Piše ḱigu Seńu bijelome,
A na ruke Petru Mrkońiću
I ńegovu sinu Marijanu:
„Išći blago, koje tebi drago,
„A spremi mi dva bliznaca sina.“
Otpisuje Petre Mrkońiću,
A i ńegov sine Marijane:
„Mi ne ćemo pare ni dinara,
„Spremi nama do dva pobratima,
„Spremi' ćemo dva bliznaca sina.“
Taka ḱiga ka Budimu dođe,
Pušća vezir kapetan-Ivana,
I Tadiju, brata Ivanova,
Pripravi im četiri berbera,
Jedni miju, drugi nokte rižu.
Kad ih vezir lipo opremio,
Spremio ji' Seńu bijelome,
Oni ńemu dva bliznaca sina.
A vjenčaše Zlatku plemenitu
Za onoga mala Marijana:
Dosad bila Zlatka vezirova,
A sada je ļuba Mrkońića.

Pir činiše, te se veseliše.
Davno bilo, brate, na krajini,
Davno bilo, sad se spomińalo,
Kano dobar junak u družini.
A ja ne znam, je l' istina bila,
Ja sam čuo od slipca iz Polica,
Slipac piva, te se tako 'rani,
Ali i 'vali dila od junaka
Tankim glasom i lakim guslicam.

Smrt Jankovića Stojana.

Pošetala Jankovića ļuba,
Pošetala niz zelenu bašču,
Koloperu dolazila cviću:
„Kolopere, moje rano cviće,
„Niti cvateš, niti sime daješ,
„Kano ni ja, Jankovića ļuba.
„A da nije Azret-đenerala,
„Ne bih znala, šta je muška glava."
Misli ļuba, da niko ne čuje,
Al to čuje Jankovića majka,
Pa je svome sinu povidila.
Kad je Janko riči razumio,
Odmah britku ćordu povadio,
Al mu ļuba riči govorila:
„Oj Bora ti, Janko gospodare,
„Udri mene po bijelu vratu,
„Ne udri me po svilenu pasu!"
Udari je Janković Stojane.
Udari je po svilenu pasu:
Kako je je lako udarijo,
Na dvi je je pole prisikao,
A na ćordi čedo iznosio,
Čedo malo, al' je muška glava.
To je Janku vrlo žao bilo,
Pa se mlađan u kulu zatvara,
Za tri dana na dvor ne izlazi.
Kad četvrti danak osvanuo,
Uranio Janković Stojane,
Na ođaku vatru naložio,
U bardaku kavu pristavio,
Pa iz lule poteže duvana,
Prisrkuje kave iz finđana.
U tom stara dolazila majka,
Pa je majka sinu govorila:
„Je si li mi uranio, sine,
„Je si l' crnu pristavio kavu?
„Noćas sam ti čudan san usnila:
„Di poleti jato golubova,
„A prid ńima sur sivi sokole,
„Pa di pade jato golubova,
„Di padoše, već se ne digoše."
Onda Janko majci odgovara:
„Što to leti jato golubova,
„To je carska silovita vojska,
„A prid ńima sur sivi sokole,
„To sam ti ja, moja mila majko,
„I ja ću ti poginuti, majko,
„Jer mi vaļa ići na granicu,
„Tamo doli Duvnu u ravnine,
„A paliti sela i gradove,
„I tamo ću poginuti, majko."
Tad se diže silovita vojska
I prid ńima Janković Stojane,
Pa on robi sela i gradove,
On porobi Livno na krajini.
Kad je bio Duvnu u ravnine,
Tu ga silna dočekala vojska,
A u Janka obnemoglo društvo,
Udariše čili na umorne,
Tu pogibe Janko od Kotara.
Davno bilo, pobro, na krajini,
A sada se piva u družini,
Slipac piva, te se time hrani,
Sve pripiva krvavoj krajini.

Osman-pašinica.

Osman-paša ļubu dozivaše:
„Pašinice, moja ļubo virna,
„Ko no sinoć biše na pongeru,
„Obisijo ruke kroz demire?
„Ma beli je tvoj prvi sevdahu!"
Pašinica paši odgovara:
„Pa ako je moj prvi sevdahu,
„Ja sam ńega nekada volila."

Ražļuti se paša Osman-paša,
Pa on britku izvadijo ćordu,
Kako je je lako udarijo,
Na dvi je je pole prisikao,
Iz utrobe čedo ispanulo,
Malo čedo, ali muška glava.
Žao biše paši Osman-paši,
Svoju lipo ļubo sa'ranijo
Baš u bašču pod žutu naranču,
U večer joj mezar po'ađaše,
Pa on pita ļubu iz mezara:
„Oj Boga ti, moja ļubo virna,
„'Oćeš li mi, ļubo, oprostiti?"
Iz mezara ništo odgovara:
„Alal tebi, paša Osman-paša,
„Alal tebi moja rujna krvca,
„Al' ne alal moj jedini sine,
„Jer od mene ne osta poroda."

Kazao: *Ibrahim Đulić*, Duvno.

Šujičkińa Mara.

Ovce pasla Šujičkińa Mare
Po Šujici povrh Malovana,
S ńom poredo dva Jakšića mlada,
Oba mlada, oba Mari draga,
Jedno Pere, a drugo Nikola,
Pa besedi Šujičkińa Mare:
„Oj Bora vam, dva Jakšića mlada,
„Oba mlada, oba ste mi draga,
„Vi se o me pogodit ne ćete.
„Već kad sutra ograne sunašce,
„Ja ću sutra okrenuti ovce,
„Okrenuti povrh Malovana.
„Vi krenite po dnu Malovana,
„Ja ću ponit vezenu maramu,
„U marami zelenu jabuku,
„Pa ću ma'nut rukom i maramom,
„U marami zelenom jabukom.
„Poletite, dva Jakšića mlada —
„Oba mlada, oba ste mi draga —
„Koji prije doleti divojci,
„Onoga je kićena divojka;
„Koji drugi doleti divojci,
„Onoga je vezena marama,
„U marami zelena jabuka."
Kada svanu i ogranu sunce,
Uranila Šujičkińa Mara,
Kriće ovce Šujičkińa Mare
Po Šujici povrh Malovana.
A da vidiš dva Jakšića mlada!
Oni kriću po dnu Malovana.
A kad vidi Šujičkińa Mare,
Ona ma'nu rukom i maramom,
U marami zelenom jabukom.
Poletiše dva Jakšića mlada,
Oba mlada, oba Mari draga:
Niko pade u krilo divojci,
Pere pade na srid Malovana,
Pa di pade, Bogu dušu dade.
A kad vidi kićena divojka,
Ali Niko svijet priminuo!
Ona vadi nože okovane,
I udara sebe u srdašce,
Pa na nožu srce iznosila:
„Kad nij' ńiu, nek nije ni mene!"
Aber stiže bijelome dvoru.
Tude ńiu ukopaše lipo,
Viš Šujiće na vrh Malovana,
Oba momka i mladu divojku.
I kada ji' ukopaše tude,
U ruke im zelene jabuke,
Povrh glave ružu posadiše,
Po dnu nogu vodu navratiše:
Ko je žedan, nek pije vodicu,
Ko je gladan, nek jide jabuke,
Ko je mlađan, nek ružu miriše.
Davno bilo, sad se spomińalo,
A mi da smo zdravo i veselo!

Kulu gradi Zajim-Ibrahime . . .

Kulu gradi Zajim-Ibra'ime,
Bilu kulu od devet tavana,
Od ćerpeta i od ćeremeta,
A prid kulom bijelu avliju,
Sva srebrena, zlatom polivena,
Ispod kule zelena livoda,

Na ńoj resla rumena jabuka,
Pod jabukom zeleno jezero,
Priko ńega od zlata platica,
Po ńoj šeta devet paunova,
I sa ńima devet paunica,
I prid ńima patka potkovana,
I za ńima kuna pirlitana,
Među ńima vele vidra mudra.
Za to čuo care iz Stambola.
Poručuje care iz Stambola:
„Dite moje, Zajim-Ibra'ime,
„Čuo jesam, di beside ļudi,
„Da si lipu sagradio kulu,
„Lipu kulu od devet tavana,
„A prid kulom bijelu avliju,
„Sva srebrena, zlatom polivena,
„Ispod kule zelena livoda,
„Na livodi rumena jabuka,
„Pod jabukom zeleno jezero,
„Na jezeru zlaćena platica,
„Po ńoj šeta devet paunova,
„I sa ńima devet paunica,
„I prid ńima patka potkovana,
„I za ńima kuna pirlitana,
„Među ńima vele vidra mudra.
„Pošaļi mi devet paunova,
„I sa ńima devet paunica,
„I prid ńima patku potkovanu,
„I za ńima kunu pirlitanu,
„I međ' ńima vele vidru mudru."
Ńigu piše Zajim-Ibra'ime:
„Gospodare, care od Stambola,
„Istina je, što govore ļudi,
„Da sam bilu sagradio kulu,
„Bilu kulu od devet tavana,
„I prid kulom bijelu avliju,
„Sva srebrena, zlatom polivena,
„I prid kulom zelena livoda,
„Na livodi rumena jabuka,
„Pod jabukom zeleno jezero,
„Na ńemu je od zlata platica,
„Po ńoj šeta devet paunova,
„I sa ńima devet paunica,
„I prid ńima patka potkovana,
„I za ńima kuna pirlitana,
„I međ ńima vele vidra mudra.
„Sultan-care, mili gospodare,
„Što je ono devet paunova,
„Ono mi je devet braće mile;
„Što je ono devet paunica,
„Ono mi je devet nevistica;
„Što j' prid ńima patka potkovana,
„Ono mi je ostarila majka;
„Što j' za ńima kuna pirlitana,
„Ono mi je vjerenica ļuba;
„A međ ńima vele vidra mudra,
„Ono mi je seka jedinica."

Kazao: *Jure Budimir*, Duvno.

Sirotica Ana.

Majka Ivu za večerom pita:
„'Oćeš, Ivo, da te ženi majka?"
„„Ženi, majko, i meni je drago.""
„'Oćeš, Ivo, Zagorkińu Maru?"
„„Ne ću, majko, Zagorkińe Mare,
„„Već ja 'oću siroticu Anu.""
Ode Ivo Ani pod pengere,
Al mu Ana sitan vezak veze,
Vas je vezak suzam potopila.
Pitao je Latinine Ivo:
„Što je tebi, moja draga Ane?
„Ili ti je ponestalo svile,
„Ili suva zlata iz ćageta,
„Jal' s' đerđefu noge polomila,
„Il' su ti se igle oblomile?"
Progovara sirotica Ana:
„Svega toga za dosta imade,
„Već sam čula, da te ženi majka."
„„Nije Ano, ti mi živa bila!
„„Junak sam se s tobom oženio,
„„Ili s tobom, il zelenom travom.""
Al evo ti brata Ivanova:
„Ajde, Ivo, tebe zove majka,
„Da ti skidaš sa końa divojku."
Ivo šuti ništa, ne govori,
Nego Ani bilu svilu suče.
Al evo ti seke Ivanove:
„Ajde, Ivo, tebe zove majka,
„Da ti skidaš sa końa divojku."

Ivo šuti, ništa ne govori,
Nego Ani bilu svilu suće.
Al evo ti babe Ivanova:
„Ajde, Ivo, tebe zove majka,
„Da ti skidaš sa końa divojku."
Al se Ivi ino ne mogaše,
Već on ode kroz šimšir-sokake,
A do svoje mermerli-avlije,
Od avlije otvorio vrata:
„Sjaši s końa, nogu ulomila,
„Što si moga đogu umorila?"
Pade Mara na mermer-avliju,
Dva joj mlaza krvi udariše
I dva zdrava zuba poletiše.
U tome se noćca u'vatila,
Dvoje mladi' u đerdek svedoše,
Dvoje mladi, a dvoje nedragi'.
Side Ivo na svoje sepete,
Side Mara na svoje dušeke,
Progovara Latinine Ivo:
„Daj mi, Mare, sedefli-šargiju."
I ovako Mari progovara:
„Sada misli, moja draga Ane,
„Da ja Mari bili duvak skidam;
„Nisam, Ane, ti mi živa bila!
„Junak sam se s tobom oženio,
„Ili s tobom, il zelenom travom.
„Sada misli, moja draga Ane,
„Da ja Mari bili biser runim;
„Nisam, Ane, ti mi živa bila!
„Junak sam se s tobom oženio,
„Ili s tobom, il zelenom travom.
„Sada misli moja draga Ane,
„Da ja Mari bilo lice ļubim;
„Nisam, Ane, ti mi živa bila!
„Junak sam se s tobom oženio,
„Ili s tobom, il zelenom travom."
Za tim tiho Mari progovara:
„Ne daj glasa do bijela dana,
„Nek se moja braća napivaju,
„Nek se moje seke naigraju."
Za tim Ivo Mari progovara:
„Pozdravi mi moju milu majku,
„Nek me bradi Aninom maramom,
„Nek mi pušći perčin niz nosila,
„Što mi ga je Ana odgojila
„I tri zlatna češļa oblomila.
„Nek me nose kroz šimšir-sokake,
„Nek me vidi moja sirotica."
Nega nose kroz šimšir-sokake.
Kad to vidi sirotica Ana,
Uzimala nože okovane,
Pa udara sebe u srdašce.
Kako se je lako udarila,
Na nožu je srce iznosila.
Tad zavika lipe Ane majka:
„Stan'te malo, Ivni nosioci,
„Dok opremim siroticu Anu!"
Zajedno ji' do groba donili,
Zajedno ji' u grob položili,
Kroz zemļu im ruke provlačili,
A na ruke zelene jabuke,
Po viš glave vinovu lozicu,
A sa strane rumenu ružicu,
A pod noge studenu vodicu:
Ko je žedan, neka vodu pije,
Ko je gladan, neka grožđe jide,
A divojke neka ružu beru.

Sirotica Fata.

Ibra'ima svitovala majka:
„Ibra'ime, moj očińi vidu,
„Žen' se, sine, za života majci,
„Da ti prosim mladu Ismianu,
„U ńe, kažu, ima silno blago."
Ibra'ime majci progovara:
„Ne ću, majko, ti mi živa bila!
„Nije blago groši ni dukati,
„Već je blago, što je srcu drago.
„Ima blaga, al je brez evlada.
„Prosi meni siroticu Fatu.
„Ako mi je isprositi ne ćeš,
„Vira moja tvrđa od kamena,
„Ja ću turčin virom okrenuti."
Ibra'ima, poslušala majka,
Isprosi mu siroticu Fatu,
Pa je svoga svitovala Ibru:
„Ibra'ime, draži od očiju,
„Kada dođe petak turski svetac,
„Ti otiđi sirotici Fati.
„Kada budeš u Fatinoj kuli,
„Što je staro, ti ļubi u ruku,

„Fatu ļubi, di je tebi drago."
Ibra'im je poslušao majke.
Kad je bijo u Fatinoj kuli,
Sve on čini, što je naučijo:
Što je staro, sve ļubi u ruku,
Ajku ļubi, di je ńemu drago,
Ajku ļubi u grlo bijelo,
Tri joj mladoj potrgo đerdana!
Stade plakat sirotica Fata,
Žao joj je tri kitna đerdana,
Više žali obļubļeno lice:
„Ko će kazat ostariloj majci!"
Tišio je mlađan Ibra'ime:
„Muč', ńe plači, sirotice moja.
„Ja ļubijo, ja ću i kazati."
I odvede siroticu Fatu.

Kazao: *Salko eff. Kadić*, Duvno.

Prvi dragan.

Kóńa kujo Strepoviću Mate,
Końá kuje, koń se uskakuje,
Viš ńeg stoji srma jauklija.
„Zlato moje, kuda mi se
spremaš?"
„„Srmo moja, u carovu vojsku.""
„Zlato moje, ja te čekat ne ću."
„„Srmo moja, jer me čekat ne ćeš,
„„Danica je čekala mjeseca
„„Za goricom devet godinica,
„„A ti mene ne ćeš ni godine.""
To izusti i ostavi dragu.
A kad minu godinica dana,
Otud jaši Strepoviću Mate,
I on jaši kraj dragini' dvora:
„Draga moja, jesi l' se udala?"
„„Jesam bome i sina imala,
„„Od mila mu lipo ime dila.
„„Lipo ime: Strepoviću Mate.
„„Sve ja sina u bešici ninam:
„„Nina, nina, nestalo ti babe,
„„Ostala ti majka udovica,
„„I zapala prvoga dragana,
„„Po imenu Strepovića Mate.""

Asan-aga na gradu siđaše . . .

Asan-aga na gradu siđaše,
Svoju ļubu na krilu držaše.
Asan-aga ļubi besidijo:
„Oj Boga ti, moja ļubo virna,
„Kol'ko si se puta udavala?"
Ļuba ńemu tijo odgovara:
„Asan-aga, iza gore sunce,
„Mlada sam se dva put udavala:
„Prvi put sam bila za pašićom,
„Šećer jila za bilu pogaču,
„Šerbe pila za vodu studenu,
„Al' me kurvić loše milovaše.
„Drugi put sam za dervišom bila,
„U derviša nigdi ništa nejma,
„Al' me junak lipo milovaše;
„Ali topi u grad udariše,
„I umrije moj mlađan dervišu,
„A ja osta' mlada udovica.
„Sad sam tvoja, aga Asan-aga,
„Aginica tvoja ļuba virna."

Kazao: *Salih eff. Kadić*, Duvno.

* * *

Lipo ti je selo Kumaševo!
Zalud ńemu sva lipota ńena (!),
Kad u ńemu nigdi 'lada nema,
Samo jedno drvo bademovo.
Tude kolo liti, zimi igra,
Kolo vodi bratac i sestrica.
Bratac seju iskraj kola viče:
„Tiho igraj, moja seko draga,
„Tiho igraj, a prida se gledaj,
„Sad će proći junak na đogatu,
„Na đogatu, vas u suhu zlatu,
„Zamira'će u kolu divojke."
Istom oni u toj riči biše,
Al eto ti Ive na đogatu,
Na đogatu vas u suhu zlatu.
Stalo kolo, pa Ivana gleda.

Progovara Ivo sa đogata:
„Vi igrajte, mene ne gledajte!
„Ja ne gledam vezenih rukava,
„Što su kojoj tuđe ruke vezle,
„Već ja gledam ćudi i pameti,
„Što ću povest svojoj miloj majci."
Istače se iz kola divojka,
Pa govori Ivi na đogatu:
„Ne gledamo zlata ni đogata,
„Već gledamo na końu junaka,
„Za što ćemo svoju mladost dati."
Kad to čuo Ivo sa đogata,
On je uze za bijelu ruku,
Pa je baci za se na đogata
I odvede svojoj miloj majci.

*

Ašikuje momče i divojče
U gorici pod jelom zelenom.
Oni misle, da niko ne čuje,
Al jih čuje zelena travica.
Zelen-trava dokaza ovcama,
Bile ovce svome čobaninu,
Čoban kaza u putu putniku,
Putnik kaza na brodu brodaru,
Brodar kaza svem selu ǵematu,
Selo kaza momku i divojci.
Stade kleti lipota divojka:
„Zelen-travo, ne zelenila se,
„Bile ovce, poklali vas vuci,
„A čobana obisili Turci,
„A putnika ubili hajduci,
„A brodara voda odnijela,
„Ǵemat selo vatrom izgorilo,
„Mene s mojim dragim sastavilo!"

*

Razboli se mlado neżeńeno,
Oblazi ga mlado neudato
Priko bašće krijući od majke,
Donosi mu šećerli ponude:
Šećer s mora, smokve iz Mostara,
I ašlame u medu kuhane,
Kaisije po rosi trgane.
Na to asta ni gledati ne će,
Veće traži i lipši' ponuda:
Bila lica ispod trepavica,
Bila grla ispod ogrlica.
Vita jelo, istina je bila,
Jest, tako mi onoga junaka,
Kome 'no sam i mila i draga!
Kome nisam, i ne namećem se,
Od nametka nema ni napretka,
Ni u ćaru, ni u trgovańu,
A kamo li u ašikovańu.

*

Eto doli jezerce vodica,
Kraj jezerca zelena travica,
U travici jagode maline,
Čuvala ji' divojka Duvańka,
U ruci joj zlaćena maštrafa,
U maštrafi jezerce vodica.
Otud jaši mlad junak na końu:
„Božja pomoć, divojko Duvańko!
„Beru li se jagode maline,
„Pije li se jezerce vodica,
„Ļubi li se divojka Duvańka?"
„„Ajd otalem, mlad junak na końu!
„„Za te nisu jagode maline,
„„Za te nije jezerce vodica,
„„Nit je za te divojka Duvańka,
„„Ona ima dragoga Ivana.""
Kazala: *Staka Rubić*, Duvno.

*

Zelen bore, ne zelenio se,
Kara-Đore ne veselio se,
Jer odvede momke u vojake,
Ostadoše kićene divojke.
Moje drago sad se na put sprema.
„Bolan dragi, komu me ostavļaš?"
„„Moja draga, ostani kod majke,
„„A kad čuješ, da sam poginuo,
„„Dođi, draga, na grobac zeleni,
„„I dovedi kolo divojaka,
„„Nek igraju kraj groba zelena.
„„Lako ćeš mi grobak poznavati:
„„S desne strane jela usađena,
„„A s live je rumena ružica.

„„Za ružicu demir-đogo svezan;
„„Ti odriši demirli-đogata,
„„Pa ga vodi mojoj miloj majci,
„„Neka gleda demirli-đogata,
„„Kad ne gleda svog sina Ivana.““

*

Tri tičice propivale,
Kruna ne piva.
Pitale je drugarice:
„Što ti ne pivaš?“
„„Prođ'te me se, drugarice,
„„Kazat ću vam ja:
„„Mene majka mladu ne da,
„„Da joj carujem,
„„Već me majka staru daje,
„„Da joj tugujem.
„„Kad ja pođem u đul-bašču,
„„Meni star ne da;
„„Kad ja pođem na livodu,
„„Mene star gleda.
„„A ja mlada ne ću stara,
„„Zato tugujem.

*

Raslo drvce bademovo,
Tanko visoko.
Pod ńim leži đuzel-Ivo
I zlato Maro.
Dušek im je — ditelina,
Trava zelena,
Vezen jastuk — bile ruke,
Jedno drugome,
Kumaš jorgan — vedro nebo
Sjajnim zvizdama.
Viš ńi' stoje do dvi majke,
Pa Boga mole:
„Daj nam, Bože, tija vitra
„S Vrana planine,
„Da probudi đuzel-Ivu
„I zlato Maru.“

*

S ovu stranu i s onu Vrbasa,
S ovu smiļe, a s onu bosiļe.
Sve se smije smiļe na bosiļe,
Baš k'o momče na mlado divojče.

*

Ala sam ja jadna nesritna divojka!
Ja bosiok sadim, a pelim mi niče!
Oj pelim pelimče, moje rosno cviće,
S tobom će se moji svatovi kititi.
Kad me stanu mladu ka grobu nositi.

*

Sve se tama poļa ufatila,
A planinā tufan i maglica,
Pa se fata magla Malovana.
I Šujice moga zavičaja.
Vid' strančice, u kojoj sam vezla,
Vid' kućice, u kojoj sam resla!
Moj Ivane, moje rane grdne!
A za rane niko i ne znade,
Osim Boga i srdašca moga.
Nisu jadi, kad umire babo,
Već su jadi, kad se ženi dragi.
A za jade niko i ne znade
Osim Boga i srdašca moga.

*

Ne čudim se mraku ni oblaku,
Drini vodi, što se često muti,
Nego dragom, što se uvik ļuti,
Što sam drugog okom pogledala
Ako sam ga okom pogledala,
Ja ga nisam srcem sevdisala,
Sevdisala ni begenisla.
Mili Bože i u mene jada!
Što je gore, da je kalemova.
Što je vode, da je murećefa.
Što je momak, da su sve ćatibi, —
Ne bi moji' jada ispisali.

*

Uzori, dragi, ravnine,
Pa posij svoje jadove.
Ako ti nikne albaber,
Prosi me, dragi, u babe;
Ako ti nikne alkatmer,

Prosi me, dragi, u majke;
Ako ti nikne bosiok,
Bosa ću, dragi, za tobom;
Ako ti niknu šemboji,
Šenu' ću, dragi, za tobom.

*

Putnik putom putuje,
Tužnim glasom tuguje,
Pitale ga tičice
Iz zelene gorice:
„Što ti, putnik, putuješ,
„Tužnim glasom tuguješ?"

„„Prođ'te me se, tičice
„„Iz zelene gorice;
„„Draga mi se udaje,
„„Dušica se s tilom rastaje.
„„Ja ću svoju dragu vratiti,
„„Da ću svojom glavom platiti.""

*

Lako ti je, tanke gusle moje,
Lako ti je pjanu zapivati
I žalosnoj majci zaplakati,
Koja kopa sina jedinoga,
Il ga kopa, il na vojsku sprema!
I meni je, gusle, do plakańa,

Jer sam jutros na vodici bio,
Pa sam svoju dragu ugledao:
Ja se na ńu baca' jabukama,
Ona na me ne će ni kamenom, —
Kameno joj srce u matere,
Koja ju je 'naku porodila!

Priobćio: *S. Rubić*, Duvno.

*

Jesi l' moje, uranilo, sunce?
Jesi l' moje obasjalo dvore?
Je li moja podranila majka,
Dvor izmela i vode donila?
Je li moje misto oplakala?
Je su l' moje dolazile druge,
Je su l' moje cviće zalivale?
Iz visoka progovara sunce:

Ja sam jutros rano uranilo,
I tvoje sam obasjalo dvore,
I tvoja je uranila majka,
Dvor izmela i vode donila,
I tvoje je misto oplakala,
I tvoje su dolazile druge,
Te su tvoje cviće zalivale.[1]

*

Ko t' u gori goru lomi,
Jelo, jelo, vita jelo?
Dilbere moj![2]
Ni je l' koga roda moga,

Da poruči miloj majci,
Da mi seke ne udaje
Ni za samca, ni za pjanca,
Nek' je daje, ko i mene.[3]

[1] Ovo piva mlada prve godine.
[2] Iza svakoga retka — pjeva se: „*Jelo, vita jelo*" i redak se opetuje, a onda se pjeva: „*Dilbere moj.*"
[3] Ne mogu, a da ne upozorim kod ove pjesme na pjesmu u II. sv. „Zbornika", str. 352. Ovaj je fragmenat jedna od najzanimļivijih biļega jedinstva narodne duše. *Ur.*

*

VJESNIK.

Izvješće

urednika akademijskoga *„Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena“* o putovańu ńegovu po Bosni i Hercegovini

obavļenu u vrijeme od 20. srpńa do 21. kolovoza 1899.

(Čitano u sjednici akademijskoga folklorskoga odbora dne 9. studenoga 1899.)

Neposredna cijeļ prvih mojih putovańa (u Otok u Slavoniji g. 1897., pa u Dalmaciju i Crnu Goru god. 1898.) bila je nabava fotografskih slika za „Zbornik“ u jednu ruku, u drugu — kontrola suradnikâ „Zbornikovih“ „na licu mjesta“, — kako se kaže. Uz put sam imao nakanu, da suradnicima podadem ustmenih naputaka, da nađem novih suradnika, u opće pak, da se što boļe orijentujem u građi motreći narodni život svojim očima.

Na najnovije svoje putovańe spremao sam se s posve drugom nakanom: ono, što mi je kod predašńih putovańa bilo posļedńe, t. j. općenita orijentacija — to mi je sada bilo prvo.

Ja sam se putujući po Dalmaciji i Crnoj Gori uvjerio, da je nabava slikâ i kontrola suradnikâ vrlo mučan posao, koji se ne dade obaviti u onako kratko vrijeme i u toliko mjestâ, kako sam ja to — računajući sa sredstvima Akademije — sebi određivao. Zato, hoću li biti posve iskren, moram kazati, da sam s prvim svojim putovańem u jedno jedino mjesto — u Otok — najzadovoļniji: zato sam se vrlo nerado spremao na put po Bosni i Hercegovini, jer je to čitav svijet, koji se u mjesec dana dade jedva proletjeti. Jedino, što me je mamilo na taj put, bilo je ono, što mi je kod predašńih putovańa bilo posļedńe, t. j. ja sam držao, da mi je potrebno, dok sam kod ovoga posla, da barem jedan dio Bosne i Hercegovine općenito upoznam. A bude li se što dalo uraditi i za druge potrebe „Zbornika“, — tim boļe, mislio sam. I samo u ovom smislu ja sam s ovim svojim putovańem zadovoļan.

No prije nego stanem potańe kazivati o uspjehu svoga putovańa, u kratko ću samo pokazati, zašto je za posebne potrebe „Zbornika“ od male koristi ovakovo okolišno putovańe po čitavoj jednoj zemļi.

Spremajući se u Dalmaciju ja sam sebi načinio potanku osnovu. Proučavajući građu onih krajeva pobiļežio sam nejasna mjesta i nepoznate riječi i načinio popis onih stvari, što sam nakanio fotografovati. Prije nego što sam krenuo na put, pisao sam suradnicima, da ću doći. No tu je već nastala prva velika neprilika: jedan određuje ovaj tjedan i dan, drugi onaj, treći onaj. Ne treba mi gotovo ni spomińati, da ja nijesam mogao dočekati kraja tomu dopisivańu te da sam napokon

morao krenuti na put. Dakako da obično nijesam našao kod kuće suradnika-učiteļa, jer je kod rodbine na praznicima, ili je na ispitu i t. d. Trebalo bi više dana, dok bih se sâm uputio toliko, da bih sve mogao i bez ńega. No ako i nađem učiteļa, ili župnika, moram na žalost priznati, da su često tako neokretni, kadšto u tako slabom dodiru s narodom, da mi je gdjekoji put lakše bez ńih, nego s ńima. Ali i tu treba opet vremena, dok se snađeš. No najglavnije je ovo. Hoću n. pr. da vidim ovoga ili onoga čovjeka, ili ženu iz naroda, koji je ovo ili ono kazivao, ili treba naći ovaj ili onaj komad odijela, spravu ili stvar: ne može se, jer je ovaj čovjek, ili žena u poļu na radu. „Čekajte do nedjeļe, ili do sajma, ili do toga i toga sveca." To bi, istina, bilo najboļe, ali ja ne mogu biti u svakome mjestu u nedjeļu ili na sajamski dan. Pa i ostanem li do nedjeļe, — taj dan tako prođe, dok se ńešto skupi, da bi i opet trebalo čekati do druge nedjeļe. — A desilo mi se i to, da sam došavši „na lice mjesta" dobio posve drugi dojam o narodnom životu gledajući ga na svoje oči, nego što je bio onaj, što sam ga dobio čitajući građu. Povrh toga nalazio bih u građi strašnih praznina. Pitajući za ovo ili ono, što mi je palo u oči, slušao sam posve nove, a zanimļive i vrijedne stvari, o kojima u građi nema ni spomena. Sve hoću da popuńam i pribiļežujem (u prinosima tiskanim u „Zborniku" vide se tomu tragovi), no toga je toliko, da mi se sva ona sabrana građa pričini malo vrijednom i ja izgubim voļu za popuńańe i biļežeńe, već mislim na novu građu. Sve mislim: poći mi je daļe, ovdje ne će biti ništa, a ne znam, ne čeka li me isto i drugdje. No kad se jednom sabere ovakova narodna konferencija, koja mi kazuje, kritizuje, povlađuje natječući se — meni se ne dade daļe. I tako se gubi vrijeme, a od tê građe ovako na brzu ruku sabrane i pobiļežene — i onako ništa. Ne ću spomińati drugih neprilika, koje se, istina, sve dadu svladati, ali samo s vremenom, a ne na brzu ruku.

Zato sam ja i u Bosnu i Hercegovinu pošao s malom nadom na ikaki drugi uspjeh, osim toga: da ću se o tamošńem narodu u opće uputiti i gdjekojega suradnika naći. Ovo me je putovańe još više utvrdilo u mišļeńu: da ovakovo veliko letimično putovańe nije za sam „Zbornik" — t. j. za ńegovu građu — od velike koristi. Moje je mišļeńe naprotiv, da bi duļi boravak u kojem j e d n o m kraju bio od mnogo veće koristi. Bude li Akademija imala sredstava, pa bude li tko imao voļe za ovakovo putovańe, trebat će stvar — po mom sudu — unaprijed ovako i urediti, jer tkogod uređivao „Zbornik", morat će svakako sam glavom zalaziti u narod. O tom još riječ.

Ja sam u „Osnovi", po kojoj se sabire građa za „Zbornik", izrekao mnijeńe, da p u t n i c i-sabirači nijesu zgodni za sabirańe potpune i pouzdane građe. Tako mislim i danas, a u tom sam se utvrdio i na svom putovańu. Bez obzira na to, što je putnik-sabirač tuđinac u mjestu, što on ne pozna naroda, ni narod ńega, pa mu je već dodir s narodom otešćan, — putnik-sabirač može pribiļežiti samo f r a g m e n t e. Takovih fragmenata puna je narodopisna kńiževnost, pa upravo ńima treba da zahvalimo mnoge teorijice i hipotezice, koje se u ništa raspadaju, kad se upozna potpuna građa.

No ako je ovo istina, istina je i to, da nikakav i ničij kvestijonar na svijetu ne može sadržavati svega. Ja sam se na svom putovańu uvjerio, da je moja „Osnova“ gotovo ništa prema obiļu pitańa, na koja bi narodoznaustvu trebalo odgovora. A ipak su strani specijaliste ocijenili moju „Osnovu“ kao jedan od najpotpunijih i najboļih kvestijonara. I od suradnikâ-seļaka sam čuo, kako se čude: za što sve pitam i kako mi je sve to palo na pamet.

U narod dakle mora ići čovjek, koji se bavi narodoznanstvom, jer će se samo tako moći popuniti praznine u građi mjestnih sabirača-nestručńaka. Istina je, sama građa pisana po „Osnovi“ sadržaje mnogo toga, za što „Osnova“ ne pita, pa urednik može i daļe pitati i krasnih uspjeha postići ovakim dopisivańem. To je, istina, mučan posao, za koji treba vremena, ali i bez toga ne može biti. No i povrh toga mora urednik u narod, i tek poslije ńegova uspješna puta može se reći, da je građa potpuna i savršena, — koliko u opće ļudska djela mogu biti savršena.

Ja sebi dakle unaprijed ovako pomišļam putovańe urednikovo: Kad urednik dobije iz kojega kraja dobru građu, sabranu po „Osnovi“, kad ju posebnim pitańima popuni, tek će onda s ńom u ruci krenuti u onaj kraj, od kuda je građa. Tu će probaviti tako dugo, dok mu bude potrebno, da se u svem snađe. No ni sada ne će s â m biļežiti građe, nego će biļežiti i pitati samo za svoju informaciju, a po tim će biļeškama domaći sabirač tek konačno građu popuniti.

Sve je ovo bilo meni tek pońešto moguće na posļedńem mom putovańu, jer sam u svakom kraju mogao ostati tek ńekoliko dana.

Kao što sam imao uza se fotografski aparat na putovańu po Dalmaciji i Crnoj Gori i za svoga boravka u Otoku, tako sam ga ponio i sada, što više, sad sam ponio i mali ručni aparat, s kojim se može raditi i u hodu, pače i u vožńi, a ploče se mogu mijeńati i dańu. Koliko sam se veselio bezbrojnim slikama, što sam ih uz put hvatao! No kako sam bio poklapļen, kad sam povrativši se u Zagreb počeo tê slike razvijati! Ništa od svega, nikakove konture, već same mrļe.[1] Sreća, što sam radio i velikim aparatom, pa sam tako donio barem ńešto (među ostalim i duvańske slike, što su u ovom svesku).

Prelazeći na izvještaj o tom posļedńem svom putovańu spomenut mi je samo još ovo: Premda se je mene gdješto narodni život dojmio tako, da bih jedva smogao riječî, da taj dojam opišem, ja ću ipak, koliko to god bude moguće, spomińati gole čińenice. Velim: „koliko je to moguće“, jer ne mogu jamčiti, da i opis same čińenice ne će biti koliko toliko pomućen mojim dojmovima. Zato ću se i držati vremenskoga reda, kakav je u običaju u pisańu putopisa, i ako ovo nije putopis. Mene je sve ńešto sililo, da napišem poslije ovoga putovańa niz raspravica, ali se bojim, da je za to prerano: mnogo će toga ostati u mojoj duši. Ipak su gdješto dojmovi bili prejaki, a da ne izazovu gdjekoje misli, koja možda nije osnovana upravo stoga, što je osnovana na časovitom i letimičnome motreńu.

*

[1] Kasnije sam se uvjerio, da su svitci (filmsi) bili prestari.

Iz Zagreba sam krenuo 20. srpńa u veče. Kad je svitalo, bio sam već u dolini Bosne. Prvi pogled na usjeve, na međe od šikare, pače od šume, na divlu obalu rijeke, na plastove sijena usred polâ i pašńakâ — poučio me je, da je tu narod još pastir.

Sjutra dan u veče bio sam u Sarajevu. Drugi dan (22./7.) pođem do dvorskoga savjetnika g. K. Hörmana, koji me je vanredno lijepo primio, u mnogome me poučio, a sjutra dan odveo pred građanskoga doglavnika, preuzv. gosp. baruna H. Kutscheru, kojemu sam se u ime jugoslavenske akademije zahvalio za spremnost, s kojom je vis. vlada za Bosnu i Hercegovinu jugoslavenskoj akademiji išla na ruku kod ovoga moga putovańa.

Rano u jutro 22./7. pošao sam na sarajevsku čaršiju. Proboravivši tu oko tri sata, bilo mi je tek sada jasno: što je čaršija u narodnim pjesmama, jer sam vidio, što je čaršija u životu ovoga naroda. Čaršiju ima svako veće mjesto, i sarajevska je upravo takova, kakova je fojnička, visočka, kreševska, ili koja druga. Malo bi kazao o čaršiji, tko bi kazao, da je to niz sprijeda otvorenih daščara, u kojima zanatnici rade i prodaju svoju robu. Čaršija nije slavonski „sokak", na kojem djevojke i momci svetcem i pod večer kolo vode, a svijet ih gleda. Nije to ni zapadno-evropska „ulica", kuda besposleni svijet šeće. Čaršija je živa samo u radni dan, i što ima života u muhamedovskim većim mjestima u Bosni, to je na čaršiji. Čaršija je muhamedanskomu zanatniku — ne druga, nego prva kuća; i da doma ne spava — jer mnogi na čaršiji i jedu — bila bi mu i jedina.

Nijesam se mogao oteti u misli pitańu: kako se je razvila ovakova čaršija, gdje su uzroci ovakvomu čaršijskomu životu? I činilo mi se, da mi je stvar jasna. U Bosni su dva kulturna i društvena sloja: muhamedanski i kršćanski. Istina je, da i Muhamedanci rade. Ali ih ima — osobito u najnovije vrijeme, od kad se je mnogo toga promijenilo — ima ih vrlo mnogo, koji su bez posla, ako ne ćemo reći, da je ńihovo „trgovańe" na čaršiji također posao. Razgovarao sam s ńekima, koji čitav dan ne prodadu ni za 10 novčića, a čitav dan sjede pred svojom daščarom, piju kavu, puše i razgovaraju se. Otuda toliko mnoštvo trgovinâ i trgovaca. Razumije se, da sve te trgovine ne nose gotovo nikakvoga dobitka, a mnoge nijesu bez gubitka. Zato i nije rijetkost, da ovakav trgovac prodade letos jednu zemlu, na godinu drugu, i tako podržaje trgovinu. Na prvi pogled vidiš, da nemaš pred sobom trgovca. Ja sam se divio onomu suverenomu nehaju, kojim se tu trguje: pogađańa gotovo i nema. Istina, nehaj je taj posledica i opće dispozicije duševne, ali se poreći ne dade, da velika većina gleda na svoju trgovinu onako, kako gleda i na sve ostalo oko sebe, kao da u svakom pogledu, u svakom nehajnom kretu čitaš: Laissez faire, laissez aller. Pa ni oni, koji ne trguju samo, nego i rade, ne gledaju na svoj posao zabrinuto. To mi je bilo čudno, jer živjeti se mora. Ali mi je postalo jasno, kad sam saznao, da mnogi (možda većina, ili pače svi) ovi zanatnici imadu zemlišta, koje obrađuju ńihovi — kmetovi. I tako je stvar jasna: slobodni ludi, gospoda — ona su na čaršiji: misera plebs, koja im omogućuje ovo — ne: dolce far niente, nego ovu ne-

iskazanu dosadu, koja jedino tumači onaj nehaj, ono mrtvilo i šutńu — ona je na selu.

Diobi rada nema gotovo traga: svaki je zanatnik ujedno i trgovac. Otuda život na čaršiji, zato je čaršija drugi dom. Hoćeš li s kim govoriti, ne idi mu „oǵaku", nego na čaršiju: sve je tamo.

A uzmimo stvar, kako jest: biti kod kuće znači biti s porodicom, sa ženom i djecom, a to bi u Bosni značilo biti zatvoren za drvenom rešetkom, ili barem za uličnim vratima. K tebi i onako ne može nitko, jer si u strahu, da ti ne izańe žena. I tako tvoj dom i nije za svijet, nego samo za tebe.

I tako je čaršija nuždna posļedica svega ovoga: dvaju kulturnih i društvenih slojeva, nerazvijene trgovine i društvenoga položaja žene.

Nahodavši se po čaršiji zaustavim se pred jednom daščarom, pod kojom je jedan zanatnik gradio „nanule" („nalune"), vrst drvene „obuće" s dvije — mi bismo rekli — pete: to je daščica s dva remena odozgora, u koje se utakne noga, a odozdola se ostave one dvije „pete", — da se ta drvena „obuća" ne podere tako brzo. U našem narodu ima drvene obuće i u Slavoniji, ali to je potpuna obuća („kundure"), a služe se ńom samo noću, da ne idu bosi na poļe, pa i to se nańu u malo kojoj kući. No „nalune" nosi čitava Bosna. Sve mislim, da ova nada sve nespretna „obuća" ima svoj kukavni život zahvaliti običajnomu u muhamedovaca prańu, koje sili čeļade na čistoću: tko bi pet puta na dan prao ukaļane noge! Tu je nuždna bilo kakva obuća. A nuždna je i za kuću i ǵamiju. Budući da je sav život — i rad, i jedeńe, i molitva, i spavańe — u nizini, na tlima (stolu nema ni traga), potrebni su prostirači; a da se sve to ne ukaļa, treba unilaziti čistih nogu. A to nije moguće bez kakve takve obuće.

„Nalunar" je sjedio bos pod svojom daščarom na izderanom ovčijem runu i kvacao skoblicom drvo za „nalunu"; sve je oko ńega i nad ńim zatrpano naslaganim novim nalunama i obješenim novim opancima: pred ńim posudica za kuhańe kave, finǵan, i pepeonica u obliku malih kolica: kad mu je na putu, samo je gurne nogom. Kad sam mu nazvao božju pomoć, jedva me je pogledao. Razgovor je dugo zapińao. Koliko je on postajao rječitiji, toliko sam se ja primicao k ńemu, dok mi nije ponudio, da uza ń sjednem. U to mu momak (kojemu je to posao, da po čaršiji nosi kavu) donese kavu, a on je podade meni i zašećeri mi: ponudi mi i svoju duvan-kesu, i mi zapalismo. Razgovor se još sveudiļ slabo pleo, dok mu nijesam ispio kavu, a on pozvao momka, da donese drugu, ovu sad — ńemu. Pušeći i pijuckajući — lijepo je pripovijedao, rasvjetļujući mi ovaj novi svijet, u kojem sam bio, i onaj svijet u ńegovoj duši, koji me je toliko zanimao.

Bio je to „Turčin". Vijek svoj od pedeset godina proživio je pod ovom daščarom: i za okolišna sela znade samo po imenu, — tamo su ńegova četiri kmeta. Tamo ńegdje (pokaže mi dugom svojom prosijedom bradom) u onom kraju grada stoji mu dom sa ženom i troje djece.

Razgovarajući s ńim o najbližim stvarima (od kakvoga su drva nalune, kako mu se zove ovaj ovdje susjed u svojoj daščari i t. d.),

sve sam mislio: Vežo li mene s ovim „Turčinom“ išto drugo osim ovoga jezika, kojim mijeńamo mi li, kao da smo svakidašńi razgovornici? Zato sam htio doći mu do srca. No spomenuvši mu dom i djecu — nijesam pogodio. Ali sam pogodio, zapitavši: Kako je bilo za staroga „vakta“? „Za našega vakta? pitaš.“

I počme o „Švabi“. Ja sam mu prije kazao, od kuda sam. Nije se on čudio, što ja, „Švabo“, govorim kao i on: tako govore i oni Švabe, što ih on ovdje viđa, a živih vidjeti ne može. Čudio se on, što taj Švabo sjedi s ńim na izdrtom ovčijem runu eto već dva sata, i povjerova mi, da nijesam „Švabo“. I zato je govorio iz duše. Ovaj ńegov govor ne spada velikim dijelom u narodoznanstvo. Ja ga nijesam mogao slušati bez tuge. Žalio sam beskrajno (i to mi se je poslije dogodilo na sto mjesta), što svaka ova odmjerena riječ krije u sebi, kod najmańe zgode, gotov čin; žalio sam, što taj čovjek (kao i svi drugi) ne bi požalio ni doma, ni djece, ni sebe — a za nemoguću stvar. A žalio sam zato, što sam vidio: koliko eto narodne snage izgara pridušeno pod pepelom — bez svjetla i topline . . .

Za razgovora došao seoski momak, da kupi opanke za mlađu sestru. Moj ga nalunar nije ni pogledao, samo je pogledao opanke, rekao cijenu i ukorio momka, što mu opanke previše gńeči. I mene je prošla vo|a, da nastavim s tim momkom razgovor. Bio je iz obližńega sela, grčkoga zakona, u drońcima od pete do glave, neopran (uši, pa usta!), a odgovarao otreskujući se: „â? štâ“? Pogodbe nije bilo, a nije ni kupio.

Došao i stariji seoski Turčin, da kupi nalune. Ja mislim: nalune su nalune, od drva jedne, kao i druge. Ali nije tako: jedne (ne znam, da li one od javorovine, ili one od grabrovine) — du|e traju! Pa kako ih dugo misli nositi? Tâ pete su dva palca debele, — to se ne može poderati! — Ali sirotińa broji krajcare! Jedne su nalune po 35 novč., druge po 45. I nije kupio.

*

Isti sam dan pogledao sarajevske muzeje. Gosp. dvorski savjetnik Hörman bio je tako susret|iv i |ubezan, pa me je ne žaleći dragocjenoga vremena sam vodio i poučavao. Svaka bi moja riječ bila preslaba zahvala g. dvorskom savjetniku za tu ńegovu žrtvu.

Mene je osobito zanimao etnografijski odio, u kojem sam bio upravo iznenađen. Od drva krasno po naravi načińeni narodni tipovi u narodnoj nošńi sa čitavim gdješto milieuom (n. pr. harem), i to gotovo iz svakoga kraja, podaju strancu barem spo|ašńu sliku naroda. Još me je više iznenadila bogata zbirka narodnih sprava i oruđa. Ali me nije samo iznenadila, nego i umirila, jer sam vidio, da je mnogo toga spašeno, za što sam se bojao, da je propalo.

Još sam taj dan posjetio suradnika „Zbornikova“, g. *Muhamed-bega Kulinovića* i dogovorio se s ńim, da ćemo za kojih deset dana — kad se vratim iz Hercegovine — na ńegov čifluk Šehovce kod Varcar-Vakufa. Nije mi — vidio sam — vjerovao, da ću doći.

Iz Sarajeva sam krenuo (23./7.) na Iliđu. Učite|a domaćega, koji je „Zbornikov“ suradnik, nijesam našao kod kuće. Kod Iliđe je „ishodna

kuća“ vrijednih i domoļubnih *begora Hrasnicâ* (u Hrasnici). S ńima sam se dogovorio, da mi priredе sve potrebno, dok se opet ovamo vratim za desetak dana.

*

Iz Iliđe sam krenuo rano u Mostar. Ne mogavši naći zgodne prilike, da pođem do don-Frana Milićevića u Blagaj kod Mostara, ostavih mu glas, neka me pričeka za kojih desetak dana, dok se vratim preko južne Hercegovine.

U južnu Hercegovinu krenuo sam (25./7.) žeļeznicom do Metkovića, parobrodom preko stonske prevlake u Dubrovnik i odmah daļe u Trebińe-Ļubińe-Stolac-Mostar, — sve od Dubrovnika kolima.

Ne mogu spomińati svih svojih doživļaja i opažańa putem. Razumije se, da sam čitavim putem na brodu s kim razgovarao. Na ovom putu od Metkovića do Dubrovnika najviše sam saznao od *Jusuf-bega Resulbegovića-Kapetanovića*, koji je ove godine svršio šerijatsku školu. On mi je prvi jasno razložio, u kojem su odnošaju seļaci prema begovima. (*† Prioráči*[1] su seļaci, koji nijesu stalno na begovoj zemļi, nego od godine do godine p o p o g o d b i. *† Pòhrpina* je onoliko žita, što beg dade kmetu od svake hrpe, kad mu kmet daje trećinu; to beg daje ili ostavļa po voļi, kad ga kmet moli.) Vrlo sam ugodno sproveo vrijeme sa seļakom *Perom Jugovićem* iz Lisca kod Stona (*golòkud* = kukuruz; *† kúžeļina* = okomak od kukuruza; *† uložnici* = uļezi, t. j. strani ļudi, koji se nasele u selu, ili prižene u kuću; **róra:* „oni zet se zove „rora“, kad ja imam ćer, pa uzmem zeta“ [u kuću]). Vozeći se mimo Lopud, pripovijedao mi je, kako je došla *nemoć* (kuga) i pomorila sve ļude, a ostalo t r i s t a V î c â u d o v i c â; na to su došli k udovicama tuđi *uložnici*.

U Trebińu sam pošao u kuću spomenutome Jusuf-begu (zovu ga „kadija“) Brat mu *Ragib beg* vrlo je inteligentan i razuman čovjek. Povjerenik je „Matice Hrvatske“. S Jusuf-begom sam pošao u Police, selo blizu Trebińa, u kuću k ńegovu kmetu *Pûši Bókońiću*. Idući s Jusuf-begom ulicom i daļe u selo seoskim putem, vrlo mi je milo bilo gledati, kako je svijet pozdravļao Jusuf-bega a on se zaustavļao i s gdjekojim progovorio po koju riječ. Meni je to bilo zato milo, što je sve to bilo onako na domaću, kao rodbinski, upravo onako, kako su mene znali zaustavļati susjedi i rođaci, kad bih se vratio na praznike u svoje selo. Ali su ńega pozdravļala i djeca, pa mi je i to bilo milo, jer mi je kazao, da ga pozdravļaju zato, što nosi ahmediju (bijelo obavit fes) kao hoga, pa ga drže za hogu. Ja sam u svem tom vidio pitome, kulturne odnošaje, a osobito mi je ovo posļedńe bilo dokaz: da su ona djeca morala biti naučena na onakovo pozdravļańe. — „Turci“ su ga pozdravļali — tičuć fes —: „merhabâ!“, a on je odgovarao opet „merhabâ!“ Tim „merhabâ“ (kao i drugim turskim pozdravima) pozdravļaju i prosti ļudi, pa sam pitao, što znači. Kadija mi je to protumačio: „Kako je?“, a prosti ļudi svaki drugačije („dobar dan“).

[1] ovako † označenih riječi nema Vuk, a * u Vuka drugo znači.

Jusuf-beg nije nikad zalazio k svome Puši, jer mu je kuću kao tražio i spomenuo mi, da je još mali ovuda hodao. Žalim, što u onoj hitńi nijesam doslovce zabiļežio pozdravâ, što ih je izmijenio s Pušom, kad je ovaj izašao na vrata: to su stalne fraze, koje se govore i odgovaraju posve mekanički: pozdrav još nije ni izrečen, a već je izrečen i odzrav. Kasnije sam i drugdje čuo takove pozdrave. — Jusuf-bega su dočekali Pušo i žena mu — čudno, no — barem na oko — veselo i na domaću. Žena ga je Pušina poļubila u ruku. „Kako, beg? Kad si došao? Kako na ođaku?“ Mislim, da ga je pitala i za majku. Ja ne bih znao kazati primjera i zgode, u kojoj bi se seļak u ovim ovamo stranama ovako vladao: dočekao na ime ńekoga kao gospodara, a razgovarao se s ńim kao sa susjedom i starim znancem. Meni je ńekako sinulo u misli: nije li to biļeg patrijarhalnih prilika, gdje je kultura gospodara i podložnika — jednaka? — Kod ogńišta se skupilo dosta susjedâ, među ńima domaći desetar, a osobito je zanimļiv gost bio starac *Suljaga Karamemedović.*

Posjedasmo kojekako u zadimļenoj kući (kuhińi) oko ogńišta. Domaćica je odmah stala spremati kavu. Dugo sam tu ostao, pa ne mogu ni malen dio da ispripovjedim. Ali moram reći, da mi je Suljaga, štono je riječ, imponovao. Mene nije s početka ni gledao. „Mi smo doveli — reče prema Puši — ovoga Švabu . . . Što se je nama trebalo klati? Mi smo imali svoga cara u Stambolu . . . Ali je kriv i turski sud.“ Posļedńe su riječi djelovale na Jusuf-bega („kadiju“!) onako od prilike, kako bi na katoličkoga svećenika djelovalo, kad bi koji ńegov župļanin govorio protiv ispovjedi. No Suljaga je ponovio, što je rekao i ocrtao kratko, ali jasno, upravu i sudstvo tursko „prije Švabe“. Ja sam sad razumio ono, što sam čuo već na sarajevskoj čaršiji: o „Švabi“ se govori — i šuti — mnogo, ali — „Švaba“ sudi pravo. To govore i Turci i kršćani — složno, u jedan glas. Doista mora da je golema promjena nastala u pravu i zakonu, kad se ovo ovako složno priznaje, kad znamo za psihološku pojavu: da se mrženu protivniku redovito ne priznaje ništa, pa ni sámo dobro. A milo mi je, što sam prvu kritiku turskoga suda i uprave čuo od „Turčina“. Bez ove kritike težko bih bio vjerovao, što su mi kasnije kršćani kazivali.

Vanredno je zanimļiv Suljagin pogled na balkansku politiku. Koliko je mene zanimao sâm — da tako kažem — „meritum“ tê stvari, toliko me je više zanimao čudnovati ovaj „diplomat“, kojemu je balkanska politika kao na dlanu. Bože moj! Što sve pišu diplomatske istorije — osobito one o istočnom pitańu — i to franceske, koje su najrazumnije! A kakove tek mora da su engleske! Pišu o neprijateļstvu i pokoļima među pučanstvom, predlažu ovo i ono riješeńe, koje se mora ili silom provesti, ili će ostati na papiru.

Slušajući Suljagu, ja sam spoznavao, da tako i mora biti. Gdje će se velika diplomacija osvrtati na politiku kod — ogńišta, u kući jednoga kmeta! Ali je uza sve to istina, da mnogi događaji na istoku, iza kojih idu note od dvora do dvora —, imadu svoj izvor iz politike kod ogńišta.

Ali, kako rekoh, mene nije toliko zanimao sâm meritum balkanske politike, koliko turski aga i ńegov pogled na — vlahe i susjednu državicu crnogorsku. Ta još nije prošlo ni četvrt stoļeća, što su ļudi kao Suljaga stvarali bosansku i crnogorsku povjest. Ja sam, štono se kaže, gutao svaku riječ oko sebe, hoteći prodrijeti u unutrašńost duše ovomu narodu i tako naći barem ńekaki tumač stogodišńemu tužnomu klańu, iz kojega su postale one narodne pjesme, kojima se bavi narodoznanstvo. I ja moram priznati — pa sudio tko o toj čińenici, što mu drago — da su se oni osnovi, što ih je u meni udario hrvatski školski uzgoj i opći naš horizonat nad ovom stvari — da su se tî osnovi uzdrmali Spomenut ću samo dvije stvari, suzdržavajući se u ostalom od svake generalizacije i daļega suđeńa.

Kad je ono Suljaga upitao Pušu: „Što se je nama trebalo klati?", pa kad je iza toga spomenuo turski sud, a Jusuf-beg se umiješao, prečuo sam ńekako svezu, u kojoj je Suljaga Puši kazao, da je — skot. A Pušo se na to ńekako čudno smiješio govoreći: „Jesam, aga, jesam skot, nego što sam?" Na to se Suljaga okrene k meni — a prije me nije ni gledao — i reče mi: „Vidiš, sad kaže, da je skot" (tu se Suljaga ružno ńekako iskesio, imitujući Pušu), — „a u večer će me dočekati iza grede s hangarom! Taki su oni uvijek bili. Nikad prsima u prsa, nego iza grede, — onda su junaci. Baš godinu dana prije Švabe dočekao me je u noći iza grede s hangarom i gonao niza stijene, a ja goloruk". A Pušo se sve smiješi i reče: „Brze su bile noge u tebe, uteče mi." — I ova dvojica — mislim ja — sjede evo zajedno kod ogńišta!

Tako je došao razgovor na junačtvo, pa ja upitam Suljagu: kakovi su Crnogorci junaci. „Kô i ovi" i pokaže na Pušu, i daļe mi stane razlagati. Ispriča mi vrlo živo, kako ima dva sina mladića, pa jedan jedno po podne, kad je stari radio u vinogradu (treba i „Turcima" vinograd za grožđe), došao k ńemu: „Bâbo!" — „A, sinko." — „Kud je put u Crnu Goru?" — Stari mu odgovori, nabrajajući stijene, uz koje i niz koje mu je poći, — „slijep bih zašo", svrši stari. „A što pitaš?" — „Tako", — i ode. Stari se vrati kući, a komšija ga zovne i reče: „U mene je, veli, bio tvoj" (zaboravio sam, kako mu je ime sinu) „i zatražio od mene pet fiorina: da će u Crnu Goru i s bratom." — „Ja se — veli Suljaga — uhvatio za glavu" i poteče prijekim putem i prestiže sinove. Ode k crnogorskome kapetanu, te ovamo, onamo: „Đeco, što ćete ostaviti samohrana svoga staroga oca! Đeca se rasplakala — i ja sam plako — i ja vratio đecu." — „A što je puhnulo djeci u glavu?" upitam ja Suljagu. Na moje čudo kaza mi Suljaga, da je za skorašńega grčko-turskoga rata pukao glas: da knjaz daje svakome Turčinu opanke i 10 solada na dan i otpremi ga kroz svoju zemļu turskome kajmakamu u Skadru. U to se umiješa i desetar: da ih je mnogo tako otišlo „caru u pomoć."

Ne bih istinu rekao, kad bih rekao, da me nije zanimalo, kako Suljaga tumači onu politiku s opancima i 10 solada do Skadra. Ali me je više zanimalo ovo: Dva mladića eto odoše od kuće, ostaviše oca i idu, Bog zna kamo, u boj. A tolike sam prije — i poslije — stare

„Turke“ čuo, gdje govore, što su mladi evo uradili. Ali ne govore samo „Turci“: i pravoslavni su hrišćani spremni zapaliti sve nad glavom pa — što bilo! I Pušo je tako govorio i još dodao: da tko pozove narod, hoće li u svatove, ili u boj, — više bi ih krenulo u boj. — Ja sam slušajući to pomišļao na naš narod ovamo, na Podravinu, Posavinu, Slavoniju: je li moguće i pomisliti, da bi ovaj narod zapalio sve svoje — pa što bilo? Nemoguće. I više će od sto godina proteći, dok se onaj narod nauči na dom, dok dom ondje postane kulturna tvrđa, kao što je ovdje . . .

Vrijedno je spomenuti i ovo: Suljaga je mene neprestano zvao: „Švabo.“ Nekoliko puta sam mu kazao: „Nemoj, Suljaga, nijesam ja Švabo.“ On ne mari. Kad sam mu i opet rekao, da me tako ne zove, okrene se k meni i reče mi: „A da što si? Kako imaš to na sebi“ (pokaže moje odijelo), „pa da sam te danas okotio, — odmah si mi ńekako drugačiji. — Pa što je moj Camil,[1] nego Švabo? A eto i moj mlađi sin: bio tri dana kod inžeńera,[2] došao kući, pa se đeca ńešto uznemirila na avliji, a on na ńih: ‚ruik‘ (ruhig)! A ja gledam: mjesec stoji, sunce stoji, — a svijet se okreće! Tri dana samo bio kod Švabe, i već ne zna kazati: ‚bud'te s mirom!‘ nego: ‚ruik'!“ . . .

Braća Ragib beg i Jusuf beg živu s majkom u zgradi, što je ńekoć bio harem, posebna zgrada za žene A podaļe od tê kuće stoji i sada zgrada (u ńoj je ńeka oblast), što je ńekad bio „selamluk“, zgrada za muške i za goste. Ovako su se dakako mogli urediti samo begovi, kao što su bili Resulbegovići-Kapetanovići. I sad još ima gdješto posebna zgrada za selamluk, ali obično je to i u boļim kućama sve pod jednim krovom. — Ovaj ńekadašńi harem velika je drvena (doļe djelomice podzidana) kuća na trijem (dva poda), vrlo udobno građena. U mnogome me je sjećala na velike drvene zadružne kuće u Posavini. Gledajući ju i pitajući, kako se što zove, — u meni su oživjele narodne pjesme, kojih mi ovamo i ne možemo pravo razumjeti bez mnogih sitnih pojedinosti.

Čestita braća Resulbegović-Kapetanovići još su me u večer pogledala u gostioni i pomogla mi naći kola za Ļubińe. I ovdje im budi za to i za sve drugo, što su mi učinili, izrečena najļepša zahvala!

*

Na putu između Trebińa i Ļubińa zaustavio sam se na jednom hanu (Dobrómani). Dobio sam samo kruha i vina. Dok su se końi odmarali pođem u bližńi mlin, što ga tjera voda, koja iz Trebišńice ponire. Vozeći se vidio sam uz Trebišńicu više okruglih kao kulâ, a bez krova, i nijesam znao, što je to. Sad sam vidio, da su to mlinovi. Treba naći mjesto, gdje Trebišńica ponire, i sagraditi, u dubini mlin. To je vrlo zanimļivo vidjeti gotovo, a još bi bilo zanimļivije gledati, kad se to u onom kamenu gradi. Uz mlin je obično i stupa za sukno

[1] To mu je sinovac, koji je svršio sveučilište u Beču, gdje sam ga i ja upoznao, i ne sluteći, da ću kad sa stricem mu ovako razgovarati.

[2] Kod gradńe žeļeznice od Gabele do Herceg-Novoga, što se baš onda gradila.

(klašńe). Pobiļežio sam ńeke nazive u tom čudnom mlinu *(† čakatalo, † seń, paprica, kobila, vreteno, † peraje, (*) trupina)*. Na drugom hanu (kod Zavale, u blizini glasovita pećina) pođoh u obližńe selo, da tobože kupim jaja. Seļak, s kojim sam razgovarao, ne zna, što je „plug“, nego *† prļ*. Još sam u brzini pribiļežio riječi: *ôje* [Vuk: *ójeĵ*, *ralica, kozalac, klini; teļig* [Vuk: „u Hrv.“]); *klîp* je drugo, *(*) klâs* opet drugo: *klâs* je ona resa na kukuruzu na vrhu, a *klîp* je isto, što i u našim krajevima; *struk, † lepùšina, (*) kukuruzina; grîvna; zemja* [sic!] *† hódalica; vŕći* i *vrìći (vršem, 3 pl.: vrhu)*.

Ogledao sam kuću i gospodarstvo toga seļaka i pošao s ńim na tavan, gdje je slagao duhan, što ga je uzgojio za vladu. Razgovarao sam s ńim oko jednu uru. Vrijedno je zabiļežiti: on zna, da je „srb“ (misli dakako vjeru), ali ne zna, što je to „pravoslavni.“ Ja sam htio znati, koje je vjere, pa ga upitam: je li pravoslavni. Nije razumio. Onda sam mu razložio i pitao ga: je li turčin, ili katolik (ja se ne sjećam, da sam gdje čuo za „latine“). Na to mi odgovori, da je „srb“. Kasnije mi je pripovijedao, da je kod ńega bio jedan gospodin iz Mostara, koji je također, „kako ti kažeš, p r e o s l a v n i.“

Dolina je Trebišńice („Popovo poļe“) Bogom blagoslovļena. Već sam u Trebińu čuo, da poļe uz Trebišńicu donosi i drugi „ušjev.“ Uz put prema Ļubińu opazim uz put ļude, gdje ogrińaju kukuruz — na koncu srpńa. Stanem i upitam: je li to drugi ušjev, a oni odgovore, da jest: ali se brzo dosjete, pa mi doviknu: „Ali to je u sto godišta jedna godina.“ Slušao sam na hanu, što svijet govori o dolini Trebišńice, kako ju hvali, kao dar neba za Hercegovinu. Ali sam razabrao iz toga razgovora, da bi tu vodu trebalo ńekako urediti, jer znade nanijeti silne štete.

U Ļubińu sam se samo prošetao — od nevoļe — dok mi je ńeka Pavla pripravila večeru (nijesam od jutra ništa jeo). Bio je petak, sve svečano. Stari Turčin, kò ministar s krasnom bradom, krasno odjeven, a krasan čovjek, obilazi poļe. Sjećao me na staro naše seoske gazde, što su nedjeļom znali ovako obilaziti svoje usjeve — kao dragi dragu — kako bi rekao Michelet. Razumio sam, zašto se ovaj nije iselio: privezan je uz svoju zemļu. Kasnije sam razgovarao u Duvnu s jednim takvim, koji mi je odao ovu svoju tajnu ļubav i potvrdio moje misli o ovom ministru-zemļodjelcu.

Kasno u večer stignem u Stolac. Prenoćio sam u turskom hanu. I ako nije sve kao u hotelu prvoga reda, ali je boļe nego u bosansko-hercegovačkim hotelima drugoga reda: nema barem ništa živa. Da se više mijeńa rubenina, pa da se nespretna muška posluga zamijeni ženskom, — bilo bi posve dobro.

Han je građen kao turske kuće na trijem: s velikim „krilom“ („hajatom“, hodnikom) na trijemu. Tu je stol, oko ńega klupe i stolci, na stijeni *ćemáne* (violina) i tambure. Gusala nije bilo. Skoro mi je pošlo za rukom sastaviti koncerat, koga ne ću tako skoro zaboraviti. Opisati se ne da pravo. „Na ćemáne“ je svirao *Ibrahim Sabić*, mladić od 20 god.; on je svirao i pjevao, a pripjevao mu je — visoko — *Muhamed Sabić*, dječak od 12 godina. Pjevali su mnogo, ali meni

nije bilo do biļežeńa tekstova, jer sam se sa svima tako sprijateļio, da su mi spremni u svem udovoļiti, pa i tê tekstove napisati, — a pismeni su ńekoji. Dva sam teksta ipak zabiļežio:

Povedi, zavedi kolo, djevojko!
Ne mogu, ne smijem, dragi, bez tebe:
(Mujaga)
Moja su *(bis)* krila lomena.
Vedro bi, sunce sja, kiša propada,
Propada *(bis)* curi u krilo.

Cura se *(bis)* majki molila:
Ne daj me *(bis)*, majko, daleko,
Osta mi *(bis)* cviće nejako:
Albaber *(bis)* ili katmere.
Tri put ga *(bis)* na dan zal'jeva.

Ovaj me je tekst — na oko neznatan — zainteresovao s dva razloga: prvo, što sadržaje prekrasnu alegoriju:

Vedro bi, sunce sja, kiša propada,
Propada, propada curi u krilo —

mjesto da kaže: da djevojka plače; drugo stoga, što sam kod ove alegorije došao na ovu misao: Od alegorije do personifikacije samo je malen korak. Personifikacija je „vedra neba" Zeus, pa zamijenimo li to ovdje, imamo mit o Danaji, kojoj je Zeus spustio u krilo zlatnu kišu, — zlatnu, jer „sunce sja", kako naša pjesma kaže. No ovo je samo časovita moja fantazija.

Druga je pjesmica, koju sam zabiļežio, ovo:

Majka sina u ruži rodila,
Ružica ga na list dočekala,
Bila vila u svilu povila,
A čelica medom zadojila.
Spavaj, sine i t. d.

Ugodno sam bio iznenađen, kad sam začuo pjesmu: „Zagrebačke tri kapije" . . .

U Stocu kažu „*pjesna*". Strogo se razlikuju različni načini pjevańa. Htio sam čuti Muhamedanca pjevajuć uz gusle (narodne), no nisam mogao do toga doći. Htjeli su mi dovesti jednoga „vlaha", ali ništa ne bi od toga. Kad sam pitao za junačke pjesme, reče mi *Ahmed beg Bakibegović*: „. . . onako, kako su stari kucali — *ravno*", a u to se javi stari *Šabić* (otac Ibrahimov): „Kucni mi *ù ravân*." I onda počne Ahmed beg strašno visoko uz šargiju (tamburu): „Vino piju age Sarajlije" . . . „Toga – reče — pjevańa ne će nikada nestati, — toga i ženskih dimlija, — a sve će drugo Švabo ukinuti." — Drugačije se opet pjeva *putnički* (baš tako kažu), a drugačije opet *pjesna:*

Kad umrije beže Isa beže,
Osta mlada Isabegovica
Su ńezino devet siročadi.
Svu je decu po hizmetu dala,
Šćerku Mejru u Hercegovinu,
Sina Alu na pašaluk dala . . . .

Ovo sve treba dakako potanko ispitati. Ja se još nisam odmorio od dojma na tom „koncertu". Pjevali su i vrlo zanimļivu — pjesmu o posļedńem grčko-turskom ratu.

Pošao sam i na čaršiju. (Opančar *Alija Čapin.)* Svagda sam bio sretne ruke, svagda se skupilo oko mene dosta svijeta. Šteta samo, što nije bilo fonografa. Već ovdje moram reći, da sam među tim „Turcima" bio kao među svojima. Ne mogu prešutjeti ovo: Pitaju me odakle sam, a ja im kažem: iz Zagreba. Na to me upita jadan, kakva

je to varoš i je li veća od Sarajeva. U to se javi iz hrpe mjesto mene mladić i reče, da je Zagreb i veći i lepši od Sarajeva. A onaj se prvi — stariji čovjek — razluti: „Što ti znaš, ti si tamo bio!" „Nisam bio, ali kńige tako kažu." Mladić je bio u gaćama i košuli i opancima, a sve mu poderano. Upitao sam ga, je li išao u školu, i potvrdi mi. Bio sam zadovolan, što je u školi čuo i o Zagrebu, a još mi je milije bilo, što je svoje znańe iznio na pazar ne bojeći se pogibli: da će dobiti — za ušesa. Da nije bilo mene, zacijelo bi mu se to bilo desilo. — Tu je u radionici opančara Čapina sjedio i ńegov 14 godišńi sin — s početnicom. Morao je najprije svršiti „mejtef" (mekteb)! — Napokon spomińem i to, da je u istom dućanu lijepo među kožom i opancima počivala čitava hrpa starih — turskih i arapskih kńiga. A Alija je nepismen.

Još sam pošao u kuću odličnim građanima: *Aliji i Mehmed-efendiji Šariću*. Mehmed-efendijin sin ide u II. gimn. razred, — vanredno milo momče. Porazila me nada sve lubaznost ovih ludi i čistoća u kući i dvorištu.

Na putu iz Trebińa u Mostar nagledao sam se krasnoga svijeta, krasnoga ne samo u stasu, nego i u licu. U Hercegovini se muhamedanske žene (ni žene, ni djevojke) — ne kriju. Tako sam se vozeći se iz Stoca u Mostar sastao s dvije muhamedanske djevojke, s preslicama — kao s dvije planinske vile. Poslao sam ženu za ńima, da pregleda ono krasno odijelo (krasno u svojoj jednostavnosti), no pobjegoše joj. Već sam u Dalmaciji viđao žene u gaćama. Kod siromašnoga i neurednoga svijeta nije to lijepo. No kod ovih sam djevojaka vidio, kako to treba da bude: na nogama lijepi laki opanci na krasnim napršńacima (nazuvcima) i tozlucima do kolena, a od kolena tek prema gore počińu široke gaće (*„pelèngaće"*); preko ńih je bijela košula (skuti), potpregnuta lijepo toliko, da se gaće tek pońešto vide. — Na putu iz Stoca u Mostar ustavio sam se još na hanu Domanoviću. Sve mi je još zujio u ušima nezaboravni stolački „koncerat." Upitam zato svoga kočijaša (svi su moji kočijaši bili „turci"), znade li: „Povedi, zavedi kolo, djevojko." Reče, da znade. Rekoh mu, neka si uzme piva, ili što mu drago, pa mi neka zapjeva. On si uzme vina i stane pjevati. No meni je skoro bilo dosta: bio je na pô pjan i promukao. Bio je to tip jednoga dijela muhamedanske mladeži, o čem će biti još riječ. — Ustavio sam se i na putu, da fotografujem katoličko groble, na kojem sam vidio svu silu jabukâ ponaticanih na visoke štapove ubodene u grobni humak. Ne znam sad, koji su u ovom kraju razlozi, što se nose ovako jabuke na groble, ali nijesam mogao, a da ne mislim na naše narodne balade pune najdivnije poezije (n. pr. „Šujičkińa Mara" u ovom svesku „Zbornika"), u kojima dolazi tipni stih: „U ruke im zelene jabuke" ... Što ima kamenih križeva na grobļu (a svaki gotovo humak ima kameni križ), sve je to domaća seoska radńa. Tužno sam i zlovolno gledao krasne gdješto ornamente na tim križevima, znajući, da za to nitko ne mari, a ja evo ne znam crtati. i vrijeme mi je kratko za pojedinačno fotografovańe.

Približavajući se Mostaru stane se moj kočijaš s drugim natjecati. Ta upravo divļe-strastvena igra — što li je — trajala je do pô ure. Moj je morao popustiti. Ja sam žalio jadne bosanske końiće i čudio se, da su ostali u životu.

U veče 29./7. bio sam u Mostaru, a sutra dan krenem kolima u Blagaj, k župniku don-Franu Milićeviću. Gosp. Milićević s posebnih ńekih razloga nije za sabirańe građe o nar. životu. Šteta, a u krasnom je kraju, i gospodaricu ima, od koje bi mogao napisati građe za čitavu kńigu ne izlazeći iz kuće.

I postupak don-Franov s narodom osnovan je na strogoj „subordinaciji" i autoritetu. Motrio sam to i drugdje, pa i ne samo kod fratara-župnika. Vidio sam — n. pr. u Duvnu — takav postupak, da nijesam znao, što bih o tom mislio — u skladu sa svim onim, što sam o fratrima već znao. Ali sam se uvjerio, da je i subordinacija i autoritet, što ga traže — i uživaju — fratri-župnici, posve opravdan, i da mu motivi nisu niski, nego da izviru iz shvatanja teške dužnosti i brige: da — u općoj nestašici svake vjerske discipline i reda — i ńihov katolički narod ne zagrezne u isto zlo. Nije istina, što sam čuo, da bosanski frańevci nijesu imali „pravoga" crkvenoga odgoja, da ne shvataju zadaće svoje crkve. To je tako lakoumno i bezrazložno kazano, da se ja i sada snebivam nad ovakovom nepravdom. Ja samo mogu kazati to, da mi se je mnogi starac fratar-župnik u svojoj pustoši i sirotińi pričińao kao svetac iz davnih kršćanskih vremena. Dakako, nema svuda toliko „kulture", koliko bi tko možda htio, ali su zato srca — uz uzvišeno shvatańe svoga zvańa — svuda do naivnosti čista, — a i to ńešto vriedi.

*

Ovo sam ńekoliko riječî morao kazati, da — ako ne drugomu, a to barem sebi — ńekako protumačim pojavu, kakva je n. pr. stara gospodarica don-Franova. A ta pojava nije osamļena: ja sam vidio crvenu nit, što se provlači ńezinim mišļeńem, diļem čitave Bosne — i Hercegovine, što sam vidio — osobito kod ženskoga svijeta.

Vrijedno je, da se časak zaustavim kod ove stare.

Mi smo sjedjeli kod stola na „krilu", a stara na pragu pred sobicom. Nije mi bilo milo gledati ju tako, — ali je taki adet. Gledajući ju sve sam pozirao na vrata za ńom: na ńima ornamenat od dvije, jedne protiv druge savijene zmije. Zametnuo sam sa starom razgovor i pitao ju o svačem. Odgovarala mi je jasno, čvrsto, ne brbļajući bapski. Vidio sam, da ńoj nije ni do mene, ni do don-Frana, ni do čitavoga svijeta: kao da je u duši — vidjelo joj se na pogledu i držańu — zakopala veliku ńeku i bol i žeļu.

Upitam ju, zalazi li u turske kuće i zna li što, kakav je to zakon, turski. — „Turski zakon?" . . . — reče pogledavši me oštro, a onda u pod, — i stane mi govoriti pjesmu:

Poturči se kuća Banovića:
Sve se turči, malo i veliko,
Samo ne će Mára Banovića,
Već govori miloj majki svojoj:
Ne turči se, mila majko moja:
U Turčina sveca ne imade,

U Turčina posta ne imade,
Već ramazan jedan misec dana —
A ne poste, već krepaju, majko —
Dva bajrama u godini dana —
A ne znadu, kada će im doći,
Već gledaju po nebu miseca,
Ka' 'no puška po planini zeca.

Mene je ovo zbunilo — poslije prijateļskoga moga općeńa s tolikim „Turcima" po Hercegovini. Ova mi je stara — govoreći mirno i uvjereno — počela mirom svojim, a mržńom neutaživom — imponovati: ja sam ju udivļeno slušao. Kritizovala je obiteļski život muhamedanski s tako gorkim sarkazmom, da sam se ja tek toliko usuđivao uplitati u ńezino razlagańe, koliko mi je bilo potrebno, da što saznam. Pripovijedala mi je o obiteļskom turskom životu u susjedstvu: Jedna mlada turska žena tuži joj se, da joj je muž uzeo inoću (drugu ženu): ono dvoje sad jede, a ona je u kutu, — ništa nije ńezino, ništa ne smije ni dodirnuti. Pripovijedala mi je za jednoga podaļega susjeda Turčina, koji je ove godine pokopao — dvanaestu ženu. I tako daļe.

I danas kao da vidim crne upale, a sjajne oči suhe ove starice, s licem neiskazano bolnim i mrkim zajedno, a riječ joj siječe bez ikakvoga straha i obzira. Dugo mora da se je kupilo u srcu ńezinu to, što sada vrije i izlijeva se. Ja sam u toj staroj gledao utjelovļenu misao i borbu kršćanstva, koja ne pozna pomirbe, niti ikake transakcije s islamom; ona je utjelovļeno kulturno i vjerujuće kršćanstvo. spremno na svako stradańe do zadńega daha, — dok sam na drugim mjestima nalazio raju kršćansku, ne vjerujuću, nego praznovjernu, kukavnu, gdješto i podlu.

Kod don-Frana radio u vrtu momak Turčin, ńeki Mehmed Jašarević. Došao gore na krilo, da se pogodi. Za čas se uhvatio sa starom: rekao joj, neka ona ide u vrt i neka kopa: „osvojilo te — veli — gospodstvo." — „Da nije — odvrati stara — ne bi ti kopao, nego ja." Namjerio se — mislim ja — grubi brus na dobru kosu. Ali ova prispodoba nije ovdje na svome mjestu. Ovo kreševo nema izvora u antagonizmu temperamenata niti u ličnim interesima, nego je tu iz svake riječi bilo jasno, da je to jedna od zadńih — hvala Bogu! — epizoda u borbi dvaju svijetova. Kad Mehmed nije ništa više mogao da odvrati (a nije glup), reče: „Turske je zemļe više nego vlaške." — „Pa što si došao da kopaš vlašku zemļu? Idi, pa kopaj tursku!" I zamukao je.

*

Bio sam na vrelu Bune kod Blagaja. To je veličajna prirodna krasota. Koliko me se je dojmila ta prirodna krasota, toliko ńezin čuvar, *šejh Seid Hindia*, pravi Arapin: otac mu je — kaže — došao iz Indije, a govori hrvatski, da je milina.

Poznato je, narodne pjesme spomińu crne Arape. Kako se u nas slabo uči povjest u opće, a o unutrašńoj povjesti ovih naših zemaļa, što su bile pod turskim gospodstvom, ne znamo ništa, — mene nije stid priznati, da sam „crnu Arapinu" u narodnoj pjesmi držao tvorinom narodne fantazije. A sad sam evo vidio pravoga živoga Arapina u našoj zemļi i među našim narodom.

Pregledavajući pećinu, iz koje izvire Buna, i fotografujući koješta, Arapin me je pratio svuda, a ja sam se bojao pravo ga i pogledati. Nijesam znao, ni tko je, ni što je. Kad sam odlazio, reče mi, neka oprostim, što me nije podvorio „kahvom“: „nemam — kaže — šećera.“ A ja mislim: Mudar Turčin, samo se izgovara. Kajem se i danas, što sam posumńao o ńegovoj iskrenosti.

Poslije podne pošao sam opet na vrelo Bune: s kolima, koja su po mene došla iz Mostara, dovezla mi se i žena, pa sam htio, da i ona vidi tu krasotu. Bio je s nama i jedan prijateļ. Kad sam se približavao kući šejhovoj, baš je zapadalo sunce. Šejh (zovu ga: Sevd-aga) je sjedio na krilu svoje kuće, pod golemom onom pećinom, nad vrelom. Nesnosna je vrućina počela popuštati, ali se je pećina, ona golema gomila gologa kamena, jošte žarila. Šejh je gledao prema onoj strani, od kuda sam dolazio. Prepoznao me je na sto koraka, skoči, udari rukom o naslon na krilu i vikne mi veselo: „Imam šećera, sad će bit kahva!“ I za čas ga eto doļe, vodi nas nad vrelo: tu je zahladilo. I donese nam kahvu. Kako sam se pokajao, što sam prije podne sumńao o ńegovoj iskrenosti! — Mi sjedimo, a on se nasloni na zid, prekrstio na prsima ruke i — uzdiše duboko, a crne mu se oči krijese u sumraku. Natoči nam i opet. „A što ti je, Sevd-aga, te uzdišeš?“ upitam ga. — „Ah, da mi je — uzdahne — jedan hanǵar, kojim bih posmicao sve Turke!“ — I opet sam posumńao, da to govori meni, „Švabi“, da mi ugodi. Upitam ga: zašto? I stane mi kazivati: kako nema pravoga kadije, kako nema „šerijatu“ ni traga, kako nema, — no: čitava tužaļka iz Preradovićeva „Mujezina“. Kad sam — ne poznavajući prilikâ — spomenuo reis-ul-ulemu sarajevskoga: što on to ne vidi? — šejh se upravo razbjesni. On ńega ne pripoznaje, on ńemu nije ništa, jer ga, veli, nije postavio kalif iz Stambola. — Napokon mi — među ostalim reče: da bi volio nego tisuću dukata, samo da mu je sve to, što mu je na srcu, metnuti u — novine, i moli me, bih li mu ja u tome mogao pomoći. Rekoh mu, neka mi to napiše i pošaļe, a ja mu dadem svoju adresu, on meni svoju: napiše dosta lijepo: „Sejh Sejd Hindia, tekija, Blagaj, Mostar.“

Već se smračilo, kad sam ga upitao za oca. Nikad ne ću zaboraviti, kako je crni taj sin tuđe i daleke zemļe, donesen ovamo istočnom bujicom, uzdahnuo za žarkim svojim domom: sve još misli na povratak, sve mu je ovdje tuđe!

Pokazao mi je i svoju „tekiju“: sobicu najobičniju s dvije obične drvene škrińe s turbetima. To su dva groba, tu počivaju dva sveca, dva šejha: jedan — veli — preko 300, drugi 150 godina. Pred grobovima je prostrto bijelo ovčije runo: tu šejh klańa, ne znam, koliko puta na dan. Po zidovima su polijepļeni arapski napisi. Sejd-aga je „šejh“. Nije mi znao pravo kazati, što je to. Ńegova je služba, da čuva ovu tekiju, da klańa u ńoj, — a naslijedio je to po svom ocu. Ima na to carski ferman, kojim mu se daje i mlin pod vrelom Bune. Sad bi ga htjeli — razabrao sam — odavle protjerati — „proti šerijatu.“ Hinc illae, — mislio sam ja . . .

Ali, kako bilo, Sejd-aga je meni još pred očima sa svojim i mirom i bjesom na Turke. Ńemu živi ńešto u duši, u ńega ima vjere, ako i nema nade. Kuća mu je pod golemom onom pećinom, a podaļe su ruševine druge kuće, što ju je porušio kamen s pećine. „Ne bojiš se, Sejd-aga, da ne pane kamen?“ — „Nitko nije dva puta umro“ — odgovori mi mirno. A vjeruje u svete šejhove, u one, kojima „Bog dâ“, te se mogu bosti nožem, a da im nije ništa. Iznenadilo me, što on i to zna, i još mnogo više.

Šejh Sejd-aga je pendant — mislio sam ostavļajući ga — onoj starici. Kako ona starica stoji nad ne vjerujućim, praznovjernim, bezbožnim, kukavnim, gdješto i podlim kršćanskim svijetom (jer je čitavo kršćanstvo — jedne i druge crkve — prema trećemu jedno), tako šejh ovaj stoji nad bezbožnim i ne vjerujućim ovim turstvom. Jedna je među ńim i ńom velika razlika, a to je: on je ovdje već anahronizam.

*

Trebalo mi je ponesti fotografijski aparat s blagajske čaršije do don-Frana, pa reknem ńekome dućanģiji Dušanu, da mi zovne koga. Zovne mi dječarca od 10—11 godina (zove se *Alija Bajgorić*). Nijesam htio, da mi dijete nosi tešku stvar, pa sam to i rekao malomu. A on uprti aparat i stane se noseć ga junačiti. Pa dobro — mislim — i reknem, neka malo počeka. Sjedne uza me, a ja ga upitam, ide li u mejtef. — „Bezbèli!“ (dakako) odgovori. — „Pa što ima u Blagaju hoģa?“ — „Nema jedan, nego petnaest.“ — „Pa što rade toliki hoģe?“ — „Što rade!“ I tu na dušak izgovori dosta toga, iz čega sam doznao, da hoģe ne samo kopaju, nego da se i „ne boje Boga.“ „Što se ne boje Boga?“ A Alija se porugļivo nasmije: „Što je ńima do Boga! Samo da im je ovdje dobro.“ — Vidim, govori kao iz kńige, i gledam ga. Krenusmo prema don-Franovu stanu. Ovako sâm s malim — upitam ga, što je ono rekao, da ima petnaest hoģa u Blagaju, i opet mi potvrdi. — „Pa što zbiļa samo kopaju?“ — „Bezbèli!“ — „A što nemaju drugoga posla?“ — „Pa idu oni po selima u veče i uče djecu. Onda i spava u selu. Ne može on dańu, jer su djeca kod ajvana“ (blaga). — „A jesi li ti naučio dovu (molitvu) u mejtefu?“ — Naučio je, i nijesam ga dugo morao nagovarati, da mi izgovori jednu dovu. — „Koju hoćeš?“ — „Pa ded onu u akšam.“ I izgovori mi arapsku molitvu, duļu od očenaša. — „A sad mi reci, što si govorio?“ — „Beli ja ne znam.“ — „Kako ne bi znao?“ — Ne zna, pa ne zna. Jedino, što mi je znao reći, bilo je to: „To ti je, da se molim Bogu.“ Ne zna ni to, kojim jezikom moli, ali misli, da je možda turski. — „A kako mi govorimo?“ — „Što, kako mi zborimo?“ — „Da, mi.“ — „Ma eto čuješ, kako zborimo.“ — „A zborimo li i mi turski?“ — „Jok! To nije turski, to je hrvatski.“ — Pomislio sam: možda je išao u školu i u školi čuo, da je to hrvatski, ali nije, nego samo u mejtef. Žalim, što nijesam više seoskoga svijeta pitao o toj stvari, ali mi to nije bilo ni na pameti, jedno stoga, što sam se već na dosta mjestâ dovoļno i nehotice uvjerio, da je ime hrvatsko po Bosni i Hercegovini seoskomu svietu posve nepoznato, a drugo stoga, što mi

je takovo ispitivańe mrsko, a za moj posao od neznatne vrijednosti. Ali da se ne bi komu činilo, da je mali Alija jedini turski Hrvat u Hercegovini, spomenut ću već ovdje, da mi je duvański hoǵa (onaj, što mu je u ovom svesku „Zbornika" fotografija) ovako rekao, kad smo u ńegovoj ǵamiji razgovarali: „Pa ti govoriš hrvatski, kao da si iz Bosne (!). A otkuda si?"

Mogao bi tko misliti, da je hrvatstvo Alijino plod nastojańa blagajskoga katoličkoga župnika, don-Frana Milićevića. Ali bez obzira na to, što je don-Frano kratko vrijeme u Blagaju, — ńegov je dodir s muhamedancima posve prema onome mišleńu o „Turcima", koje sam razložio govoreći o onoj starici: i on je intrasigeant. Dokaz je za to ova zgodica: Kad smo u jutro išli na vrelo Bune, imao je nositi fotografski aparat drugi muhamedanski momak, veći. I on je sjedio uz nas, dok smo ńešto pijuckali. — „A kud ću ja ovo nositi, ujače?" upita don-Frana, koji ga je dao pozvati. — „Ravno u pakao", odgovori mu don-Frano i ne gledajući ga. „Ako samo dođeš do pakla, tamo će te već pustiti." — „Ne znam ja, gdje je pakao, ujače. Ti ćeš mi pokazati put", odvrati momak. Ja sam bio vrlo nezadovolan sa svim tim. Ali sam mislio: Tu l' as voulu . . .

Kad sam ono po drugi put išao na vrelo Bune, nađem u grmlu dva selaka iz Nevesińa. Pravili su metle od šibla. Sjednem k ńima na travu i ponudim im, da zapalimo. Ovi ne znadu ni da su „srbi", ni „preoslavni"; znadu, da nijesu Turci, a za katolike ne znaju, kao ni za „latine". Znadu, da imadu popa, a kad su mi rekli, da ima bradu, onda sam tek bio na čistu. Ludi su — za čudo — pitomi. Kako su me blaženo gledali, kad sam ih koješta pitao i pušio s ńima! Starijega sam zazvao: „gazdo!" A on će mi milo-tužnim glasom: „A, nijesam ja gazda, ja sam siromah Obren Kovačević iz Nevesińa." . . .

*

Ne mogu se rastati od vrela Bune, a da ne spomenem, što je živa voda u Bosni i Hercegovini. Ja ne bih toga ni spomińao — jer to samo po sebi nije ni u svezi s narodoznanstvom — da i opet nema narodnih pjesama sa stalnim stihom:

Ispod nogu vodu navratiše . . .

Bosna je gorovita zemla, vode ima dosta; Hercegovina je velikim dijelom kamen s malo vode i po tom barem pońešto nalik na domovinu islama, gdje je voda dragocjeno dobro. Sve mislim, da su Arapi donijeli u ove naše zemle umjeće u navraćańu vode. Već sam uz put vidio svu silu umjetno navraćenih vrela, a kad sam došao u Mostar, pa dale u Blagaj, poslije u Stolac i Fojnicu: pričinila su mi se mjesta, u kojima živu u većini muhamedanci, kao oaze, u kojima su prvi osvajači s istoka sebi načinili sliku svoje domovine en miniature, a naši ih muhamedanci u tom nasledovali. Tako je pod čitav malo ne Mostar navraćena voda: ne tjera samo mlinova, nego okreće bačve napuńene prijesnim kožama, i još koješta, a glavno je, što čisti grad. Što bi bila čaršija (n. pr. u Fojnici) da nema s jedne i druge strane navraćene žive vode, koja svu nečist odnese! Kud su sve vodu navratili u Mostaru, a onda ju

opet lijepo spustili u slapiću u Neretvu! A uz ceste ima umjetno navraćen izvor jedan do drugoga (toga je više u Bosni). — Zacijelo se ovo navraćańe vode ima zahvaliti običajnomu prańu u muhamedanaca.

Ńekoliko koraka već od vrela Bune stoji mnogo mlinova. A kako je malo dale navraćena voda u jedan vrt, lijepo joj sazidano kamenito korito u pravilnim oblicima, — to je krasno samo pogledati.

I ako u don-Frana nijesam našao, po što sam došao, nije mi žao, što sam bio u Blagaju: sama ńegova gospodarica sa svojim pendantom šejh-Sejd-agom vrijedna je bila toga puta.

* * *

Dne 1. kolovoza krenem iz Mostara żeleznicom prema Sarajevu, kako sam obećao gg. Hrasnici i Kulinoviću.

Hrasnica je lijepo selo u Sarajevskom polu. Tu je „ishodna kuća" begova Hrasnicâ. Sad su troje braće s majkom, sva su trojica svršila škole visoke. To su vrlo inteligentni i mili ludi. U selu sam doduše malo uradio, jer je svijet bio u poslu. Zato sam potanko pregledao begovsku kuću. Ženu sam poslao k ženskomu svijetu u harem (k majci i sestrama i ńekim rođakama). Pregledao sam i selo.

Dok sam boravio ovdje u Hrasnici i oko Iliże, najviše sam razgovarao s ńekim hamalom (trhonošom), koji me je posluživao. Ni toga čovjeka ne ću skoro zaboraviti. Nije trhonoša po zanatu, nego je do nedavna bio svoj gazda, pa nesrećno stradao. Na časove bih bio mogao s ńim — što koristi tajiti? — zaplakati. „Turčin" je, no filozofija mu je čudna: nije to fatalizam, nego ńeko pregarańe — Bog zna, čemu za volu. — Premda je čovjek u najlepšim godinama, debeo i čvrst, ipak mi se smilio noseći svu moju prtlagu s aparatom i teškim staklenim pločama, pa ga upitam, kad je donio: je li mu bilo teško, jer sam vidio, da je mokar do niti. „Jest. Ali ja hoću pojist i popit, pa moram i radit". Kao ni drugi ovakvi ludi, nije ni on tražio određene nagrade, nego „što date". A ja znam, da su takovi najgori „odribozi", kako kažu u Dubrovniku: kad mu dadete, navali psovati i vikati. Tako mi se dešavalo po Dalmaciji. Da kušam ovoga, podadem mu, što se je najmańe moglo, — i nije prigovorio.

Premda meni na mome putu nije bio nijedan čovjek neznatan, ja ipak ne bih spomińao ovoga hamala, da mi se ovdje ne daje prilika, da istaknem ovo:

Ovaj „Turčin" nosi svoje siromaštvo posve na drugi način, nego što je meni do tad bilo poznato: on se ne tuži i ne jadikuje; u ńega ja nijesam opazio ni traga tomu, da bi on sa zavidnošću gledao na bogataše i o ńima govorio. Spomenuo sam, da je plakao, a i meni da je bilo do plača. Ali nije on plakao nad siromaštvom svojim, nego je plakao, kad je pripovijedao o ženi i djetetu. Ńemu je — meni se tako čini — i ńegovo siromaštvo, i bogatstvo kojega gazde — takova pojava, kao što je zima i toplina. On je beskućnik. Spava sad ovdje sad ondje. „A gdje si sad?" Sad je u ńekoga gostioničara. „Legnem gdjegod pod stol, u kraj među putnike, u jutro rano ustanem, donesem vode, poredim ovo i ono: a za to mi gazda dade što pojist."

Ja sam čvrsto o tom uvjeren, da posebni pogled ovoga „Turčina“ na svijet nije samo fantom u mojoj misli, a i o tom, da ovaj ńegov pogled nije osamļena pojava. Ali sam ujedno uvjeren i o tom, da to nije nikakova nadnaravna pojava: ona je u lijepoj svezi s čitavom istočnom kulturom. Kad i ne bismo znali, da koran zabrańuje uzimańe kamata, na prvi bi nam pogled bilo jasno, da na istoku nema glavnoga biļega zapadne (a i svake druge) kulture: nema cijene kapitala; nema je barem u onom smislu, kao na zapadu, nema svijesti o kulturnom znamenovańu kapitala, nema, da tako kažem, sistema kapitalističkoga. Tu se živi — govorim općenito — od danas do sutra, tu je sve provizorij. I zato je posve naravski, što naš hamal ni svoga beskućništva ne drži provizorijem. — A ima i još ńešto. Na zapadu ima staležâ s posebnim pravima, pa se duševni život na zapadu — n. pr. kńiževnost — ne može ni zamisliti bez toga: ta već stotine godina svi se naprezaji na zapadu troše na izravńivańe tih prava. Otuda to, što sirotińa na zapadu govori o svom siromaštvu s jadom i jalom. A ovdje tomu ni traga. Ni spomińao ne bih toga, da se nijesam morao čuditi gledajući, kako su moji gostoprimci, begovi, postupali s hamalom (a „hamal“ je najniži stvor ovamo) — kao sa sebi ravnim: Mahmut beg mu n. pr. podao svoju duvan-kesu i lijepo s ńim razgovarao. Može li se to u nas i pomisliti?

Kad sam sa svojim hamalom došao u Hrasnicu (na ploči usrijed sela piše lijepo „Hrastnica“), upita hamal djecu: „Gdje je begov čardak?“ Čardak se dakle begov vańštinom svojom malo razlikuje od drugih kuća u selu. Ali unutra je ne samo nada sve čisto i udobno, nego upravo lijepo, doista gospodski, i ja sebi za boravak u selu ne mogu ļepše i udobnije ni pomisliti. Gospoda begovi — da budu sami i da ih nitko ne buni u učeńu — uče u posebnoj zgradici. Tu ima i stolić za pisańe, — inače, kako sam prije rekao, stolu nigdje ni traga. Misleći na to, mislio sam na ono: „Kńigu piše . . .“ Gdje su naši junaci i kako su pisali kńige?

Ja sam kod begova hrasničkih ostao čitav dan, a bio sam za kratko kao među svojima. Tako su me ļubazno i prijateļski dvorili, da sam im dužan posebnu zahvalu.

Ovdje mi se — kod Hrasnice i begova hrasničkih — nadaje prilika, da spomenem ńešto o prezimenima bosansko-hercegovačkih muhamedovaca. Seoski muhamedanski svijet sačuvao je, koliko sam opazio, stara svoja hrvatska porodična imena, a sačuvali su ih i građani. Spomenuo sam već prezimena: *Šarić, Bajgorić, Čapin,* a kasnije sam bio u Duvnu kod *Kòkanovića.* No pitamo li za prezimena agâ i begova, čut ćemo za *Karamemedoviće, Resulbegoviće, Tefderdaroviće, Rizvanbegoviće* i t. d., — sve imena po ocu ili po službi kakovoj. Ako sam dobro obaviješten, okupaciona je uprava htjela kod svih muhamedanaca provesti patronimska prezimena. Tako mi je pripovijedao g. Muhamed beg Kulinović, da su ńemu u prvim razredima gimnazije zabrańivali pisati se Kulinović, nego su ga zvali i pisali po ocu: Idrisbegović, i to sve dotle, dok se nije pokojni ńegov otac upeo kod vlasti, da sačuva staro svoje ime, kojim se ponose — kako mi je kazao

stric Muhamed-begov, stari Mustaj-beg — već šest stotina godina. — Ne bih ni ovoga spomińao, da ovo zapuštańe starih porodičnih imena nije također karika u lancu istočńačkoga „provizorija“, što su ga k nama donesli osmaulijski osvajači.

*

Zadržavši se 3. kolovoza u Sarajevu kod ńekih prijateļa iz mlađih dana krenuo sam 4. kolovoza u Travnik.

Drugi dan rano pođem u okolicu, u sela Dolac i Graovik. Vodio me je bogoslov g. A. Alaupović. Seoski (katolički) obrtnici-trgovci rade i živu ļudski. Pošao sam i u jednu (pravoslavnu) seļačku kuću i ostao razgovarajući sa ženom-domaćicom oko jedne ure. Domaćica „se je prije ńekoliko dana porodila“. Teško mi je bilo gledati i ńu i sve oko ńe: nigdje posteļe, nigdje ništa bijela, leži na podu na ńekakvom haļinčetu. I opet sam mislio — kao ono kod Puše Bokońića — na naš ovamo svijet: koliko će još trebati vremena, dok se bosanski kmet podigne do one kulture, u kojoj je bio prije osmanlijske navale. Pod turskom vladom ne samo da naš narod nije ni malo naprijed pošao, nego je pošao natrag. Ja ću istaknuti samo jednu stvar.

Vidim n. pr. djevojku u drońcima, svu prļavu, a na tim drońcima vidiš ostatke krasnoga veziva; ili vidim na pô samo obuvena momka — jer su mu opanci: kojekako za silu isprevezane vrnčanice — a nad poderanim opankom vidim čarape, ili nazuvke, da ih je milota pogledati. Ja sam to motrio već u zagorskoj Dalmaciji. Ja ne mogu sebi pomisliti, da bi se smisao za red i simetriju, riječju: smisao za ļepotu mogao ovako jednostrano razviti, da bi djevojka mogla trpjeti na sebi drońke, da bi se mogla gledati svu prļavu, a ipak imati smisla za ļepotu u sitnim stvarima. Nego ja sebi tumačim to ovako: ova ļepota, što je vidimo u ovoga naroda, — to je samo ostatak, s kojim je ńekada bilo u skladu sve, onako, kako je n. pr u hrvatskoj Posavini, gdje vidiš ornamenat i u odijelu i na kući, red i čistoću u odijelu i u sobici djevojačkoj.

Vraćajući se preko brda i dolina u Travnik navratim se ka koscima u jednoj dolinici i zametnem s ńima razgovor. Već sam u prošlogodišńem izvješću imao prilike spomenuti, da sam sretne ruke nalazeći zgodne ovakove slučajne razgovornike. Ali ovdje sam se namjerio na čovjeka *(Dmitra Đurića* iz Graovika), koji bi me bio slušao i odgovarao mi — ne znam, do kad. Kako je žalio, što je u poslu! Ńemu je ńekako sinulo (a to mi se je još dva, tri puta dogodilo): što ja hoću, i on je sipao upravo sve ono, što bi mi trebalo, da sam sâm sabirač. No ja sam zabiļežio samo ńeke riječi, što mi je najbliže bilo: † *buńac* = kuštrav, † *buńevac* = kuštravac; † *čváčak* je „u kosišću *(sic)* u desnoj ruci; † *tȁsma* = oputa; † *navȑzača* je ono, što grade od konopaļa i od opute. Sve me je pitao, hoću li opet doći. Spomenuo sam mu ime, da ga uzmogne naći koji „Zbornikov“ suradnik iz onoga kraja.

Isti sam dan krenuo daļe żeļeznicom u Jajce. Glavno mi je bilo, da dođem u Kola kod Bańaluke i u Šehovce kraj Varcar-Vakufa ka g. Muhamed-begu Kulinoviću. U „Kolijeh“ je „Zbornikov“ suradnik g.

Ivo Šajnović. Ńegovi su me prinosi veoma zanimali, pa sam bio namislio, da ih objelodanim sa slikama u ovom svesku „Zbornika“. Ali eto neprilike. Kad sam se vratio iz južne Hercegovine u Mostar, nađem pismo od toga Šajnovića: da je on eto došao u Mostar. Od toga, da ga natrag povedem sa sobom u Kola, ne bi ništa. — U Šehovce sam htio zato, da vidim narod u onoj pustoši, a nadao sam se velikoj pomoći od g. Muhamed-bega Kulinovića.

U Jajcu sam se malo zadržao, nego sam odmah u jutro 6. kolovoza krenuo novom cestom uz Vrbas u Bańu-luku. Činilo mi se, da je ova cesta (85 km) sagrađena samo za to, da se putnik-turista nadivi krasoti, što se je stvorila u borbi Vrbasa s Vrbosnom, vode s pećinom, jer prometa na ńoj nema nikakvoga: osim kolâ bańalučkoga biskupa, koja su išla za mnom, nijesam se sastao na čitavih 85 kilometara ni s jednim kolima. Ovdje sam prvi put vidio kolnu cestu s rasvijetļenim prorovom (tunelom). Na ovako dugu, a pustu putu svakojake su mi se misli vrzle glavom, a moj kočijaš Osman, i ako bi kadšto zapjevao, nije bio pjevač, kao drugi moji kočijaši što su bili, pa tako nije bilo druge, nego u misli razgovarati s junačinom Vrbasom. Mislio sam: jesu li mu ime nadjenuli naši djedovi, je li zbiļa u kakovoj svezi Vr-*bas* i *Bos*-na, kad imamo i *Bos*-ut? Žalio sam, što se ovakovu junaku nije našao pjesnik, kakvoga je n. pr. u Puškinu našao Terek i Kazbek. Ali našega naroda kao da se ne doima mrtva ļepota, pa bila kako uzvišena. Tako je i Vrbas ostao neopjevan, i sva je — čini se — junačka ńegova borba ovjekovječena u miloj pjesmici:

S ovu stranu i s onu Vrbasa —
S ovu smiļe, a s onu bosiļe:
Sve se smiļe smije na bosiļe,
Kao momče na mlado djevojče.

Uz Vrbas ima i mlinova. Navratio sam se k ńekome mlinaru *(Trišo Račić* iz Rekavica, z. p. Kola). Nazivi su u mlinu u glavnom isti, ali ima i novih, no nije mi bilo kada biļežiti. Zabiļežio sam *poredovnik*.

U Bańojluci sam gledao predobiti za „Zbornikovu“ stvar g. profesora dra. *Mihovila Mandića*, pa se i nadam, da će iz zanimļive ove okolice doći i obilnije građe.

Žalim, što nijesam mogao duļe ostati u Bańojluci, nego sam odmah drugi dan rano krenuo starom cestom prema Kolima (i Jajcu). Uz put sam se navratio ka kožaru *Ibrahimu Ðallaku* (tako je sâm napisao svoje ime) i baš pred ńegovom radionicom fotografovao seļake, što su na końima gonili sijeno. (Od tih fotografija — ništa, jer su skinute malim aparatom.) Već sam prije — u Mostaru — žalio jadne ove końiće bosanske, koliko na ńih tovare; ali me je još više ļutilo, što jadna životińa trpi s nerazuma gospodareva: vidim, gdje živinče nosi i poveće kameńe privezano uza sijeno. Nijesam ni pitao, što je to, jer sam se sam domislio, da nerazum od čovjeka nije na obadvije strane jednako nametao sijena, pa da mu stoji ravno i da se ne prevali, veže na lakšu stranu kameńe! — Pogledao sam kod Ibrahima i drvene bukagije (puto) i fotografovao ih (dakako zaludu). Nijesam znao, da se grade i od drva. — Vozeći se daļe ustavio sam momka *(Niku Đukanovića* iz Rekavica), što je imao krasno izrađenu sviralu

(diple) i na ńoj ogledalce. Posvirao mi je, — a žeteoci nas i žetelice gledaju i sve nutkaju Niku, neka se ne stidi i neka svira. Pitao sam žeteoce o žetvi, pa se gazda čudi, kako ja to znam pitati: je li *travno* (t. j. ima li mnogo trave u žitu). A ja sam to dakako naučio putem i ovdje se poslužio.

U „Kolijeh" sam potražio i našao brata g. Ive Šajnovića, *Antu Šajnovića*, vakufskoga nad-desetara. To je veoma čestit čovjek. On mi je razložio, što je to „vakuf" (ǵamińsko imańe) i kako narod plaća „tretinu" ǵamiji.

Kad sam mu razložio, po što sam došao, odveo me je u „stańe" *Petra Rădulovića*. Kad sam fotografovao sve, što sam mogao, pokažem sve to rukom na okrug i upitam staroga Petra: „Kako ću napisati, što sam to uslikao?" — „Piši: stańe Petra Radulovića". U tom „stańu" ima: *kuća*, *„zgrade"*, *„mļečar"*, *tkâlica* i *„košara"*. *„Kuća"* je samo kuhińa: prizemna, drvena, nepopođena, slabo pokrivena daskom. *„Zgrade"* su kojekako od kratkih brvana, ili boļe: od stabaļa slupane prostorijice, neuredno pokrivene slamom i kukuruzovinom: to je ono za zadružnoga čovjeka i ženu, što su u Slavoniji „kućari". U *„mļečaru"* je mlijeko i drugi smok. U „tkalici" žene tkaju. *„Košara"* je opletena, blatom omazana i pokrivena ograda za blago.

Stari Petar je starješina u zadruzi Radulovića (ili: Radlovića). Kad bih ga umolio, da mi što pokaže, sve bi govorio: „Mi carevi, pa tvoji". Mislio je — jer sam došao s nad-desetarom — da sam od oblasti.

Prije nego što sam pošao k Radulovicu, zametnuo sam na hanu (kakav već može biti han u Kolijeh) razgovor sa seļacima, što su gonili ovce u Bańu-luku. Uzeli su od stada jedno jańe i dali ga prirediti. Nijesu se mogli načuditi, kad sam s ńima počeo jesti. I bio bih se najeo (bilo je kasno po podne, a od jučer nijesam ništa pravo jeo), da nije bilo preslano. Od ńih sam čuo prvi put riječ: *kļä*; to je strašna nesreća za pšenicu i za svako žito; „kad kroz maglu sunce prosja, bije kļä žito i sve." Kako narod svuda nosi opanke, htio sam na svom putu, da barem opanke „proučim". Ali sam vidio, da to nije pravo moguće: svuda novi nazivi, ili isti s malo drugačijim značeńem. Ipak sam pribiļežio, da *oputa* nije ništa n a o p a n k u: čim se „pripne" na opanak, onda je **vr̀nčanica* (Vuk: *vr̀nčanica)* = (kajk.) ***kapica***, t. j. gorńi dio opanka = *† puštija; † natikáči* = *† napušńaci* („u Glámoču"); *† pòtkita* i *kita* = (kajk.) rojte na gaćama; *† premetač* = torba.

Putem sam stao na Kadinoj-vodi. U hanu nije bilo gusala. Nijesam se mogao načuditi formaciji zemļišta, kad smo se uvezli u *„Doline"* (tako mi je rekao pastir *Đuređ Đukanović* iz Sokòlova) u Rȁtkovu: sve sami okrugli humci, pa jame, nigdje nikakvoga drva ni grma, sve livada (— kako se to kosi?) i pašńak. Po tom, što je gdješto virilo kameńe, smišļao sam: da je to ńekada bila šuma u kamenu, načinila humus, pa ju iskrčili.

Prenoćio sam u Čađavici, kod ńekadašńeg hajduka i turske uhode (pravoslavnoga), što sam tek kasnije saznao. Na stotine je — kažu

— poubijao kršćana, svojih suvjernika. I ako nijesam čitavu noć mogao ni oka stisnuti (sve živo!), dobro me je ńegov sin u jutro oderao. U prvom strahu, kad sam čuo, gdje sam noćio, hvalio sam Bogu, što sam iznio živu glavu. Ima dvije kuće: novu na trijem, što je sam sagradio, i staru, ńekada tursku. U toj staroj je kuhińa i — po bosanskom običaju — odmah preko praga pojata.

*

Dne 7. kolovoza u jutro čim je svanulo, krenem u Varcar-Vakuf. Uz put sam vidio, što do tad nijesam vidio: kako se vozi sijeno bez kolâ. Usjekli ļudi granato drvo, na grańe složili — kako su znali — kup sijena, na debļoj strani upregli volove, — pa povuci! Vidio sam za čas i kola sva od drva, ni jednoga čavla nema u ńima! Pa kako je to izrađeno! „Točkovi“ su (ako se mogu tako zvati) više uglati, nego okrugli.

Došavši u Varcar-Vakuf, skoro sam našao g. *Pavla Stipančića*, trgovca, s kojim sam još pred podne odjahao ka g. Muhamed-begu Kulinoviću u Šehovce (40 km). Putem smo se navratili staromu *Mustaj-begu Kulinoviću*, stricu Muhamed begovu. Staroga nije bilo kod kuće: ńegdje je u poļu. Pogledao sam staru kulu Kulinovića. Mislim, da ima četiri ili pet podova, a na najgorńem podu pokazali su mi tamnicu. Ja se čudim, što je tamnica na najgorńem podu, pa su mi razložili, da je to zato, da utamničenik ne može tako lako pobjeći, kad bi morao proći kroz sve podove i sobe. Originalno je uređeńe u toj kuli, a ima i lijepih stvari (n. pr. ormarićâ s lijepom rezbarijom). Sad je gotovo pusta.

Da nađemo staroga Mustaj-bega, povede nas momak uz potok u poļe: stari, veli, spava uz potok. I zbiļa ugledam ja naskoro, kako ńetko leži uz potok i pokrio se ńekakvom rijetkom tkaninom. Ja sam se pobojao, da se stari ne razļuti, ako ga probudimo, pa sam već rekao Pavi, da ga ne budimo. Ali je stari s Pavom dobar znanac. Probudismo ga. Kad se je otkrio, mene je tek onda uhvatio strah: kakav je to junak, da ga je što pogledati. Čim je otvorio oči i pogledao me, odmah me upita: „Jesi li ti onaj, što mi je moj Muhamed kazivao, da ćeš doći?“

Posjedasmo oko Mustaj-bega i stanemo razgovarati. Za čas je bila i kava, a Mustaj-begova kutija puna gotovih cigareta: to ńemu mota ńegov momak, koji se od ńega ne miče.

Ja sam dakako prvi puta u svom vijeku vidio ovako na svom domu „Turčina-velikaša“ bosanskoga, k tomu takvoga koļenovića, pa sam pomno pazio: oko čega se kreću ńegove misli, što mu je na srcu. Mustaj beg je veseo čovjek i vrlo mu je dobro. On je ovamo pod johu pobjegao pred muhama: hoće ga — kaže — da zakoļu na ońaku! Takvi su svi stari ļudi na selu. Tako je i moj stric Đuka bježao pred muhama u šļivik, i još daļe, i na strah svoj djeci donio i ne znajući — zmiju u rukavu. Prvo, što me je Mustaj-beg upitao, bilo je: što je odredila „kongora“ (vijeće) vladarâ (ali on nije rekao: „vladara“, nego jednu tursku riječ). Mislio je na konferenciju u Hagu. Kako ja

na putu nijesam čitao novina, slabo sam mogao udovoljiti Mustaj-begovoj radoznalosti. Kad smo već o svačem „eglen besidili“, Mustaj-beg se ńekako zamisli, pa me upita: „Čuj! Moj Muhamed kaže, da je Hrvat. I ja bih bio, samo ne znam, što je to. Ja se bojim, da ne bude i gore. Reci mi ti pravo, što je to“. I rekao sam mu, što sam najbolje znao, i on je to pomno slušao i napokon uzdahnuo: „Ah, još bih ja mogao! (i zasuče rukave). Ali ja znam, da će biti, kako je i do sad bilo, da će prva naša puška puknuti — za drugoga“. Ja ga nijesam htio pitati, što misli, jer držim, da sam ga razumio. On je htio znati sve pojedinosti, koje bi nam trebalo proći, dok bismo došli do onoga, o čem ńemu govori „Muhamed“. Rekao sam mu ńešto — ali i to je bilo previše. „E, onda ja volim ovako, uz jačega.“ Da — mislio sam ja — vi ste svi voljeli uz jačega, pa zato i jest i vama i nama ovako . . . „A ja, vidiš — odgovorim mu ja — ne volim uz jačega, kad znam, da je pravo na mojoj strani, pa ma ostao sâm, — ja ću, dok me teče, za pravo: ostao, propao.“ Tu se stari kao postidio, pa će mi: „Boga mi, imaš pravo“, i opet stane sukati rukave i pripovijedati o bojevima.

Ne mogu, a i ne treba, da sve kažem, što sam još čuo od ńega i vidio oko ńega. Kad me je ono pitao za Hrvate, rekao sam mu, da se čudim, što je zaboravio to ime: „ta ovo je — rekoh bila Hrvatska prije tri sta i toliko godina.“ A on mi odvrati: „A što ti mi znamo! Ja znam, da sam turčin, pa eto!“

Dao mi je riječ, da će doći u Zagreb, kad bude promocija ńegova Muhameda. —

Mi — ja i g. Pavo — uzjašismo i oko četiri sahata po podne eto nas na domaku Muhamed-begovu čardaku (krenuli smo iz Varcara poslije desete). Pavo stane iz daleka zvati Muhamed-bega. Kad smo prispjeli, momci końe prihvatili, baš kako pjesma kaže. Uz Muhamed-bega su — kao i u Sarajevu — dva momka, a povrh toga stari vlah Stankela.

G. Muhamed beg Kulinović, koji je ovamo u svoje Šehovce prispio prije ńekoliko dana, dočekao nas je i pogostio od srca, kako je najbolje mogao. Ja znam, da sam mu došao na nemalu nepriliku, ali sam mu zato dužan i veću zahvalu.

Ne sjećam se pravo, je li mi Stankela kazao, da je i sâm hajdukovao, ali je poznavao dobro mnoge hajdučke vođe, što su hajdukovali prije okupacije. Meni je dobro bilo u pameti, što mi je kazao stari Suljaga Karamemedović u Trebińu: da je „eškija (hajduci) toliko pomogla Austriji, koliko i ona sama“, pa sam htio da to saznam ovako lijepo u mirnu razgovoru kod vatre (Muhamed beg dao nam je u čast ispeći čitavo jańe). Stari je Stankela poticao vatru, okretao jańe i pripovijedao o eškiji. Ja sam htio saznati za motive tomu najnovijemu hajdukovańu, — ali mislim, da će biti bolje, da ovdje ne spomenem Stankelina pričańa: nije mi sve jasno.

Razgovarajući koješta sa Stankelom pribilježio sam i ovo, kad je govorio o pčelama: „Ko im ne zna *ĭ basme*, neka ih ne drži.“ A pitajući ga o porodičnom i zadružnom životu, zabilježio sam o *ugovor-*

niku (nom.: *ugovòrnīk)*: „kô sada ja dođem k tebi, što stečémo, da podjelimo; ima ih u nas toliko."

Još samo jednu da spomenem o Stankeļi. Pitao sam ga i o grobļu, pa zašto hrišćani imadu onako velike krstove na grobovima. A on mi odgovori: da je veća čast pokojniku, što mu se veći križ postavi na grob, pa ih ima, koji usijeku ponajvišu jelu. U to se javi g. Muhamed beg i pokaže mi visoku jelu u svojoj šumi: onu da je obećao Stankeļi za krst. „Evo, Stankeļa, gospodin je svjedok, da ti je dajem . . ." — „Dobro, beg, dobro . . ."

Neobično me se je dojmio jedan kmet Muhamed-begov, koji je donio ono jańe za nas: izraz lica, držańe, glas, pa onaj način poklona i pozdrava pred Muhamed-begom — samo se jednom riječju može izreći, a i ta je preslaba, jer je ono više nego ropstvo, jer je naslijeđeno. A ipak mi se smilio, kad sam mu gledao bolno lice i slušao ropsko-plačni glas: činilo mi se, da mu je teško gledati, gdje mu jańe koļu.

I prenoćili smo u Šehovcima. Sutra dan pođem s g. Pavom i Stankeļom u obližńe selo. Tu je (hrišćanska) zadružna kuća (s tri odijeļene prostorije) čvrsto građena. Sve sam pregledao, pa i „zgradu", gdje spava ukućanin sa ženom: tu sam vidio prvi put ńekako slupanu posteļu, — ako se dvije daske, što s kutom u zgradi čine četverokut na podu, mogu tako nazvati. Osim sijena, haļinâ i vunenih pokrivača nema druge posteļine.

Kod kuće su bile samo žene. Pitao sam ih o zadružnom životu. Čini mi se, da sam po tužbama na nepravdu i nasilnost starješininu dobro naslutio prve znakove ženske „emancipacije" u Bosni. Poznato je, da se svuda, gdje su se zadruge porazdijelile, u jedan glas govori, da su „žene krive." I istina je. Ali narod još ne spoznaje (nema vremena za analizu), od kolikoga je zamašaja za ekonomijski i čitav socijalni život ova „ženska krivńa." Ja sam se na svom putovańu po Dalmaciji i Crnoj Gori uvjerio, da je socijalni položaj žene u našem narodu — kao i drugdje — najtočnije mjerilo kulture: gdje ona ne će biti robińa, tu je zadruga nemoguća.

Poslije podne vratili smo se u Varcar-Vakuf. Putem nas je na najvećoj visini stigao vihar i kiša, pa smo se sklonili u kolibicu k Joki Rolića, a poslije navratili k jednome Stipančićevu kmetu.

Vrativši se u Varcar, pregledao sam obrtnike. Divio sam se — s kako primitivnim sredstvima izrađuju tî ļudi koješta! Najviše sam se divio mutavģijama.

U Varcaru i oko ńega zadržavao sam se tri dana. Tu sam mnogo vidio i naučio. Mi ovdje nemamo pojma, kakovih ļudi ima u toj gluhoj — mislimo mi — pustoši. Ja sam zahvalan i begu Kulinoviću, i varcarskom *župniku g. Nik. Begčeviću*, ali za hvalu g. Pavi Stipančiću ne mogu naći riječî. Pavo je trgovac (ima mu 28 godina), a ima još dva mlađa brata trgovca. On je gospodar — jer braća živu u zadruzi! Ja sam se u sebi čudio gledajući inteligentne mlade ļude, kako živu pod jednim krovom sa staricom majkom i sa svojim ženama, sestrama i djecom. Imadu dvije svoje zidane jednokatne kuće, a imutak im cijene na 200.000 for. Imadu i 36 kmetskih selišta.

Katolici su. A kakovi su Hrvati i što čine za hrvatstvo, — to se ne da u kratko ni kazati.

Dne 11. kolovoza bio sam opet u Jajcu. Odvezao me iz Varcara na svojim kolima g. Pavo, a sproveo župnik g. Begčević. Provezli smo se noću po jajačkom jezeru. Tu sam razgovarao s dva muhamedanska momka, veslača. U Jajcu pođosmo u samostan, no tu sam se malo zadržao.

Isti dan prispijem željeznicom u Bugojno, a sutra dan krenem kolima natrag prema Hercegovini u Duvno. Iz Duvna (Županca) ima „Zbornik" građe od predašnjega tamo župnika g. fra Anđela Nuića i od učitelja (sada u Travniku) g. *Stojana Rubića*, rođena Duvnaka. To je jedini, koji me je na ovom putu po dogovoru dočekao. U Duvno sam svakako želio doći. Znao sam: tu su starosjedioci katolici, to je gorama zatvoreno, pa da vidim. I imao sam što vidjeti.

*

Put je od Bugojna preko Kupresa i Šuice u Duvno prekrasan (1338 m.). Uzeo sam na kola sa sobom jednoga trgovca iz Duvna (pravosl.), koga sam putem štošta propitkivao. (Čudi se, kako ja poznam običaje, kako pozdravļam i t. d.). Najprije su sve više i više gore (krasne jele i bukve), onda nepregledna ravnica oko Kupresa, nebrojeno po ńoj blago (uz rječicu Milać ili Malovan), daļe livade i pšenica.

Duvno je kod tamošńe inteligencije na vrlo rđavu glasu, što nema sveze: kupreska vrata zaspe snijeg, pa se ne može nikuda. Duvno je 900 m. nad morem, ravnica okružena golim gorama, a kroz ńu teče Šuica.

O svom boravku u Duvnu spomenut ću troje:

1. Djevojački „koncerat". Žena mi je sabrala djevojke. Pjevale su silu toga, a mene su zanimale najviše svadbene pjesme i igre. Od kratka motreńa ne da se to opisati.

2. Guslar. Što nijesam mogao naći u Stocu ni nigdje, našao sam u Duvnu: došao je guslar, Marko, u kuću staroga Rubića. Ima mu oko 40 god. Posjedosmo oko ogńišta, a skupilo se dosta ļudi. To mi je i trebalo, da vidim, kako se pjesma doima. Pjevao je najprije jednu — mi bismo rekli — humorističnu pjesmu. Ja nijesam ni znao, da se i ovake uz gusle pjevaju. No mi bismo rekli, da je humoristična, a nije. Glasi ovako:

Gorom jaše Kraļeviću Marko,
A na svome pritilu šarinu.
Susrite ga stara babetina,
Pa ga pita stara babetina:
„Ja kuda ćeš, silan Kraļeviću?"
„„Tražit cure, ostarila bako.""
„I ja sam cura, silan Kraļeviću."
„„Kad si cura, ostarila bako,
„„Što su tebi ruke otančale?""
„Preduć prelo, silan Kraļeviću."
„„Kad si cura, ostarila bako,
„„Što si, bôna, tako obililа?""
„Mlinarica, silan Kraļeviću."

„„Kad si cura, ostarila bako,
„„Što su tebi zubi popanuli?““
„Sedmakińa, silan Kraļeviću.“
Ražļuti se Kraļeviću Marko,
Manu ćordom, osiče joj glavu.

Dugo je trebalo, dok je počeo: najprije je — držim sada — čitavu pjesmu u sebi govorio uz gusle. G. Kuba pravo je opazio, da pjevač promijeni, pjevajući uz gusle, i glas i obličaj. Pjeva se visoko. Lice postane ozbiļno-bolno, nepomično. Pjevač ne gleda ni u gusle, ni u slušaoce, nego ńekamo na stranu, kao u daļ. Kad prestane i stane razgovarati, — svak bi rekao: to je drugi čovjek. U glasu je, dok pjeva, ńešto neiskazano bolno, jednolično; tek se gdješto u ńem osjeti drhat, u kojem spoznaješ drugo koje čuvstvo osim bola. Od kad sam čuo ovoga pjevača, ne dade mi se čitati junačkih pjesama: ne doimļu me se, čini mi se, da to nije ništa. Pjesmu treba slušati, kad se pjeva. — Zanimalo me je, kako pjevač dijeli pjesmu na odsjeke: na koncu svakoga odsjeka mijeńa pońešto i oteže onu jednoličnu ariju. Mislio sam najprije, da tim hoće da odahne, — pa će to i biti; no opazio sam, da to ne čini gdjegod, nego zbiļa ondje, gdje to traži logički razvoj pjesme. Pa kad se i umori, ne prestane ondje, gdje se umori, nego na najzanimļivijem mjestu. Kad prestane, pjesma se komentira, — a dotle je mrtva tišina. (Pjevao je i o Zemļiću Stipanu i Nurkiću Selimu, kako su dijelili mejdan.)

Ono, što sam spomenuo, da se gdješto tek u glasu opaža nuança, opazio sam u ovoj pjesmi na onome mjestu, gdje Zemļić Stipan dijeleći mejdan s Nurkićem Selimom zove u pomoć najprije Smiļanić-Iliju, a onda Kraļevića Marka, a ovi jedan drugoga odvraćaju riječima:

Nemoj, brate, Kraļeviću Marko;
Kad podemo po dva na jednoga,
O, ne bilo, brate, nijednoga!

A ovaj opet ńemu:

Nemoj, brate, Smiļanić-Ilija!
Kad podemo po dva na jednoga,
O, ne bilo majci nijednoga!

Istina, ovo je viteštvo. No ja još nijesam na čistu, kako se s ovim viteštvom slaže ono, gdje Smiļanić opomińe Zemļića na „guje iz potaje.“

3. Jedno po podne pozove me k sebi poslije ićindije duvański podnačelnik *Osman Kòkanović*. Razgovarili smo u ńegovoj bašči — podvornici — jedno dva sahata, do mraka. Ja sam slušao. Ne mogu dakako ni malen dio našega razgovora iscrpsti, no jedno mogu reći mirne duše: da sam otišao od ńega posve zadovoļan. Ja sam iz daleka, vidimo se prvom u životu, a razgovarali smo kao stari prijateļi i supatnici. Osman ne zna štiti ni pisati, no meni je od toga „Turčina“ bilo dosta, što sam iz ńegova govora jasno kao sunce razabirao, da on oko sebe vidi *svoj* narod trojega zakona. Ja bih htio vidjeti obrazovana našega čovjeka, koji bi se u ovom vjersko-socijalnom metežu boļe snašao i s onakim mirom i razborom govorio.

I ako mi je prostor odmjeren, spomenut ću ńešto samo. Osman je počeo ovako od prilike: Bio sam danas na čaršiji, pa sam čuo, kako su dva katolika jedan drugomu izbrojili toliko vaših svetaca, da ti ne bih umio kazati. A tako radi i rišćanin i turčin. Pa kako bi onda Bog dao dobro! Zato, vidiš, ova podvornica: prije je nosila trideset tovara, a sada ne nosi ni deset . . . A ļubavi nema. Znam, da je pokojni hoǵa — moj evo komšija — Buļug znao reći uhvativši se za glavu: Nemoj psovati krsta! Ako ti baš muka dođe, opsuj trst. Svi smo, gledaj (raširi ruke), na priliku krsta stvoreni . . .

Krasno mi je ispričao, kako se je htio iseliti, pa nije: žao mu bilo ovdje zemļe, „di je moj — veli — did kô(l) udario.“ Kazao mi je i priču o bumbulu, što nije htio pjevati u kavezu, nego u svom domu, u malenu trnu.

Kazivali su mi ńeki, da se je „Ture“ prenavļalo, pretvaralo Ja takvoga pretvarańa ne mogu shvatiti, a i ne znam, koju bi svrhu imalo. No ja razumijem i jedne i druge, koji su mi ovako govorili. Kad sam ja i jednim i drugima pripovijedao, što sam vidio ovdje ili ondje u Turaka, oni su zijajući slušali, kao da im pripovijedam o dalekim stranama svijeta. Ja sam se tomu čudio: oni ne znadu o svojoj okolini upravo ništa, — osim o svojim suvjernicima. Bio sam n. pr. s ńekoliko mlađih fratara, koji u svom vijeku nijesu razgovarali s Turčinom, kamo li s hoǵom, a u kući turskoj ne znam, je li i jedan bio od onih, s kojima sam razgovarao. Za Grgu Martića su mi sami Turci pripovijedali, da je k ńima zalazio. Ovo mlađe, što je odgojeno poslije okupacije, nema malo ne nikakva dodira s inovjernicima, osobito s „Turcima“. Ja sam to motrio, pak mislim, da sam naslutio, gdje su tomu uzroci, ali to ovamo ne spada. Ja to poglavito stoga žalim, što je ovakovo osamļivańe na štetu narodoznanstvu našemu, kad se zna, da su upravo katolički svećenici svojom inteligencijom najzgodniji za taj posao. Treba samo na umu držati, što bi bilo od narodoznanstva, da nije bilo katoličkih i drugih misionara.

A dodir — ja sam o tom duboko uvjeren — ne bi bio težak, kad mu sve ide na pomoć. Ja ću spomenuti, što sam s duvańskim hoǵom doživio, pa svatko neka po tom sudi.

Ja sam s g. *Stojanom Rubićem* došao na muhamedansko grobļe, gdje je i ǵamija. Hoǵa je bio na grobļu, uveo me lijepo u ǵamiju, i tu smo razgovarali. (Taj mi je ono rekao, da govorim „hrvatski, kao da si — veli — iz Bosne“.) Među ostalim pitao sam ga i za propovjedaonicu, što sam je vidio u ǵamiji: „Tu ti ja - veli — *vâs* govorim“. — „Pa de mi reci, kako ti to radiš“. — „Uzmem ćitab, pa učim: jednu rič iz ćitaba, jednu rič hrvatski. Ali n' umim ti ja svaku rič proštiti, nisam ja učevan čovik. Zato bi najboļe bilo, da se sav vâs govori hrvatski. I u mejtefu boļe bilo, da je sve hrvatski“.

Izašao sam i u okolicu, u selo Kolo, pa k Ponoru, gdje sve duvańske vode poniru. To je prirodna krasota. Pitao sam razgovarajući s ļudima, tko ima pravo držati „mlinicu“ pod Tubuļom na ponoru, pa su mi kazali, da je sadašńi vlasnik za tursko vlade sagradio mlinicu pretekavši

ńekako Turke. Poslije ga nijesu mogli protjerati, jer čim stane ispod kamena padati múka, nitko nikoga ne može protjerati s mlinice, pa sagradio ju, gdje mu drago. — Ono, što se drugdje kaže *pomeļarac* i *pomilar*, kažu ovdje *† pomlioc (!)*, *gen. pl.: pomliocâ.*

Jedno još da spomenem iz Duvna: Pitao sam staroga Rubića, zašto su mu vrata na kući i bašči tako niska, da se jedva unilazi. A on mi odgovori, da je to rad zuluma: da mi ne može na końu u kuću. Bilo je, kaže, takvoga zuluma, da se nijesi smio pokazati pred kućom. I stari je Rubić intransigeant, ali je mudriji: sve na pô kaže, ali je pun ironije, pa zato i može s malo riječi mnogo kazati.

Domaći župnik duvański, g. *fra Lujo Radoš*, primio me i počastio kod sebe lijepo i hrvatski. Kapelan ńegov, g. *fra Ilija Rozić*, krasno je hercegovačko dijete, — ko gora, a krasan. Inteligentni g. *fra Didak Buntić*, koji se tamo desio, mila je no i ozbiļna duša od čovjeka. Sva su mi trojica zasladila naporni boravak u Duvnu, pa zaslužuju veliku moju hvalu. Sve su to dobri ļudi, samo mislim, da ih u školama previše navijaju. Od naroda su daļe, nego što bi po mom sudu trebalo.

Vraćajući se s Duvna navratio sam se k župniku u Šuici, g. *fra Jovanoviću*. To je dobričina staroga kova.

Vrativši se u Bugojno potražim suradnika g. *fra Alojza Perčinlića* i pođem s ńim u obližńe selo Gaj. G. Fra Perčinlić bit će dobar suradnik.

*

Dne 16./8. prispio sam opet u Travnik. Koliko imam zahvaliti mjestnomu župniku g. *Stanku Šalkoviću*, toliko više sarajevskom kapelanu, Travńaninu (a tu je boravio na dopustu), g. *Peri Ajvazoviću*. To je vrstan sabirač. Tuži mi se, da mi je poslao velik rukopis još pred godinu dana, a ja ga nijesam primio. Poveo me k svojim rođacima Tu sam zabiļežio ńeke pjesme, među ńima i onu: „Majka sina u ruži rodila“, pa onu, što joj je varijanta otisnuta na str. 288: *„Prvi dragan.“*

S jezuitom g. *P. Brixijem* odvezao sam se u Guču Goru. Dvojica mlađih fratara: g. fra *Alfonso Kudrić* i g. fra *Frańo Majdančić* obećali su mi, da će raditi za „Zbornik“. Ne znadu o „Zborniku“ do sada posve ništa. Fratri su me većinom držali za arheologa, pa je trebalo posla, dok sam im kazao, po kojem poslu putujem. — G. P. Brixi je ļubazan čovjek. Treba da mu zahvalim, što me je pratio, a g. *P. Pančiću*, rektoru jezuitskog samostana, što me je lijepo primio i besplatnu mi priliku dao za Guču Goru.

U Travniku sam bio i na koncertu hrvatskoga pjevačkoga i tamburaškoga društva *„Vlašića“*. Trebalo je vidjeti tu zabavu poslije službenoga dijela (bilo je to u oči kraļeva rođendana): pravo narodno kolo s ulice je preneseno u dvoranu, a prvi i najuglednij stari građani poigrali su mlađima za voļu.

Dijeleći se od Travnika ne mogu, a da ne spomenem g. *Hasanbega Kulinovića*, stričevića Muhamed-begova, a sina Mustaj-begova, — pa travńanskih Muhamedanaca-Srba. S Hasan-begom sam se sastao u Varcaru, no nijesam se u svom poslu mnogo na ń obazirao, kao ni

na tolike druge, s kojima sam bio. Kad sam se vraćao iz Bugojna u Travnik, nađe me na kolodvoru, pa premda je imao poći u Dol. Vakuf (i vaļa da daļe u Jajce), toliko se za mene „oduševio“, da me je pratio do Travnika. Čitavim me je putem htio gostiti, pa i gostio. Hasan-beg je polazio ńešto gimnazije, a onda je bio u Carigradu na naukama jedno pet godina. Kad sam ga upitao, je li ożeńen i ima li djece, odgovori, da ima „ovakvoga — pokaže — Hrvatića“. Sad je digao ńekoliko tisuća „tretine“ od svojih kmetova oko Kupresa, — pa će malo po Bosni . . . Ne ću zaboraviti pametne ńegove teologijske dispute s fra Ilijom u żeļezničkim kolima. Ostao je u Travniku iza mene, a dok sam još bio u Travniku, tražio me neprestano, no ja sam bio u poslu. Nađosmo se napokon u kavani, pa je tu bio i jedan Srbin-muhamedanac. Kažu, da ih ima 4 takova u Travniku, pa su baš ova dvojica raspravļala, kako je Hasan-beg jučer u večer svoj ovoj četvorici rekao, da su — magarci Stanem razgovarati s tim Srbinom-muhamedancem, pa mi je i on sam priznao, što su mi drugi kazali: da je ńemu srpstvo i Srbi — deveta. To su druge stvari. Hasan-beg je tip bogatog turskog „lutorana“ (sam je rekao, da je „lutoran“), i čitava bi studija trebala o toj kulturnoj i društvenoj pojavi. Ima takih „lutorana“ još jedna vrsta — siromašnih „lutorana“.

*

Ja sam s Duvnom mislio svršiti svoje putovańe. No sve mi je žao bilo rastati se s Bosnom, premda sam već bio tako izmučen, da sam jedva čekao počinka. Napokon sam se odlučio, da ću još u Visoko i okolicu.

Dne 18. kolovoza u večer bio sam u Visokom. U hotelu nije bilo mjesta, pa odoh sa svojim „Offene Ordre“ k oružnicima. Da sam tako radio svuda, ako i ne bih bio mnogo prištedio, ne bi me se barem bila najela svake ruke gamad. Visoko je veliko mjesto, do 3000 duša, gotovo samih Turaka.

Suradnik g. učiteļ Murgić (prije u Visokom, sada u Vijaci) — po običaju me nije dočekao. Momka-hamala stanem pitati za ļude, n. pr. za Halila Vranca. Taj je Halil također kazivao g. Murgiću. Sad dočujem, da je Halil ńešto kao prosjak. Tu sam se opet uvjerio o onom, što ja tvrdim, jer pouzdano znam, da mnogi naši inteligentni ļudi ne znadu naći dodira s narodom. Tako je ovaj g. učiteļ, mjesto da sve pozna, sa svakim razgovara, svakoga pita — uzeo ovoga prosjaka. Zato sam se ja čudio prazninama u toj građi. Tu sam građu — kakva je, takva — bio nakanio priopćiti u ovom svesku „Zbornika“, što dolazi. No kad sam čuo to o Halilu, tako me je to ozlovoļilo, da sam već onda odmah od te misli odustao nakanivši potražiti drugoga sabirača.

Sutradan ranim jutrom odem preko Kiseļaka u Kreševo, pa u Fojnicu. U Kreševu sam pogledao, kako tkaju ćilime (za vladu). U samostanu sam nastojao predobiti za stvar g. fra *Daniela dra. Bana.* Vraćajući se isti dan navratim se župniku u Kiseļaku g. fra *Ćirilu Kataviću.* Tu sam našao i oružničkoga stražmešira g. *Petra Tomičića.* Ovaj je već 20 godina ovdje (rodom je iz Hrvatske), neprestano hoda po na-

rodu i pozna ga dobro. Za ovu je stvar — odmah sam opazio — pokazao mnogo smisla.

Još isti dan krenem u Fojnicu, gdje sam prenoćio, prošavši prije malo čaršijom. (I tu voda po čaršiji čini svoje.) Sutra sam pošao najprije u rudnik nedaleko Fojnice, a onda u samostan. Bila je nedjeļa i svi fratri u crkvi. Pošao sam u crkvu. Tu su perčini još u punom cvijetu: i mladi ih nose. Nijesam čekao svršetka službe božje.

Vraćajući se u Visoko navratim se na brzu ruku ka g. fra *Augustinu Purgiću*, župniku u Gomiļaku (kraj Kiseļaka). Što mi se taj jadni paćenik-apostol najadao, boļe da ne kazujem.

Povrativši se u Visoko, pregledao sam visočke kožarnice. Ja dakako nijesam ni slutio, da ova grana industrije ovako u velikom — ako baš i ne cvate — u narodu životari.

*

Na koncu mislim, da mi je spomenuti i moje kočijaše: šestorica ńih vozili su me zajedno 570 km. Motreći ńih i svijet, pa poređujući oboje, razgovarajući s ńima i pitajući ih, mogao sam ńešto saznati. Trojica su bila sa mnom više od tri dana, neprestano, pa i to je — doista maleno — ali ipak ńekakovo vrijeme za poznavańe.

Svi su moji kočijaši bili „turci“. Dijelim ih na dvije skupine: jedni su „turski lutorani-fukara“. To je produkat islama i novovjeke kulture zajedno. Djeca muhamedanska ne idu u školu, nego u mejtef (mekteb), dangube po čaršiji, pa kad su za službu i što zasluže, piju i uživaju sve, što im je donio „Švabo“. Imao sam tri takova. Jednoga sam se i bojao: svašta su „kader“ učiniti. To su sluge.

Druga su skupina svoji kočijaši, ļudi oženeni. Ja boļih od tih ļudi ne tražim. Moj *Osman* (Jajce-Bańaluka-Jajce), *Fehim* (Bugojno-Duvno-Bugojno) i *Mujo* (Visoko-Kiseļak-Kreševo-Fojnica-Visoko) — ostat će mi dugo u pameti. Ne mogu svega nabrajati, što mi se na ńima sviđa, n. pr. poštene i nesebičnost, uļudnost i t. d. Dosta je spomenuti, da ti ļudi znadu za svu ńežnost, što je u riječima: dedo („dedo hođa“), otac (babo). majka, djeca, žena. Da, i žena. Ja sad razumijem pjesme muhamedanske, što su mi prije bile zagonetka, — jer sam bio pun predsuda o tom svijetu. A gdje je još živa svetińa obiteļska, tu još uza svu mizeriju ima ńešto.

Mujo, koji me je zadńi vozio, rekao mi je, da još nije takvoga Švabe vozio: mene da bi vozio mjesec dana — bez krajcare, da može! To mi je rekao onda, kad je pomislio na kuću i rekao mi: da će opet ženu naći plačuć nad bolestnim djetetom. A dijete mu je bolestno — sve mi se tako čini — od gladi. Čudni slučaj htjede, da sam našao baš ovoga Muju, a to je sinovac onoga Halila Vranca: i on se čudio, kako mu znam za strica. Vrijedno je zabiļežiti: stric se Mujin zove: *Vranac*, a Mujo: *Vrančević*.

*

Moje je ovo putovańe bilo namijeńeno narodoznanstvu, — pa mi je to bilo dakako u prvom redu pred očima. U tom je pogledu — ja

bez straha kažem — što se tiče pravoga poznavańa narodne duše, kao stvaralice folklorske građe, koja nas zanima — jedva učińen početak. Ja žalim, što ni ovaj svoj put ne mogu drugim držati, nego pokusom početka.

No uz narodoznanstvo nijesam mogao, a da ne vidim i teškoga zbiļskoga života, koji mi je često zastirao oči kao folkloristi. Ja ne znam koliko bi zgodno bilo, da sam iznio u ovom izvješću više dojmova te ruke, jer nijesam napokon ni sam stalan, jesam li toliko objektivno mogao suditi, da bih mogao što općenito reći, pa se sve bojim, da je i ovo, što sam iznio, previše. Jedno ipak mogu reći, a da se ni na koju stranu ne zamjerim, a to je: da *naš* narod u ovim zemļama malo *radi*. Ne mislim tim reći onu banalnost, da je narod lijen i nemaran, nego to, da se u Bosni ne radi, jer se ne može raditi. O tom bi se dalo mnogo govoriti, kao i o tom: tko ipak radi u Bosni i Hercegovini.

Da umańim i ono, što sam na početku rekao, kazat ću, da sam s ovim svojim putovańem zadovoļan samo zato, što se u meni rodila žeļa, da i opet onamo pođem. Ovako neiskusan jedva da sam i mogao postići veći kaki i konkretniji uspjeh. Herceg-Bosna je doista svijet za sebe, o kojem mi dosta govorimo, ali — ne budi nikomu krivo — s malo poznavańa i voļe, da što tamo i uradimo.

U Zagrebu dne 9. studenoga 1899.

Dr. Ant. Radić.

na tolike druge, s kojima sam bio. Kad sam se vraćao iz Bugojna u Travnik, nađe me na kolodvoru, pa premda je imao poći u Dol. Vakuf (i vaļa da daļe u Jajce), toliko se za mene „oduševio“, da me je pratio do Travnika. Čitavim me je putem htio gostiti, pa i gostio. Hasan-beg je polazio ńešto gimnazije, a onda je bio u Carigradu na naukama jedno pet godina. Kad sam ga upitao, je li oženen i ima li djece, odgovori, da ima „ovakvoga — pokaže — Hrvatića“. Sad je digao ńekoliko tisuća „trotine“ od svojih kmetova oko Kupresa, — pa će malo po Bosni . . . Ne ću zaboraviti pametne ńegove teologijske dispute s fra Ilijom u żeļezničkim kolima. Ostao je u Travniku iza mene, a dok sam još bio u Travniku, tražio me neprestano, no ja sam bio u poslu. Nađosmo se napokon u kavani, pa je tu bio i jedan Srbin-muhamedanac. Kažu, da ih ima 4 takova u Travniku, pa su baš ova dvojica raspravļala, kako je Hasan-beg jučer u večer svoj ovoj četvorici rekao, da su — magarci Stanem razgovarati s tim Srbinom-muhamedancem, pa mi je i on sam priznao, što su mi drugi kazali: da je ńemu srpstvo i Srbi — deveta. To su druge stvari. Hasan-beg je tip bogatog turskog „lutorana“ (sam je rekao, da je „lutoran“), i čitava bi studija trebala o toj kulturnoj i društvenoj pojavi. Ima takih „lutorana“ još jedna vrsta — siromašnih „lutorana“.

*

Ja sam s Duvnom mislio svršiti svoje putovańe. No sve mi je žao bilo rastati se s Bosnom, premda sam već bio tako izmučen, da sam jedva čekao počinka. Napokon sam se odlučio, da ću još u Visoko i okolicu.

Dne 18. kolovoza u večer bio sam u Visokom. U hotelu nije bilo mjesta, pa odoh sa svojim „Offene Ordre“ k oružnicima. Da sam tako radio svuda, ako i ne bih bio mnogo prištedio, ne bi me se barem bila najela svake ruke gamad. Visoko je veliko mjesto, do 3000 duša, gotovo samih Turaka.

Suradnik g. učiteļ Murgić (prije u Visokom, sada u Vijaci) — po običaju me nije dočekao. Momka-hamala stanem pitati za ļude, n. pr. za Halīla Vranca. Taj je Halil također kazivao g. Murgiću. Sad dočujem, da je Halil ńešto kao prosjak. Tu sam se opet uvjerio o onom, što ja tvrdim, jer pouzdano znam, da mnogi naši inteligentni ļudi ne znadu naći dodira s narodom. Tako je ovaj g. učiteļ, mjesto da sve pozna, sa svakim razgovara, svakoga pita — uzeo ovoga prosjaka. Zato sam se ja čudio prazninama u toj građi. Tu sam građu — kakva je, takva — bio nakanio priopćiti u ovom svesku „Zbornika“, što dolazi. No kad sam čuo to o Halilu, tako me je to ozlovoļilo, da sam već onda odmah od te misli odustao nakanivši potražiti drugoga sabirača.

Sutradan ranim jutrom odem preko Kiseļaka u Kreševo, pa u Fojnicu. U Kreševu sam pogledao, kako tkaju ćilime (za vladu). U samostanu sam nastojao predobiti za stvar g. fra *Daniela dra. Bana.* Vraćajući se isti dan navratim se župniku u Kiseļaku g. fra *Ćirilu Kaļaviću.* Tu sam našao i oružničkoga stražmešira g. *Petra Tomičića.* Ovaj je već 20 godina ovdje (rodom je iz Hrvatske), neprestano hoda po na-

rodu i pozna ga dobro. Za ovu je stvar — odmah sam opazio — pokazao mnogo smisla.

Još isti dan krenem u Fojnicu, gdje sam prenoćio, prošavši prije malo čaršijom. (I tu voda po čaršiji čini svoje.) Sutra sam pošao najprije u rudnik nedaleko Fojnice, a onda u samostan. Bila je nedjeļa i svi fratri u crkvi. Pošao sam u crkvu. Tu su perčini još u punom cvijetu: i mladi ih nose. Nijesam čekao svršetka službe božje.

Vraćajući se u Visoko navratim se na brzu ruku ka g. fra *Augustinu Purgiću*, župniku u Gomiļaku (kraj Kiseļaka). Što mi se taj jadni paćenik-apostol najadao, boļe da ne kazujem.

Povrativši se u Visoko, pregledao sam visočke kožarnice. Ja dakako nijesam ni slutio, da ova grana industrije ovako u velikom — ako baš i ne cvate — u narodu životari.

*

Na koncu mislim, da mi je spomenuti i moje kočijaše: šestorica ńih vozili su me zajedno 570 km. Motreći ńih i svijet, pa poređujući oboje, razgovarajući s ńima i pitajući ih, mogao sam ńešto saznati. Trojica su bila sa mnom više od tri dana, neprestano, pa i to je — doista maleno — ali ipak ńekakovo vrijeme za poznavańe.

Svi su moji kočijaši bili „turci“. Dijelim ih na dvije skupine: jedni su „turski lutorani-fukara“. To je produkat islama i novovjeke kulture zajedno. Djeca muhamedanska ne idu u školu, nego u mejtef (mekteb), dangube po čaršiji, pa kad su za službu i što zasluže, piju i uživaju sve, što im je donio „Švabo“. Imao sam tri takova. Jednoga sam se i bojao: svašta su „kader“ učiniti. To su sluge.

Druga su skupina svoji kočijaši, ļudi ożeńeni. Ja boļih od tih ļudi ne tražim. Moj *Osman* (Jajce-Bańaluka-Jajce), *Fehim* (Bugojno-Duvno-Bugojno) i *Mujo* (Visoko-Kiseļak-Kreševo-Fojnica-Visoko) — ostat će mi dugo u pameti. Ne mogu svega nabrajati, što mi se na ńima sviđa, n. pr. pošteńe i nesebičnost, uļudnost i t. d. Dosta je spomenuti, da ti ļudi znadu za svu ńežnost, što je u riječima: dedo („dedo hođa“), otac (babo), majka, djeca, žena. Da, i žena. Ja sad razumijem pjesme muhamedanske, što su mi prije bile zagonetka, — jer sam bio pun predsuda o tom svijetu. A gdje je još živa svetińa obiteļska, tu još uza svu mizeriju ima ńešto.

Mujo, koji me je zadńi vozio, rekao mi je, da još nije takvoga Švabe vozio: mono da bi vozio mjesec dana — bez krajcare, da može! To mi je rekao onda, kad je pomislio na kuću i rekao mi: da će opet ženu naći plačuć nad bolestnim djetetom. A dijete mu je bolestno — sve mi se tako čini — od gladi. Čudni slučaj htjede, da sam našao baš ovoga Muju, a to je sinovac onoga Halila Vranca: i on se čudio, kako mu znam za strica. Vrijedno je zabiļežiti: stric se Mujin zove: *Vranac*, a Mujo: *Vrančević*.

*

Moje je ovo putovańe bilo namijeńeno narodoznanstvu, — pa mi je to bilo dakako u prvom redu pred očima. U tom je pogledu — ja

bez straha kažem — što se tiče pravoga poznavańa narodne duše, kao stvaralice folklorske građe, koja nas zanima — jedva učińen početak. Ja žalim, što ni ovaj svoj put ne mogu drugim držati, nego pokusom početka.

No uz narodoznanstvo nijesam mogao, a da ne vidim i teškoga zbiļskoga života, koji mi je često zastirao oči kao folkloristi. Ja ne znam koliko bi zgodno bilo, da sam iznio u ovom izvješću više dojmova tē ruke, jer nijesam napokon ni sam stalan, jesam li toliko objektivno mogao suditi, da bih mogao što općenito reći, pa se sve bojim, da je i ovo, što sam iznio, previše. Jedno ipak mogu reći, a da se ni na koju stranu ne zamjerim, a to je: da *naš* narod u ovim zemļama malo *radi*. Ne mislim tim reći onu banalnost, da je narod lijen i nemaran, nego to, da se u Bosni ne radi, jer se ne može raditi. O tom bi se dalo mnogo govoriti, kao i o tom: tko ipak radi u Bosni i Hercegovini.

Da umańim i ono, što sam na početku rekao, kazat ću, da sam s ovim svojim putovańem zadovoļan samo zato, što se u meni rodila žeļa, da i opet onamo pođem. Ovako neiskusan jedva da sam i mogao postići veći kaki i konkretniji uspjeh. Herceg-Bosna je doista svijet za sebe, o kojem mi dosta govorimo, ali — ne budi nikomu krivo — s malo poznavańa i voļe, da što tamo i uradimo.

U Zagrebu dne 9. studenoga 1899.

Dr. Ant. Radić.